ڕێبازی سۆشیال دیموکرات
و
کۆمەڵگەی کوردەواری

چەمك گەشەکردن دەسەلآت

نەوزادی موهەندیس

چاپی یەکەم
2008

مافی لە چاپدان و لەبەرگرتنەوەی پارێزراوە
تەنها بۆ نوسەر

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب: ڕێبازی سۆشیال دیموکرات وکۆمەڵگەی کوردەواری

ناوی نوسەر: نەوزاد عوسمان (نەوزادی موهەندیس)

تیراژ: 300 دانە

نۆرەی چاپ : چاپی یەکەم

شوێنی چاپ : سلێمانی 2008

چاپخانە: شڤان

پیتچن : دڵشاد صابر ڕەزا

هەڵەبڕ: نەوزادی موهەندیس

دیزاینی بەرگ: زەردەشت عەلی سۆرانی

ژمارەی سپاردنی(6)ی ساڵی 2008ی لەوەزارەتی ڕۆشنبیری پێدراوە

ناوەڕۆك

==============

بابەت	لاپەڕە
=========	== ====
پێشكەشە......................................	11
سوپاس بۆ.....................................	12
پێشەكی.......................................	13
بەشی یەكەم................................	20
دیموكراسیەت	
چەمكی دیموكراسیەت.......................	21
مێژووی سەرهەڵدانی دیموكراسیەت.......	23
بنەماكانی دیموكراسیەت....................	25
توخمە سەرەكیەكانی دیموكراسیەت	26
بۆچونەكان دەربارەی دیموكراسیەت...........	27
شەرعیەتی سیاسی و ڕۆشنبیری دیموكراسیەت...	32
دژە دیموكراسیەكان كێن ؟..........................	34
دەسەلاّتە دژەكانی دیموكراسیەت	35
خاڵە نێگەتیڤەكانی دیموكراسیەت..................	38
خاڵە پۆزەتیڤەكانی دیموكراسیەت	41
جۆرەكانی دیموكراسیەت	
دیموكراسیەتی ڕاستەوخۆ	46
دیموكراسیەتی نوێنەرایەتی	49
دیموكراسیەتی ناڕاستەوخۆ................................	52
دیموكراسیەتی سۆشیالیستی	53
دیموكراسیەتی مەسیحی	54
دیموكراسیەتی ئاڕاستەكراو................................	55
دیموكراسیەتی ناوەندی .... دیموكراسیە	56
گەلیەكان....................................	59

شەپۆلەکانی دیموکراسیەت 60
دیموکراسیەت لە ئیسلامدا 63
جیاوازی نێوان سیستەمی ئیسلامی و دیموکراسی 66
خەبات لەپێناو دیموکراسیدا 67
خاڵە لاوازەکانی دیموکراسیەت 71
لەکۆمەڵگای سەرمایەداریدا 71
لەکۆمەڵگای سۆشیالیستیدا 73
لەجیهانی سێیەمدا 74

بەشی دووەم............................... 79
هەڵبژاردن
چەمکی هەڵبژاردن.................................... 80
سروشتی هەڵبژاردن 82
سیستەمەکانی هەڵبژاردن ....
سیستەمی زۆرینە 87
سیستەمی زۆرینەی یەك خول(سادە) 88
سیستەمی زۆرینەی دووخول (ڕەها) 89
دەنگدانی بەدوایەکدا 90
خاڵە باشەکانی ئەم سیستەمە 91
خاڵە خراپەکانی ئەم سیستەمە 92
سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی................ 93
ڕێژەی یەکلاکەرەوە 103
سیستەمی تێکەڵاو 104
جیاوازیە فقهیەکان دەربارەی هەڵبژاردن 105

بەشی سێیەم............................ 108
سەرمایەداری و لیبڕاڵیەت
پێناسەی سەرمایەداری 109
دامەزراندنی ئەم سیستەمە 109
بیروبۆچوون وباوەڕەکانی سەرمایەداری 110
بنەماکانی سەرمایەداری 110
سەرمایەداری و دەوڵەت و تاك 111
شێوەکانی سەرمایەداری 112
بیرو باوەڕی تری سەرمایەداری 113
کەموکوڕیەکانی سەرمایەداری 114

ڕەگ و ڕیشەی فکری و بیرباوەڕەکا
بڵاوبونەوەی سەرمایەداری 121
بۆچونەکانی سەرمایەداری 122
بەناوبانگترین بانگەشەکارانی سەرمایەداری 123
فرانسوا کیزنی 123
جۆن لۆك 124
ئادەم سمیث 125
دیڤید ڕیکاردۆ 127
داڤید هیوم 128
ڕۆبەرت ماڵتۆس 128
جۆن ستیوارت میل 128
لۆرد کینز 129
ئادمۆن برك 130
چەمکی لیبڕاڵیەت 131
سیفاتەکانی لیبڕاڵیەت 135
قۆناغەکانی گەشەکردنی لیبڕاڵیەت 138
لیبڕاڵیەت لای جۆن ستیوارت میل 140
گەشەکردنی لیبڕاڵیەت و ڕەگ و ڕیشەی
مێژوویی 144
پێشکەوتنی لیبڕاڵیەت 146
قۆناغی لیبڕاڵیەتی کلاسیکی 146
قۆناغی لیبڕاڵیەتی نوێ 147
بوارەکانی لیبڕاڵیەت ....
لیبڕاڵیەتی سیاسی 149
لیبڕاڵیەتی ئابوری........................... 152

بەشی چوارەم 157
سۆشیالیستی و شیوعیەت

شیوعیەت 158
بیروبۆچون و باوەڕەکانی شیوعیەت 158
ڕیشەی فکری و بیرباوەڕەکانی 161
بڵاوبونەوەو پێگەی دەسەڵاتیان 161
داڕمانی مارکسیەت 162
کەموکوڕیەکانی شیوعیەت 163

بەیانی شیوعی 165
دەقی بەیانی شیوعی 166
چەمكی سۆشیالیستی 228
توخمەكانی سۆشیالیستی 229
سۆشیالیستی خەیاڵی 231
سۆشیالیستی دیموكراتی 234
سۆشیالیستی جەماوەری 235
سۆشیالیستی زانستی 235
تۆوی فكری سۆشیالیستی 236
چۆن سیستەمی سۆشیالیستی ...
سیفاتە دیارەكانی سۆشیالیستی چین؟ 239
لەنێوان شۆڕشگێڕی و ڕیفۆرمیستیدا.................. 243
جیابونەوە 244
بەرەو نمونەیەكی 245
كەموكوڕیەكانی سۆشیالیستی 251
نێونەتەوەیی یەكەم.. 252
نێونەتەوەیی دووەم 257
نێونەتەوەیی سێیەم..................................... 263
ڕابەر و تیۆرسینە بەناوبانگەكانی سۆشیالیستی 266
كارل ماركس 267
فریدریك ئەنگڵز.. 274
ڤلادیمێر ئیلیتش لینین 279
جۆزیف ستالین.. 282
لیۆن ترۆتسكی.. 288
ماوتسی تۆنگ.. 289
ئەنتۆنیۆ گرامشی... 290
ڕۆزا لۆكسۆمبۆرگ 295
ئەرنستۆ چێ جیڤارا 295
ڤیدڵ كاسترۆ 304
جۆزێف بڕۆز تیتۆ 307
كیم ئێل سۆنگ 309
خالد بەگداش ....
بەشی ئێنجەم......... 314 سۆشیال دیموكرات
مێژوی سەرهەڵدانی ڕێبازی سۆشیال دیموكرات 315
پێناسەكانی سۆشیال دیموكرات 320

بیروڕا جیاوازەکان دەربارەی سۆشیال دیموکرات 321
بۆچی سۆشیال دیموکرات؟ 322
بنەما گشتیەکانی سۆشیال دیموکرات............... 329
ئازادی 330
یەکسانی 331
هاوکاریکردن 332
ڕابەرانی ڕێبازی سۆشیالیست و سۆشیال دیموکرات. 334
سان سیمۆن 334
شاڕڵ فۆرییە 343
ڕۆبەرت ئۆین 348
فردیناند لاسال 358
ڤیلی برانت 360
فرانسوا میتران 364
نمونەی پارتە سۆشیال دیموکراتەکان 370
پارتی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیا 370
پارتی سۆشیالیستی نەمسا 376
پارتی سۆشیالیستی فەڕەنسا 379
پارتی سۆشیال دیموکراتی سوید
سۆشیال ئەنتەر ناسیونالْ 390
جیاوازی نێوان پارتە کۆمۆنیستەکان لەگەڵ
پارتە سۆشیال دیموکراتەکان 394
پارتە سەوزەکان 401
پارتی سەوزی ئەڵمانیا 404
ڕێگای سێیەم 408

بەشی شەشەم... 423
کوردو سۆشیال دیموکرات

بۆچی سۆشیال دیموکرات لەکۆمەڵگەی کوردەواریدا... 424
هۆکارەکانی نەگەیشتنی کورد بە سەربەخۆیی............ 428
هەوڵەکانی دەسەڵاتی کورد.................................. 432
یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان وپەسەندکردنی ڕێبازی سۆشیال دیموکرات........ 457
ڕێبازی خەباتی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان........... 466
یەکێتی و بارودۆخی ناوخۆی خۆی لە ئێستادا.............470

جیاوازیەکانی نێوان سۆشیال دیموکرات و سۆشیالیستی دیموکراتی 472
سەرکەوتنی گەورە 480
کۆتایی...................... 482
سەرچاوەکان... 488

پێشکەشە:-

- بەڕۆحی هەموو ئەو بیرمەند و فەیلەسوف و زاناو ڕابەر و سەرکردانەی کە گیان و ژیان وسامانی خۆیان تەرخانکرد بۆ گەشەپێدان و پێشخستنی فکر و سیستەمی ژیانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لەپێناو باشتر و خۆشگوزەرانکردنی ژیانی سەرجەم مرۆڤایەتی لەڕێگەی تێوری وسیستەمە جیاوازەکانی دەسەڵاتەوە کە دایان هێنان .
- بە هەموو هەڤاڵانم لە ناو یەکێتی نیشتیمانی کوردستاندا هەر لە سکرتێری گشتی و سەرکردایەتی تا بنکەی ڕێکخستنەکان و هێزی پێشمەرگە کە یەکەمین خەباتکاری ڕێگەی سۆشیالیستی و دیموکراسی بوون و یەکەمین پارتی سیاسی کوردوستانی باشوریشە کەبۆتە ئەندامی کارای ڕێکخراوی سۆشیال ئەنتەرناسیونال و پەسەندکردنی بۆ ڕێبازی سۆشیال دیموکرات.
- پێشکەشە بەڕابەران و سەرجەم شەهیدانی ڕاپەڕینە مەزن و پیرۆزەکەی ساڵی 1991 ی گەلەکەمان کە هەموو دەسکەوت و سەرکەوتن و گەشەکردنەکانی کۆمەڵگە و دەسەڵاتی کوردەواری ئێستا لەسایەی خەبات و خوێنی ئەواندا هاتونەتە بەرهەم.

سوپاس بۆ:

❖ بەپێویستی دەزانم کە لێرەدا سوپاسی خۆم ئاڕاستەی برای بەڕێزم ((کاکە حەمەی مەکتەبە)) لە کتێبخانەی مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی بکەم کە زۆر لێبوردوانە هاوکاری کردم بۆ دەستخستن و دۆزینەوەی هەندێ سەرچاوە بۆ نووسینی ئەم کتێبەم. و هەروا سوپاسم بۆ کاکە ((دڵشاد صابر ڕەزا)) کە هیمەت و ماندوبونی ئەو ئازیزەم نەبوایە لەکاری چاپکردنیدا ئەم کتێبەم لەم کاتەدا نەدەکەوتە بەردەستی خوێنەران .داواکارم لە یەزدان کە تەمەن درێژو نمونەیان زیاد بکات.

❖ سوپاس و پێزانینم بۆ هەموو ئەو دۆست و ئازیزانەم کە هەمیشە و بەبەردەوامی و لەدوای بلاوبونەوەی هەر بابەتێکی ڕۆژنامەوانی و هەر کتێبێکم زۆر بە هەستێکی ڕاستگۆیانە و پەرۆش و دڵسۆزانەوە دەست خۆشیان لێکردوم و هانی زیاتریان داوم بۆ بەردەوام بونم لەکارەکانمدا و هەر ئەو هەست و سۆز و هاندانانە بونە هۆی سووربون و بەردەوامبونم لەکاری نوسیندا.

❖ بەهەمان شێوەش سوپاس و پێزانینم بۆ هەموو دۆست و هەڤاڵان و خوێنەرانی بەرهەمەکانم بۆ ڕەخنە و پێشنیاز و ڕاوبۆچوونە بنیاتنەراکانیان کە ئەوانیش هاندەرێکی بەهێزترم بون بۆ بەردەوام بون و سوودی زۆرم لە ڕاوبۆچونەکانیان وەرگرتوە.

پێشەکی

- ئاشکرایە ئەم قۆناغەی ژیان و گوزەرانی مرۆڤایەتی پێیگەیشتووە لەخۆوە و بێ ماندوبون و شەونخونی و بێ تەقەلا و بێ بەرنامە و سیستەمێکی دیاریکراو نەهاتۆتە دی. بەڵکو لە ئەنجامی هەوڵ و ماندوبون و خەباتکردن و تێکۆشان و بەدواداگەڕان و بەخشینی فکر و خوێن و سەروەت و سامانی گەلێك بیرمەند و فەیلەسوف و زانا و ڕابەر و سەرکردە و پیاوانی چاکەخواز و ئاینی و خاوەن سەرمایە و هەژارانەوە هاتۆتە دی.

هەروەها ئەم قۆناغەی ئێستا بەتەنها شاڕێگەیەکی دیاریکراوی ڕۆشن و بەگوڵ داپۆشراو و بێ گرێ و گۆڵ و بێ نوشست و کەوتن و هەڵسانەوە نەبووە, شاڕێگەیەکی ڕاست و بێپێچ و پەنا و بێ هەڵکشان و داکشان نەبووە. بەڵکو بەچەندەها و بەسەدەها و هەزارەها شکست و نوچدان و کەوتن و وێستگەی یەکلایکەرەوەو قۆناغی پڕمەترسی و پڕکارەساتدا تێپەڕیوە تاگەیشتۆتە ئەم سەردەمە.

مێژووی خەباتی مرۆڤایەتی لە پێناو گەیشتن بە باشترین و جوانترین و خۆشترین ژیاندا بۆ تاکەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی مێژوویەکی دێرین و قوڵ و ڕەگ داکوتراوی هەیە لەمێژووداو بەهەزارەهاو ملیۆنان ساڵی خایاندووە.

ئاشکراشە ژیان و گوزەرانی مرۆڤایەتی قەرزاربارى هەموو ئەو بیرمەندو فەیلەسوف و داناو زانا و ڕابەرانەیە کە هەموو ژیان و سەروەت و سامانی خۆشیان تەرخانکردوە بۆ داهێنان و دۆزینەوەی باشترین تێوری و سیستەمی دەسەڵات بۆ ڕێکخستن و پێشکەوتن و گەشەکردنی کۆمەڵگاکان لەهەموو بوارەکانی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و ...هتدا. هەموو ئەو تێوری و سیستەمانەش تەنها لەپێناو خودی مرۆڤدا داهێنراون و مرۆڤ بۆخۆی هەم هۆکار و هەم ئامانجیش بووە. مرۆڤ لێرەدا تەنها بریتی نیە لە جەستە و لاشەیەکی پێکهاتوو لەخوێن و گۆشت, بەڵکو مرۆڤ سەرەڕای خوێن و گۆشت بریتیە لە تۆپەڵێك یان بارستاییەك لە عەقڵ و هەست و سۆز کە سنورێکی دیاریکراویان بۆنیە لە بیرکردنەوەو خواست و داواکاریدا.چونکە بەپێشکەوتنی ژیان و بە تێپەڕاندنی قۆناغەکان ژیری و لێکدانەوەو هەست و سۆزو داواکاریەکانی مرۆڤیش گەشەدەکەن و گۆڕانیان بەسەردا دێت. هەربۆیەش هەر قۆناغە و هەر سەردەمە و هەر بڕگەیەکی ژیانی مرۆڤایەتی چەندەها بیرمەند وزانا و دانای تیادا هەڵکەوتوە و هەریەکەیان لەبوارێکدا و بە ئاڕاستەیەك و هەریەکەیان لەسەر غەریزەیەکی مرۆڤ توانیویانە چارەسەر و ڕێگا ڕۆشن بکەنەوە لەبەردەم کێشە و گرفت و گرێ کوێرەکانی ژیان بۆ دەربازبوون لەو تەنگژە و قۆناغە و هەڵکشان بەرەو قۆناغێکی نوێتر و باڵاتر.

بەم شێوەیە ئەم هەموو تێوری و فەلسەفە و زانست و سیستەمانەی کە هێنراونەتە بون بریتین لە گوشراوی عەقڵی مرۆڤایەتی و بونەتە هۆی گەشەکردن و پێشکەوتن و داهێنانەکانی کۆمەڵگاکان و زۆر جارانیش بەهۆی هەڵە پیادەکردن و ناڕاست تێگەیشتن لەو تێوری و سیستەمانە بونەتە مایەی کارەسات و مەینەتی و دواکەوتن و هەژارکردنی زیاتری کۆمەڵگاکان.

ئاشکرایە دیموکراسیەت مێژویەکی دێرینی هەیە وەك جۆرێك لە شێوازەکانی دەسەلاّت و مرۆڤ لەسەدەی پێنجەمی پێش زاینەوە لە ئەسیناى یۆنانی کۆندا بەشێوەی ڕاستەوخۆ و سەرەتایی و بێ خەوش و بۆ یەکەم جار پیادەیان کردووەو ئیدی لەوکاتەوە تا ئێستا نەك هەر وولاّتانی دیموکراسی زلهێز و بچوکەکان داوای چەسپاندنی دەکەن , بەلّکو سیستەمە دیکتاتۆرە تاکڕەو و شمولیەکانیش لەبەرژەوەندی خۆیاندا بەکاری دێنن وداوای چەسپاندنی دەکەن.

قۆناغەکانی گەشەکردنی کۆمەلّگا بەپێی فرماسیۆنی ئابوری _کۆمەلاّیەتی تائێستا 4 قۆناغی ((کۆمۆنەی سەرەتایی و کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی و لەئێستاشدا سەرمایەداری کە گەیشتۆتە قۆناغی ئیمپریالیەت کە ترۆپکی سەرمایەداریە بەردەوامە و تەنها قۆناغی سۆشیالیستی ماوە)) پێیبگات.کە زۆرێك لە بیرمەندان و زانا و داناکان دەربارەی دواون و ئامانجی کۆتاشیان گەیاندنی مرۆڤایەتیە بەو قۆناغە بلّندو بالاّو نایابە, چونکە تیایدا هەموو تاکێك ئازادو سەربەست و یەکسان و خۆش گوزەران و دوور لە چەوسانەوەو زولّم و زۆر دەبێت کەئەمەش خەون و ئاواتی هەموو تاکێك و کۆمەلّگایەکە و لەگەلّ سروشتی مرۆڤیشدا یەکانگیرە.

مرۆڤایەتی هەمیشە بەدوای باشترین سیستەمەدا گەڕاوە.هەربۆیە سیستەمەکانی سەرمایەداری دڕندە و بێبەزەیی تاقیکردۆتەوەو لە پالّیشیدا سیستەمی بەناو سۆشیالیستی ناڕاست و نازانستی و دۆگماو چەقبەست و وشك و برنگ و بێ ئەنجامیشی تاقیکردۆتەوە.کەهیچ کامیان دلّخواز و ویستراو و جێگەی ڕەزامەندی مرۆڤەکان نەبوون. هەربۆیە هەولّی داوە بۆ دۆزینەوەی ڕێگا میانڕەوەکان لەنێوان ئەو دوو سیستەمەدا بەهیوای ئەوەی کە ئەم ڕێگایانە خۆشبەختی و خۆشگوزەرانی بۆ وەدیبهێنن. هەربۆیە ڕێباز و ڕەوتی((سۆشیال دیموکرات یان سۆشیالیست و دیموکراتیان)) وەك مۆدێل و ڕێبازێکی نوێ هێنایە ئاراوە. کەلەم سەردەمەدا زۆرێك لە ڕێکخراو و ولاّت و کۆمەلّگاکان پەیڕەو و پیادەی دەکەن و تاڕادەیەکی باشیش توانیویانە کۆمەلّگایەکی ڕەفاە وخۆشگوزەران بۆ تاکەکان مسۆگەر بکەن.

بەلاّم لەگەلّ ئەمەشدا هیچ یەکێك لەو تیۆر و سیستەم و ڕێبازانە بێ کەموکوڕ نەبون و ناشبن.. چونکە بەرهەمی عەقلّی مرۆڤن و ئاشکراشە عەقلی مرۆڤەکانیش سنوردار و ئاستێکی دیاریکراویان هەیە لە پەی بردن و درککردن بە پێشبینی و ڕووداوەکانی ئایندە و ناتوانن بۆ ماوەدای دوور کاریگەریان هەبێت لەسەر کۆمەلّگاکان و تەنها لە زەمان و زەمینەیەکی دیاریکراودا کاریگەریان بەردەوام دەبێت.بەهەمان شێوەش ئەو سیستەم و ڕێبازانە بەدوا خواست و ویستی مرۆڤایەتی نامێننەوەو ئایندە چەندەها ڕێباز و سیستەمی نوێ دێنێتە بوون کە لە ئێستادا عەقلّی مرۆڤایەتی درکی پێنەکردوون.

- کۆمەلّگای کوردەواریش وەك بەشێك لەو کۆمەلّگا مرۆڤایەتیە گەورەیە , هەموو یاساو ڕێساکانی مرۆڤایەتی بەسەردا دەچەسپێت و ئەویش بەهەمان شێوە کارو خەبات دەکات بۆ پێکەوەنانی کۆمەلّگایەکی کوردەواری خاوەن دەسەلاّتی خۆمالّی و ئازادو دیموکراسی و گەشەکردو پێشکەوتوو لەهەموو بوارەکانی سیاسەت و ئابوری و کۆمەلاّیەتی و فەرهەنگی و ...هتد.

ئاشکراشە هەموو کۆمەلّگایەك لە ڕێگای خەباتی پارتە سیاسیەکان و سەرکردە و ڕابەر و سەرجەم چین و توێژەکانیەوە توانیویەتی خۆشگوزەرانی مسۆگەر بکات.هەربۆیەش کۆمەلّگای کوردەواریش لەڕێگەی پارتە سیاسی و شۆڕش و ڕاپەڕین و دەسەلاّت و سەرکردەکان و خەباتی سەرجەم چین و توێژەکانیەوە لەهەولّدایە بۆ وەدیهێنانی ئەو کۆمەلّگا ڕەفاە و خۆش گوزەرانە.

- یەكێك لەو ڕێكخراوە سیاسی و كاریگەرانەش بریتیە لە یەكێتی نیشتیمانی كوردوستان كە خاوەن بەرنامە و میتۆدو ڕێبازی سۆشیالیست ودیموكراتە لەم كاتەدا و بۆتە ڕێكخراوێكی گەورەو كاریگەر نەك لەسەر ئاستی كوردوستان و عێراق بەڵكو لەسەر ئاستی ناوچەكە و دونیاش بەهۆی پەیوەندی و ئاشنایەتی و دۆستایەتی لەگەڵ زۆرێك لە وڵاتان یان ڕێكخراو وپارتە سیاسیە خاوەن دەسەڵات و زلهێزەكان لە ئەورووپاو ئەمریكا وئاسیاو ئەمریكای لاتین و وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامی و ناوچەكە و بەهۆی بوونی بەئەندامی كارای ڕێكخراوی ئەنتەر ناسیونالیش, كەهەموو ئەم هۆكارانە بونەتە هۆی ئەوەی كە خەون و بەرنامە و ئایندەی كۆمەڵگەی كوردەواری لەسەر هەڵبچنرێت, كەئەمەش كارێكی سەخت و دژوارەو هەروا سانا نیە و بۆیەش ئەركی هەموو هەڤاڵانێتی هەر لە بەڕێز سكرتێری گشتی و سەركردایەتی و هەموو ڕێكخستنەكان و هێزی پێشمەرگەش كە لە ئاستی ئەو ئەرك و لێپرسراوێتیە مێژوییەدا بن. ئەوەش تەنها بە یەك و یەكگرتوویی ڕیزەكانیان دەبێت دوور لە جیابونەوە و لێكدووركەوتنەوە و زاڵ بونە بەسەر هەردوو دیاردە دزێوەكانی تەكەتوڵی ناڕەوا و گەندەڵی كوشندەدا لەناو حیزب و حكومەتدا.
- ئەم كتێبەی لەبەر دەستدایە بیرۆكەكەی لە سازدانی سیمینارێكەوە سەریهەڵدا كە لەسەر ((دیموكراسیەت)) سازمدا ودواتر هەوڵمدا كە بابەتەكە فراوان بكەم و دەوڵمەندتریشی بكەم و لەئەنجامدا ئەم كتێبەی لێهاتە بەرهەم.كە خوێ لەشەش بەشدا دەبینێتەوە لەسەر ((دیموكراسی , هەڵبژاردن , سەرمایەداری و لیبراڵیەت , سۆشیالیستی و شیوعیەت , سۆشیال دیموكرات , كۆمەڵگەی كوردەواری و یەكێتی نیشتیمانی كوردوستان و ڕێبازی سۆشیال دیموكرات)). بەهیوای ئەوەی ئەم هەوڵەشم ببێتە مۆمێكی بچوكی ڕۆشنكەرەوە و پرشنگدار بۆ هەڤاڵان و خوێنەران, بۆئەوەی كەمێك شارەزای ڕێبازی سۆشیال دیموكراتەكان ببین و بەڕاست و دروستیش پیادەیان بكەین و ئەزمونی گەلان و كۆمەڵگاكانی تریشمان لەبەرچاو بێت و بە پارتەسیاسی و ڕێكخراوەكان و بیرمەندو ڕابەرەكانیان و ڕێباز و سیستەمی دەسەڵاتەكانیان ئاشنا ببین كە خەباتی بێوچان و دووردرێژیان كردوە لەپێناو وەدیهێنانی خۆشگوزەرانی و ژیانێكی نوێ و شایستە بۆكۆمەڵگا مرۆڤایەتیەكان.
- لەكۆتایشدا داواكارم كە لەهەڵە و كەموكوڕی بێ مەبەست بمبەخشن و لە ڕەخنە و پێشنیاز و تێبینیە بونیاتنەرەكانیشتان بێبەشم نەكەن و خوازیاریشم ئەم هەوڵە بچوكەی بەندەش بچێتە چوارچێوەی خزمەتكردن بەنوسین و زمان و ئەدەبیات و كتێبخانەی كوردیەوە .

لەگەڵ ڕێزی.........

نەوزادی موهەندیس
سلێمانی
2008/2/1
Nawzad_mohandis@yahoo.com
Nawzad_mohandis@hotmail.com

بەشی یەكەم

دیـــــــمـــــــوكــــــراسیـــەت

دیموكراسی 1

- **چەمكی دیموكراسی**

دیموكراسی وشەیەكی یۆنانیە كە لە دوو بڕگە پێك هاتوە ((دیمۆ)) بەمانای خەڵك و ((كراتۆس)) بەمانای دەسەلاّت دێت .واتا هەردوو بڕگەكە بەیەكەوە مانای ((دەسەلاّتی خەڵك یان دەسەلاّتی گەل)) دێت. بۆ جیاكردنەوەی ئەم جۆرە دەسەلاّتە كەلەسەر بنەمای دەسەلاّتی زۆرینە دامەزراوە لەگەلْ جۆرەكانی تری دەسەلاّت وەك : دەسەلاّتە تاك ڕەو و قۆرخكەرەكان(دیكتاتۆریەت) و دەسەلاّتی كەمینە (ئۆلیگارشی یان ئۆرۆستۆكراتی).

دیموكراسی بەمانا گشتیەكەی بریتیە لە ئالۆگۆڕكردنی دەسەلاّت بەڕێگەی ئاشتیانە لەنێوان تاكەكان و كۆمەڵەكاندا.كەئەمەش بە ئاڕاستەی دۆزینەوەی سیستەمێكی كۆمەلاّیەتی نایاب هەنگاو دەنێت كە بڕوای پێیەتی و كۆمەڵگاش پەیڕەوی لێدەكات لەسەر شێوەی سلوكی كۆمەلاّیەتی. بەلاّم لەكاتی قسەكردن لەسەر كۆمەڵگایەكی ئازاد.ئەوا دیموكراسی بەمانای دەسەلاّتی گەل دێت لەلایەنی خۆیەوە بەشێوەیەكی تاك لەڕێگەی مافی موڵكداری تایبەتەوە و ئەرك و مافە مەدەنیەكان(ئازادیەكان و لێپرسراوێتی تاكەكەسی)كە ئەمەش مانای فراوان بوونی چەمكی دابەشكردنی دەسەلاّتەكان لە لوتكەوە بۆ تاكەكانی هاولاّتیان دەگەیەنێت. سەروەری ڕاستەقینە لەكۆمەڵگایەكی ئازاددا بۆ گەلە و هەر

لەویشـەوە دەگوازرێتـەوە بـۆ حکومـەت نـەك بـە پێچـەوانەوە.لەبەرئـەوەی زاراوەی دیموکراسـی بـەکار دەهێنرێت بۆ نیشاندانی جۆرەکانی حوکم و کۆمەڵگای ئازاد بەنۆرە , زۆر جاران بەهەڵە تێیدەگەن لەبەر ئەوەی مرۆڤ وای بۆ دەچێت کە سیفەتە جوانەکانی حوکمی زۆرینـە هـەموو سیفاتەکانی کۆمەڵگایـەکی ئازادی پێببەخشێت.

زاراوەی دیموکراسی مانایەکی زۆر باشی وەرگرت لەماوەی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم تا ئەو ڕادەیەی کە پاڵینا بەسەرکردە دیکتاتۆریە شمولیەکانەوە کە پاڵپشتی دیموکراسیەت بکەن و بکەونە خۆ بۆ سازدانی ئەو جۆرە لە هەڵبـژاردن کە پێشـەکی ئەنجامـەکانیان دیاربوون.هـەموو حکومەتـەکانی دونیا بانگەشە بۆ دیموکراسیەت دەکەن.دەکرێت دیموکراسی بەمانایەکی تەسك بۆ دەوڵەتی نەتـەوەیی بـەکاربێت و لەبەرامبەریشـدا بـەمانا گشـتیەکەی دەکرێـت بـۆ کۆمەڵگایـەکی سەربەسـت بەکاربێت.دیموکراسی بریتیە لە شێوازێك لـە شێوازەکانی حوکم کە گەل خـۆی حـوکمی خـۆی دەکات بەشـێوەیەکی دەسـتەجەمعی. و بەشـێوەیەکی گشـتیش دیموکراسـی لەڕێگـەی حـوکمی زۆرینـەوە دەچەسـپێت لەڕێگـەی سیسـتەمی دەنگدانـەوە و نوێنەرایەتیـەوە. مـەرج نیـە ئەگـەر حکومـەتێکی دیموکراسی هەبوو واتای وایە ئەو کۆمەڵگایەش دیموکراسیە. بەڵام مەرجە کە هـەموو کۆمەڵگایـەکی دیموکراسی حکومەتێکی دیموکراسی هەبێت.

دیموکراسیش وەك سیستەم بریتیە لە سیستەمێکی سیاسـی _ کۆمەڵایـەتی کە پەیوەنـدی دروست دەکـات لـە نێـوان تـاکی کۆمـەڵگا و دەوڵەتـدا لەسـەر بنـەمای یەکسـانی لـەنێوان هاوڵاتیانـدا و بەشـداریکردنیان بەشـێوەیەکی ئازادانـە لـە دروسـتکردنی یاسـادانان کـە شـێوەی ژیـانی گشـتی ڕێـك دەخات. بنچینەی ئەم ڕوانینەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بنەمایەی کە دەڵێت ((گەل خاوەنی سەروەریە)) و سەرچاوەی شەرعیەتیشە, بەم شێوەیە حکومەت بەرپرسیارە لەبەردەم نوێنـەرانی هاوڵاتیانـدا و لـە ژێـر ویستی ئەواندا دەبێت. هـەروەها زۆر لـە ئایدۆلۆژیاسیاسیەکانی سـەردەمیش ئەگـەر بـە هاوکاریـەکی کەمیش بێت و تەنها بەناویش بێت ناوی دیموکراسی دەهێنن, سەرەڕای ئـەوەی کـە ئـەو ئایدۆلۆژیایـە بانگەشە بۆچی دەکات.

مێژووی سەرهەڵدانی دیموکراسیەت

زاراوەی دیموکراسی بەشێوە ئیغریقیە کۆنەکەی, لەشاری ئەسیناى کۆندا داڕێژرا لە سەدەی پێنجەمی پێش زایندا و ئەم دیموکراسیەتەی ئەسینا دادەنرێت بەیەکەمین شێوازی دیموکراسی. لەوکاتـەدا چارەك یان نیوەی دانیشتوانی بەڕەگەز ((نێر)) بۆیان هەبوو دەنگ بدەن بەبێ جیاوازی نەتەوە و ئاستی ئابوری و هـەموویان ئازاد بوون لـە دەنگدانـدا و قسـەکردن لـە کۆمەڵـەی گشـتیدا.هاوڵاتیـانی ئەسـینا ڕاسـتەوخۆ بەشداریان لەحوکم و بڕیارەکاندا دەکرد و بـەم شێوەیە دەوترێت ((دیموکراسیـەتی ڕاسـتەوخۆ)) یـان ((دیموکراسیەتی بێخەوش)) بەڵام بە تێپەڕبوونی کات و لەسەدەی هەژدەهەمەوە ماناو تێگەیشتنی نوێ بـۆ دیموکراسیەت هاتە ئاراوە.

یەکەم شێوازی دیموکراسیەت لـە کۆمارەکـانی هنـدی کۆنـدا دەرکـەوت کەلـەماوەی سـەدەی شەشـەمی پێش زاین و پێش لەدایك بوونی ((بوزادا)) بوونیـان هـەبووە.کـە بـەکۆمارەکانی((ماهاجانابـاداس)) وەك کۆمـاری ((فایشـالی)) کـە لـە هنـدی ئێسـتادا بـە ((بیهـار)) ناسـراوە و بەیەکـەمین حکومـەتی کۆمـاری دادەنرێت لەمێژووی مرۆڤایەتیدا. دوای ئـەوە لـە سـەردەمی ئەسـکەندەری گـەورەدا لەسـەدەی چـوارەمی

پێش زایندا ئیغریقیەکان دەربارەی هەردوو وولاّتی ((سابارکایی و سامباستایی)) کە ((پاکستان و ئەفغانستان)) ی ئێستا دەگرنەوە نوسیویانە کە دوو ولاّتی دیموکراسی بوون نەك پادشایی.

بەپێی ڕاپۆرتەکانی دەزگای ((خانەی ئازادی)) کە دەزگایەکی ئەمریکیە و تەمەنی 64 ساڵە.کە ئامانجی بلاّوکردنەوەی ((ئازادیە)) لەهەموو جێگەیەکدا. ڕایگەیاندوە کە لەساڵی 1900 دا تەنها 25 وولاّت کە نزیکەی 19٪ یان هەڵسوکەوتی دیموکراسیەتێکی دیاریکراویان پیادەکردوە کە دەکاتە 8 یان 16٪ لەدەوڵەتانی ئێستا.هەروەها ((خانەی ئازادی)) ئەوەش دەردەخات کە لەساڵی 1900 دا ژمارەی وولاّتە پادشاییە دەستوریەکان 19 وولاّت بوون کە دەکاتە 14٪ ی وولاّتانی دونیا.کە تیایاندا دەستوور ڕێگر بووە لەبەردەم دەسەلاّتەکانی پادشادا و ئەو دەسەلاّتەی دەدایە پەڕلەمانە هەڵبژێردراوەکان. بەلاّم لە ئێستادا پادشایەتی دەستووری نیە.و هەندێ وولاّتی نادیموکراسی تائێستاش هەن.یان هەندێکی تری شێوازی حوکمەکانیان گۆڕیوە و پاشگەزبونەتەوە لە دیموکراسی وەکو نیپاڵ کەلەساڵی 2000دا بوە ولاّتێکی نادیموکراتی دوای ئەوەی کە یاسای ئیمێرجێنسی سەپاند لە ولاّتدا دوای هەلاّیسانی شەڕی ناوخۆیی.هەروەها ((خانەی ئازادی)) ڕایدەگەیەنێت کە لە ساڵی 1900 دا یەك وولاّت نەبوو کە سیستەمی دیموکراسی لیبڕاڵی تیادا بوبێت و مافی دەنگدان وەك ئێستا بوبێت. بەلاّم لەساڵی 2000 دا 120 ولاّت لەکۆی 129 وولاّت سیستەمی دیموکراسی لیبڕاڵیان تیادا بوە.کە دەکاتە ڕێژەی 60٪ ی کۆی هەموو وولاّتانی دونیا.

- **بنەماکانی دیموکراسیەت**

دیموکراسیەتی ڕاستەقینە چەند بنەمایەکی هەیە کە بریتین لە :-

1. پیادەکردنی هاولاّتیان بۆ مافەکانیان لەچاودێری جێبەجێکردنی ئەو یاسایانە بەشێوەیەك مافە گشتیەکانیان و ئازادیە مەدەنیەکانیان بپارێزێت.
2. دامەزراندنی ڕێکخستنی وولاّت لەسەر بنەمای ئەو گوتەیەی ابراهام لنکۆلن کە دەڵێت ((دەسەلاّتی گەل بۆ بەرژەوەندی گەل و بەهۆی گەلەوە))

توخمە سەرەکیەکانی دیموکراسیەت 2

پاڵپشت بەنوسراوەکانی مامۆستای زانستی سیاسی(ئەلکندی چارلس بلا تیرغ) لە کتێبەکەیدا بەناوی "لەفرەییەوە بۆ سیاسەتە نیشتمانیەکان" ، دەردەکەوێت جەدەلێکی فەلسەفی هەیە دەربارەی توانایی یان شەرعیەتی بەکار هێنانی پێوانەکان لە پێناسەکردنی دیموکراسیەتدا، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا هەندێ پێوانە هەن کە بەکەمترین ئاستی قبوڵکراو دادەنرێت کە مەرجە بۆ بوونی لەدەستەی بڕیار بەدەستدا بۆ ئەوەی بڕیارەکان بەدیموکراسی دابنرێت وەك :-

* ناتوانرێت بنەما بۆ دیموکراتیەت و ناسینی دابنرێت کەئەمەش جێگەی مشتومڕێکی فەلسەفی گەورەیە.بەلاّم دەکرێت بەسیستەمێك بوترێت دیموکراسی کە ئەم خالاّنەی تیادا بێت: –

1. بوونی کۆمەڵێك کەس بۆ دروستکردنی بڕیارو سیاسەتەکان کە بریتین لە تاکەکانی گەل کە مافی دەنگدانیان هەیە.
2. بوونی خاکێك کە گەلی لەسەر بژێتو یاساکانی تیادا بچەسپێنرێت، چونکە خاكو گەل دووانەی جێبەجێکردنی دیموکراسیەتن .

3.بوونی پرۆسەیەکی تایبەت بۆ وەرگرتنی بڕیارەکان بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ وەك " استفتاء" یان ناڕاستەوخۆ وەك هەڵبژاردنی نوێنەران .

4. بوونی شەرعیەت :- بەوەی کە گەل دانبنێت بەڕاستو دروستی هەڵبژاردەکانداو ئەنجامەکەشی قبوڵ بکات .شەرعیەتی سیاسی بریتیە لە قبوڵردنی گەل بۆ یاساو بڕیارەکانی دەوڵەتو حکومەتو دادگاکانی هەرچەندە لەوانەیە لەگەڵ بۆچوونو بەرژەوەندییە شەخسیەکانیشدا یەك نەگرێتەوە.ئەمە مەرجێکی گرنگە لەسیستەمی دیموکراسیدا بەتایبەتیش کەهەموو هەڵبژاردنێك براوەو دۆڕاوی تیادایە.

5.کاریگەری پرۆسەکە: بەو مانایەی کە لەتوانایدا بێت حکومەت بگۆڕێت لەکاتی پشتگیری تەواودا، هەڵبژاردنە شانۆگەریەکان کە پێشەکی ئەنجامەکانی زانراون بۆ هەڵبژاردنی سیستەمێکی سیاسی بەپرۆسەیەکی دیموکراسی ناژمێردرێت .

6. لەکاتی بوونی ولاتی نەتەوەییدا ، پێویستە خاوەن سەروەری بن، لەبەرئەوەی هەڵبژاردنە دیموکراسیەکان بێ مانا دەبن ئەگەر هێزە دەرەکیەکان بتوانن ئەنجامەکانی بگۆڕن یان دەستکاری بکەن .

بۆچونەکان دەربارەی دیموکراسیەت

لەنێوان بیرمەندانی زانستی سیاسەتدا، چوار بۆچوونی ڕکابەر هەن دەربارەی دیموکراسیەت:.

1. دیموکراسی ڕێگرە لەبەردەم دەسەلاٚتی حیزبەکاندا:-

بەپێی ئەم بۆچوونە، دیموکراسیەت سیستەمی حوکمێکە کەتیایدا هاولاٚتیان ماف دەدەن بەکۆمەڵێك لەڕابەرانی سیاسی کە دەسەلاٚت بگرنەدەست لەڕێگەی هەڵبژاردنە سالاٚنەیکانەوە، بەپێی ئەم بۆچوونە هاولاٚتیان ناتوانن یان بەدڵنیایی پێویست ناکات حکوم بکەن لەبەر ئەوەی زۆربەی کاتو بەرامبەر زۆربەی مەسەلەکان بیرو بۆچونێکی ڕوونیان نیەو عەقلیەتێکی زیرەکیشیان نیە ."دێفید شومتر" ئەم بیرو بۆچونە لەکتێبە بەناوبانگەکەیدا ئاشکرا کردووە بەناوی " سەرمایەداری، سۆشیالیستی , دیموکراسیەت" هەروەها ((ولیام ڕکر و ئادم بیریزورسکی و ڕیشتارد بوسنر)) لە بیر مەندە تازەکانن کە بەرگری لەم بۆچونە دەکەن .

2.چەمکی پارچەکردنی دیموکراسی :- ئەم بۆچونە وای بۆ دەچێت کە دەبێت دەسەلاٚت لەسەر شێوەی سیستەمێك بێت کە یاساو سیاسەتێك پەیڕەو بکات کەنزیك بێت لەبیروڕاکانی دەنگدانەوە بەشێوەیەکی مام ناوەندی کەنیوەی بەلای چەپداو نیوەکەی تر بەلای ڕاستدا بێت .

((ئەنتۆنی داونز)) خاوەنی ئەم بۆچونەیە کە لەکتێبەکەیدا بەناوی " بیردۆزەی ئابوری لە دیموکراتیدا" ساڵی 1957 نوسیویەتی.

3. دیموکراسیەتی ڕاوێژکاری :- ئەم بۆچونە لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە دەڵێت:" دیموکراسیەت بریتیە لەدەسەلاٚت لەڕێگەی گفتوگۆکردنەوەوە" .

لایەنگرانی ئەم بۆچونە دەڵێن:" دەبێت یاساو سیاسەتەکان لەسەر بنەمای قبوڵکراو دابڕێژرێن لەلایەن هەموو هاولاٚتیانەوە وپێویستە گۆڕەپانی سیاسی کراوەبێت لەبەردەم سیاسیەکانو هاولاٚتیاندا بۆ گفتوگۆکردن و بۆ گوێگرتن لەبیرو ڕای یەکتری و ئاڵوگۆڕکردن " .

4. دیموکراسیەتی هاوبەشیکردن:- لێرەدا دەبێت هاولاّتیان هاوبەشیەکی ڕاستەوخۆ بکەن نەك لەڕێگەی نوێنەرەکانیانەوە لەدانانی یاساو سیاسەتەکانی دەوڵەتدا .

لایەنگرانی ئەم بۆچونەش بەرگری لەبۆچونەکەیان دەکەن بەوەی کە چالاکی سیاسی دەبێتە هۆی ڕۆشنبیرکردنی هاولاّتیان و دەتوانن زیاتر کۆمەلاّیەتی بن، هەروەها هاوبەشی کردنی جەماوەر ڕێگە لەنوخبەی سیاسی دەسەلاّت دەگرێت کە بەئارەزووی خۆیان سیاسەت بکەن .

لەهەمووشیان گرنگتر ئەوەیە کە ئەگەر هاولاّتیان خۆیان ڕاستەوخۆ بەشداری لەدانانی یاساو ڕێسا و سیاسەتەکاندا نەکەن مانای وایەی خۆیان حوکمی خۆیان ناکەن .

- کۆمەڵناسە بۆرژوازیەکان دیموکراسی لەبابەتەکانی ئابووری و کۆمەلاّیەتی جیادەکەنەوە،و باری واقعی و عەمەلی لەکۆمەڵگادا لەبەرچاو ناگرن .ئەم کۆمەڵە بیرکردنەوانە:- ماهیەتی چینایەتی کۆمەڵ و ناکۆکی و ڕاپەڕینە چینایەتیەکان ڕەت دەکەنەوە .
- بەلاّم ڕیفۆرمسیتەکان دیموکراسیەتیان دەوێت و هەوڵی بۆ دەدەن .3
- بەلاّم شۆڕشگێڕەکان وای دەبینن کە" ئیمپریالیزم دەیەوێت ئازادیە بنچینەیەکانی مرۆڤ لەناو ببات، هەربۆیە بەگڕدا چونەوەی پێویستی بەجەنگێکی درێژ خایەن هەیە، ئەم جەنگەش لەپێناو بەدەستهێنانی ئازادیەکاندایەو مافی یەکسانی ژیان و دژ بەهەموو یاسا کۆنەپەرستیەکانە، ئازادیە دیموکراسیەکان بەرهەمی خەباتی چینەکانن لەبورای نەتەوایەتی یان نێو نەتەوەییدا .

* شێوەو ناوەڕۆکی دیموکراسی بەدرێژایی مێژوو پێگەیشتووەو هەمیشە بەفرماسیۆنی کۆمەلاّیەتی – ئابوریەوە پابەند بووە" مانای گەشەکردنی کۆمەڵگایە بەقۆناغەکانی کۆمۆنەی سەرەتایی ,کۆیلایەتی ,فیودالی , سەرمایەداری , سۆسیالیستی " .و پەیوەندی توندو تۆڵی لەگەڵ ڕاپەڕینە چینایەتیەکاندا هەیە .

* لەکۆمەڵگای چینایەتی پڕ لەناکۆکیدا دیموکراسی تەنها بۆ دەسەلاّتداران و فەرمانڕەوا هەیە.لەکۆمەڵگای سەرمایەداریدا دیموکراسی یەکێکە لەشێوەکانی حوکم و دەسەلاّتداری چینی بۆرژوازی .

* بەلای هێزە شۆڕشگێڕو ڕاپەڕیو وخۆڕاگر و زەحمەتکێشەکانەوە وایە کە:- تەنها خۆیان دەتوانن ئازادیە دیموکراسیەکان بپارێزن و بەر لە کۆنەپەرستی و دیکتاتۆریەت و فاشیزم بگرن، ئەوان دەڵێن:" بۆرژوازیەت لەهەر جێگەیەکدا بێت و بۆی بکرێت دیموکراسیەت پێشێل دەکات" و بۆ ئەم مەبەستەش لەزۆربەی ولاّتاندا ڕژێمی تیرۆریستی دادەمەزرێنن.

هەروەها دەڵێن کە " ئیمپریالیزم " دوا قۆناغی ژیانی سەرمایەداریە، ئیمپریالیزم هێلانەی شۆڕشی سوشیالیستانەیە، چونکە لەم قۆناغەدا ململانێی نێوان ((1 . ناکۆکی کارو سەرمایە 2. ناکۆکی دەوڵەتی ئیمپریالیست و ژێر دەستەکانیان 3. ناکۆکی دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان لەنێوان خۆیاندا تابێت توندتر دەبێت، کەئەمەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی سیستەمی جیهانی سۆشیالیستی)) .

*بەهەمان شێوە شۆڕشگێران پێیان وایە کە شۆڕش:- بریتیە لە گۆڕانێکی قوڵی بنەڕەتی و بونیاتنەرانە، سوڕانێکی گەورەو بنچینەییە لەژیانی کۆمەڵگادا، شۆڕش لەزانستی کۆمەڵناسیدا بریتیە لە لەناوبردنی ڕژێمێکی کۆمەلاّیەتی کۆن و ڕزیوو دانانی ڕژێمێکی کۆمەلاّیەتی تازەو پێشکەوتوانە لەجێگای واتە لەناوبردنی واقیعێکی کۆن و پەك کەتوو و دانانی واقعێکی تازەو بەکەڵك لەجێگای .هەروەها

وادادەنێن کە شۆڕش گرنگترین قۆناغی گەشەکردنی ژیانی کۆمەڵە.و شۆڕش بەرزترین شێوەی ڕاپەڕینی چینایەتیە .

شەرعیەتی سیاسیو ڕۆشنبیری دیموکراسی 5

هەموو شێوازەکانی دەسەلأت پشت دەبەستنە سەرشەرعیەتی سیاسیان یان ئاستی قبوڵکردنی گەل بۆیان، لەبەر ئەو قبوڵکردنە حکومەتەکان دانانرێن بەلایەنێکی شەڕی ئەهلی، تا ئەو کاتەی سیاسەتەکانو بڕیارەکانی ئۆپۆزسیۆنی هەبێت لەوانەشە بەچەك جگە لەوانەی کەلارییان هەیە لەسەر چەمکی دەوڵەت وەك فەوزەویەکان و ئازادیخوازەکان (Libertarians) . زۆربەی خەڵك ئامادەن بۆ قبوڵکردنی حکومەتەکانیان ئەگەر پێویستی کرد .

سەرنەکەوتن لەبەدەستهێنانی شەرعیەتی سیاسیدا لەولأتە نوێکاندا زۆربەی کات بەندە بەجیابوونەوەو کێشە نەتەوەییو دینیەکانەوە نەك جیاوازیە سیاسیەکانەوە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە جیاوازیە سیاسیەکانیش کاریگەریان هەیە، بۆ نمونە شەڕی ئەهلی ئیسپانی کەتیایدا دانیشتوان دابەشبوون بەسەر دووسەنگەری سیاسی دژ بەیەکدا .

دیموکراسیەت پێویستی بەپلەیەکی بەرزی شەرعیەتی سیاسی هەیە، لەبەر ئەوەی پرۆسەی هەڵبژاردنە ساڵانەییەکان دانیشتوان دابەش دەکات بۆ دووسەنگەری " دۆڕاو" و" براوە".

لەبەر ئەوە ڕۆشنبیری دیموکراسی سەرکەوتوو بریتی دەبێت لە قبوڵکردنی پارتی سەرنەکەوتوو و لایەنگرانی بەحوکمی دەنگدانو ئاڵوگۆڕکردنی دەسەلأت بەشێوەیەکی ئاشتی بەچەمکی " ئۆپۆزسیۆنی پشتیوان " .لەوانەیە سیاسیە دژ بەیەکەکان جیاوازبن لەلایەنی نمونەییەوە، بەلأم هەریەکەیان هەر دەبێت دان بنێت بەشەرعیەتی ڕۆڵی ئەویتردا .لەلایەنی نمونەییەوە کۆمەڵگا هانی لێبوردەییو دڵفراوانی دەدات لەئیدارەدانی گفتوگۆ لەنێوان هاولأتیاندا ، ئەم شێوازە لەشێوازەکانی شەرعیەتی سیاسیی ئەوە لەخۆدەگرێت کە هەموو لایەنەکان بەشداری دەکەن لەنەریتە بنچینەییە پەیڕەوکراوەکان، وەلەسەر دەنگدەرانیش پێویستە بزانن کە حکومەتی تازەش سیاسەتێك پەیڕەو ناکات کە ئەوان پێیان ناخۆش بێت، چونکە نەریتە هاوبەشەکان جگە لە دیموکراسیەتیش زامنی ڕوونەدانی ئەو کارەیە .

تەنها هەڵبژاردنە ئازادەکان بەس نیە بۆ ئەوەی ولأتێك ببێتە دیموکراسی، بەڵکو ڕۆشنبیری دامو دەزگا سیاسیەکان، خزمەتگوزاریە مەدەنیەکان تیایدا پێویستە بگۆڕێن، کە ئەمەش پەرینەوەیەکی ڕۆشنبیریە کە گرانە وەدیهاتنی بەتایبەتیش لەو ولأتانەدا کە لەمێژوودا وا ڕاهاتوون کە ئاڵوگۆڕی دەسەلأت تیایدا لەڕێگەی توندو تیژیەوە بێت .

زۆر نمونەی جۆراو جۆر هەیە وەك:- فەرەنسای شۆڕشگێڕیو ئۆگەندای ئێستاو ئێران کەتوانی بەردەوام بێت لەسەر بەرنامەی دیموکراسی بەشێوەیەکی کەم هەتا گۆڕانی گەورەی ڕۆشنبیری تیایدا ڕویداو بواری ڕەخساندا بۆ دەسەلأتی زۆرینە .

دژە دیموکراسیەکان کێن ؟ 6

* فەوزەویـەکان دژی دەوڵەتـە دیموکراتیـەکانن وەك دژی هـەموو شێوە حکومـەکانی تریشـن و دایـان دەنێن بە گەندەڵ و تاك ڕەو.بۆ نمونە:- الکستر بیرکمان (1870 – 1936) کە فەوزەویەکەو لەبنچینەدا ڕوسیەو چۆتە ئەمریکاو تیایدا ژیاوەو ئەندامێکی چالاکی بزوتنەوەی فەوزەویەکان بووە، هەمیشە لەگەڵ ((ئیما گۆڵدمان)) کە ژنێکی فەوزەوی بوو هەڵمەتی مافی مەدەنی و دژایەتی شەڕیان بەرپا دەکرد، ڕەفزی کۆمۆنوێڵسـی پەنسلڤانیایان لەئـەمریکادا دەکـرد کەلەدادگایکردنەکەیدا بـەرگری لـەخۆی پـێ دەکـرد .زۆربەی فەوزەویەکان سیستەمێکیان دەوێت کە کەمتر شێوە هەرەمی بێت لەدیموکراسیەتی ڕاستەوخۆ لەڕێگـەی کۆمەڵـە سەربەسـتەکانەوە .لـەناو فەوزەویـەکان خۆشـیاندا ڕای جیـاواز هەیـە دەربـارەی ئـەو کۆمەڵانەو هەندێکیان دەڵێن:_

"ئەو کۆمەڵانە وەك کۆمەڵگا دیموکراسیە ڕاستەوخۆکان وان " .

فەوزەویە تاکەکان بەئاشکرا دوژمنایەتی دیموکراسی دەکەن، وەك ((بنیامین تکر (1854 – 1939)) لەلایـەنگرانی فەوزەویـە تاکـەکانی ئەمریکایـە لەسـەدەی نۆزەدا، و دەڵێـت:" دەسـەلات شـتێکی دڕنـدەو خراپـەو لـەویش خـراپتر دەسـەلاتی زۆرینەیە،دەنگـدان چـیە ؟ زیـاترو کـەمتر نیـە لەپارچـە وەرەقەیـەك کەنمایندەی حەربەیەك یان فیشەکێك دەکات بۆ دڵنیابوون لەولایەنەی کە بەهێزترەو بۆی ملکەچ دەبێت، دەنگی زۆرینە دەرزی ئاژنی خوێن دەکات، بەڵام کەمتریش کوێرانەنیە لـەو مەڕسومەی کە زۆردارترە و لەلایەن دیکتاتۆرەکانەوە دەردەچێت بەپاڵپشتی سوپا" .

* بیر جۆزیف برودون(1809 – 1865) کە فەیلەسوفێکی ئابوری ئیشتراکی فەرەنسی بوو کە ئەو یەکەم کەس بوو ناوی فەوزەوی لەخۆی ناو بەڕابەرانی فەوزەویەکان دادەنرێت و دەڵێت:" دیموکراسیەت هیچ شتێك نیە تەنها دەسەلاتی زۆرینە نەبێت کە خراپترین دەسەلات و هەژمونە لەبەر ئەوەی ئەو دەسەلاتە پشـت نابەسـتێتە سـەر نەدەسـەلاتی دیـن و نـە خوورەوشـت و ئـەدگاری جـوان و نەڕەگـەز و نـەزیرەکی و نەدەوڵەمەنـدی، ئـەو تـەنها پشـت دەبەسـتێتە سـەر ژمـارەی ڕووت کـە خـۆی دەشـارێتەوە لەپشـت نـاوی جـەماوەرەوە ".بەهـەمان شـێوە ڕاسـت ڕەوە تونـدڕەوەکان و لایـەنگرانی پاشـایەتی دوژمنایـەتی دیموکراسیەت دەکەن بەبەردەوامی .

دەسەلاتە دژەکانی دیموکراسیەت

* جۆرە سیستەمی دەسەلاتی دیموکراسی پێچەوانەی جۆرە دەسەلاتی " ئیستیبدادی و دیکتاتۆری و توتالیتاری و ڕەجعی و کۆنەپەرستی و ئالیگارشی و .. هتد. کە هەموویان بەواتای دەسەلاتی کەسێك یان کۆمەڵـە کەسـێکی دیـاریکراو دێـن کەهـەموو دەسـەلاتە سیاسـی و ئـابوری و سـەربازی و ..هتـدیان لـەژێر دەستدایەو بەئارەزوو ویست و بەرژەوەندی خۆیان حوکم دەکەن و هەموو جۆرە ئازادی و مافەکانی تاك و کۆمـەڵ پێشـێل دەکـەن و بڕوایـان بـەکاری دەسـتە جـەمعی و هاوکـاری چینەکان و بەشـداری پێکردنیـان لـەحوکم و دەسـەلاتدا نیـە و کـاری فرەیـی حیزبـی و هەڵبـژاردن و کـاری پەڕلـەمانی قەدەغەدەکـەن و بڕوایـان بەئاڵوگۆڕکردنی دەسەلات نیە بەئاشتی و تا ئەو ڕادەیەی بۆیان دەکرێت دەسـەلاتەکان قۆرخ دەکـەن بۆ خۆیـان.بۆیـە ئـەم جـۆرە حوکمـە " دیموکراسـی" بـەدوژمنی سـەرەکی و گـەورەی خۆیـان دادەنـێن، چـونکە دەبێتـە مایـەی ڕووخـان و هەڵتـەکان و گۆڕینیـان .نمونـەی حوکمـە دیکـاتۆری و توتالیتاریـەکانی " فاشـی

ئیتالیاو نازی ئەڵمانیا، ستالینی سۆڤیەت، بەعسی سەدامی، بەشێوەیەکی گشتی دەوڵەتەکانی ئەوروپای ڕۆژهەلأتو دواکەوتووەکانی عەرەب.نمونەی دەسەلأتە ئالیگارشیەکانیش کە لەئەمریکادایە و لەسایەی دەسەلأتی سەرمایەداریداو ئالیگارشی دارابیدا:-

شەست بنەماڵەی گەورە ناسراون 7، لە نۆ کۆمەڵەدا کە هەموو شیرزاە بنچینەییەکانی ئابوریو سیاسی ناوخۆو دەرەوەو چاپەمەنیو هۆکانی ڕاگەیاندنو دەزگا دەوڵەتیەکانو زانکۆ و دامەزراوە هونەریو تەکنیکیەکانیان بەدەستەوەیە وەك بنەماڵەکانی " مۆرگانو دوپنو ڕۆکفلەر و ...هتد " .

بنەماڵەی مۆرگان:- دوانزە دامو دەزگای گەورەی وەك: بانکەکان، پیشەسازیەکان، گواستنەوەو بارکردن، دەزگای سەربازی .... کە سەروەتیان زیاد لە پەنجا ملیار دۆلارە لەسالأنی دەیەکانی هەشتای سەدەی ڕابوردودا ..

بنەماڵەی ڕۆکفلەر:- نۆ دەزگای گەورەی پیشەسازی نەوتیو بانك و....هتد کە سەرمایەکەیان زیاد لە چل ملیار دۆلارە لەسالأنی دەیەکانی هەشتای سەدەی ڕابوردودا.

بنەماڵەی دوپن:- پیشەسازی کیماوی و کارخانەی ئۆتۆمبێلیان لە ژێر دەستدایە .

بنەماڵەی فۆرد:- پیشەسازی ئوتومبێلی هەیە.

* لەفەرەنساشدا 200 بنەماڵە هەموو دەسەلأتە ئینحیساریو بانکی و پیشەسازییان لەدەستدایە، وەك بنەماڵەکانی((ڕۆتشیار، وندل، شتایدر، داسۆ، مالە ..... هتد)).

جۆرەکانی دەسەلأتە دژەکانی دیموکراسی

* دیموکراتی دژی جۆرە دەسەلأتی مۆبۆکراسیشە .مۆبۆکراسی بەحوکمی کەسانی نەزانو هەرچی و پەرچی ونەخوێنەوار دەوترێت.ئەفلأتون ئەم وشەیەی داهێناوە .هەردۆت دەڵێ:" بۆیە حەزناکەم دیموکراسی بێتە کایەوە ئەترسم لەئەنجامی ئازادیو سەربەستی بێ سنووردا مەسەلەکە بەمۆبۆکراسی بگۆڕدرێت" .

لە نێوان دیموکراسیو فەوزا و بێسەروبەری هێڵێکی باریکی نادیارهەیە، ئەگەر زۆر پێ هەڵکێشرا لە دیموکراسیدا دەبێتە فەوا، وەئەگەر فەوزاش توانرا کۆنترۆڵ بکرێتو لەچوارچێوەی یاساو دابو نەریتدا دانرا دەبێتەی دیموکراسی .

* بۆرۆکراسی :- حکومەتی بەرفراون زیاتر لەئیدارەدا دەبینرێت .

* پلۆتۆکراسی :- سیستەمێکی حوکمە کە لەلایەن دەوڵەمەندترین کەسی ولأتەکەوە بەڕێوە دەچێت.

* تیۆکراسی:- سیستەمێکی حوکمی پیاوە ئاینیەکانە .

* تیمۆکراسی :- جۆرە حوکمێکە کە دەسەلأتداران تەنها لەپێناو فەخرو شانازیدا کار دەکەن .

* ئۆتۆکراسی :- وەك دەسەلأتە سەڵتەنیەکان کە لەڕێگای بڕیاردانی کۆمەلأیتیەوە یان بەزۆر بەدەستی هێناوە.

خاڵە نێگەتیڤەکانی دیموکراسی 8

* ئەو کەسانەی ڕەخنە لەدیموکراسیەت دەگرن، بانگەشە بۆ ئەوە دەکەن کە دیموکراسیەت خاڵی نیگەتیڤی تیادایە کەپەیوەستە بەسروشتو جێبەجێکردنیەوە، ئەو خاڵانەش لە زۆربەی جۆری حوکمەکاندا هەیەو هەندێکیشیان تایبەتن بەدیموکراسیەت، وەك :-

1. ململانێی دینی و نەتەوەکان :- دیموکراسیەت و بەتایبەتیش لیبڕاڵیەکەی دەیسەپێنێت کە هەستێکی هاوبەش هەبێت لەناو تاکەکانی کۆمەڵدا، چونکە بەبێ بوونی ئەو هەستە شەرعیەتی سیاسی لەدەست دەچێت، یان بەمانایەکی تر دیموکراسیەت وائەسەپێنێت کەگەل هەموویان بریتین لەیەك یەکەی یەکگرتوو، بەلأم بەهۆی هەندێ هۆکاری مێژوییەوە کەم ولأت هەیە کە لەڕووی هۆشیاریو نەتەوەییەوە یەكو یەکگرتووبن .لەوانەیە لەناو یەك ولأتدا جیاوازی نەتەوەییو زمانو دینیو کەلتوری قوڵ هەبێت، لەوانەشە هەندێ گروپ زۆر دوژمنی یەکتریش بن.دیموکراسیش هەر لەماناکەیەوە بریتیە لە بەشداریکردنی گەل لەدروستکردنی بڕیارەکانداو بەکارهێنانی پرۆسەی سیاسی دژی دوژمن، ئەوەش بەئاشکرا دەردەکەوێت لەکاتی پرۆسەی بەدیموکراسی کردندا بەتایبەتیش کاتێك سیستەمی حوکمی پێشوو دژە دیموکراسی بوبێت و ڕێگر بوبێت لەبەردەم ئەو ڕکابەریە و نەیهێشتبێت ئاشکرا ببێت، کە ئەم حاڵەتەش لەولأتە خاوەن دیموکراسیەتە دێرینەکانیشدا دەردەکەوێت، لە شێوەی ئەو کۆمەڵانەی کەدژی کۆچکەرەکان دروست بوون وەك لەکاتی دارمانی یەکێتی سۆڤیەتو ولأتانی ئەوروپای ڕۆژهەلأتو یۆگوسلاڤیا و ئەفریقادا، شەڕی ئەهلیو ناوخۆ ڕوویدا، بەلأم ئامارەکان وانیشان دەدەن کە بەدروست بوونی ئەو ژمارە زۆرەی ولأتانی دیموکراسی ژمارەی شەڕو شەڕی ئەهلیو شۆڕشو ژمارەی ئاوارەو کۆچکردوەکان کەمیان کردووە .

2. بیرۆکراسی :- یەکێك لەو ڕەخنانەی کە ئازادیخوازو لایەنگرانی پاشایەتی ئاڕاستەی دیموکراسی دەکەن بریتیە لە وەی کەهانی ئەو نوێنەرانە دەدەن کە هەڵبژێراون کە یاساکان بگۆڕن بەبێ پێویست بوون بەو کارەو دانانی یاسای نوێ، کە ئەمەش لەچەند ڕوویەکەوە زەرەرمەندە، یاسا نوێکان لەئازادیەکانی پێشوتر کەم دەکەنەوە، گۆڕینی زۆرو خێرای یاساکان ڕادەی ئیلتیزام پێوە کردنیان کەم دەکاتەوە، کەئەمەش وادەکات جۆرە بیرۆکراسیەتێك دروست بێتو ئیشو کارەکان بەباشی بەڕێوە نەچێت.و ڕەخنەیەکی تریش کە ئاڕاستەی دیموکراسیەت دەکرێت بریتیە لەوەی کە لەکاتی دروستکردنی بڕیاردا بەسانایی ئەو کارە ناکرێتو بەپرۆسەیەکی ئاڵۆزدا تێپەڕدەبێت .

3. چڕکردنەوەی ماوە کورت :- دیموکراسیەتی لیبڕاڵی لەپێناسەکەیەوە ڕێگە بەگۆڕانی بەردەوامی حکومەتەکان دەدات، کە ئەمەش دەبێتە جێگەی ڕەخنە بەوەی کە بۆماوەی کورت هەوڵو هیمەت دەدەن .لەبەر ئەوەی دوای چوار تا پێنج ساڵ حکومەتێکی تازە دێتە سەر حوکم لەبەرئەوەی هەموو هەوڵێکی حیزبەکان بریتیە لە بردنەوەی هەڵبژاردنەکان کە ئەمەش تەنها لەبەرژەوەندی هەندێ دەنگدەر یان سیاسیە هەلپەرستەکان تەواو دەبێت بۆ ماوەی کورتی پێش هەڵبژاردنی داهاتوو نەك زۆرینەی گەل.

4. بیردۆزەی هەڵبژاردەی گەلی :- ئەم بیردۆزەیە بەشێکە لەزانستی ئابووری کەپسپۆڕە لەلێکۆڵینەوە لەسلوکی وەرگرتنی بڕیارەکان لەلای دەنگدەرانو سیاسیەکانو لێپرسراوە حکومیەکان لەڕوانگەی بیردۆزەی ئابوریەوە، یەکێك لەکێشەکان بریتیە لەوەی کە هەموو دەنگدەرێك تەنها کاریگەری کەمی هەیە لەبەرئەوە لاموبالاتیەکی لادروست دەبێت بەرامبەر مەسەلە سیاسیەکان .کە ئەمەش ڕێگە لەبەردەم ئەو گروپانەدا خۆش دەکات کە بەرژەوەندی تایبەتیان هەیە بۆ ئەوەی هاوکاریە مادیەکان وەربگرن، بەمەش ئەم سیستەمە لەقازانجی ئەو گروپانەدایەو لەزەرەری کۆمەڵگادایە .

5. حکومەتی دەوڵەمەندان :- تێچوونی هەڵمەتە سیاسیەکان لەدیموکراسیەتی پەڕلەمانیدا مانای ئەوەیە کە ئەوسیستەمە سیاسیە دەوڵەمەندانی لا باشترە، ئەم حکومەتی دەوڵەمەندانەش لەشێوەیەکی کەمی دەنگدەرانە .

بەڵام لەدیموکراسیەتی ئەسینادا ڕاستەوخۆ هەندێ پلەوپایە دەدرایە هاوڵاتیان بۆ ئەوەی ڕێگر بن لەبەردەم کاریگەری دەوڵەمەندەکاندا، بەڵام لەئێستادا دیموکراسیەت لای هەندێ بریتیە لە شانۆگەریەکی کۆمیدی بۆ هێورکردنەوەی جەماوەر یان بریتیە لەهاندانی جەماوەر لەلایەن هەندێ لایەنەوە، ئەم سیستەمە دیموکراسیەتەش ڕێگە والا دەکات کە نوێنەران لەگەڵ دەوڵەمەندەکاندا ڕێك بکەون بۆ دەرکردنی یاسای وا کە لەبەرژەوەندی دەوڵەمەندەکان تەواو بێت.

6. فەلسەفەی حوکمی زۆرینە:- زۆرترین ڕەخنەی بلاو کە لەدیموکراسیەت دەگیرێت بریتیە لەوەی " کەمەترسی بالا دەستبوونی زۆرینەیە"

خاڵە پۆزەتیڤەکانی دیموکراسیەت 9

1. سەقامگیری سیاسی :- یەکێك لەو خالانەی کە بەباش بۆ دیموکراسیەت حساب دەکرێت، ئەوەیە کە دروستبوونی سیستەمێك کەگەل دەتوانێت ئیدارەی حکومەت بگۆڕێت بەبێ گۆڕینی بنەما یاساییەکانی حوکم، کەلەڕێگەیەوە دیموکراسیەت هەوڵی کەمکردنەوەی شاراوەیی و ناجێگیری سیاسی دەدات، و هاوڵاتیان دڵنیا دەکاتەوە کەلەگەڵ هەموو توڕەبوونەکانیاندا بەرامبەر سیاسەتەکانی ئێستا ئەوان دەتوانن ببنە خاوەنی هەلی گونجاو بۆ گۆڕینی دەسلاتدارەکانیان و سیاسەتەکانیان کە لەگەڵ بیرو بۆچونەکانیاندا ناگونجێت، ئەم سیستەمەش لەو سیستەمانە باشترە کە لەڕێگەی توندو تیژیەوە گۆڕانیان تیادا دەکرێت.

2. وەڵامدانەوەی کارا لەکاتەکانی جەنگدا:- دیموکراسیەتی فرەیی مانای وایە کە دەسەلات لەیەك کەسدا چڕ نەکراوەتەوە .ئەم چڕنەکردنەوەی دەسەلاتە ڕەخنەیە کە لەدژی دیموکراسیەت لەکاتێکدا دەولەت لەحالەتی شەڕدا بێت کە پێویست دەکات وەلامێکی خێراو یەك گرتوو هەبێت، و لەدەوڵەتە دیکتاتۆریەکاندا بڕیار لەلایەن یەك کەسەوەو لەماوەی کورتدا دەدرێت، بەلام لەسیستەمی دیموکراسیدا دەبێت پەرلەمان بڕیار دەربکات و حکومەت و سوپا جێبەجێی بکات .

بەلام لەڕاستیدا هەموو لێکدانەوەکان بۆ ئەوە دەچن کە سەرکەوتن لەجەنگدا لەسیستەمێکی دیموکراسیدا لەبارترە وەك لەسیستەمێکی دیکتاتۆری لەبەرئەوەی سیستەمەکە شەفافەو جێگیرە لەکاتی بڕیاردانی سیاسەتەکاندا، کە ئەمەش هۆکاری سەرەکیە بۆ هاوکاریکردنی لەگەڵ هاوپەیمانەکانیدا لەکاتی جەنگدا، هەروەها لەبەرئەوەی لەسیستەمە دیموکراسیەکاندا هەموو توانا مادیو مرۆییەکان زۆر بەباشی بەکاردێت بەشێوەیەك کەسەرکەوتن مسۆگەر بکات .

3. دابەزینی ئاستی گەندەڵی :- ئەو لێکۆڵینەوانەی کە بانکی نێودەوڵەتی ئەنجامیداوە ئاماژە دەدەن بەوەی کە جۆری دامو دەزگا سیاسیەکان زۆر گرنگن لەدیاریکردنی چۆنێتی بلاوبوونەوەی گەندەڵی .دیموکراسیەت، سیسەمی پەرلەمانی، جێگیری سیاسیی، ئازادی ڕۆژنامە هەموویان هۆکارن کە پەیوەندیان بەدابەزینی ئاستی گەندەڵیەوە هەیە .

4. دابەزینی ئاستی تیرۆر :- لێکۆڵینەوەکان ئاماژە دەدەن کە تیرۆر لەو کۆمەڵگایانەدا بەربڵاوە کە ئاستی ئازادیە سیاسیەکان مام ناوەندن، بەڵام دەوڵەتە دیموکراسیەکان کەمترین ڕێژەی تیرۆریان تیادایە .

5. دابەزینی ڕێژەی هەژاریو برسێتی :- پشت بەستوو بەئامارەکان کەواپیشان دەدات پەیوەندییەکی ڕاستەوانە هەیە لەنێوان زیادبوونی دیموکراسیەتو بەرزبوونەوەی کۆی تێکڕای داهاتی نەتەوەیی بۆ تاک و زیادبوونی ڕێزگرتن لەمافی مرۆڤو دابەزینی تێکڕای هەژاری .

6. بیردۆزەی ئاشتی دیموکراسی:- زۆر لەئامارو زانیاریو شیکردنەوەکان پشتگیری لەبیردۆزەی ئاشتی دیموکراسی دەکەن. بەوەی هیچ دوو سیستەمێکی دیموکراسی لیبڕاڵی نەچونەتە جەنگەوە دژ بەیەك، و ئەگەریش جەنگ ڕوویدابێت کەمتر لە هەزار کەس کوژراو هەبووە و زوو ڕاگیراوە .

7. دابەزینی ڕێژەی کوشتنی جەماوەر:- لێکۆڵینەوەکان دەریدەخەن کە کۆمەڵگا دیموکراسیەکان ڕێژەیەکی کەمی کوشتنیان تیادا ئەنجام دەدرێت .

8. خۆشگوزەرانی :- هەر کاتێ دیموکراسیەت لە کۆمەڵگایەکدا چەسپاو زیاد بوو هێندەش خۆشگوزەرانی گەل زیاد دەبێت .

جۆرەکانی دیموکراسیەت

فراوان بوونی پایەکانی مانای گشتی دیموکراسیەت و زۆربونی تێوریەکان دەربارەی و جیاوازی جۆرەکانی و زۆربوونی سیستەمەکانی و جیاوازی ئامانج و پیادەکردنی لەکۆمەڵگاکاندا کەخاوەن داب و نەریت و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و مێژوویی جیاوازن وادەکات کە دیاریکردنی مەسەلەی هەنگاوەکانی یان قۆناغەکانی دیموکراسیەت بە وردی و جێگیری ببێتە مەسەلەیەکی نەکراو لەڕووی زانستیەوە. بەڵام ئەوەی لەسەری ڕێکەوتون بەوەی کە ژیانی سەردەم بەزیادبوونی بیرۆکراسیەت تیایدا زیادبونێکی دژوار لەکاردا لە ئەنجامی گەشەکردن و پەلوپۆکردنی پیشەسازی و تەکنەلۆژی, لەسەروو ئەمانەشەوە زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان بونەتە هۆی زیاتر ئاڵۆزبوون لەچوار دەوری پیادەکردنی دیموکراسیەتدا.

دیموکراسیەت پێکهاتەی جیاوازی هەیە کە لەلایەن قوتابخانە کۆمەڵایەتیە جیاواز و دژەکانەوە گرنگی بەهەندێکیان دەدرێت لەسەر حسابی ئەوانی تریان.لەڕووی کلاسیکیەوەکە قوتابخانە دیموکراسیەتە لیبڕاڵەکان گرنگی پێدەدەن کە تیایدا دەبێت مافەکانی تاك دابین بکرێت وەك بنەمایەك بۆ دابینکردنی یەکسانی و هاوبەشی لەژیانی گشتیدا وەك: ئازادی ڕادەربڕین و بیروڕاو مافی کۆبونەوەو دەنگدان و خۆپاڵاوتن بۆ پۆستە گشتیەکان.هەروەها ئایدیای دیموکراسیەت و سیستەمی دیموکراسیەت مافی تاکەکان دەپارێزێت لە دڕندەیی دەسەڵات و گرتنی کوێرانە و دەیسەپێنێت کە هیچ تاکێك نابێت دەسگیر بکرێت یان تۆمەتبار بکرێت تەنها بە دەقێکی یاسایی نەبێت.

هەندێ کەس پێیان وایە تێوریەکانی جان جاك ڕۆسۆ دەربارەی ((بوونی ڕێکەوتنێکی تەواو)) لەنێوان تاکەکانی کۆمەڵگادا بەشێوەیەك تاك تەنها ملکەچی خۆیەتی و بەمەش جیاوازی لەنێوان دەسەڵاتدا و هاوڵاتیاندا نامێنێت کە ئەمەش تێوریەکە کە یارمەتی چەوسانەوەی تاك دەدات بەناوی ویستی گشتی کۆمەڵگاوە.بەتەنیشت مافی دیموکراسی بۆ تاك پێویستیشە دام و دەزگای دیموکراسیش هەبێت سەرەتا دەبێت دەستوور هەبێت و ئەنجومەنە نوێنەرایەتیەکان(جگە لەو کۆمەڵگایانەی کە دیموکراسیەتی ڕاستەوخۆ پیادە دەکەن) بەتێپەڕبوون بە دادوەریەکی سەربەخۆدا و ئیدارەیەکی حکومەتی پاك و بونی

ڕۆژنامەی ئازاد و سەندیکایەك كە پارێزگاری لە مافی ئەندامەكانی بكات و زانكۆیەك كە سووربێت لەسەر ئازادییە ئەكادیمیەكانی.

جیاكردنەوەی دەسەڵات و مافە جێگیرەكانی تاك بەگوێرەی دەستور لە هۆكارە بەهێزەكانن كە ڕێگە دەگرن لە دروستبوونی (توكوفێل) بەمانای (هەیمەنەی زۆرینە).لەوانەیە هێزی دام و دەزگایەكی مەعنەوی نابەرجەستە و بینراو كە پێی دەوترێت (ڕای گشتی)بریتیە لە باشترین و گرنگترین پێوانە بۆ بوونی كەش و هەوایەكی دیموكراسی لەكۆمەڵگادا و كاریگەری لەسەر سیاسەتی گشتی.هێز وكاریگەری ڕای گشتی هۆكارن لەزۆربەی كاتەكاندا بۆ دووركەوتنەوەی كۆمەڵگا لەهەیمەنە و نەهێشتنی تاوان و هەڵەكان, بێئەوەی ئەم ڕای گشتیە ببێتەهۆی زەوتكردنی ئازادی تاك و كۆمەڵە كەمینەكان كەلەدەستووردا ناویان هاتووە.و لەسەر بنەمای یەكسانی بەشداریكردنی هاوڵاتیان لەگەڵ دەسەڵاتدارانداا لە داڕشتنی یاساكان و جێبەجێكردنیاندا لەكۆمەڵگایەكەوە بۆ كۆمەڵگایەكی تر بەهۆی زۆری دانیشتوانەوە دەگۆڕێت.هەربۆیە قۆناغەكان یان شێوازەكانی دیموكراسیش دەگۆڕێن, بەلاّم جۆرەكانی دیموكراسیەت كە هەموویان بنچینەكەیان بریتیە لە حوكمی زۆرینە بریتین لە :-

1. دیموكراسیەتی ڕاستەوخۆ Direct Democracy

زۆر جارانیش بەدیموكراسیەتی بێ خەوش ناو دەبرێت، كە سیستەمێكە تیایدا هاوڵاتیان دەنگ دەدەن لەسەر بڕیارەكانی حكومەت وەك ڕاستاندنی یاساكان یان ڕەتكردنەوەیان و ناودەبرێت بە دیموكراسیەتی ڕاستەوخۆ لەبەر ئەوەی خەڵكی بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ پرۆسەی دروستكردنی بڕیار پیادە دەكەن بەبێ بوونی نوێنەر یان لایەنی دووەم .

لەڕووی مێژوویەوە ئەم جۆرە لە دیموكراسیەت جۆرێكی زۆر دەگمەن بووە بەهۆی گرانی كۆكردنەوەی سەرجەم تاكەكان كەمافی بەشداریكردنیان هەیە لەدەنگداندا لەیەك جێگەدا بۆ مەبەستی دەنگدان لەسەر بڕیارەكان، لەبەرئەوە هەموو دیموكراسیەتە ڕاستەخۆكان لەسەر شێوەی كۆمەڵگەی بچوك و تاڕادەیەك و زۆر كات لەسەر شێوەی " شارە دەوڵەت" بوون، بەناوبانگترین ئەم دیموكراسیەتانە بریتی بووە لە ئەسینای كۆن.

كەتیایدا گەل خۆی هەڵدەستێت بەدانانی یاساكان و هەرخۆشی جێبەجێیان دەكات.لەدامەزراندنی فەرمانبەران بۆ جێبەجێكردنی یاساكان و دەركردنی حوكمەكان.ئەم نمونەیەش لەدیموكراسی بنچینە مێژوییەكەی لەسیستەمی شارە دەوڵەتەوە وەردەگرێت لەلای ئیغریقیە كۆنەكان, كە دەسەلاّت تەنها بۆ ڕەگەزی نێرە ژیرەكان بووە, ئەوانەشی لە گۆڕەپانی شاردا كۆدەبونەوە بەشێوەیەكی ئازاد گفتوگۆیان دەكرد لەبارەی هەموو مەسەلەكان كە جێگەی گرنگی پێدانی كۆمەڵگا بوو . ئەم جۆرە كردارە تاڕادەیەكی زۆر لەمانای دیموكراسیەوە نزیكە.بەلاّم بۆ كۆمەڵگا گەورەكان كارێكی نەكراوە لەلایەك و هەندێ هاوڵاتیانی وەك ((ژن و كۆیلەكان))تیایدا وەلاخرابوون و بۆیان نەبوو كە نەدەنگ بدەن و نە بەشداری گفتوگۆكانیش بكەن كە ئەمانەش زۆرینەی كۆمەڵگای پێگەیشتوو بوون. هەموو سیستەمە دیموكراتیەكان بنیاتدەنرێن لەسەر بنەمای یەك ئایدیا كە بریتیە لەگەڕانەوەی دەسەلاّت لەدەوڵەتدا بۆ گەل .و تەنها گەل خاوەنی سەروەریە, كەواتە دیموكراسیەت بریتیە لە بنەمای سەروەری گەل .بەلاّم ئەو ڕێگایانەی كە گەل پیادەی دەسەلاّت یان سەروەری دەكات یەكێك لەم سێ شێوازە دەگرێتەوە:-

- دیموكراسیەتی ڕاستەوخۆ

- دیموکراسیەتی نوێنەرایەتی
- دیموکراسیەتی نیمچە ڕاستەوخۆ
- دیموکراسیەتی ڕاستەوخۆ .لەشێوە تێوریە تەواوەکەیدا مانای ئەوەیە مادام گەل خاوەن سەروەری بێت.پێویستە پیادەی هەموو دەسەلأتەکانی دەوڵەت بکات لەلایەن خۆیەوە لە (یاسادانان و جێبەجێکردن ودادوەری) لەسەر بنەمای ئەوەی کە سەروەری قبوڵ ناکات کە گەل نمایندەی هەبێت یان کەسێکی تر ڕێگە پێبدات کە نوێنەرایەتی بکات. لەگەڵ ئەمەشدا لایەنگرانی ئەم ڕێگایە وادەڕواننە کارەکانی هەردوو دەسەلأتی جێبەجێکردن و دادوەری تەنها بریتیە لە کاری جێبەجێکاری تاك و وادادەنێت کە سەروەری تەنها بریتیە لە دەسەلأتی یاسادانان. ئامارژە بەم ڕاستیانە دیموکراسیەتی ڕاستەوخۆ مانای ئەوەیە کە گەل خۆی دەسەلأتی دانانی یاساکانی هەبێت.کەواتە لەم جۆرەدا پەرلەمان بوونی نابێت و پێویستیش ناکات هەبێت.لەبەرئەوەی دەسەلأتی یاسادانان پێویستە گەل خۆی پیادەی بکات نەك کەسانی تر نوێنەرایەتی بکەن . ئەم ڕێگایە لەهەندێ شارەکانی یۆنانی و ڕۆمانیەکاندا جێبەجێدەکرا لە سەدەکانی کۆندا و تائێستاش لە هەندێ لەهەرێمە شاخاویەکانی سویسرادا کە ژمارەی دانیشتوانیان کەمە جێبەجێ دەکرێت .بەلأم زۆر هۆکار هەن کە ناتوانرێت ئەم ڕێگایە لە ئێستادا و لە وولأتە تازەکاندا جێبەجێبکرێت. لەوانە پرۆسەی یاسادانان پێویستی بەزانستی هونەری و پسپۆڕی هەیە و لەلایەکی تریشەوە هەر ولأتەی ئەوەندە ژمارەی دانیشتوانی زۆرە کە ناتوانرێت لەیەك جێگەدا کۆبکرێنەوەو لەکاتی کۆبونەوەی ژمارەیەکی ئاوها زۆریشدا ناتوانرێت گفتوگۆیەکی جدی و گەرم و گوڕ و تێرو تەسەلی هیچ بابەتێك بکرێت. لەبەر ئەوە ئەو ولأتانە پەنایان بردۆتە بەر سیستەمی دیموکراسیەتی نوێنەرایەتی .

2. دیموکراسیەتی نوێنەرایەتی Parliamentary Democracy

بریتیە لە سیستەمێك کەتاکەکانی گەل دەنگدەدەن بۆ دەستنیشانکردنی ئەندامانی حکومەت کە ئەمانیش هەڵدەستن بەوەرگرتن‌و دەرکردنی بڕیارەکان کەلەگەڵ بەرژەوەندی دەنگدەرەکاندا یەك دەگرنەوە، کەپێی دەوترێت " نوێنەرایەتی " لەبەر ئەوەی گەل دەنگ نادات لەسەر بڕیارەکانی حکومەت، بەڵکو نوێنەر لەجیاتی خۆیان هەڵدەبژێرن بۆ ئەو مەبەستە.ئەم شێوە لەحوکمی دیموکراسی لەم سەردەمانەی دواییدا دەرکەوت و سەدەی بیستەم ژمارەیەکی گەورەی لەم جۆرە دیموکراسیەتە بەخۆوە بینی، لەبەر ئەوە زۆربەی دانیشتوانی دونیا لەسایەی دیموکراسیەتی نوێنەرایەتیدا ژیان دەگوزەرێنن .کەهەندێك جار بە" کۆماریەکان" ناویان دەبەن .

وەدەتوانرێت دیموکراسیەتی نوێنەرایەتی دابەشبکرێت بۆ:-

* دیموکراسیەتی لیبڕالی (حرة) :- بریتیە لە شێوەیەك لەشێوەکانی دیموکراسی نوێنەران، بەشێوەیەك دەسەلأتی سیاسی پابەندە بەدەستورەوە کە لەڕێگەیەوە ماف‌و ئازادیەکانی تاك‌و کەمینەکان (کە پێی دەوترێت لیبڕالیەتی دەستوری) دەپارێزرێن، بەم شێوەیە دەستور چەند ڕێگریەك دەخاتە بەردەم دەسەلأتی زۆرینە.

* دیموکراسیەتی نالیبڕالی (غیر حرة) : - سیستەمی حوکمێکە کە هەڵبژاردنێکی دیموکراسی تیادایە کەتیایدا زۆرینەی دیموکراسی حکومەت پێك دێنن، بەلأم ڕێگریان لەبەردەمدا نیە لەپێشێلکردنی حورمەتی ئازادی تاك‌و کەمینەکان، لەوانەیە ئەوەش بگەڕێتەوە بۆ نەبوونی کۆت‌و بەندی دەستوری

لەسەر دەسەڵاتو دەستەی جێبەجێکارە هەڵبژێراوەکە یان دەگەڕێتەوە بۆ پێشلێکردنی ئەو کۆتو بەندانەی کە هەن.نمونەش " وڵاتەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران " هەرچەندە پێشتریش لەو نمونانە هەبوون .یەکێك لەڕەخنەکانی کە لەدیموکراسیەتی نالیبڕاڵی دەگیرێت ئەوەیە کە پێشنیاز دەکەن بەوەی سەروەری یاسا لەپێشترە لە دیموکراسیەت .

لێرەدا نوێنەر نمایندەی گەلە بۆ پیادەکردنی دەسەلآت بەبیٚ هیچ دوودڵیەك.تەنها ڕێزگرتنی دەستوور و هەڵبژاردنە سالآنەییەکان ڕێز لێگیراوە.مانای وایە گەل کە (خاوەن سەروەریە) ڕاستەوخۆ هەڵناستێت بە پیادەکردنی دەسەڵاتی یاسادانان.بەڵکو نوێنەران لەجیاتی خۆی هەڵدەبژێرێت بۆ ماوەیەکی دیاریکراو.کەلەجیاتی گەل هەڵدەستن بە پیادەکردنی دەسەڵات بەناوی گەلەوە.

پەرلەمان لەدیموکراسیەتی نوێنەرایەتیدا بریتیە لەنوێنەری سەروەری جەماوەر و هەر ئەویش نمایندەی ویستی گەل دەکات .لەچوارچێوەی ئەو یاسایانەی کە دەریدەکات ودایاندەنێت.ئەم جۆرەش لە دیموکراسیەت بۆیەکەم جار لە مێژوودا لەئینگلتەراو فەرەنسادا گەشەی کرد.و لەوانیشەوە گوازرایەوە بۆ وولآتانی تر و لەووردەکاریەکانیدا گەشەی زۆر گەورەی تیادا بەرجەستە بوو.لەبنەما نوێکانی کە لەگەڵ جێبەجێکردنی ئەم سیستەمەدا هاتە ئاراوە ئەوەیە کە نوێنەران تەنها نمایندەی هەرێمەکان ناکەن کەلێیەوە هەڵبژێردراون بەڵکو نمایندەی هەموو نەتەوە دەکەن بەکۆی گشتی وەك یەك یەکە کەلەسەر ئەم بنەمایەش نوێنەرەکان سەربەخۆییان هەبوو لەڕووبەڕووبونەوە لەگەڵ دەنگدەراندا و هیچ یاسایەکیش نەبوو پابەندیان بکات بە بەدەنگەوە هاتنی بەرژەوەندی و بیروڕاکانی دەنگدەرانی بازنەکانیان و پێویستیش نەبوولەسەریان کە حساب پێشکەش بکەن بەکاروئیشەکانیان.لەڕووی یاساییەوە ئەم بنەمایە جۆرێك لە ((سەرکوتکردنی پەرلەمانی)) دەسەپاند. بەوەی کە هەر نوێنەرێك سەربەخۆیی هەبوو لەبەرامبەر دەنگدەرانی بازنەکەیدا کە ئەمەش ئەبوە دوورکەوتنەوە لەگەڵ بیری دیموکراسیدا لە بنچینەوە.لەبەرئەوە ئاڕاستەیەکی نویٚ دەرکەوت کە داوای ئەوەی دەکرد کە پێویستە چەند ڕێوشوێنێك دابنرێت بۆئەوەی مافی گەل دابینبکات کە ناوەناوە کە دەنگی هەبێت تەنانەت لەگەڵ بوونی پەرلەمانێکی هەڵبژێردراویشدا. کاریگەری ئەم ڕێگایەش بۆ سەر دیموکراسیەتی نوێنەرایەتی ئەوەبوو وایلێکرد کە ببێتە دیموکراسیەتێکی نیمچە ڕاستەوخۆ.

- دیموکراسیەتی نیمچە ڕاستەوخۆ:

لێرەدا گەل نوێنەر لەجیاتی خۆی هەڵدەبژێرێت بۆ گفتوگۆ دەربارەی کێشەکان و یاسا گشتیەکان نەك دانانی یاساکان.و دانانی ئەندامانی حکومەت و لێپرسینەوەیان لەسەر ئیش وکارەکانیان بەمەرجیٚ هاوڵاتیان مافی دەنگدانیان لەسەر کێشە سەرەکیەکان بمێنێت و گەل خۆی بڕیار بدات لە ڕێگەی دەنگدانی گشتیەوە (ئیستیفتا).

3. دیموکراسیەتی ناڕاستەوخۆ Indirect Democracy

لەم جۆرە دیموکراسیەدا پەرلەمانێکی هەڵبژێردراو هەیە کە بریتیە لە دەسەڵاتی یاسادانان بەنوێنەرایەتی و ناوی گەلەوە کە خاوەن سەروەریە.بەڵام گەل مافی پیادەکردنی دەسەڵات بۆ خۆی دەپارێزێت بەو ڕێگایانەی کە دەستوور بۆی دیاریکردوە. لێرەدا سیٚ ڕێگای ناسراو لەم بوارەدا هەیە:

- مافی ناڕەزایی جەماوەری : دەستوور ڕێگە بەگەل دەدات کە ناڕەزایی دەربڕێت لەماوەیەکی دیاریکراودا لەسەر هەر یاسایەك کەلەلایەن پەرلەمانەوە دەرچوبێت.لەم حاڵەتەشدا پێویستە کە

دەنگدانێکی گشتی ئەنجام بدرێت لەسەر یاساکە.خۆ ئەگەر ئەنجامەکە گەل ئەو یاسایەی ڕەتکردەوە ئەوە ئیدی ئەو یاسایە کاری پێناکرێت و ڕەتدەکرێتەوە.

- مافی دەنگدانی جەماوەری : بەشێوەیەك دروستە گەل (بەڕێگایەکی دیاریکراو) کە پێشنیازی هەندێ یاسا بکات بۆ پەرلەمان و لەو کاتەدا پێویستە پەرلەمان گفتوگۆی لەسەر بکات.دەکرێت ئەو پێشنیازە لەشێوەی بۆچونێکی گشتیدا بێت بۆ یاساکە یان لەشێوەی پرۆژەیەکی یاسای سەربەخۆدا بێت.
- دەنگدانی جەماوەری : ئەگەر لەسەر داوای پەرلەمان یان گەل خۆی یان لەسەر داوای سەرۆکی دەوڵەت بێت .ئەم شێوەیە دیارترین سیمای دیموکراسیەتی ناڕاستەوخۆیە کە بلاوە لەدەستورە نوێکاندا.

4. دیموکراسیەتی سۆشیالیستی Social Democracy

بە دواکەوتەی نێونەتەوەیی دووەم دادەنرێت لە حیزبە سۆشیالیستەکان و دیموکراتیەکان کە داوای وەدیهێنانی سۆشیالیستی دەکەن لەڕێگەی پەرلەمانەوە. سۆشیالیستیەکانیشیان دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەکانی جگە لەمارکسیەت وەك مەسیحیەت و ئینجیل.وەجیاوازن لە حیزبە شیوعیەکان لە بۆچونیان دەربارەی ململانێی چینایەتی و ڕێگا بۆ وەدیهێنانی سۆشیالیستی.

5. دیموکراسیەتی مەسیحی Chrictian Democracy

حیزبە دیموکراتیە مەسیحیەکان بریتین لەو حیزبانەی کە بانگەشەی مەزهەبێکی سیاسی و ئابوری و کۆمەلأیەتی دەکەن کە لە بنەماکانی ئینجیلەوە ئیلهامیان وەرگرتوە و ئاشکرایان کردوە کە ئامانجیان لە بنچینەدا بریتیە لە باشکردنی بارودۆخی چینە هەژارەکان لەگەڵ مسوگەر کردنی کەرامەت بۆیان. ئەم حیزبانە وەك کاردانەوەیەك دروست بوون لەبەرامبەر حیزبە سۆشیالیستەکان لە ئەوروپادا و وەك هەوڵێکیش بۆ ڕاوەستانەوە لەڕووی ئەو هەڵکشانەدا.بەلأم ئەو دەسکەوتانەی کە لەلایەن دیموکرات مەسیحیەکانەوە بەدەست هاتن هیچ کاتێك لەئاستی ئەو بنەماو ئامانجانەدا نەبون کە ئاشکرایان کرد. ئەمەش ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی زۆرێك لەڕەخنەیان ئاڕاستە بکرێت. ئەم حیزبانەش هیچ کاتێك بەتەنها نەیانتوانیوە حکومەت پێك بهێنن بەڵکو هەمیشە لەگەڵ حیزبی تردا حکومەتیان پێك هێناوە کە ئامانجی جیاوازیان لەمان هەبوە, لەئەڵمانیادا لەنێوان دوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانیدا ئاوهابوە و لەگەڵ سۆشیالیستەکان و حیزبە میانڕەوەکاندا حکومەتیان پێك هێناوە. لە ئیتالیاشدا لەگەڵ حیزبی گەلدا لەساڵی 1919 -1923دا حکومەتیان پێك هێناوە . لە فەڕەنساشدا لەگەڵ بزوتنەوەی کۆماری گەلیدا و لە هۆڵەندا و بەلجیکاشدا زۆربەی کات لەگەڵ حیزبەکانی تردا حکومەتیان پێك هێناوە.لەئێستاشدا دیارترین حیزب کە بەرنامەی دیموکرات مەسیحیان هەیە لە ئەڵمانیادایە کە لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە و بۆ ماوەیەکی زۆر بەگەورەترین حیزب دائەنرا. دواتر بوە حیزبی دووەم لەدوای حیزبی سۆشیالیستی کە ویلی برانت ڕابەرایەتی دەکرد لەدوای هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1972وە.سیاسەتی ئەم حیزبە بەوە جیادەکرێتەوە کە دواکەوتەیەکی تەواوی ئەمریکایە و هەروا نزیك بونەوە و بەرژەوەندی لەگەڵ فەڕەنسادا و چوونە ناو هاوپەیمانی ئەتلەسی و بازاڕی ئەوروپی هاوبەشدایە. لە ئیتالیاشدا حیزبی دیموکراتی مەسیحی ئیتالیا لە گەورەترین حیزبەکان دادەنرێت بەلأم ئەویش لەپاشەکشەکردنێکی

بەردەوامدایە و ناتوانێت حوکم بکات بەبێ هاوپەیمانیکردن لەگەڵ حیزبە میانڕەوەکان و هەندێک جاریش بەرەزامەندیەکی ناوەختانەی حیزبی شیوعی کە ئەمیش لایەنگری سیاسەتەکانی ئەمریکایە.

6. **دیموکراسیەتی ئاڕاستەکراو** Guided Democracy

ئەم زاراوەیە لەلایەن ئەحمەد سۆکارنۆ سەرۆک کۆماری ئەندەنوسیای پێشووەوە بۆ یەکەم جار بەکارهات .ئاماژە بەوەی کە دیموکراسیەتی ڕۆژئاوا بۆ گەلانی جیهانی سێیەم ناگونجێت لەبەرئەوە پێویستە لەسەر سەرکردایەتی بزوتنەوەی نیشتیمانی و پێشکەوتنخواز پشت ببەستێتە سەر بنەمای ئاڕاستەکردن ودانانی سنورێک بۆ پاشاگەردانی لەپڕۆسەی سیاسی جەماوەریدا. کە ئەمەش مانای کۆت و بەند خستنە سەر ئازادی پێکهێنانی حیزبەکان و دەرچوونی ڕۆژنامە و توندکردنی کۆنتڕۆڵی ناوەندی دەوڵەت لەسەر ژیانی سیاسی و ئەنجومەنەکانی نوێنەران و دام و دەزگاکانی ڕاگەیاندن, کە ئەم چەمکەش زۆربەی ڕابەرەکانی جیهانی سێیەم پەیڕەوییان لێکرد.

7. **دیموکراسیەتی ناوەندی** Democratic Centralists

گروپێکی شیوعی سۆڤێتی بون.پێکهاتبون لە ڕۆشنبیران کە بەرەنگاری گەشەکردنی ئاڕاستەی خۆسەپاندن و بیرۆکراتیەتیان دەکرد لەناو ڕیزەکانی حیزبی شیوعی سۆڤیەتیدا, دوای سەرکەوتنی شۆڕشی بەلشەفیکەکان داوایان دەکرد کە سیمای دیموکراسیەت هەبێت بەسەر پەیوەندیەکان لەناوخۆی حیزبدا.و داوای لامەرکەزیەتیشیان دەکرد لەحیزب و دەوڵەتدا.و داوای هەڵبژاردنی ئازادانەی حیزبیانەیان دەکرد و زیادکردنی گفتوگۆ لەناو ڕیزەکانی کادرەکانی خوارەوەدا.ئەم گروپانە لە کۆنگرەکانی حیزبدا لەساڵی 1919 دا دژایەتی ڕابەرانی حیزبیان کرد لەسەر ڕاپۆرتی سیاسەتی باڵاو دامەزراندنی لێپرسراوان لە هەرێمەکانداو داوای ڕیفۆرمی زیاتریان دەکرد کە ئامانج لێی گەشەکردن و دەستپێشخەری باش و لێپرسراوانە بوو لەلایەن کادرەکانی حیزبەوە.کە لەکۆنگرەی حەوتدا بڕیارەکان بەو ئاڕاستەیە دران. بەڵام لەکۆنگرەی دەهەمدا کە لە ئازاری ساڵی 1921 دا بەسترا.ئیدانەی ئەو گروپانەیان کرد کە ئۆپۆزسیۆنی حیزبیان دەکرد.و هەندێ بڕیاردرا کە لایەنگری بنەمای لامەرکەزیەت بوون.کەوای لە لایەنگرانی دیموکراتیە ناوەندیەکان کرد کە چالاکیەکانیان بوەستێنن.بەڵام جارێکی تر لەساڵی 1923دا گەڕانەوە کاتێک چوونە پاڵ گروپی تروە کە دژایەتی ڕابەرایەتی ستالینیان دەکرد کە دەیویست دەسەڵات لەدەستی خۆیدا چڕبکاتەوە. هەربۆیەش ستالین توانی سەربکەوێت بەسەریاندا و لەگەڵ ئەوانەشی کە هاوشێوەیان بوون لەکۆنگرەی یانزەهەمدا کە لەکۆتایی ساڵی 1927دابەستراو هەموانیانی دەرکردە دەرەوەی حیزب و لە سیەکاندا وەکو گروپ هیچ ئاسەوارێکیان نەما.

زاراوەیەکە ئاماژە بۆ بنەمایەکی سیستەمی هەڵبژاردن و ڕێگای سەرکردایەتی حیزبە شیوعیەکان کە خاوەن باکگراوەندێکی مارکسی لینینین دەکات. بەشێوەیەک دیموکراسیەتی مەرکەزی بەبنچینەی ڕێکخستنی حیزبە شیوعیەکان دادەنرێت و بەیەکێک لەبنەما ڕێکخستنە لینینیەکانیش دادەنرێت. ئەم جۆرە لە دیموکراسیەت بەشێوەیەکە کە سەرکردایەتی حیزب دەکرێت لەناوەندەوە کە لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە هاتوە و لە ئەنجامی زنجیرە هەڵبژاردنێکی هەرەمی کە لەبنکەوە دەست پێدەکات. لەگەڵ ئەمەشدا ئەم دیموکراسیەتە ناوەندیە نەیتوانیوە کە یەکێتی حیزبە شیوعیەکان بپارێزێت چونکە ئیلتیزامی تەواو بەم جۆرە دیموکراسیەتەوە ناکرێت یان بەهۆی هۆکاری ئایدۆلۆژیەوە دابەشبوون و جیابونەوە لە حیزبە شیوعیەکاندا ڕوودەدات.

گرنگترین بنەماکانی دیموکراسیەتی ناوەندی

1. یەك ناوەندی سەرکردایەتیکردنی حیزبی شیوعی هەیە لەناوە و دەرەوەی دەوڵەتدا.
2. هەموو ئۆرگانەکانی حیزب لەبنکەوە تا سەرکردایەتی بەهەڵبژاردن بێت.
3. هەموو ئەندامێك مافی خۆپاڵاوتن یان پاڵاوتنی کەسی تری هەیە و هەروەها سەرکردایەتیش مافی دیاریکردنی پاڵێوراوی هەیە.
4. دەکرێت ژمارەی پاڵێوراوەکان زیاتر بێت لەژمارەی داواکراو.
5. هەموو ئۆرگانێکی حیزب بەدەنگدان بڕیارەکانی دەدات و کەمینە ملکەچی زۆرینە دەبێت.
6. ئۆرگانە حیزبیەکان ڕاپۆرتی کاروچالاکیەکانی بۆ ئاستەکانی سەروخۆی بەرزدەکاتەوە
7. ئیلتیزامی توند و جێبەجێکردنی ئەرکەکان بەڕێنماییەکانی حیزبەوە.
8. کاری دەستە جەمعی لەڕێگای لێپرسراوێتی تاکە کەسیەوە بەشێوەیەك کەکاری تاکەکەسی جیاواز نەبێت لەسیاسەتی حیزب.
9. یەکێتی ئیرادە و کار و ملکەچبونی کەمینە بۆ زۆرینە بەشێوەیەك کە ڕێگە بگرێت بەشێوەیەکی تەواو لە دروستبوونی تەکەتول لەناوخۆی حیزبدا.

8. دیموکراسیەتە گەلیەکان 10

ئەم زاراوەیە لەلایەن حیزبە شیوعیەکانەوە بەکار دەهات بۆ ناسینی ئەو ڕژێمە سیاسیە نوێیانەی کە دەرکەوتن لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە لەئەورپای ناوەڕاست و ڕۆژهەڵاتدا وەك ولآتانی (پۆڵۆنیا، ڕۆمانیا، مەجەڕ، ئەڵمانیای ڕۆژهەلات) و لە ئاسیاشدا ولآتانی (کۆریای باکور، ڤێتنامی باکور، چینی گەلی) .بەڵام ئەم زاراوەیە تایبەتە بەولآتانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا ، ئەم جۆرە لەدیموکراسیەت لەئەورپادا بەهۆی بزوتنەوە بەرگریکاریەکان هاتە ئاراوە دژی نازیەت کە حیزبە شیوعیەکان ڕابەرایەتیان دەکرد بەپاڵپشتی سوپای سۆڤێتی وە ئەو ڕژێمەی لەو ولآتانەدا دامەزرا دوای جەنگەکە لەڕژێمی سۆشیالیستی دەچوو لەدوو ڕووەوە :

1. لەبواری ئابوریدا :- خۆماڵی کردنی دامو دەزگا گەورەکان، دابەشکردنی زەوی، ئیدارەدانی دەوڵەتیش بۆ کەرتی ئابوری.
2. لەبواری سیاسیدا :- ڕابەرایەتی حیزبی شیوعی بۆ سیاسەتی دەوڵەت .

ئەم جۆرە لەدیموکراسیەت بە دوو قۆناغدا تێپەڕیووە :-

1. درێژەی هەبوو تاساڵی 1956 کە دواکەوتەی نمونەی سۆشیالیستی سۆڤێتی بوو ..
2. لەم قۆناغەدا هەر ولآتەی سیاسەتێکی تایبەت بەخۆی پەیڕەو کرد کە بگونجێت لەگەڵ واقعی نەتەوەییدا ، بەڵام لەچوارچێوەی سیاسەتی شیوعیەتی دونیاداو لەسەروشیانەوە سیاسیەتی سۆڤێتی .هەندێ لەولآتانی پێشکەوتوخواز و سۆشیالیستیش لەجیهانی سێدا ئەم زاراوەیەیان بەکار هێناوە .

شەپۆلەکانی دیموکراسیەت

فراوان بوونی دیموکراسیەت لەسەدەی بیستدا شێوازێکی گواستنەوەی هێواشی وەرنەگرت لەسەر ئاستی هەر ولآتێکدا.بەڵکوبەشێوەی (شەپۆلی دیموکراسی) یەك لەدوای یەکدا هات.کەلەگەڵ هەندێکیاندا

شەڕو شۆڕش ڕوویاندا, لەهەندێ وولاّتی تریاندا دیموکراسیەت سەپێنرا لەلایەن هێزە سەربازیە دەرەکیەکانەوە.کە هەندێ کەس ئەم کارەیان بە ڕزگارکردنی ئەو گەلانە لەقەڵەمدا.جەنگی جیهانی یەکەم لە ئەوروپادا بوە هۆی دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی کە زۆربەیان تەنها بەناو دیموکراسی بوون وەك کۆماری ڤایمار. لەسەرەتادا دەرکەوتنی ئەو ولاّتانە کاریگەری نەبوو لەسەر دیموکراسیەت لەو ولاّتانەی کە دیموکراسیەتیان تیادا بوو وەك فەرەنسا و بەریتانیا و بەلچیکا و سویسرا کەلەسەر شێوازی دەسەلاّت و حکومەتەکانی خۆیان مانەوە.بەلاّم بەرزبونەوە وهەڵکشانی فاشیەت لەئەڵمانیای نازی و ئیتالیای مۆسۆلینی و ڕژێمی جەنەڕاڵ فرانکۆ لە ئیسپانیاو ڕژێمی ئەنتۆنیۆ دی ئۆلیڤێرا سالازار لە پورتوگالدا بونە هۆکاری بەرتەسك کردنەوەی دیموکراسیەت لەدەیەی سییەکانی سەدەی ڕابووردوودا و بوە هۆی ئەوەی کەئەو سەدەیە بەسەدەی ((دیکتاتۆرەکان)) بناسرێت.لەکاتێکدا زۆربەی ولاّتە داگیرکراوەکان لەسەر بارودۆخی خۆیان مانەوە.

جەنگی جیهانی دووەم بوە هۆی ڕوودانی نسکۆیەکی توند بۆ بیربۆچونە دیموکراسیەکان لە وولاّتانی ڕۆژهەلاّتی ئەوروپادا.داگیرکردنی ئەڵمانیاو بەدیموکراسیکردنی لەلایەن هاوپەیمانانەوە خزمەتی ئەو نمونەیەیی کرد کە بەنمونە باس دەکراو تایبەت بوو بە گۆڕانی سیستەمێك.بەلاّم نیوەی ئەوروپای ڕۆژهەلاّت ناچارکران بچنە بلۆکی سۆڤێتی نادیموکراسیەوە.دوای جەنگەکەش داگیرکردن نەما.و جارێکی تر زۆربەی ئەو ولاّتانەی کە سەر بەخۆییان ڕاگەیاند لەدەستورەکانیاندا تەنها بەناو دیموکراسیەتیان باس دەکرد.

لەدەیەکانی دوای جەنگی جیهانی دووەمدا زۆربەی ولاّتە دیموکراسیە ڕۆژئاواییەکان بونە خاوەنی ئابوریەکی بازاڕی ئازاد کە لە ئەنجامدا دەوڵەتی ڕەفاهی لێبەرهەم هات.کە ئەمەش بوە هۆی کۆکبوون لەنێوان دەنگدەران و پارتە سیاسیەکاندا لەو ولاّتانەدا.

بەلاّم لەدەیەکانی پەنجاکان و شەستەکاندا بواری ئابوری گەشەیەکی بەرزی بەخۆوە بینی لەولاّتە ڕۆژئاوایی و شیوعیەکاندا وەکویەك بەلاّم ئەو گەشەکردنە بەرەو دابەزین چوو لە ولاّتە شیوعیەکاندا.بەهاتنی دەیەی شەستەکان زۆربەی زۆری ولاّتەکان تەنها بەناو ڕژێمی دیموکراسی بوون.بەم شێوەیە زۆربەی دانیشتوانی دونیا لە ولاّتانێکدا دەژیان کە هەڵبژاردنی لەکەدار و پاشقولگرتن لە دیموکراسیەتدا تیایاندا ئەنجام دەدرا(بەتایبەتیش لەولاّتە شیوعیەکاندا).

شەپۆلە یەك لەدوا یەکەکانی دیموکراسیەت بەشداریکرد لەوەدەستهێنانی خاڵی زیاتر بۆ بەرژەوەندی دیموکراسیەتی لیبڕاڵی بۆ زۆربەی گەلان. بەلاّم چونەوەیەکی ئابوری لە هەشتاکانی سەدەی ڕابوردودا بەهاوبەشی لەگەڵ بێزاربوون لە چەوسانەوەی ڕژێمە شیوعیەکان بونە هۆی داتەپینی یەکێتی سۆڤیەت و کۆتایی هێنان بەجەنگی سارد و بەدیموکراسیکردن و ئازاد بونی وولاّتانی بلۆکی سۆڤیەتی جاران.سەرکەوتوترین دیموکراسیەتە نوێکان ئەوەیان بوو کە لەڕووی جوگرافیاو ڕۆشنبیریەوە نزیك بوون لە وولاّتانی ئەوروپای ڕۆژئاواوە.ئەو ولاّتانەش لە ئێستادا یان ئەندامن یان پالێوراون بۆ چوونە ناو یەکێتی ئەوروپاوە.

زۆربەی زۆری ولاّتانی ئەمریکای لاتینی و باشوری ڕۆژهەلاّتی ئاسیا وەك تایوان و کۆریای باشوور و هەندێ ولاّتی عەرەبی و ئەفریقی وەك لوبنان و دەسەلاّتی فەلەستینی بزاوتن بەرەو وەدیهێنانی زیاتری دیموکراسیەتی لیبڕاڵی لەماوەی دەیەی نەوەدەکان و تاسالّی 2000.ژمارەی ولاّتە دیموکراسیە لیبڕاڵەکان لە ئێستادا لەهەموو کاتێك زۆرترن و هەربەردەوامیش لەزیادبوندان. هەندێك وا پێشبینی دەکەن کە ئەم

ئاڕاستەیە بەردەوام بێت لەداهاتوشدا تا ئەو ڕادەیەی کە ولاّتی خاوەن دیموکراسیەتی لیبڕالّی ببێتە پێوانەیەکی جیهانی بۆ شێوەی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ئەم بۆچونەش کرۆکی بیردۆزەی فرانسیس فۆکۆیامایە((کۆتایی مێژوو)).

دیموکراسیەت لە ئیسلامدا 11

سیستەمی دەسەلاّت لەئیسلامدا سەرەڕای ئەوەی کە بانگەشەی پێکەوە ژیان و دادپەروەری کۆمەلاّیەتی و پشت بەستن بە شورا دەبەستێت لە دەسەلاّتدا. ئیسلام بۆ خۆی جۆرە دەسەلاّتێکی تایبەت و ناوازەیە لە سیستەمەکانی حوکم.تەنانەت بنەما دیموکراسیەکانیش بۆ خۆی لە مێژووی کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتیەوە وەك حالّەتێکی ناوازە ماوەتەوە.بەتایبەتیش کۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکان. کە پشتیان بەستوە بەدەسەلاّتی ڕەها لە ڕوانگەی((مافی خودایی)) بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ.

ئیسلام وەکو دینێکی ئاسمانی و کاریگەر لەناو زۆرێك لەکۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتیدا و بەردەوام بوون و مانەوەشی بۆ ماوەی 1428 سالّ بەدلّنیایی چۆن لایەنی ڕۆلّ و پەیوەندیەکانی مرۆڤ بەخواوەندیەوە ڕێکخستوە و ئیش وکار و هەلّسوکەوتە دینیەکانی بۆ دیاریکردوە , ئاوهاش لایەنی دونیاو ژیانی ڕۆژانەشی پشتگوێ نەخستوە. بەتایبەتیش بواری سیاسەت و ئابوری و دەسەلاّت و دانانی یاسا شەرعیەکان بۆ ڕێکخستنی پەیوەندیە کۆمەلاّیەتیەکان و خێزان و دەسەلاّتدار و ژێر دەستە. ڕای جیاواز هەیە و دروست بوە لەنێوان فەقیهەکان لەلایەك و بیرمەندان و موفەسیرین لەلایەکی تر ەوە لەسەر دروستبوونی حکومەتێکی ئیسلامی و جۆری ئەو حکومەتە کە ئیسلامی بێت یان دیموکراسی.ئاشکرایە دیموکراسی بەمانای (حوکمی گەل) دێت و لەکتێبی ((پەیمانی کۆمەلاّیەتی)) جان جاك ڕۆسۆدا هاتوە دەلّێت: ((خاوەن سەروەری دەتوانێت لەپلەی یەکەمدا پەیمان بدات کە بە ئەمینیەوە حوکم بۆ هەموو گەل یان بەشێکی زۆری بکات. بەشێوەیەك کە هاولاّتیانی دەسەلاّتدار زۆرترینن لەهاولاّتیانی تاك . کەبەم شێوە حکومەتە دەوترێت دیموکراسی)).

مۆنتسیکۆ لەچوارچێوەی دابەشکردنی جۆری حکومەتدا وایدانا کە ((حوکمی دیموکراسی شێوەیەکە لە شێوەکانی حوکمی کۆماری (دیموکراسی) لەسەر بنەمای باش و خراپی سیاسەت بنیاتنراوە واتە خۆشەویستی دەولّەت, و خۆشەویستی یەکسانی و لەسایەی دەسەلاّتی دیموکراسیەتدا هاولاّتیان هەلّدەبژێرێن لەسەر بنەمای یەکسانی و توانا و لێهاتوویان,دەسەلاّتی یاسا دانان دەبێت لەناو جەماوەردا بێت و پڕۆسەی دەنگدانیش پێویستە گشتی بێت)).

بەلاّم جۆن ستیوارت میل دەلّێت ((باشترین جۆری حوکم دیموکراسیەتە چونکە دەسەلاّت بۆ کۆمەلّە وەك یەك و ناوی دەبات بەحکومەتی نوێنەران)) .

بەلاّم جۆن لۆك وایدەبینێت ((مافی زۆرینە کە دەسەلاّتی زۆرینەی بەدەست هێناوە (بەیەکێتی) لەبەکارهێنانی ئەو دەسەلاّتە یاسادانانە و جێبەجێکردنی بەهۆی فەرمانبەرانەوە کە بۆ ئەو مەبەستە دامەزراون)).

خۆ ئەگەر مانا زاراوەییەکەی دیموکراسیمان وەلاناو وەك جان جاك ڕۆسۆ پێیوایە کە دیموکراسیەت بونی نابێت لە هیچ کاتێکدا و دەلّێت ((ئەگەر دیموکراسی وەربگرین بەمانا فراوان وووردەکەی ئەوا دەبینین کە دیموکراسیەتی ڕاستەقینە هیچ کاتێك بوونی نەبوە و بونیشی هەرگیز نابێت. چونکە دژی حوکمی سروشتە بەوەی کە زۆرینە دەسەلاّتداربێت و کەمینەش ژێر دەستە بێت, وناتوانرێت کە

پێشبینی بکەین کە گەل هەموویان و بەبەردەوامی ئامادەبن بۆ گفتوگۆ لەسەر مەسەلە گشتیەکان و ناتوانرێت بە ئاسانی لیژنەکان دابنرێت بۆ ئەو مەبەستە ئەگەر گۆڕانکاری لە شێوازی ئیدارەدا نەکرێت)).

ئاشکرایە ئازادی و یەکسانی دوو دروشمی سەرەکی دیموکراسین و مرۆڤ بەسروشتی خۆڕسکی حەزی لێیانە و دژی زوڵم و چەوسانەوەشە. لەدیموکراسیدا چوارجۆری ئازادی هەیە(سیاسی و ئابوری وفکری و کەسیی).بەڵام ئایا ئازادی ئامانجە یان هۆکارە بۆ گەیشتن بە خۆشگوزەرانی.

- **جیاوازیەکانی نێوان سیستەمی ئیسلامی و سیستەمی دیموکراسی**

زانا مسوڵمانەکان چەند خاڵێکیان دەستنیشان کردوە کە جیاوازی سەرەکین لەنێوان ئەو دوو سیستەمەدا:-

1. دەسەڵاتی یاسادانان لەدوو سیستەمەکەدا: لە ئیسلامدا تەنها یاسادانان لەدەسەڵاتی خودادایە و پەیامبەر تەنها گەیەنەری ئەو یاسایانە بوە کەلەخوداوە بۆی هاتوە.و هیچ زیادوکەمێکی نەکردوە لێیان.بەڵام لەسیستەمی دیموکراسیدا مافی یاسادانان بۆ گەلە.کە لەباشترین حاڵەتدا بریتیە لە دەسەڵاتی زۆرینە بەسەر کەمینەدا.
2. کەسایەتی دەسەڵاتدار: لە ئیسلامدا لەزەمەنی پەیامبەردا خۆی حاکم و دەسەڵاتدار بوەو لەدوای ئەویش خەلیفەکان و ئیمامەکان.بەڵام لەسیستەمی دیموکراسیدا حاکم لەلایەن زۆرینەی گەلەوە هەڵدەبژێردرێت بەمەش وەکو ئەوە وایە کە گەل خۆی حاکم بێت.
3. شێوەی حکومەت : لە ئیسلامدا دین لە دەوڵەت جیانەکراوەتەوە و هەرسێ دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری لەلای خودایە و پەیامبەر و خەلیفە و ئیمامەکان ڕۆڵی جێبەجێکەریان هەیە.بەڵام لە سیستەمی دیموکراسیدا مەرجی سەرەکی بۆ دیموکراسیەتی ڕاستەقینە جیاکردنەوەی هەرسێ دەسەڵاتەکەیە لە یەکتری و جیاکردنەوەی دینە لە دەوڵەت .

خەبات لەپێناو دیموکراسیدا 12

سەرهەڵدانی سیستەمی دیموکراسی لە ئەنجامی پرۆسەیەکی لەسەرخۆ و دوابەدوایەکدای ململانێی کۆمەڵایەتی نێوان چینەکانەوە هاتە دی.نێوان دەسەڵاتدارەکان لەدەوڵەت و کەنیسەو پادشا و نەجیبزادە و دەرەبەگەکانەوە.هەروەها پێویستی پادشا بەڕەزامەندی چینە جیاوازەکان لەسەر جەنگەکان و سەندنی باجە نوێکان . ئەمەش بۆ دوورکەوتنەوە لە تێکچوونی ئاشتی کۆمەڵگا لەناوخۆدا.زیادبونی کۆبونەوەکانی نوێنەری چینەکان هاوکات بوو لەگەڵ کۆتایهاتنی ڕژێمی دەرەبەگایەتی و سەرهەڵدانی بیربۆچوونی نوێ وەك: دەسەڵاتی یاسا و دواتر سیستەمی دەستوری لە بەریتانیا.((مافی سروشتی)) و یەکسانی سیاسی و پەیمانی ئازادی لەفەڕەنسا و ئەمریکادا کە بوە هۆی ڕودانی شۆڕشی فەڕەنسا و جەنگەکانی سەربەخۆیی ئەمریکا.هەروەها بەهۆی بڵاوبونەوەی بیری هاوڵاتیبوون و مافی دەنگدانی گشتی بوونە هۆی دامەزراندنی سیستەمی پەرلەمانی و بنەمای((حوکمی لێپرسراو)) بەشێوەیەك دەسەڵاتی جێبەجێکەر ملکەچی بڕیارەکانی دەسەڵاتی یاسادانان دەبێت و دەتوانێت کە ملکەچی بکات بەبڕیارەکانی یان لێسەندنەوەی متمانە لێی و لەکارخستنی ئەگەر پێویست بکات.

پێشکەوتنی ململانێ سیاسیەکان لەگەڵ واقیعە کۆمەڵایەتیەکان کارێکی وایان کرد کە هەندێ هەنگاوی ڕیفۆرمی بهاویژرێت و بنەمای سیستەمی هەڵبژاردنی دیموکراسی فراوانتر بکرێت بەتایبەتیش کە پەرلەمان بوە تەوەری سیستەمی دیموکراسیە لیبراڵیەکان.کێبڕکێی حیزب و گروپە سیاسیەکان بۆ

بەدەستهێنانی دەنگی دەنگدەران وای کرد کە کۆت و بەندەکان نەمێنێت لە پیادەکردنی مافی دەنگداندا بۆ چینەکانی خوارەوە. هەروەها بوە هۆی زیادکردنی پیادەی مافی ڕادەربڕین و زیادکردنی هۆشیاری سیاسی و دامەزراندنی دام و دەزگا نوێنەرایەتیەکان و پیشەسازیەکان وەك سەندیکاکان کە ڕۆڵێکی گەورەیان بینی لە هەندێ لەکۆمەڵگاکاندا بۆ چێکردنی پڕۆسەی گۆڕین لە دروستکردنی پەیوەندیەکان لەژێرخانی کۆمەڵگادا.

کارل مارکس لەلێکۆڵینەوەکەیدا دەربارەی شیکردنەوەی دیموکراسیەتی لیبڕاڵی وای بۆچوو کە قۆناغێکی مێژووییە کە سەرهەڵدەدات لە ئەنجامی گەشەکردنی کۆمەڵگای سەرمایەداری بۆرژوازی کەدروست دەبێت لەڕێگەی گرتنە دەستی ئەرکی کۆتایی پێهێنانی ڕژێمی دەرەبەگایەتی و ڕژێمە ئۆرۆستۆکراتیەکان و ئەو دەڵێت ((دیموکراسیەتی سەرمایەداری دەگونجێت لەگەڵ گەشەکردنی چینی ناوەڕاست و ئابوری بازاڕدا)).کاتێك لای مارکس سیستەمی سیاسی بریتیە لە بالادەستبوونی چینێکی دیاریکراو , ئەو تێبینی ئەوەی کرد کە بۆرژوازیەت پەنا دەباتە بەر بەکارهێنانی دەوڵەت وەك هۆکارێکی سەرکوتکەری چینایەتی بۆ پارێزگاری موڵکیەت .و دەگۆڕێت لەگەڵ گۆڕانی سروشتی پەیوەندیەکانی بەرهەم بە هێواشی بۆ سیستەمێکی نادیموکراسی کە ڕێگا نادات بەچینی کرێکاری کە مافەکانیان وەدەست بێنن و هەروەها دوورکەوتنەوەی دیموکراسیەتی سیاسی لە ئەنجامە ئابوری وکۆمەلایەتیەکانی بنەمای حوکمی زۆرینە دەبێتە هۆی دەرکەوتنی دژایەتیەکی بەهێز لەنێوان کەمینەیەکی خاوەن موڵك و زۆرینەیەکی هەژار و نەبوودا.ئەم دژایەتیەش بنەبڕناکرێت تەنها بە پەنابردنی زۆرینەی ڕەها نەبێت لەکۆمەڵگا پیشەسازیەکان (کرێکاران)بۆ شۆڕش و دامەزراندنی سیستەمێکی((دیموکراسیەتی یەك چینی)). لەو ڕوانگەیەوەی کە پاڵنەرەکانی چەوساندنەوە کەخۆی دەبینێتەوە لەچەوساندنەوەی چینایەتی کە خۆی لە جیاوازیە چینایەتیەکاندا دەبینێتەوە نامێنێت و لەگەڵیشیدا دیاردەی کوشتن وبیری خۆسەپاندن نامێنێت و یەکسانی بلاودەبێتەوە و بەم شێوەیەش دیموکراسیەت هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە.قوتابخانە سۆشیالیستیە شۆڕشگێڕیەکان چاکیان پێکاوە لەزۆرێك لە ڕەخنەکانیاندا لە دیموکراسیەتی لیبڕالی و بەتایبەتیش کە دەڵێن ((دیموکراسیەت دەسەلاتی زۆرینە نابێت ئەگەر بەرئەنجامە ئابوری و کۆمەلایەتیەکانی لە بەرژەوەندی زۆرینەدا نەبێت)). بنەمای یەکسانی کە کرۆکی ئایدیای دیموکراسیەتە ناکرێت تەنها لایەنی سیاسی بگرێتەوە.خۆ ئەگەر دیموکراسیەت لەناوەڕۆکە ئابوری و کۆمەلایەتیەکەی بەتاڵ بکرێتەوە ئەوا پیادەکردنەکەی تێکدەچێت و دەگۆڕێت بە ڕژێمێکی چەوسێنەرەوە و بنەما ئەخلاقی و داب و نەریتەکان لەبنڕا هەڵدەتەکێنێت.

بەلام لەهەندێ لەو گریمانانەی کە مارکس تێوریەکەی لەسەربنیادنا لەوانەش گریمانەی نەبونی نەرم ونیانی بەشێوەیەکی گشتی لەسیستەمی دیموکراسی لیبڕاڵیدا, خۆی ڕانەگرت لەبەردەم حەقیقەتی مێژوویدا.شۆڕشی شیوعی نەیتوانی(وەك مارکس پێشبینی دەکرد) لەکۆمەڵگا پیشەسازیە دیموکراسیەکاندا. مارکس پێی وابوو کەلەگەڵ زیادبوونی ژمارەی کرێکاراندا هەژاری و نامۆبوون زیاد دەکات لەوکاتەشدا تواناشیان بۆ شۆڕش زیاد دەکات.

خەباتی چینی کرێکاران لە ڕێگای سەندیکا و دەزگا نوێنەرایەتیەکانەوە لەدیموکراسیەتی ڕۆژئاوادا بوە هۆی ڕێگەگرتن لە کۆبونەوەی سەرمایە بە شێوەیەکی قۆرخکردن.ئەم خەباتە دیموکراسیە لیبڕاڵیە گۆڕین بۆ سۆشیال دیموکراتی و دامەزراندنی دەوڵەتی ڕەفاهی سەپاند لەزۆر بارودۆخدا کە ئەمەش بوە هۆی بەرزبونەوەی ئاستی ژیانی چینی کرێکاران و ئەنجامدانی ڕاستکردنەوەی سەرەکی لەسەر

دابەشکردنی زیاتر دادپەروەرانە بۆ سەروەت و سامان لە ڕێگەی باجی هەڵکشاو و باجی میراتی و دیاریکردنی لانی کەمی کرێ.و دەوڵەتیشی پابەند کرد بەپێشکەشکردنی خزمەتگوزاریەکانی خوێندن و تەندروستی و دابینکردنی کۆمەڵایەتی لەکاتی بێکاری و پیریدا لە شێوەی سۆشیالیستی جەماوەریی گەلیدا.

بەم شێوەیە بەدەستهێنانی کرێکاران بۆ مافی هەڵبژاردن کە مافێکی سەرخانی سیاسیە.لەزۆر کاتدا بوە هۆی ڕوودانی گۆڕانی کەم تازۆر لەدابەشکردنی سەروەت و سامان و دەسەڵاتدا لەکۆمەڵگادا لەگەڵ پاراستنی فرەیی کۆمەڵایەتی و ئاشتی کۆمەڵایەتی.

خاڵە لاوازەکانی دیموکراسیەت

دیموکراسیەتیش وەکو هەموو جۆرە حوکمە دەسکردەکانی مرۆڤ بێبەش نیە لە خاڵی لاواز و بێهێزکە بۆتە هۆی ڕەخنەگرتن لە دیموکراسیەت جا لەشێوەی پیادەکردنیدا بێت یان لە شێوازو جۆرەکانیەوە بێت . ئەم خاڵە لاوازانەی دیموکراسیەتیش لەکۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر دەگۆڕێت:-

1. لەکۆمەڵگای سەرمایەداریدا

ئەو گوتەیەی کە دەڵێت سیستەمی دیموکراسی لیبڕاڵی توانیویەتی زاڵ بێت بەسەر زۆربەی گرفت و ڕێگریەکان کە لەئەنجامی پێکهاتە و حاڵەتە سیاسیەکانەوە دێتە دی و ڕێگەی گرتوە لەوەی کە شۆڕشی لەدژ بکرێت مانای وانیە کە سیستەمە ئابوریە سەرمایەداریەکەی توانیویەتی هەموو ڕێگریە دیموکراسیەکان کە دێنە ڕێگەی لەناوی بردووە.کێشەی سەرەکی دیموکراسی لێرەدایە کە کەمینەیەکی دەوڵەمەند خاوەنی دام و دەزگا ڕاگەیاندنەکانن کە کاریگەریان لەسەر ڕای گشتی و دەنگدەرانیش هەیە.هەروەها کاریگەریشی لەسەر دروستکردنی بڕیارەکانیش هەیە بەزۆر شێواز و هۆکار.کە جیاوازی زۆرینە لەنێوان حیزبە سەرەکیەکاندایە. هەروەها چینە هەژارەکان لەکۆمەڵگا سەرمایەداریەکاندا کەمترین هۆشیاریان هەیە و کەمتریش حەماس و توانایان هەیە بۆ هاوبەشیکردن لە ژیانی گشتی کۆمەڵگادا.و لاوازترین تواناشیان هەیە لەوەدەستهێنانی سەرچاوە زەرورو پێویستیەکان بۆ دروستکردنی ڕێکخراوە سیاسی و گروپەکانی فشار.بەم شێوەیە کێشەکە ئەوەیە کە خاوەندارێتی هۆکارەکانی بەرهەم لە دەستی گروپێکی کەمدا کۆدەبێتەوە.کە خۆی دەبێتە ڕێگر لەبەردەم پیادەکردنی دیموکراسیەت بەشێوەیەکی تەواو لەلایەن زۆرینەوە.لێرەدا زۆرینە کاریتێدەکرێت لەلایەن سیستەمە سیاسیەکەوە نەك ئەم کاربکاتە سیستەمە سیاسیەکە و دروستکردنی بڕیارەکانی.

هەستکردن بە لاوازی و بێنرخی تاکەکانی چینی هەژار دەبێتە هۆی دروستبوونی لاموبالاتی و نامۆیی لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا و ئەمەش پێچەوانەی داب و نەریت و ئامانجەکانی دیموکراسیەتە کە هەوڵی سەلماندنی تاکی مرۆڤ دەدات لە ڕێگەی هاوبەشیکردنە کۆمەڵایەتیەکانیەوە.بڕوابوون بەناکاریگەربونی جەماوەر و لاوازی هۆشیاری دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی گریمانە هەڵکەوتیەکان لەناو ئەو کۆمەڵگایانەدا. هەرچۆن تیۆری مارکسیەت توانی لەتوانای سیستەمە لیبراڵەکان تێبگات لە چێکردنی ڕیفۆرم و پێشکەوتن, لەلایەکی ترەوە ڕووبەڕووی هەندێ کێشە و ڕێگری زۆری دیموکراسی هاتەوە.

لەلایەنی تیۆریەوە مارکسیەت و زۆرێك لە قوتابخانە کۆمەڵایەتیە شۆڕشگێڕیەکان پشتیان بەستۆتە سەر ((پێشڕەویکردن)) کە بریتیە لە کۆمەڵێکی ڕۆشنبیری بەژمارە کەم وەك هۆکارێکی گۆڕینی شۆڕشگێڕی لەڕوانگەی بڕوابونیەوە بەوەی کە ئەو سیستەمەی زۆرینە دەچەوسێنێتەوە بەزۆری ناتوانێت

توانای زۆرینە تێکبشکێنێت لەتوانا مرۆڤایەتیەکەی . ئەمەش وایلێدەکات کە لەجیاتی جەماوەری چەوساوە ڕابەرایەتی شۆڕش و ڕزگاربونی زۆرینە بگرێتە ئەستۆو توانا مرۆڤایەتیەکانی بخاتە گەڕ.لەسەر ئەم بنەمایە گۆڕان بەهۆی زۆرینەوە نابێت بەڵکو لەسەر دەستی کەمینە دێتە دی لەبەرژەوەندی زۆرینە و بەمەش دیموکراسیەتی گۆڕین پشت ئەستورە بەئامانج نەك شێواز.

2. لەکۆمەڵگای سۆشیالیستیدا

ئەو سیستەمە شیوعیانەی کە دامەزران زۆریان پەرشو بڵاوبوون لە قۆناغی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریادا .بۆ نمونە ستالین ڕێچکەی دیکتاتۆریەتی تاك ڕەوانەی گرتە بەر لەڕێگەی کۆنترۆڵکردنی تەواوی حیزبی شیوعی سۆڤیەتی و چینی کرێکارانی بێبەش کرد بەهەموو ڕێکخراو وئاستەکانی ڕێکخستنیەوە لە پیادەکردنی هاوبەشیکردنی لەداڕشتنی بڕیارە سیاسیەکانی پلانە گشتیەکان و ڕادەربڕینی لەڕابەرایەتیکدنی گەلی سۆڤیەتیدا.سەرەڕای ئەوەی کە بنەمای نەهێشتنی چەوسانەوەی ئابوری و چینایەتی پەیڕەودەکرا لەکۆمەڵگا شیوعیەکاندا بەمەبەستی کەمکردنەوەی جیاوازیە کۆمەڵایەتیەکان,بەڵام ڕاست نیە بگوترێت ئەو جیاوازیانە بەتەواوەتی تواونەتەوە و نەماون. یەکێك لە لایەنەگرنگەکانی کێشەکە ئەوەیە کە کارێکی گرانە بەلای حیزبە شیوعیەکان و حیزبەکانی تریش لە سۆشیالیستە شۆڕشگێڕیەکان کە شێوازێکی گونجاو بدۆزنەوە بۆ هاوسەنگکردن لەنێوان پیادەکردنی بنەمای هەڵبژاردنی سەرکردایەتی لەناو بنکە و لایەنگرانی حیزبدا.بەشێوەیەك کە بنکەی حیزب بتوانێت لێپرسینەوە لە سەرکردایەتی بکات وەك مافێکی ئصولی ڕێکخراوەیی.لەوکاتەی کە گۆڕانی شۆڕشگێڕی ڕووبەڕووی ئاستەنگە ناوخۆیی و دەرەکیە زۆرەکان دەبێتەوە و لاوازی ڕەگ و ڕیشەی پیادەکردنی دیموکراسیەتیش لە ئەنجامی چەوسانەوەی حیزبە شۆڕشگێڕیەکان لە ڕژێمە کۆنەکاندا بۆ دەسپێکردنی شۆڕش.

3. لەجیهانی سێیەمدا

کێشەکە لێرەدا زیاتر ئاڵۆزە و چارەسەرکردنەکەشی زیاتر دوورە لەگەیشتن پێی. لەم وڵاتانەی جیهانی سێیەمدا لەبەرئەوەی :–

- دواکەوتووییان دەبێتە هۆی دوورکەوتنەوە لە پیشەسازی لەبواری ئابوریدا و دوورکەوتنەوە لە ڕێکخستنی پیشەیی و حیزبی لەبواری سیاسیدا.کەلەم کاتەدا قەبارەی چینی مام ناوەند کەم دەکات کەئەم چینە لە بنچینەدا دەبێتە هۆی یەکگرتوویی و نزیککردنەوە لەنێوان چینە کۆمەڵایەتیەکاندا و ئامادەیە بۆ پیادەکردنی هاوبەشی سیاسی و پێکەوەنانی ڕێکخراوەیەك لەدام و دەزگا ناوەندەکان و کۆمەڵە سەربەخۆکان کەلەتوانیاندایە هاوڵاتیان ڕابهێنن لەڕووی سیاسی و دامەزراندنی پەیوەندیەکی هاوسەنگ لەگەڵ حکومەتدا و هێنانە دی جۆرێك لەجێگیری لە کۆمەڵگادا, کە هەموو ئەمانە مەرجی گەشەکردنی دیموکراسیەتن.
- نەخوێندەواری و هەژاریش کاردەکەن دژی بڵاوبونەوەی هۆشیاری و لاوازکردنی هێزی جۆش و خرۆش بۆ هاوبەشیکردن کە دووکاری پێویستن بۆ پیادەکردنی دیموکراسیەت.
- بەهەمان شێوە هۆکاری دابەشبونی هەرێمایەتی و تایەفی و تیرەگەری کاردەکەن دژی هەڵسوکەوتی ژیرانەی هاوڵاتیان و بێبەشیدەکەن لە پیادەکردنی ئازادیە تاکەکان و وەك ڕێگرێك وان لەسەر ڕێگەی گەشەکردنی بەهاو هەڵسوکەوتە دیموکراسیەکان.

- بارودۆخی ژنان بەگشتی و تاکڕەوی پیاوان لەدەسەڵاتدا لەناو خێزاندا هەردووکیان لەلاوازکردنی بڵاوبونەوەی کەشوهەوای دیموکراسی لەکۆمەڵگاکانی جیهانی سێدا ڕۆڵ دەبینن.
- هەموو ئەم هۆکارانە و لەگەڵیشیاندا کاریگەریە نێگەتیفەکانی ئەزموونی داگیرکەر و دەستوەردانە ناو کاروباری ناوخۆی ئەو کۆمەڵگایانە لەلایەن بێگانانەوە. بێبەشیکردون لە گەیشتن بەمەرجی پێویست بۆ چەسپاندنی دیموکراسیەت کە بریتیە لە کۆکبون لەنێوان ڕەوتە سیاسیە کاریگەرەکان لەسەر لانی کەمی هاوبەشیبوون لەبەهاو ئەوکارانەی کە دەبنە هۆی بەردەوامبونی کێبڕکێی دیموکراسیەت لەکەش و هەوایەکی ئاشتیدا و جێگیری سیستەمی دیموکراسیدا بۆ خۆی.

ڕێگریەکانی دیموکراسیەت, لەکرۆکی ماناکەیدا و تیشکدانەوەی لەسەر دەسپێشخەریە تاك و بزوتنەوە دەستە جەمعیەکان لە کۆمەڵگا دواکەوتوو تازە پێگەیشتوەکاندا دژی پێشکەوتنی کۆمەڵگا بەگشتی دەوەستێت.چونکە بەبێهاوبەشیکردن بەیەکسانی مادی و مەعنەوی و بەبێ پیادەکردنی هاوبەشیکردن سەختە بتوانرێت هێزو تواناکانی هاولاتی بتەقێتەوە و توانا خامۆش و شاراوە و ماتەکانی ئازاد بکرێت کە تێك دەشکێنرێت بەهۆی سەرکوتکردن و بێبەشکردن و ترس و دلەڕاوکێ و هەستکردن بەپەراوێزخستنی .وە بەبێ نەریتە دیموکراسیەکان ڕای گشتی بونی نامێنێت بۆ پیادەکردنی کاریگەریە پێویستیەکانی لەچەسپاندنی ڕێزگرتن لەنرخی مرۆڤ و کارکردن بۆ وەدیهێنانی پێویستیەکانی پێشکەوتن. نەك هەرئەوە بەڵکو وەدیهێنانی ئاشتی کۆمەلایەتیش کارێکی سەخت دەبێت لەبەرئەوەی گەل سەرچاوەی شەرعیەتە.و بەبێبوونی ئەو شەرعیەتە جەماوەریە ڕژێمەکان هەمیشە لەبەردەم مەترسی لەرزین و هەڵتەکاندن و شۆڕشدا دەبن.کرانەوەی شارستانی و ڕۆشنبیریەکانی ولاتە سەردەمیەکان لە ئەنجامی ئازابونی سیاسی و شۆڕشی تەکنەلۆژی لە هۆکارەکانی ڕاگەیاندن و پەیوەندیکردن و فێرکردندا دەبنە هۆی ئەوەی مەسەلەی دوورکەوتنەوە لە پیادەکردنی دیموکراسیەت دەورەدراوە بە مەترسی بەیەکدا کێشانی کۆمەلایەتی لە ئەنجامی هەستکردن بەچەوساندنەوەو دوورکەوتنەوە لە کاروانی شارستانیەت.

لەبەر ئەم هۆکارانە پێویستە لەسەر وولاتانی جیهانی سێیەم کە ڕێگایەکی سەربەخۆ بەخۆیان دروستبکەن بۆ گەیشتن بە دیموکراسیەت چونکە ناتوانرێت چاو لەکۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکان بکرێت لەگرنگی پێدانی بەشێواز و پیادەکردنی دیموکراسی لەسەر حسابی ناوەڕۆکە ئابوری و کۆمەلایەتیەکەی بۆ ماوەی دوورو درێژ.هەروەها ناشکرێت کە ڕێچکەی کۆمەڵگا شیوعیەکانیش بگرێت کە نەیانتوانیوە ئازادیە دیموکراسیەکان بۆ تاکەکانی کۆمەڵ مسۆگەر بکات لەگەڵ ئەوەی کە جیاوازیە جیهانیەکانیشی کەمکردۆتەوە.و بنەمای چەوسانەوەی چینایەتیشی لە پەیوەندیە ئابوریەکاندا ڕەتکردۆتەوە لەگەڵ ئەوەی کە پێشکەوتنێکی گەورەشی وەدیهێناوە لەبواری پیشەسازیدا . ئەم ڕێگا سەربەخۆیەش بۆ وولاتانی جیهانی سێیەم پێویستە هاوسەنگیەك دروست بکات لەنێوان وەدیهێنانی کەسێتی تاك و حەزکردنی بە ئازادی لەگەڵ پێویستی کۆمەلایەتی بۆ گەشەکردنی هەستی بەئیلتیزامکردنی کۆمەلایەتی لە چوارچێوەی هاولاتیبونێتی و هاوبەشیکردنیدا(ئەرك و مافەکاندا) بۆ خزمەتی ئامانجە کۆمەلایەتیەکان و هەموو بەرژەوەندیە گشتیەکانی کۆمەڵگا .

* * *

*　　　*

*

پەراوێزەكانی بەشی یەكەم

=================

1. موسوعة الحرة www.ar.wikipedia.com
2. هەمان سەرچاوەی 1
3. فەرهەنگی نویٚ/ بورهان قانع/ دار الحوادث للنشر / بغداد / العراق / 1984
4. هەمان سەرچاوەی 1
5. هەمان سەرچاوەی 1
6. هەمان سەرچاوەی 1
7. هەمان سەرچاوەی 3
8. هەمان سەرچاوەی 1
9. هەمان سەرچاوەی 1
10. موسوعة السياسة / د. عبدالوهاب الكيالی / المؤسة العربية للدراسات والنشر/الجزء الثانی/ بيروت/ لبنان/ 1981
11. الاسلام والديمقراطية/ فردوس موسوی / پێگەی ئینتەرنێتی www.islamonline.net
12. هەمان سەرچاوەی 1

بەشی دووەم
هـــــەڵــبــذاردن

هەڵبژاردن 1

- چەمکی هەڵبژاردن :

ئەگەر دیموکراسی بەمانا فراوانەکەی بریتی بێت لە دەسەلآتی گەل و لە پێناو گەلدا، ئەوا هەڵبژاردن ئەو هۆکارەیە کە بەهۆیەوە بگەینە ئامانج لە دەسەلآتی گەل بۆ جیاکردنەوەی باشترین توخمە لێهاتووەکان بۆ ئەوەی ببنە نوێنەرانێکی دڵسۆزو ئەوە جێبەجێ بکەن کە گەل دەیخوازێت .لەوانەیە هێزی پەیوەندی لە نێوان دیموکراسیەت و چەمکی هەڵبژاردندا وا لە زۆر کەس بکات کە بڕوا بکات بەوەی کە چەمکی دیموکراسیەت دەتوانێت ببێتە هەڵبژاردن .

هەڵبژاردن بەمانای توانینی هاولآتیان دێت کە مەرجە یاساییەکانیان تیادا بێت بۆ بەشداریکردن لە هەڵبژاردنی دەسەلآتداران لە ڕوانگەی بەرژەوەندیەکانیانەوە، هەڵبژاردنیش پرۆسەیەکی زۆر کۆن نیە لە ڕووی مێژووییەوە، بەڵکو پرۆسەیەکی نوێیە لە دامەزراندن و داڕشتندا.یەکەم جار لە ئینگلتەرا دەرکەوت لە ئەنجامی سەرهەڵدانی جیاوازی مێژوویی نێوان چینی نەجیب زادەکان و نوێنەری شارەکان کە پاڵی نا بەنوێنەری شارەکانەوە کە کۆبونەوەکانیان لە هۆڵێکی جیاوازدا ئەنجام بدەن و یەکەم هەنگاوی هەڵبژاردن پیادە بکەن بەوەی کە سەرۆکێکیان بۆ ئەنجومەنەکەیان هەڵبژراد بۆ بەڕێوەبردنی دانیشتنەکان و قسەکردن لە بەردەم پاشادا .

لە مادەی " 3 و 21 " ی بەیانی جیهانی مافی مرۆڤدا هاتووە کە :- 2((ویستی گەل بریتیە لە چەسپاندنی دەسەلآتی دەسەلآتە گشتیەکان، لەسەر ئەو سیستەمەش پێویستە کە خۆی پیشان بدات لە ڕێی هەڵبژاردنێکی خاوێن کە بەشێوەیەکی سالآنە ئەنجام بدرێت لە ڕێگەی دەنگدانێکی گشتی و یەکسانەوە بەشێوەیەکی نهێنی یان هاوتاکەی کە سەربەستی دەنگدان مسۆگەر بکات)) .

هەروەها مادەی ((25)) لە پەیمانی نێودەوڵەتی بۆ مافە مەدەنی و سیاسیەکان لە ساڵی 1966 دا، جەختی کردۆتەوە لەسەر مافی هاولآتی کە ((پێویستە هەڵبژێرن و هەڵیشببژێردرێن لە هەڵبژاردنێکی خاوێندا کە بەشێوەیەکی سالآنەو لە دەنگدانێکی گشتی و بەیەکسانی لە نێوان دەنگدەراندا و بەشێوەیەکی نهێنی ئەنجام بدرێت کە مافی سەربەستی دەنگدەران بپارێزێت)).

هەروەها بەیانی نێودەوڵەتی بۆ پێوانەکانی هەڵبژاردنێکی ئازادو خاوێن کە لەلایەن یەکێتی پەڕلەمانی نێودەوڵەتیەوە دەرچووە لە پاریس لە 1993/3/26 دا دەڵێت:"هەموو دەسەلآتێك لە هەر دەوڵەتێکدا بێت شەرعیەت تەنها لە گەلەوە وەردەگرێت، ئەمەش لە هەڵبژاردنێکی ئازادو خاوێندا بەدەردەکەوێت کە بەشێوەیەکی ڕێك و پێك و لەسەر بنەمای دەنگدانی نهێنی و عادیلانە ئەنجام بدرێت، وەمافی هەموو دەنگدەرێکە کە دەنگبدات لەگەڵ کەسانی تردا و پێویستە دەنگەکەش هەمان کاریگەری و قورسایی دەنگی کەسانی تری هەبێت و پرۆسەی دەنگدانەکەش بەشێوەیەکی نهێنی بێت " .

بەڵگەنامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکانیش جەخت لەوە دەکەنەوە کە ((دەنگدان دەبێت گشتی بێت، وە یەکسانیش بێت بۆ هەموان بەشێوەیەك هەموو هاولآتیەك مافی دەنگدانی هەبێت لەهەر هەڵبژاردنێکی نیشتیمانی یان دەنگدانی گشتی لە ولآتەکەیدا)) .

هەروەها مادەی (3) لە پرۆتۆکۆڵی ژمارە (1) لە ڕێکەوتنامەی ئەورووپی بۆ مافەکانی مرۆڤ ئاماژەی داوە بەوەی کە:((دەبێت هەموو لایەنەکان کە پەیمانیان بەستووە بەڵێن بدەن کە هەڵبژاردنی ئازاد ئەنجام بدەن بەشێوەیەکی عادیلانەو لە ماوەی دیاریکراوی سالآنەدا بەدەنگدانێکی نهێنی بەمەرجێ ئازادی

دەنگدانەکە مسۆگەر بکرێت بەشێوەیەك کەگەل ئازادانە دەسەڵاتی یاسادانان (پەڕلەمان) بۆ خۆی هەڵبژێرێت)).

* سروشتی هەڵبژاردن 3

دەربارەی یاسای هەڵبژاردن جەدەلێکی فقهی و سیاسی دروست بووە، لەبەر ئەوە هەندێ ڕای جیاواز دەرکەوتووە کە دەیانەوێت چارەسەری سروشتی هەڵبژاردن بکەن، هەندێك پێیان وایە کە هەڵبژاردن مافێکی کەسیە، هەندێکی تر دەڵێن وەزیفەیەکی کۆمەڵایەتیە، ڕایەکی تر هەردوو ئەم ڕایانە ڕەتدەکاتەوەو دەڵێن سروشتی هەڵبژاردن مافێکی یاساییە. مانای وایە هەڵبژاردن مافی هەموو تاکێکی کۆمەڵگایە ، بەمەش دەبێت دەنگدان گشتی بێت و هەموو تاکێکی پێگەیشتوو بەتەمەنی ڕوشد دەبێت بەشداری بکات، جا لێرەدا مادام هەڵبژاردن مافێکی کەسیە دەبێت هیچ کەسێك بەسەریدا نەسەپێنرێت ، لەبەر ئەوەی تاك سەربەستە لە پیادەکردنی ئەو مافەی خۆی یان نەکردنی وەنابێت هیچ ڕێگریەك دروست بکرێت بۆ هیچ تاکێك لەکاتی پیادەنەکردنی ئەو مافەیدا، ئەم بنەمایەش دەگونجێت لەگەڵ بنەمای سەروەری جەماوەری کە دەڵێن گەل خاوەنی سەروەریە.

ئەو کەسانەشی دەڵێن هەڵبژاردن وەزیفەیەکی کۆمەڵایەتییە :

ئەم ڕایە لە دوای شۆڕشی فەرەنسیەوە دەرکەوت، کاتێك چینی بۆرژوازی فەرەنسی بانگەشەی بۆبنەمای سەروەری نەتەوە دەکرد لە جیاتی سەروەری جەماوەری، ئەمان پێیان وایە کە ئەوتاکەی دەچێت دەنگدەدات ئەوا لە جیاتی نەتەوە ئەو کارە دەکات و ئەرکێکی کۆمەڵایەتی جێبەجێ دەکات، ئەوانەی ئەو مافەیان نیە ئەگەر دەستور بۆیان دابین نەکات لە ڕێگەی یاساکانەوە کە مافی دەنگدان بۆ ئەو کەسانە دابین دەکات کە مەرجەکانی دەنگدانیان تیادایە، وە هەندێ جار ئەو یاسایانە دەنگدان دەکەنە کاری بەزۆرو سەپێنراو کە لە وانەیە سزاشی بەدواوە بێت لە کاتی جێبەجێ نەکردنی ئەو کارەدا ئەگەر پێویست بکات .

* ڕای سێیەم کەدەڵێت هەڵبژاردن دەسەڵاتێکی یاساییە، پێیان وایە کە هەڵبژاردن نەمافێکی کەسیەو نەوەزیفەیەکی کۆمەڵایەتیشە، بەڵکو بریتیە لە دەسەڵاتێکی یاسایی کە دایدەمەزرێنێت و بنەماکانی بەدەستورێك ڕێك دەخات و شێوزای جێبەجێکردنیشی دیاریدەکات بەمەبەستی بەشداربونی هاوڵاتیان لە هەڵبژاردنی نوێنەران و لێپرسراواندا .

* کۆت و بەندەکانی بەردەم هەڵبژاردن و هاوڵاتیان: –

بەپێی دەستورو یاساکان دەربارەی چۆنێتی سازدانی هەڵبژاردنەکان و ئەوانە کێن کە مافی بەشداریکردنیان هەیەو شێوازی سیستەمەکان و جۆرەکانی هەڵبژاردن، هەر سیستەم و وڵاتێك بەپێی بەرژەوەندی خۆی و گونجاندنی لەگەڵ سروشتی دەسەڵات و داب و نەریت و ڕێژەی سەپاندنی دیموکراسیەت، یاساکانی هەڵبژاردنی داڕشتووە، بەشێوەیەکی گشتی هەندێ کۆت و بەندیان خستۆتە بەردەم هاوڵاتیان لە پرۆسەی دەنگدانی گشتی کە هەندێکیان پێشێلکردنی مافەو هەندێکی تریشیان پێویستین وەك :–

1. تەمەن:–

ئەم مەرجە بۆ زیاتر ڕێکخستنی پرۆسەی هەڵبژاردنە بەشێوەیەکی گشتی و دیاریکردنی تەمەنی یاسایی بۆ دەنگدەر کە زۆرینەی بۆچونەکان لەسەر ئەوە جێگیر بوون کە هەر مرۆڤێك گەیشتبێتە تەمەنی پێگەیشتن (مەدەنی) مافی ئەوەی پێدەدات کە هەر کارێکی یاسایی بکات کە ماف و ئەرکی لەسەر

دیاریدەکات .هەر بۆیە هەموو دەنگدەرێك دەبێت بگاتە " تەمەنی پێگەیشتنی یاسایی" ، بەڵام ئەوەی تێبینی ئەکرێت لە سایەی زۆرێك لە یاسای هەڵبژاردنەکاندا تەمەنێکی کەیان دیاریکردووە کەپێی دەڵێن تەمەنی سیاسی کە جیاوازە لە تەمەنی مەدەنیو زیاترە لێی .

2. ڕەگەز: -

ژنان تائێستاش لە زۆرێك لە وڵاتاندا بێ بەشن لە مافی دەنگدان .

3. خوێندەواری:-

هەندێ لە یاساکان ڕێگە بەنەخوێندەوارەکان نادەن بەشداری لە پرۆسەی دەنگداندا بکەن کە لەوڵاتانی جیهانی سێیەمدا بریتین لە توێژێکی گەورە، تائێستاش هەندێ وڵات کار بەم مەرجە دەکەن وەك " پورتوگالو شیلیو فلیپین ".

4. ڕەگەز پەرستی، سەروەتو سامان:-

لە ئێستادا ئەم دوو مەرجە بونیان نەماوەو دواهەمین وڵات کەمەرجی ڕەگەز پەرستی دەسەپاند ئەفریقای باشور بوو کەسیاسەتی ڕەگەز پەرستی دژی ڕەش پێستەکان پیادە دەکردو مافی دەنگدانی لێ زەوت کردبوون .

* ئەو مەرجانەی کە پێویستن بۆ دەنگدەر

1. ناسنامە:-

دەبێت دەنگدەر هاوڵاتی ئەو وڵاتە بێت و ناسنامەی ئەو وڵاتەیان هەبێت، چونکە تائێستاش زۆربەی یاساکان ڕێگە بەکەسی بیانی نادەن بۆ دەنگدان و خۆپاڵاوتن، تا ناسنامەی ئەو وڵاتە بەدەست نەهێنن کە دوای 5 – 10 ساڵ دەخایەنێت بۆ دڵنیا بوون لە دڵسۆزیان بۆ ئەو وڵاتە .

2. توانای عەقڵی :-

دەبێت دەنگدەر خاوەنی تەواوی عەقڵو ژیری خۆی بێت، واتە کەسانی تێکچوو یان عەقڵ شێواو " شێت " بۆی نیە دەنگ بدات، ئەمەش دەبێت بەبڕیارێکی دادگا بسەلمێنرێت .

سیستەمەکانی هەڵبژاردن

بریتین لە کۆمەڵێك بنەمای یاسایی ڕێکخەر بۆ شێوازی هەڵبژاردنی پاڵێوراوان، وە پێش ئەوەی هەر جۆرە سیستەمێك دابڕێژرێت بۆ هەڵبژاردن، پێویستە هەندێ ئامانج لەو پرۆسەیە دیاریبکرێت بەمەبەستی وەدیهێنانی باشترین ئەنجامو گونجاوترین سیستەمی هەڵبژاردن لە ڕووی سیاسیو ئابوریو کۆمەڵایەتیەوە کاریگەری باشی هەبێت لەسەر چەسپاندنی دەسەڵاتی گەل بۆ هەڵبژاردنی باشترین حکومەت و دەسەڵات .

- لەو ئامانجانەش : 4

1. مسۆگەر کردنی هەڵبژاردنی پەرلەمانێکی خاوەن نوێنەرایەتیەکی فراوان.
2. دڵنیا بون لە وەی کە هەڵبژاردن نزیکە لە دەنگدەری ئاساییەوەو ڕاستو دروستە.
3. هاندانی ڕێکەوتن لە نێوان حیزبە جیاوازەکاندا پێش هەڵبژرادنەکە.
4. چەسپاندنی شەرعیەتی دەسەڵاتی یاسادانانو دەسەڵاتی جێبەجێکردن .
5. هاندانی دامەزراندنی حکومەتێکی جێگیرو کاریگەر .

6. گەشەکردنی هەستی لێپرسراوێتی بۆ بالاَترین ئاست لای حکومەت و نوێنەرە هەڵبژێراوەکان .
7. هاندانی نزیك بوونەوە لە نێوان حیزبە سیاسیەکاندا .
8. دروستکردنی ئۆپۆزسیۆنێکی پەڕلەمانی .
9. بەهەند وەرگرتنی توانا دارایی و ئیداریەکانی ولاَت .
10. هاندانی هاولاَتیان بۆ بەشداریکردن لە ڕێگەی کار ئاسانی لە پرۆسەی دەنگدان و خۆ پالاَوتندا .
11. هاندانی گەشەکردنی سیاسی و فرەیی کاری حیزبی .
12. هاندانی گەنجان و ژنان بۆ بەشدارییەکی کارا لە هەڵبژاردنەکاندا .

* ڕێژەی خاوێنی و ڕێك و پێکی هەر پرۆسەیەکی هەڵبژاردن دەوەستێتە سەر جۆری سیستەمی ئەو هەڵبژاردنە، لە خوارەوە جۆری سیستەمەکانی هەڵبژاردن ڕوون دەکەینەوە :-

1. سیستەمی زۆرینە: 5

ئەم سیستەمە کۆنترین سیستەمی هەڵبژاردنە و تاماوەیەکی دورودرێژ تەنها سیستەم بوو کە کاری پێ دەکرا و تائێستاش لە 80 ولاَتی جیهاندا هەمان سیستەم بەکار دەهێنن، بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی یەکێتی پەڕلەمانی جیهانی لە ساڵی 1993 دا .

سیفاتی جیاکەرەوەی ئەم سیستەمە بریتیە لە ئاسانیەکەی، پاڵێوراوێك هەڵدەبژێردرێت کاتێ زۆرترین دەنگەکان بەدەست بهێنێت ، ئەم سیستەمە پەیڕەو ئەکرا پێش دەرکەوتنی حیزبی سیاسی بەشێوەیەك پاڵێوراوێك هەڵدەبژێردرا کە خاوەن جەماوەرێکی زۆر بوو، بەلاَم زۆر جارانیش ئەنجامەکانی دادپەروەرانە نیە، چونکە دەبێتە هۆی ئەوەی کە حیزبێك زۆرینەی پەڕلەمان بەدەست بهێنێت کە زیاتر بێت لە بەشەکەی خۆی لە دەنگەکاندا .هەندێ لە یاساکانی هەڵبژاردن دەیکاتە مەرج کە دەبێت هەر پاڵێوراوێك زۆرینەیەکی دیاریکراو بەدەست بهێنێت بۆ وەدەستهێنانی کورسیەکی پەرلەمان، لێرەدا چەند شێوازێك هەیە بۆ دەنگدان بەسیستەمی زۆرینە :-

* بازنەی هەڵبژاردن بەیەك کورسی و لێرەشدا سێ جۆر دەنگدان هەیە:-

1. سیستەمی زۆرینەی یەك خول (زۆرینەی ئاسایی) :-

لەم سیستەمەدا هەر پاڵێوراوێك توانی زیاتر لە پاڵێوراوەکانی تر دەنگ بەدەستبهێنێت جا ئەو دەنگدانە هەرچەندە زیاد بێت تەنانەت کەمتریش بێت لە 25٪ دەنگدەران، ئەوا ئەو پاڵێوراوە سەردەکەوێت، بۆ نمونە :-

گریمان 5 پاڵێوراو هەیە لە ناوچەیەکی هەڵبژاردندا کۆی دەنگی تەواویش بریتیە لە 100000 دەنگ و ئەنجامی دەنگدانەکەش بەم جۆرەیە :

پاڵێواروی یەکەم : 30000 دەنگی تەواو
پاڵێوراوی دووەم : 25000 دەنگی تەواو
پاڵێواروی سێیەم : 20000 دەنگی تەواو
پاڵێوراوی چوارەم: 15000 دەنگی تەواو
پاڵێوراوی پێنجەم : 10000 دەنگی تەواو

بەم شێوەیە پاڵێوراوی یەکەم سەردەکەوێت هەرچەندە کەمتر لە یەك لە سەر سێی دەنگدەرانیشی بەدەستهێناوە، بەلاَم بەزۆرینە بەسەر پاڵێوراوەکانی تردا ئەو سەر دەکەوێت.ئەم جۆرە سیستەمە لە

ناوچەی بچوکی هەڵبژاردندا پەیڕەو دەکرێت وەك لە بەریتانیاو کەنەداو ئەمریکادا سەری هەڵداو لە دەوڵەتانی کۆمۆنوێلسیشدا پەیڕەو دەکرێت . ئەم سیستەمەش زۆرینەیە لەبەریتانیادا .

2. سیستەمی زۆرینەی دووخول (زۆرینەی ڕەها) : – لێرەدا بۆ ئەوەی هەر پاڵێوراوێك سەربکەوێت پێویستە (نیوەی دەنگەکان + 1) بەدەست بهێنێت، ئەگەر هیچ کام لە پاڵێوراوەکان ئەو ڕێژەیەیان بەدەست نەهێنا ئەوا خولی دووەمی هەڵبژاردن دەکرێتەوەو لەم کاتەدا " زۆرینەی ئاسایی " دەنگدانەکە یەکلایی دەکاتەوە. بۆ نمونە:

100000 دەنگی تەواو هەیە

پاڵێوراوی یەکەم 50001 دەنگی بەدەست هێناوە

پاڵێوراوی دووەم 35000 دەنگی بەدەست هێناوە

پاڵێوراوی سێیەم 14999 دەنگی بەدەست هێناوە

لەم کاتەدا پاڵێوراوی یەکەم سەرئەکەوێت،چونکە(نیوە+1)ی بەدەست هێناوە، خۆ ئەگەر هیچ پاڵێوراوێکیان (نیوە + 1) ی دەنگەکانیان بەدەست نەهێنا ئەوا دەنگدانەکە بۆ خولی دووەم دووبارە ئەکرێتەوە ئەوکاتە هەر پاڵێوراوێکیان زۆرینەی ئاسایی بەدەست هێنا سەر دەکەوێت.فەرەنسا لە دوای شۆڕشی فەرەنساوە کاری بەم سیستەمە دەکرد تاساڵی 1925 و دواتر لە ساڵی 1988 هەمان سیستەمی پەیڕەو کردووە .

3. سیستەمی دەنگدانی بەدوا یەکدا : – 6

ئەم سیستەمەی دەنگدان ئەوەی لە دووخولدا ئەنجام ئەدرێت کۆدەکاتەوە، دەنگدان بەزۆرینەی ڕەها لەیەك خولدا، دەنگدەران دەنگ دەدەن بەیەك پاڵێوراو، بەڵام پەسەندکرنی ئەوانی تریش بەزنجیرەی دەنگەکان لە سەرەوە بۆ خوارەوە دیاری دەکەن، ئەگەر هیچ کام لە پاڵێوراوەکان نەیان توانی زۆرینەی ڕەها لە یەکەم جیاکردنەوەی دەنگەکاندا بەدەست بهێنن، ئەوا ئەو پاڵێوراوە دوور ئەخرێتەوە کە کەمترین دەنگی هێناوە، بەم شێوەیە دەنگدان دووبارەو چەند بارە ئەکرێتەوە تا یەك پاڵێوراو زۆرینەی ڕەها بەدەست دێنێت .

بۆیەکەم جار لە بەریتانیادا سیستەمی زۆرینە بۆ یەك خول جێبەجێکرا کە لە زۆر وڵاتی تریشدا جێبەجێ ئەکرێت (40 وڵات) ، تەنها 4 وڵات هەیە کە زۆرینەی ڕەها جێبەجێ ئەکات لە یەك خولداو زۆرینەی ڕێژەیی بۆ خولی دووەم، ئەوانیش وڵاتانی دورگەی قەمەرو کۆنغۆو گابۆن، هەروەها زۆرێك لە وڵاتان"سیستەمی تێکەڵاو " پەیڕەو ئەکەن کە ئەیکەنە مەرج کە دەبێت پاڵێوراو زۆرینەی ڕەها بەدەست بهێنێت لە یەك کورسیدا.

* بازنەی هەڵبژاردن بەچەند کورسیەك :– 7

لێرەدا دووڕێگەی سەرەکی جیاواز هەن بۆ دەنگدانی زۆرینە لەم بازنەی هەڵبژاردنانەدا، ئەتوانین سیستەمی زۆرینەی ڕەها بۆ یەك خول پەیڕەو بکرێت یان بۆ دووخول یان دەنگدانی باشترین لەم دوو حاڵەتەدا .

دەنگدان بۆ لیست :–

پاڵێوراوەکان بەسیفەتی سەربەخۆ کۆ ئەکرێنەوە یان لە ناو لیستێکی حیزبیدا...هتد، دەنگدەران پاڵێوراو هەڵدەبژێرن لەسەر وەرەقەی دەنگدان لە کاتی دەرچوونی کورسیە دیاریکراوەکان بۆ ئەو بازنەیە،

و ئەو پاڵێوراوانە هەڵدەبژێرن کە زۆرترین دەنگیان بەدەست هێناوە، وەك لە فەلەستین ساڵی 1996 و ئودرون ساڵی 1989 پەیرە کرا .

* خاڵە باشەکانی ئەم سیتەمە زۆرینەیە : 8

1. وەرقەی دەنگدان کورتو ئاسانە .
2. دەنگدەران دەنگ دەدەن بەپاڵێوراوێکی دیاریکراو کە نوێنەری حیزبێکی سیاسیە یان سەربەخۆیە .
3. یەك بازنەی هەڵبژاردن دەگرێتەوە کە ئەمەش پەیوەندی نێوان پاڵیوراو و دەنگدەران توندوتۆڵتر دەکات .
4. دەبێتە هۆی جێگیری حکومەت .

*خاڵە خراپەکانی ئەم سیستەمە زۆرینەیە: –

1. پەراوێز خستنی حیزبە بچوکەکان لە نوێنەرایەتی کردنیان لە پەرلەماندا، هەروەها ئەو کورسیانەی حیزب بەدەستی دەهێنێت لە هەڵبژاردنەکاندا بەتەنها پشت نابەستێتە سەر ژمارەی دەنگەکان بەڕادەیکی زۆر، بەڵکو پشت دەبەستێتە سەر جێگەی تۆمارکردنی دەنگەکانیش .
2. هەلاوێردکردنی حیزبە بچوکەکان کە سەلمێنراوە کە مەیلیان بەلای ڕوودانی ناجێگیردا هەیە لە دەرەوەی سیستەمە سیاسیەکە بۆیە لە کاتی هاتنە ناو پەرلەماندا ئەو کارە ناکەن ، لێرەشدا گرنگی بەجوگرافیا دراوە زیاتر لەگەل .
3. هەلاوێردکردنی تاکەکانی گروپە کەمینە نەتەوەییەکان لە نوێنەرایەتیکردن لە پەرلەماندا .
4. دابەزینی توانای هەڵبژاردنی ژنان لە سایەی سیستەمی زۆرینەدا وەك لە سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیدا .
5. بێ بەشکردنی کەمینەکان لە نوێنەرایەتیکردن، بەشێوەیەك حیزبێك دەتوانێت هەموو کورسیەکانی ئەو بازنەیە بەدەست بێنێتو کەمینەکان بێ بەش بکات لە نوێنەرانی .
6. زۆر بەفیڕۆ چونی دەنگەکان کە لەم سیستەمەدا دەگاتە زیاتر لە 60٪ وەك لە هەڵبژاردنەکانی فەلەستینی ساڵی 1996 ڕویدا یان لە ئوردون لە ماوەی هەڵبژاردنەکانی 1989 و 1993 و 1997، بەڵام لە سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەییدا دەگاتە 10 ٪ .
7. حیزبی سەرکەوتوو بە ڕێژەی 30٪ – 40٪ ی دەنگەکانی بەدەست هێناوە دەتوانێت 50 – 70 ٪ کورسیەکان بەدەست بێنێت، وەك لەگەڵ حیزبی گەلی مەنگۆلیدا ڕویدا لە ساڵی 1992 دا کە توانی 95٪ کورسیەکان بەدەست بێنێت لە کاتێکدا تەنها ڕێژەی 75٪ لە دەنگەکان بەدەستهێنابوو.
8. حیزبە دەسەلاتدارەکان کار ئەکەن لەسەر گۆڕینی سنوری بازنە تاکەکان بەشێوەیەك کە خزمەتی بەرژەوەندیەکانیان بکات .

2. سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی : 9

نوێنەرایەتی ڕێژەیی بریتیە لە پێدانی هەموو حیزبێك یان هەموو کۆمەڵەیەك کە نوێنەرایەتی ڕایەك یان ئاڕاستەیەکی دیاریکراو دەکەن بەژمارەیەك لە کورسی پەرلەمان کە بگونجێت لەگەڵ هێزی

ژمارەکەیدا، گەلێك نوسەرو فەقیهەکان کە بڕوایان بەوەیە ئەبێت ئەنجومەنی یاسادانانەکان ئاوێتەیەکی ڕاستەقینە بن بۆ نیشاندانی وێنەی کۆمەڵگا بەشێوەیەکی ڕاستو دروست .

* سیستەمی زۆرینەیی 2 بەبێ گومان کۆنترە لە دونیادا. بەڵام نوێنەرایەتی ڕێژەی چانسی ئەوەی هەیە کە بۆتە ئەو بابەتەی زۆرترین ژمارە لە کتێبو بابەتی ڕۆژنامەکان باسیان کردووەو شیکارییان بۆ کردووە، ئەم سیستەمە بۆ یەکەم جار لە بەلجیکادا لە ساڵی 1889 دا پەیڕە کراو لەم سەردەمەشدا زیاتر لە (60 وڵات) دا پەیڕەو ئەکرێت لە دونیادا .

عەدالەت سیمایەکی دیاری ئەم سیستەمەیە، هەر کاتێ ژمارەی کورسیە بەدەستهاتووەکانی حیزبێك گونجا لەگەڵ ڕێژەی ئامادەبونی بۆ دەنگدان ئەوا ئەو نوێنەرایەتیە عەدالەتە، لێرەدا هیچ کام لە هێزە سیاسیەکان یان بەشێك لە ڕای گشتی، کاری تێناکرێت لە ڕووی بنەماوە لە لایەكو لە لایەکی تریشەوە بەبێ نوێنەر نامێنێتەوە.لەم سیستەمەدا دەنگدان بەلیست دەبێت، چەمکی لیستیش دوو جۆری هەیە :- 10

1.لیستی داخراو :-

لەم لیستەدا دەنگدەر ناتوانێت هیچ گۆڕانێك بەسەر لیستەکەدا بهێنێتو پێویستە دەنگ بەتەواوی لیستەکە بدات.

2. لیستی کراوە :-

لێرەدا دەنگدەر دەتوانێت لە ناو لیستەکەدا دەنگ بەو پاڵێوراوانە بدات کە خۆی لای پەسەندە لە نێوان هەموو لیستەکاندا .

* لە سیستەمی نوێنەرایەتی ڕیژەیدا دوو نمونەی سەرەکی هەن :- 11

1. ڕێژەی تەواو :-

لێرەدا وڵات بەیەك بازنەی هەڵبژاردن دادەنرێت، دابەشکردنی کورسیەکان بەسەر لیستو حیزبەکاندا بەگوێرەی "ڕێژەی " کۆکراوەکەی دەبێت، وەك لە کەنیستی ئیسرائیلیدا پەیڕەو دەکرێت، هەروەها لە هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراقیشدا لە ساڵی 2500 دا پەیڕەو کرا .

نموونە : 12

گریمان کۆی ژمارەی دەنگدەران کە ناو نوسکراون و مافی بەشداریکردنیان هەیە لە هەڵبژاردنەکانداو مەرجە یاسایەکانیان تیادایە بریتیە لە 10 ملیۆن دەنگدەر لەسەر ئاستی هەموو وڵات و ژمارەی کورسیەکانی پەرلەمانیش کە پێویستە پڕبکرێتەوە 275 کورسییە، لێرەدا ژمارەی هەڵبژاردنی یەکگرتوو دەردەهێنرێت لە ئەنجامی دابەشکردنی ژمارەی دەنگدەران بەسەر ژمارەی کورسیەکاندا .

ژمارەی دەنگدەران

ژمارەی هەڵبژاردنی یەکگرتوو = -------------

ژمارەی کورسیەکان

کەواتە ژمارەی هەڵبژاردنی یەکگرتوو = 10000000 / 275 = 36000 دەنگ .

کەواتە بۆ هەر 36000 دەنگ ، یەك کورسی دەبێت وە چەندە 36000 دەنگی هەبێت ئەوەندە کورسی دەبێت .

بۆ نمونە:-

ئەگەر حیزبێك لە ناوچەیەك 50000 دەنگی هێناو لە ناوچەیەكی تردا 100000 دەنگی بەدەست هێنا، بەم شێوەیە ژمارەی كورسیەكانی هەژمار دەكرێت .

لە ناوچەی یەكەم =50000 / 36000 = 1 كورسی و زیادەی 14000 دەنگ

لە ناوچەی دووەم =100000 /36000= 2 كورسی و زیادەی 28000 دەنگ

دواتر هەردوو زیادەی دەنگەكان كۆ ئەكرێتەوەو دابەش ئەكرێت بەسەر 36000 دەنگدا .

كەواتە 42000 / 36000 = 1 كورسی و دەنگەكانی تریش پشت گوێ دەخرێت ئەمە بۆ یەك حیزب و حزبەكانی تریش هەروا .

2. ڕێژەی نزیكەیی: –

بۆ ئەوەی ئەو كەم و كورتیانەی كە لە سیستەمی ڕێژەی تەواودا هەبووە چارەسەر بكرێن، بەتایەتیش سەركەوتنی هەندێ كەس و بەدەستهێنانی كورسی پەڕلەمانی لە كێشە نیشتیمانیەكەدا بەبێ ئەوەی دەنگدەران ناویان هەڵبژاردبێت، هەندێ لە وڵاتان پەنایان بردۆتە بەر پەیڕەوكردنی هەموو كردارەكانی دابەشكردنی كورسیە پەڕلەمانیەكان لەسەر ئاستی ناوچەیی، بەمانای دابەشكردنی وڵات بۆ چەند ناوچەیەكی هەڵبژاردنی گەورە كە جێگەی چەند كورسیەكی تیادا ببێتەوەو دواتر پشتگوێخستنی ئەو دەنگانەی كە دەمێنێتەوە بۆ هەموو حیزبەكان .

نمونە :–

گریمان ناوچەیەكی هەڵبژاردن (5)نوێنەر هەڵدەبژێرێت و 200000 هەزار دەنگی تەواو دەنگیان دا، لەو ناوچەیەشدا 4 لیست دابەزیون و بەم شێوەیە دەنگیان بەدەست هێناوە:

لیستی یەكەم 86000 دەنگ

لیستی دووەم 56000 دەنگ

لیستی سێیەم 38000 دەنگ

لیستی چوارەم 20000 دەنگ

بۆ دابەشكردنی كورسیەكانی پەڕلەمان لە نێوان ئەم لیستانەدا پێویستە یەكێك لەم ڕێگایانە پەیڕەو بكرێت :

1. ڕێگای ماوەی بەهێزتر :–

ژمارەی هەڵبژاردنی یەكگرتوو دەردەهێنین وەك لە نمونەكەی " ڕێژەی تەواودا " ئەنجامماندا.

ژمارەی هەڵبژاردنی یەكگرتوو = ژمارەی دەنگەكان / ژمارەی كورسیەكان = 200000 /5 = 40000 دەنگ بۆ یەك كورسی

كەواتە :–

لیستی یەكەم = 86000 /40000 = 2 كورسی و 6000 دەنگی زیادەی ماوە

لیستی دووەم– 56000 / 40000 = 1 كورسی و 16000 دەنگی زیادەی ماوە

لیستی سێیەم =38000 / 40000 = كورسی نیەو و 38000 دەنگی زیادەی ماوە

لیستی چوارەم =20000 / 40000 = كورسی نیەو 20000 دەنگی زیادەی ماوە

لێرەدا تێبینی دەكرێت كە " ماوەی بەهێزتر " بۆ لیستی سێیەم دەبێت، چونكە 38000 دەنگی هەیەو بەمەش 1 كورسی بەدەست دەهێنێت ,بەوەی كە ئەم ناوچەیە دەبێت 5 كورسی هەبێت بۆیە چ

لیستێك " ماوەی بەهێزتر " ی هەبوو ئەوا ئەو کورسیەی کە ماوە دەدرێت بەو لیستە، لێرەشدا لیستی چوارەم 20000 دەنگی هەیە، کەواتە دەبێتە خاوەنی ئەو کورسیە .بەمەش ئەنجامەکە وای لێدێت : –

لیستی یەکەم 2 کورسی
لیستی دووەم 1 کورسی
لیستی سێیەم 1 کورسی
لیستی چوارەم 1 کورسی

2 . ڕێگای تێکڕای بەهێزتر

پشت دەبەستین بەنمونەکەی پێشو ، بۆجێبەجێکردنی ئەم ڕێگایە پێویستە ژمارەی کورسیەکان دەربکەین و دابەشی بکەین بەسەر ژمارەی هەڵبژاردنی یەکگرتوودا وەك هەنگاوی یەکەم، و دواتر ڕێگای " تێکڕای بەهێزتر " بەکاربێنین بۆ کورسیە ماوەکان .کورتەی ئەم ڕێگایەش بەم شێوەیەیە :

1 کورسی بۆ هەر یەکە لە لیستەکان زیاد ئەکەین و دواتر کرداری دابەشکردنی ژمارەی کورسیەکانی هەر لیستە دووبارە دەکەینەوە بۆ دەرهێنانی تێکڕای دەستکەوتوو بۆ هەر لیستێك و دواتر کورسیە ماوەکان دابەش ئەکەینەوە بەپێی بەرزترین تێکڕاکان کە لیستەکان بەدەستیان هێناوە .لەسەر نمونەکەی پێشوو بەردەوام دەبین و ئەنجامەکانیش وایان لێدێت:–

لیستی یەکەم 2 کورسیو لیستی دووەم 1 کورسیو هەردوو لیستی سێیەمو چوارەم هیچ کورسیان بەدەست نەهێنابوو. لەکاتی جێبەجێکردنی ئەم ڕێگایەدا، ئەو جیاوازیەمان بەڕوونی بۆ دەر ئەکەوێت لەگەڵ ڕێگای "ماوەی بەهێزتر"دا :

لیستی یەکەم =86000 / 2 +1= 86000 / 3 = 28666 دەنگ
لیستی دووەم =56000 / 1 +1 =56000 / 2= 28000 دەنگ
لیستی سێیەم = 38000 / سفر + 1 = 38000 / 1 = 38000 دەنگ
لیستی چوارەم =20000 / سفر +1 = 20000/ 1 = 20000 دەنگ

لە کاتی بەراورد کردنێکی ئاساندا تێبینی ئەوە دەکەین کە لیستی سێیەم خاوەنی " بەهێزترین تێکڕایە " لە بەرئەوە 1 کورسی بەدەست دێنێت، لە بەرئەوەی کورسی پێنجەم هەیەو دەبێت پڕبکرێتەوە هەر بۆیە کردارەکەی سەرەوە دووبارە دەکەینەوەو 1 کورسی بۆهەر لیستێك زیاد ئەکەینو جیاوازیەکە دەبینین و بەردەوام دەبین :–

لیستی یەکەم = 86000 / 2 +1 =86000/ 3 = 28666 دەنگ
لیستی دووەم =56000 / 1 +1 = 56000/ 2 = 28000 دەنگ
لیستی سێیەم =38000 / 1 + 1 =38000/ 2= 19000 دەنگ
لیستی چوارەم = 20000 / سفر +1 = 20000 /1 = 20000 دەنگ

لێرەدا لیستی یەکەم خاوەن " بەهێزترین تێکڕایە "وەك دەبینین دەبێتە خاوەنی ئەو کورسیەی کە ماوە کە کورسی پێنجەم و کۆتاییە بەمەش ئەنجامەکان جیاوازە لە وەی لە ڕێگای " ماوەی بەهێزتر "دا دەرچووە ، بۆ بەرچاو ڕوونی زیاتر ، ئەنجامی هەردروو ڕێگاکە دەرئەخەین :–

لیست	بەپێی ڕێگای ماوەی بەهێزتر	بەپێی ڕێگای تێكڕای بەهێزتر
1	2	3
2	1	1
3	1	1
4	1	سفر

* چۆنێتی دابەشكردنی كورسیەكانی پەرلەمان لە نێوان پاڵێوراوەكانی لیستەكاندا : −

لە پێشەوە بینیمان چۆن كورسیەكانی پەرلەمان لە نێوان لیستە جیاوازەكاندا دابەش دەكرێت، بەڵام هەر لیستێك لە چەندین پاڵێوراو پێكهاتووە كە یەكسانە بەژمارەی كورسیەكان بۆ ئەو ناوچەی هەڵبژاردنە، بەڵام زۆربەی كات لیستەكان كورسی كەمتر بەدەست دێنن لە ژمارەی پاڵێوراوەكانیان، لێرەدا چۆن كورسیەكانیان دابەش ئەكەینەسەر پاڵێوراوەكانیان، بۆگەیشتن بەباشترین چارەسەر پێویستە دوو حاڵەت جیابكەینەوە، حاڵەتی یەكەم لە كاتی بونی لیستی كراوەدا و حاڵەتی دووەم لە كاتی بونی لیستی داخراودا .

1.ئەگەر لیستی كراوە هەبوو :−

لەم حاڵەتەدا چارەسەر ئاسانە، چونكە دەنگدەر بەئارەزووی خۆی دەنگ ئەدات بەپاڵێوراوەكان جا لە كۆتایدا هەر پاڵێوراوێك زۆرترین دەنگی بەدەست هێنابێت ئەوا كورسی یەكەم بەر ئەو دەكەوێت، دواتر دووەم كە دووەم دەنگی هێناوە كورسی دووەمو هەروەها تا ژمارەی كورسیەكان پڕ دەبێتەوە لەسەر بنەمای زۆرینەی ئاسایی حساب ئەكرێت .

2.ئەگەر لیستی داخراو هەبوو :−

لێرەدا دەنگدەر دەنگ نادات بەكەسەكان بەناو، بەڵكو دەنگ دەدات بەلیستەكە، بۆیە لێرەدا پڕكردنەوەی كورسیەكان لەسەر بنەمای ڕیزبەندی كەسەكان دەبێت لە لیستەكەدا، مانای وایە كورسی یەكەم بۆ ناوی یەكەم لە لیستەكەداو بەو شێوەیە تا ژمارەی كورسیەكان پڕ دەبێتەوە، جالێرەدا ڕیز بەندی كەسایەتیەكان لە لیستەكەدا لەسەر بنەمای لێهاتووی و بەتوانایی و شارەزایی دەبێت .

* لە بەرئەوەی سیستەمی نوێنەرایەتی 2 ڕێگە دەدات كە هەموحیزبو ڕەنگە جیاوازە سیاسیەكان نوێنەرایەتیان هەبێت لە پەرلەماندا.

دەتوانین خاڵە باشەكانی ئەم سیستەمە دیاری بكەین :−

1. كار ئاسانی دەكات بۆ حیزبە بچوكەكان كە نوێنەریان هەبێت لە پەڕلەماندا، بەمەش بنەمای دروستكردنی متمانە دەرەخسێت .

2. ئەم سیستەمە هانی حیزبە گەورەو بچوكەكان دەدات بۆئەوەی لیستەكانیان هەمە جۆر كەسایەتی تیادا بێت لەسەر بنەمای ناوچەیی و نەتەوەیی و ڕەگەزی، بەمەش ویست و داخوازی زۆرترین توێژەكانی كۆمەڵ وەدیدەهێنێت و زۆرترین دەنگ لەسەر ئاستی وڵات بەدەست دێت، ئەمەش وادەكات كە بەریەككەوتنی نەتەوەیی ڕوو ئەدات .

3.نوێنەرایەتی ڕاستەقینەو عادیلانە بۆ هێزو حیزبەكان لە پەلەڕماندا پیشان دەدات .

4.هانی بەشداربونی زیاتر دەدات لە هەڵبژاردنەكاندا .

5. كاری ساختەكاری كەم دەكاتەوە .

6. کێشەی بەفیڕۆ چوونو حساب نەکردنی دەنگەکان کەم دەکاتەوە لە ناوچە هەرێمایەتیەکاندا .

* خاڵە خراپەکانی ئەم سیستەمە :-

1. ئەم سیستەمە دەبێتە هۆی مردن یان لە باربردنی یاساکان بەتایبەتی لە حکومەتە ئیئتلافیەکاندا کە لە حیزبی جیاوزا پێك هاتبێت.

2.دەبێتە هۆی ناجێگیری حکومەتە ئیئتلافیەکان، بەمەش ناجێگیری سیاسیی زیاد دەکات .

3.ئەم سیستەمە دەبێتە هۆی دابەشکردنی حیزبەکان .

4. لێرەدا حیزبە بچوکەکان دەتوانن حیزبە گەورەکان ناچار بکەن کە حکومەتی ئیئتلافی " هاوپەیمانی " پێکبهێنن، وەك ئیسرائیل کە" لیستە توندڕەوەکان پێویستە بۆ پێکهێنانی حکومەت ، لە ئیتاڵیادا زیاتر لە 50 ساڵە لە سایەی حکومەتی ئیئتلافی ناجێگردا دەژی .

* ڕێژەی یەکلا کەرەوە :- 13

بەمەبەستی کەم کردنەوەی ژمارەی حیزبە بەشداربوەکان لە پەرلەماندا گەلێك لە وڵاتان پەنایان بردۆتە بەر پشت بەستن بە"ڕێژەی یەکلا کەرەوە" نزمترین ڕێژەی دەنگدان کە جیاوازە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر، لە هۆڵەندادا بریتیە لە 0.67٪ و لە ئیسرائیل بە 1.5 ٪ و لە تورکیادا دەگاتە 10٪ ، بەڵام زۆربەی وڵاتان ڕێژەی 3 -5٪ دەکەنە پێوەر کە ڕێژەیەکی پەسەندە بۆ بەدەستهێنانی نوێنەر .

ئەم ڕێژەیە بەو مانایە دێت هەر حیزبێك نەیتوانی ئەو ڕێژەیە بەدەست بێنێت ناتوانێت ببێتە خاوەنی کورسی و لە پەرلەماندا بەشداری بکات، بۆ نمونە لە وڵاتێکدا 30-40 حیزب بەشداری هەڵبژاردن دەکەن، بەڵام 5-7 حیزب دەچنە پەرلەمانەوە، ئەم ڕێژەیە لە ئیسپانیادا 3٪ و لە بورلگاریا و ئەلبانیا و سوید 4٪ و لە ئەڵمانیا و چیك و پۆڵەنداو ئستۆنیا و ئوکرانیا و ئەرمینیا 5٪ و لە جۆرجیا 7٪ و لە ئەنشتایین 8 ٪.

3. سیستەمی تێکەڵاو

لە بەر ئەوەی هەریەکە لە هەردوو سیستەمی زۆرینەو سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی سیفاتی باشو خراپیان تیادا بووە، لە بەر ئەوەی مرۆڤیش هەمیشە هەوڵ بۆ باشترین دەدات بۆیە زۆرێك لە وڵاتان شێوزاێکی نوێیان بۆ هەڵبژاردنەکانیان پەیڕەوکردووە کە هەمووباشەکانی هەردوو سیستەمی زۆرینەو ڕێژەیی تیادا کۆ ئەبێتەوەو کەمترین خاڵە خراپەکانیان تیادا بێت، هەندێ وڵات سیستەمێکیان بەسەر ئەوی تریاندا زاڵ دەکات یان بەشێوەیەکی یەکسان هەردووکیان تێکەڵ دەکاتو جێبەجێی دەکات کە بەم سیستەمەش دەوترێت " سیستەمی تێکەڵاو "

ئەو وولاّتانەی سیستەمی تێکەڵاو پەیڕەو دەکەن:-

ئەلبانیا و ئەرمینیاو ئازەربایجانو جۆرجیا و مەکدۆنیا و ڕوسیا و ئۆکرانیا و لیتوانیاو پۆلیڤیا و مەکسیكو سنیگالو یابانو ئیتاڵیاو کۆریای باشورو بولگاریاو هەنگاریا.

* ئەم سیستەمە باشترە بۆ ئەو حیزبانەی کە چالاکیان و پێگەی جەماوەریان لەهەموو وولاّتدا هەیە، نەك لە یەك ناوچەی دیاریکراودا، چونکە دەتوانێت بەو ڕێژەیەی بۆی دیاریکراوە لە ڕێگەی سیستەمی ڕێژەییەوە بچێتە پەرلەمانەوە ئەگەر لەو ناوچانەدا نەیتوانی کورسی بەدەست بهێنێت کە سیستەمی زۆرینەی تیادا پیادە دەکرێت .

جیاوازیە فقهیەکان دەربارەی هەڵبژاردن 14

هەڵبـژاردن بـەم شـێوە تازەیـەی ئێسـتا یەکێکـە لـەو مەسـەلە سـەردەمیانەی کـە جیـاوازی زۆری فقهـی دەربارەی پەیدا بووە. هەر لـە شـەرعیەتی هەڵبژاردنـەوەو جیاوازی فقهـی دەربـارەی بـەپێی بۆچونە فقهیە نوێکانو تێڕوانیان بۆی.

لەو کاتەی لای هەندێکیان هەڵبژاردن بەهۆکارێکی ڕەوا دەزانن، لای هەنـدێکی تریـان ڕەتیدەکەنـەوە بـە بیانوی ئەوەی کە دروستکراوی غـەیرە موسـڵمانانە، و لەبەرئـەوەی لەسـەرەتای ئیسـلامدا وێنـەی نـەبووە، بۆیـە دادەنرێـت بـە " بیدعـە" , جـالێرەدا لەڕوانگـەی ئیسـلام و فقهیـە جیاوازەکانـەوە گـەلێک مەسـەلە دەوروژێنرێت و گەلێک پرسیار دەکرێت وەك :-

پەیوەنـدی هەڵبـژاردن بەبڕوانامـەو حکومی دەنگدان بۆ کێیە ؟ ئایـا دەکرێـت کـە غـەیرە موسـڵمانان هەڵببـژێرێت؟ حـوکمی بەشـدارینەکردنیان لـە هەڵبژاردنەکانـدا ؟ چ کاتێـك خـەڵکی وای دەبیـنن کـە ئـەو هەڵبژاردنانە تەنها سیاسیەو هیچ سودێکی نیە ؟

ڕاو بۆچونی فقهی جیاواز هەیەدەربارەی ئەم مەسەلانە کە لە هەڵبژاردنەکاندا ڕوو دەدەن وەك:-

1. کڕینی دەنگ بەپارەو پێدانی ڕەشوە کە ئەمانـە حـەرامن لـە ڕووی دینـەوە، هاوکاری کردنـی خـزمو نزیك بەسەر بەرژەوەندی گشتیدا .

2.ئایـا ژنـان بۆیـان هەیـە دەنـگ بـدەن، ئەگـەر مێردەکـەی ڕازی نـەبوو ئایا بـۆی هەیـە بـەبێ مۆڵـەتی مێردەکەی بچێتە دەرەوەو دەنگ بدات؟

3.لە بواری پڕو پاگەندەی هەڵبژاردەنەکاندا، ئایا دروستە بەکارهێنانی دین و ئایەتەکانی قورئـان بـۆ هەڵمەتی هەڵبژاردنەکان، چونکە زۆرێك لـە پاڵێوراوەکان پـەنای بـۆ دەبـەن لـە بەرئـەوەی دیـن کاریگـەری گەورەی هەیە لە ناو جەماوەری موسڵماناندا، ئایا حوکمی ئەمە چیە؟

4. ئـەو پارانـەی کـە پێشـکەش دەکرێت بۆ هەڵمـەتی هەڵبژاردنـەکان، کـە هەنـدێکیان لەلایـەن کۆمەڵـە خێرخێوازەکانـەوە دێن، ئایا دروسـتە ئـەو پارانـە وەربگیرێـت؟ ئەمـە هەنـدێ لـەو جیاوازیـە فقهیانەیـە کـە دەبێت وەڵام بدرێنەوە ......

8

*

*

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

================

1 . الانظمة الانتخابية المتعارف عليها عالميا/ حسن شكرى الفلوجى (www.islamonline.net)

2. الانظمة الانتخابية المعاصرة / د. طالب عوض / من موقع الانترنيت (www.islamonline.net)

3. هەمان سەرچاوەی 1

4. هەمان سەرچاوەی 2

5.هەمان سەرچاوەی 1

6. هەمان سەرچاوەی 2
7. هەمان سەرچاوەی 2
8. هەمان سەرچاوەی 2
9. هەمان سەرچاوەی 1
10. هەمان سەرچاوەی 1
11. هەمان سەرچاوەی 2
13. هەمان سەرچاوەی 2
14. اشكالات فقه الانتخابات / مسعود صبري / 31/7/ 2005 (www.islamonlin.net)

بەشی سێیەم
سەرمایەداری و لیبرالیزم

سەرمایەداری 1

- **پێناسەی سەرمایەداری**

سەرمایەداری سیستەمێکی ئابوریە کە خاوەن فەلسەفەیەکی کۆمەڵایەتی و سیاسیە.دەوەستێتە سەر بنەمای تێربوونی پێداویستیە گرنگ و تەواوکەرەکانی مرۆڤ.و گەشەدانی موڵکیەتی تاک و پارێزگاریکردن لێی بەمانایەکی فراوانی ئازادی. دونیا بەهۆی ئەم سیستەمەوە بەدەست زۆرێك لەکارەسات و ناخۆشیەکانەوە ناڵاندی لە ئەنجامی سووربوونی لەسەر ئەوەی کە سوود و خۆشی بریتین لەو پەڕی خۆشیەکانی مرۆڤ کە دەتوانێت وەدیبهێنێت.تائێستاش سەرمایەداری فشارەکانی خۆی بەکاردەهێنێت بەدەستوەردانە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریەکانی و قورسایی خۆی دەخاتە سەر گەلانی جیاوازی دونیا.

- **دامەزراندنی ئەم سیستەمە**

1. ئەوروپای سەردەمەکانی پێشوو لەلایەن سیستەمە ئیمپراتۆریەتەکانەوە حوکم دەکرا کە بۆی مابۆوە لە سیستەمی دەرەبەگایەتیەوە.
2. لەنێوان سەدەی چواردەهەم و شازدەهەمدا چینی بۆرژوازی دەرکەوت لەدوای قۆناغی دەرەبەگایەتی و تێکەڵی بوو.
3. لەدوای قۆناغی بۆرژوازیەت قۆناغی سەرمایەداری دەستیپێکرد لەسەرەتای سەدەی شانزەهەمدا بەڵام بەشێوەیەکی لەسەر خۆ.
4. سەرەتا بانگەشەی ئازادی و سەربەستی دەرکەوت لەگەڵ بانگەشە بۆ دامەزراندنی نەتەوە بێدینەکان.
5. مەزهەبی ئازاد (سروشتی) دەرکەوت لەنیوەی دووەمی سەدەی هەژدەهەم لە فەڕەنسا کە بەناوی(سروشتیەکان) وە بەناوبانگ بوون.

بیروبۆچون و باوەڕەکانی سەرمایەداری

- **بنەماکانی سەرمایەداری**

1. گەڕان بەدوای قازانجدا بەهەموو ڕێگە و هۆکارێکەوە.تەنها ئەوە نەبێت کە دەوڵەت ڕێگری لێدەکات لەبەر زیانێکی گشتی وەك ((مادە هۆشبەرەکان)).
2. پیرۆز ڕاگرتنی موڵکیەتی تاك بە والآکردنی ڕێگا بۆ ئەوەی مرۆڤ هەموو تواناکانی بەکار بهێنێت بۆ زیادکردنی سامانەکەی و پارێزگاریکردن لێی و ڕێگە بگرێت لە هێرشکردنە سەری و دابینکردنی یاسای پێویست بۆ گەشە پێکردنی و زیادکردنی و دەستوەرنەدانی دەوڵەت لە ژیانی ئابوریدا تەنها بەهێندەی ئەوەی کە سیستەمی گشتی و چەسپاندنی ئاسایش پێویستی پێیدەبێت.
3. کێبڕکێ و موزاحەمەکردن لەبازارەکاندا.
4. سیستەمی نرخی ئازاد و والآکردنی ئەم ئازادیە بە پێی داواکاریەکانی((پیشاندان و داواکاری))(عرض و طلب). و پشتبەستن بەیاسای کەمترین نرخ لە پێناو ڕەواج پەیداکردن بۆ کاڵاکان و فرۆشتنیان.

سەرمایەداری و دەوڵەت و تاك

سەرمایەداری وەك سیستەمێك ڕێگە دەدات بەتاك کە سەروەت و سامان کۆبکاتەوە بەهەموو ڕێگایەك, کە ئەمەش فەلسەفەیەکی تاکە کەسیە. هیچ پەیوەندی نیە بەسیاسەتی دەوڵەتەوە لە بنچینەدا .لەم ڕوانگەیەشەوە دانەرانی هەیە.

بەلاّم ئەو بنەمایانەی کە سەرمایەداری لەسەر بونیاتنرا بەشداریکرد وەك ئەنجامێکی ژیربێژی (منطقی) لەملکەچپێکردنی دەوڵەت بۆ دەسەلاّتی سەرمایەدارەکان.لەجیاتی ئەوەی ببێتە مەزهەبێکی تاکەکەسی گۆڕا بۆ مەزهەبێکی دوولایەنە لە نێوان تاکەکەسی و سیاسیدا.کاتێك تاکە کەس دەبێت ملکەچی دەسەلاّت و ئەو یاسایانە بێت کە دەوڵەت دایان دەڕێژێت ئەو کاتە سەرمایەداری دەبێتە مەزهەبێکی ویستراو .بەلاّم کاتێك تاکێك یان چەند تاکێکی کەم خاوەن سەرمایەیەکی زۆرن و دەبنە دەسەلاّتدار بەسەر سیاسەتەکانی دەوڵەتدا و بەو شێوەیە دەیبەنە ڕێوە کە لەگەڵ بەرژەوەندیەکانیاندا بگونجێت تەنانەت ئەگەر لەسەر حسابی گەلیش بێت ئەو کاتەو لێرەدا هاوکێشەکە تێك دەچێت و ناهاوسەنگ دەبێت و ئەم سیستەمە سەرمایەداریە دەبێتە سیستەمێکی نەویستراو و دزێو و دڕندە.

• شێوەکانی سەرمایەداری 2

1. سەرمایەداری بازرگانی :- کەلەسەدەی شانزەهەمدا وەدەرکەوت لە ئەنجامی لابردنی دەرەبەگایەتیدا , بەشێوەیەك بازرگان کالاّکانی لەشوێنێکەوە دەبرد بۆ شوێنێکی تر بەپێی بوونی بازاڕ و فرۆشتن و داواکاری بەمەش ببوە گەیەنەرێك لەنێوان بەرهەم هێن و وەکاربەردا.
2. سەرمایەداری پیشەسازی :- کەلەدەرکەوتنیدا شۆڕشی پیشەسازی یارمەتیدەری بوو بەهۆی دەرکەوتنی ئامێری هەڵمیەوە کە جێمس وات دایهێنا لەساڵی 1770 م دا. و ماشێنی ڕستن لەساڵی 1785م دا کەبونەهۆی سەرهەڵدانی شۆڕشی پیشەسازی لەئینگلتەرەدا لەیەکەم جاردا و دواتر لە هەموو ئەوروپادا لەسەدەی نۆزدەهەمدا.ئەم سەرمایەداریە پیشەسازیە دەوەستێتە سەر جیاکردنەوەی نێوان سەرمایە و کرێکاراندا. واتای جیاکردنەوەی نێوان مرۆڤ و ماشێن.
3. سیستەمی کارتل :- بەمانای ڕێکەوتنی کۆمپانیا گەورەکان دێت لەسەر دابەشکردنی بازاڕەکانی دونیا لەناوخۆیاندا کە ئەمەش هەلی قۆرخکردنی ئەو بازاڕانەیان بۆ دەڕەخسێنێت و یاری بە ژیانی خەڵکیشەوە دەکەن بەو پەڕی ئازادیەوە. کەئەم مەزهەبە لەهەریەکە لە ئەڵمانیا و یاباندا وەدەرکەوتن.
4. سیستەمی ترەست:- بەواتای پێکهێنانی کۆمپانیایەك دێت لەو کۆمپانیا کێبڕکێکەرانەدا بۆ ئەوەی بەتواناتر بێت لەڕووی بەرهەمهێنان و بەهێزتربێت لەدەسەلاّت و کۆنترۆڵکردنی بازاڕدا.

بیرو باوەڕی تری سەرمایەداری

مەزهەبی سروشتی کە بنچینەی سەرمایەداریە داوای هەندێ مەسەلە دەکات لەوانە:-

1. ژیانی ئابوری دەچێتە ژێر ڕکێفی سیستەمێکی سروشتیەوە کە لە دانراوی هیچ کەسێك نیە کەبەم سیفەتەش گەشەکردنێکی بۆ ژیان و پێشکەوتنێکی خۆڕسکی بۆ وەدیدەهێنێت.
2. ئەم مەزهەبە داوادەکات کە دەوڵەت دەستوەرنەداتە ژیانی ئابوریەوە و تەنها کاری دەوڵەت بریتی دەبێت لە پارێزگاری کردنی تاکەکان و سەروەت و سامانیان و پاراستنی ئەمن و ئاسایش و بەرگریکردن لە وڵات.

3. ئازادی ئابوری بۆ هەموو تاکێك بەشێوەیەك كە مافی هەبێت لە پیادەكردن و هەڵبژاردنی كاردا كە دەگونجێت لەگەڵیدا ئەمەشیان دەربڕیوە لە ڕێگەی بنەمایەكی بەناوبانگەوە كە دەڵێت:- ((ڕێگە بدە كار بكات ڕێگە بدە تێپەڕێت)).

4. بڕوابوونی سەرمایەداری بە ئازادی ڕەها بوە هۆی دروستبوونی فەوزا لە بڕوا بوون و هەڵس و كەوتدا كەبونە هۆی لەدایك بوونی ئەو ململانێیانە لە ڕۆژئاوادا و هەموو دونیاشی گرتەوە كە دەربڕی ونبوونی فكر و خاڵی بوونی ڕۆح دەگەیەنێت.

5. دابەزینی نرخ و داواكاری زۆر لەسەر كرێكاران وای لە خێزانەكان كردوە كە هەموو ئەندامانی خێزانەكە كار بكەن ئەمەش بۆتە هۆی هەڵوەشانەوەی خێزان و نەمانی پەیوەندیە كۆمەڵایەتیەكان لەنێوان خێزانەكاندا.

6. لەگرنگترین بیروڕاكانی((ئادەم سمیث)) دەربارەی گەشەی ئابوری و ئازاد لە ڕوانگەی ئەوەوە بریتیە لە:-

- ئازادی تاك كەوا لەمرۆڤ دەكات ئازادانە كار هەڵبژێرێت كە دەگونجێت لەگەڵ ئامادەبونەكانیدا و داهاتی باشی بۆ وەدەیدەهێنێت.
- سەرمایەداریەكان وایدەبینن كە ئازادی پێویستە بۆ تاك لە پێناو گونجاندنیدا لەگەڵ كۆمەڵگادا.لەبەر ئەوەی تاكیش هێزێكی پاڵنەرە بۆ بەرهەمهێنان و لەبەر ئەوەی مافێكی مرۆڤانەشە و دەربڕی كەرامەتی مرۆڤایەتیشە.

كەموكورپیەكانی سەرمایەداری 3

سەرمایەداری سیستەمێكی دانراوی مرۆڤە و هەروەكو سیستەمی شیوعیەت و ...هتد و هەموویان كەموكوڕیان تیادایە و ناتوانن وەڵامی سەرجەمی داواكاری و پێداویستیەكانی مرۆڤ بدەنەوە لە قۆناغە جیاوازەكانی كاروانی گۆڕانكاری و پێشكەوتنەكانی مرۆڤدا. لەو كەموكوڕیانەش:-

1. خۆپەرستی :- تاكە كەسێك یان كۆمەڵە كەسێكی كەم دەسەڵاتی بازاڕ دەگرنە دەست بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندیەكانی خۆیان بەبێ گوێدانە پێداویستی كۆمەڵگا و ڕێزگرتنی بەرژەوەندی گشتی .

2. قۆرخكردن:- كەسێكی سەرمایەدار هەڵدەستێت بەقۆرخكردنی كەل و پەل و هەڵگرتنی تا لە بازاڕدا نامێنێت و دواتر دەیخاتە بازاڕەوە بۆ فرۆشتنی بە نرخێكی چەندین جار بەرزتر كە گەمە بە ژیانی بەكاربەرە هەژارەكانەوە دەكات .

3. یەكەێك لەكەموكوڕیەكانی تری سەرمایەداری ئەوەیە كە مەسەلەی خاوەنداریێتی تاكەكەسی زۆر گەورەكردوە.هەروەك چۆن شیوعیەتیش زۆر توندڕەوانە داوای ڕەتكردنەوەی دەكات.

4. كێبڕكێ: بنەمای سیستەمی سەرمایەداریە و والەژیان دەكات دەیكاتە گۆڕەپانێكی پێشبڕكێی زۆر توند كە تیایدا كێبڕكێ دەكرێت لەپێناو زاڵبون,دونیاش دەگۆڕێت بۆ جەنگەڵستانێك كە تیایدا بەهێز و خاوەن تواناكان لاواز و بێدەسەڵاتەكان دەخۆن. كەزۆربەی كات ئەم پێشبڕكێیە دەبێتە هۆی مایەپووچبوونی كارخانە و كۆمپانیاكان لەشەو و ڕۆژێكدا.

5. گەمەكردن بەكرێكاران : سەرمایەداری وا لەهێزی كار دەكات كە ببێتە كاڵایەك و ملیپێكەچ دەكات بۆ چەمكی (عرض و طلب) بەشێوەیەك كرێكار هەموو چركەیەك لەبەردەم مەترسی گۆڕیندایە

به یەكێكی تر كه نرخێكی كەمتر وەردەگرێت یان كارێكی زیاتر دەكات یان خزمەتێكی باشتر پێشكەش بكات.

6.بێكاری : بۆته دیاردەیەكی ئاسایی لەكۆمەڵگای سەرمایەداریدا و بەتایبەتیش زیاتر دەردەكەوێت كاتێك كه بەرهەم زیاتر بێت له بەكارهێنان و ئەمەش وا لەخاوەن كار دەكات كەواز له ژمارەیك كرێكار بهێنێت كه قورساییان خستۆته سەر ئەستۆی.

7.ژیانێكی پڕ لە ململانێ: ئەمەش لە ئەنجامی ململانێی نێوان دووچین یەكێكیان بەهەموو شێوەیەك هەوڵی كۆكردنەوەی پارە دەدات و چەوسێنەرە و چینی دووەمیش چەوساوە و سووتەمەنیەكی سەرگەردانی گەڕانە بەدوای پێداویستیەكانی ژیانەوە,كە بەبێ ئەوەی بەزەییەك و دڵنەرمیەكی لەبەرامبەریەوە پێبگات.

8.داگیركردن: سەرمایەداری بەبیانوی گەڕان بەدوای سەرچاوە سروشتی و خاوەكاندا.و بەبیانوی گەڕان بەدوای بازاڕی نوێدا بۆ ساغكردنەوەی بەروبومەكانی.دەكەوێتە داوی داگیركردنی گەلان و نەتەوەكانەوە لەڕووی ئابوریەوەبۆ یەكەم جار و دواتر لەڕووی سیاسی و ڕۆشنبیریشەوە داگیری دەكات.ئەمە سەرەڕای بەكۆیلەكردنی گەلان و بەكارهێنانی هێزی كار تیایدا بۆ بەرژەوەندی خۆی.

9.جەنگ و وێرانكاری: مرۆڤایەتی گەلێك ڕەنگ و شێوازی سەیرو سەرسوڕهێنەری بەخۆوە بینیوە لە جەنگ و وێرانكردن ئەوەش لە ئەنجامی سروشتی داگیركاریەكانەوە كە پشت دەبەستنە سەر بنەمای دیموكراسیەت لە سیاسەت ودەسەڵاتدا. زۆربەی كات دیموكراسیەت لەگەڵ خەونەكاندا یەك دەگرێتەوە دوور لە ماف و داد پەروەری و ڕاستگۆیی و زۆربەی كاتیش لەبەرژەوەندی كۆمەڵێك لەسەرمایەدارەكان بەكاردێت ئەوانەی كه پێیان دەوترێت ((خاوەن پایه بەرزەكان)).

10. سیستەمی سەرمایەداری وەستاوەته سەر بنەمای سوود وەرگرتن.وەئاشكراشه كه دونیا بەهۆی ئەم سوود وەرگرتنەوە گیرۆده بوە و بوە بەنەخۆشیەكی كوشندە.

11. سەرمایەداری بەشێوەیەك دەڕوانێتە مرۆڤ كە دروستكراوێكی ماشێنی بێت دوور لەخواست و هەسته ڕۆحی و ڕەوشتیەكانی.و بانگەشەی جیاكردنەوەی ئابوری و ڕەوشت دەكات .

12. سەرمایەداری ڕاهاتوه لەسەر سووتاندنی كاڵاو بەروبومه زیادەكان, یان فڕێدانیان بۆ ناو دەریاكان لەبەر ئەوەی نرخیان دانەبەزێت له بازاڕەكاندا لەبەر زۆربونیان.لەكاتێكدا كه ئه وكاره دەكات زۆرێك لەگەلانی دونیا بەدەست برسێتی و ناخۆشیەكانیانەوە دەناڵێنن.

13. سەرمایەداری هەڵدەستێت بەبەرهەمهێنانی كاڵا تەواوكاریەكان (كمالیات) نەك پێداویسته زەروریەكان و پڕوپاگەندەیەكی گەورەشی بۆ دەكات.لەبەر ئەوەی ئەوان تەنها بەدوای سوود و قازانجەوەن.

14. سەرمایەدار هەڵدەستێت بەدەركردنی كرێكار كە پیر دەبێت بێگوێدانە تەمەن و پێویستیەكانی, هەرچەنده ئەم كاره لەم دواییانەدا توندیەكەی كەم بۆتەوە بەهۆی ئەو ڕیفۆرمانەی كه لەسیستەمی سەرمایەداری و یاسا و ڕێنماییەكاندا چێ كراوە كە لەلایەن نەتەوە یەكگرتوەكانەوە دانراوە بۆ ڕێكخستنی پەیوەندی له نێوان خاوەن كار و كرێكاردا.

ئەو ڕیفۆرمانەی كه بەسەر سەرمایەداریدا هاتووە

1.ئینگلتەرا هەتا ساڵی 1875 م گەورەترین وولاٌتی سەرمایەداری پێشکەوتوو بوو.بەلاٌم لە چارەکی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەوە هەریەکە لە ئەمریکا و ئەڵمانیا وەدەرکەوتن و لەدوای جەنگی جیهانی دووەمیشەوە یابان وەدەرکەوت.

2. لەساڵی 1932 م وە دەوڵەت بەشێوەیەکی گەورەتر بەشداریکرد لە ئینگلتەرەدا و لە ئەمریکاشدا لەساڵی 1933م وەو لە ئەڵمانیاشدا لەسەردەمی هیتلەرەوە دەستییپێکرد, هەموو ئەمانەش بەمەبەستی پارێزگاریکردن لەسەر بەردەوامبوونی سیستەمی سەرمایەداریدا.

3. دەستوەردانی دەوڵەت خۆی دەبینیەوە لە بوارەکانی گواستنەوە و فێرکردن و چاودێری مافی هاولاٌتیان و داڕشتنی یاسا کۆمەلاٌیەتیەکان وەك دڵنیایی کۆمەلاٌیەتی و پیری و بێکاری و پەککەوتن و چاودێری تەندروستی و باشترکردنی خزمەتگوزاریەکان و بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەراندا.

4. سەرمایەداری ئەم ئاڕاستە ڕیفۆرمخوازیە بچووك و کەمەی گرتە بەر, لەبەر ئەوەی کرێکاران وەکو هێزێکی هەڵبژاردن و دەنگدان وەدەرکەوتن لە ولاٌتە دیموکراسیەکاندا و بەهۆی لیژنەکانی مافی مرۆڤیشەوە. بەمەبەستی ڕێگرتن لە بلاٌوبونەوەی شیوعیەت کەوەك پاڵپشت و لایەنگری کرێکاران خۆی نیشان دەدا و بانگەشەی بەرگریکردن دەکات لەماف و دەسکەوتەکانیان .

ڕەگ و ڕیشەی فکری و بیروباوەڕەکانی سەرمایەداری

1. ڕەگ و ڕیشەی سەرمایەداری دەوەستێتە سەر بەشێك لە فەلسەفەی ڕۆمانی کۆن,ئەمەش لەوەدا دەردەکەوێت کە حەزی لە بەدەستهێنانی هێز و بلاٌوکردنەوەی دەسەلاٌتی و کۆنترۆڵکردنی هەیە.

2.گەشەی کرد و قۆناغ بە قۆناغ گەورەبوو لەدەرەبەگایەتیەوە بۆ بۆرژوازیەت و لەویشەوە بۆ سەرمایەداری لەو میانەیەشدا بوە خاوەنی بیربۆچون و بنەمای جیاواز کە هەموانیان دەڕژێتە ناو ڕەوتێکەوە بەئاڕاستەی چەسپاندنی خاوەندارێتی تاکەکەس و بانگەشەی بۆ ئازادی.

3. لەبنچینەدا سەرمایەداری وەستاوەتە سەر بیربۆچونی مەزهەبی ئازادو مەزهەبی کلاسیکی.

4. سەرمایەداری دژایەتی دین دەکات و هەڵدەگەڕێتەوە بەڕووی دەسەلاٌتی کەنیسەدا لەسەرەتادا و دواتر بەڕووی هەموو یاسا ڕەوشتیەکانیشدا.

5. سەرمایەداری یاسا ڕەوشتیەکانی بەلاوە گرنگ نیە. تەنها ئەوەندە نەبێت کە سوودی خۆی تیابێت بەتایبەتیش بەرژەوەندیە ئابوریەکانی .

6.لەئەنجامی بەرپابوونی شۆڕشی پیشەسازی لە ئەورپادا کە هەندێ بیروبۆچوون و ڕای هێنایە ئاراوە ڕۆڵێکی دیاریان هەبوو لە دیاریکردنی سیمای سەرمایەداریدا.

7. سەرمایەداری بانگەشەی ئازادی و بەرگریکردن لێی دەکات.بەلاٌم ئازادی سیاسی گۆڕدرا بە ئازادی ڕەوشتی و کۆمەلاٌیەتی و ئەمەش لەلای خۆیەوە گۆڕدرا بۆ بەرەلاٌیی.

بلاٌوبونەوەی سەرمایەداری و پێگەکانی دەسەلاٌتی لە دونیادا

1. سەرمایەداری لەهەریەکە لە ئینگلتەرا و فەڕەنسا و ئەڵمانیا و یابان و ئەمریکا و زۆربەی وولاٌتانی ڕۆژئاوادا گەشەی کرد.

2. زۆرێك لە وڵاتانی دونیا لەکەش و هەوایەکدا دەژین کە یان پاشکۆی سیستەمی شیوعیەتن یان پاشکۆی سیستەمی سەرمایەدارین.ڕادەی ئەم پاشکۆیەتیەش دەگۆڕێت لەدەستێوەردانی ڕاستەوخۆوە بۆ پشت بەستن لەسەری لەبواری سیاسی و هەڵوێستە نێودەوڵەتیەکاندا.

- لەم ڕاستیانەی سەرەوە ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە:

سەرمایەداری مەزهەبێکی مادی چاوچنۆکە کە داب و نەریتە ڕۆحیەکان پشتگوێ دەخات لەمامەڵەکردن لەگەڵ پارەدا بەشێوەیەك کە دەوڵەمەندەکان زیاتر دەوڵەمەند دەکات و هەژارەکانیش زیاتر هەژارتر دەکات. لەئێستادا ئەمریکا بەو سیفەتەی ڕابەری ئەم مەزهەبەیە کار دەکات بۆ جوانکردن و پەسەندکردنی سەرمایەداری لە وڵاتانی جیهانی سێیەمدا دوای ئەوەی کە هەندێ لەکەموکوڕیەکانی پەردەپۆش کردوە بەهەندێ لەبیروبۆچونە سۆشیالیستیەکان.و پارێزگاریکردن لە پێگە ئابوریەکانی,بۆ ئەوەی وەکو بازاڕێکی سەرمایەداری ڕۆژئاوا بمێننەوەو بەکرێگیراویشی بن لەبەرهەمهێنان و بەکارهێنان و دابەشکردنیشدا.

بۆچونەکانی سەرمایەداری

1. سەرمایەداری بانگەشە دەکات بۆ دوورخستنەوەی دین لەژیان.کە ئەمەش کارێکە دوورە لە خۆڕسکی مرۆڤەوە,هەروەها نرخی مرۆڤ بەبڕی بونی سەرمایەکەی دەپێورێت.
2. سەرمایەداری وادەبینێت کە مەی و مادە بێهۆشکەرەکان پێداویستی کۆمەڵە کەسێك دابین دەکات,هەروەها دەربارەی سەماکاری باڵ و شانۆکار و یانە ژنانەیەکان و دواتر ڕێگەی بێڕەوشتیان دەدات و لە پێناو کۆکردنەوەی سەرمایەداریدا هەموو ڕێگەیەك دەگرێتەبەر بێگوێدانە ڕێگرە ڕەوشتیەکان و هەمیشە ئامانجەکان بروبیانون بۆ بەکارهێنانی هۆکارەکان.
3. ئەم سیستەمە سەرمایەداریە بۆتە هۆی ڕوودانی داگیر و دابەشکردن و جەنگەکان و کارەسات بەسەر مرۆڤایەتیدا لە پێناو دەستبەسەراگرتنی سەروەت و سامانی دونیادا و قۆرخکردنی سەرمایە و قەرزە کۆبۆوەکان.

*　　*　　*

*　　*

*

بەناوبانگترین بانگەشەکاران و ڕابەرانی سەرمایەداری

هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانی بیر و قۆناغی سەرمایەداریەوە کۆمەڵە ڕابەر و بیر مەند و زاناو بانگەشەکارێکی زۆر گیان و خەبات و ژیانی خۆیان تەرخانکردوە بۆ گەشەپێدان و پێشخستن و جوانترکردنی بیروبۆچونە سەرمایەداریەکان کەهەمووشیان لە بنچینەدا بەمەبەستی خۆشکردنی ژیان وگوزەرانی هەموو تاکێکی مرۆڤایەتی بوە . بەڵام دواتر لەڕێگا مرۆڤایەتیەکەی لای داوە و لە پێناو بەرژەوەندی ژمارەیەکی زۆر کەمی تاکەکاندا بەکارهێنراوە و بۆتە بەڵاو کارەسات و مەینەتی بۆ چەندین نەوەی مرۆڤایەتی . لەو بیرمەندو زاناو فەیلەسوفانەش:-

1. فرانسوا كیزنی (1694 -1778 م)

لەڤێرسای لە فەڕەنسا لەدایك بوە.وەك پزیشك كاری كردوە لەدەرباری لویسی پانزەهەمدا.بەڵام گرنگی دەدا بە ئابوری و مەزهەبی (سروشتی) دامەزراند.لەساڵی 1756م دووبابەتی لەسەر جوتیاران و باشوور نوسی و لەساڵی 1758 م دا خشتەی ئابوری بلاوكردەوە و تیایدا ئاڵوگۆڕی دارایی لەناو كۆمەڵێكدا چوواند بەسوڕی خوێن. لەكاتی خۆیدا میرابۆ دەربارەی ئەو خشتەیە ووتویەتی ((لەدونیادا سێ داهێنانی زۆر گەورە هەن ئەوانیش نوسین و پارە و خشتەی ئابوری))ە.

2. جۆن لۆك(1632 -1704 م)4

یەكێكە لە فەیلەسوفە وجودیەكانی ئینگلیز و ئەو بەیەكەم كەس دادەنرێت كە ڕەخنەی لە سنوردانان و دیاریكردنی مەعریفەی مرۆڤایەتی گرت ,لەو بابەتە بەناوبانگەیدا كە بلاویكردەوە بەناونیشانی ((تێگەیشتنی مرۆڤایەتی)) لەساڵی 1690دا , لۆك وای دانا كە هەموو بیروبۆچونەكان پشت دەبەستنە سەر (هەواڵ) و ئەو هەوڵی شیكردنەوەی هەندێ دیاردەی داوە كە فەیلەسوفەكان لە كتێبەكانیان و لێكۆڵینەوەكانیاندا چارەسەریان بۆ داناون وەك هۆكاریەكان و گریمانەكان و ناوەڕۆك و سیفاتی مادەكان و بیربۆچونەكان و گوتەكان و پەروەردگار و كەون.وەلەكتێبەكەیدا بەناوی (دەربارەی حكومەت) لۆك وایدەبینێت كە پەیمانی هاوبەش بنەمایەكە بۆ بوونی دەوڵەت ,ئەو دەوڵەتەی كەوایدەبینێت كە بنەمایە بۆ دروستبوونی كۆمەڵگا و ئەو پەیمانە هاوبەشەش مافی ئەوە بەگەل دەدات كە ڕەنگ و شێوازی ئەو پەیمانە كۆمەلأیەتیە بگۆڕێت بۆئەوەی بگونجێت لەگەڵ بارودۆخە گۆڕاوەكاندا كە كۆمەڵ پیایدا تێپەڕدەبێت.وەلە كتێبەكەی تریدا بەناوی (بیروڕا دەربارەی پەروەردە))كەلەساڵی 1690دا بلاویكردەوە, لۆك هەڵدەستێت بەدانانی سیستەمێكی پەروەردەیی فەرمی كە جەخت دەكاتەوە لەسەر گرنگی دیسپلینی خودی و ئەركە پەروەردەییەكان دیاریدەكات و دەڵێت پێویستە قەتیس نەكرێت بەپرۆسەی پێدانی زانیاری و بنەماكان بەشێوەیەكی میكانیكی, بەڵكو پێویستە كە گرنگی بدرێتە بیناكردن و پێكەوەنانی هەڵسوكەوت و ئەدگار و كەسایەتی لەلای تاكەكان.هەروەها لۆك بڕوای وابوو كە لەئەركەكانی تری پەروەردە بریتیە لە پێشخستنی گەشەپێكردنی ژیری تاكەكانیش. تێوری ((سروشتی ئازاد)) ی داڕشت كە دەربارەی موڵكیەتی تاكە و دەڵێت ((ئەو موڵكیەتە مافێكە لەمافەكانی سروشت و غەریزەیەكە كە گەشە دەكات لەگەڵ گەشەكردنی مرۆڤدا, و بۆ هیچ كەسێكیش نیە كە ڕێگری لەو غەریزەیە بكات)) .

3. لەنوێنەرانی تری ئەم مەزهەبە((تۆرجۆ و میرابۆ و جان باتست سای))ن.

- دوای ئەوە مەزهەبی كلاسیكی دەركەوت, كەبیرباوەڕەكانی لەسەر دەستی ژمارەیەك لە بیرمەندان گەلألە بوولەبەناوبانگترینیان:-

1. ئادەم سمیث(1723 – 1790 م) 5

لەهەرە بەناوبانگترین بیرمەندە كلاسیكیەكانە(سەرەتاییەكانە) ,بیرمەندو ئابورینا سێكە كە لەشاری كیركالدی لە ئوسكوتلەندا لەساڵی 1723 م ی لەدایك بووە.ولە دیارترین تێورسینە مێژووییەكانی سەرمایەداریە و دادەنرێت بەیەكێك لە دامەزرێنەرانی زانستی ئابوری و لەزانكۆی گلاسكۆو ئۆكسفۆرد فەلسەفە و منطق و ڕەوشتی خوێندوە,بوە بە مامۆستاش لە زانكۆی گلاسكۆدا و وانەی زانستی منطق(ژیربێژی) وتۆتەوە .لەساڵی 1766 م دا چوو بۆ فەڕەنسا و لەوێ چاوی كەوت

بەلایەنگرانی مەزهەبی ئازاد و لەساڵی1744م دا دەستی کرد بەنوسینی کتێبەکەی کە ناوبانگی پێ پەیدا کردو لەساڵی 1766 م دا لە دوو بەرگی گەورەدا تەواوی کردو بڵاوی کردەوە بەناوی ((گەڕان لە سروشت و هۆکاری سامانی نەتەوەکان))، کە بەزۆری بەناوی (سامانی نەتەوەکانەوە) ناسراوە. ئەم کتێبە لەلایەن یەکێك لەڕەخنەگرە بەناوبانگەکان بەناوی (ادمۆن برك) لەبارەیەوە وتراوە ((گەورەترین کتێبە کە پێنوسی مرۆڤ نوسیبێتی)). ئادەم سمیث بڕوای وابوو کە هۆکاری سەرەکی بۆ زیادکردنی بەرهەم لە دابەشکردنی کار و بەکارهێنانی ئامێری میکانیکیدا خۆی دەبینێتەوە. بەڵام وەدیهێنانی پلەیەکی بەرز لە پسپۆڕیدا بەسراوە بە چەندێتی فراوان بوونی بازاڕەوە.چونکە بڕی زۆر لەهەر بەرهەمێك ناتوانرێت بفرۆشرێت لە کۆمەڵگایەکی بچوکدا یان بازاڕێکی ناوخۆیی و دیاریکراودا. هەروەها سمیث دەربارەی ئەو ڕێگایە دەدوێت کە بازاڕ چۆن ئەرکی خۆی دەباتە ڕێوە و دەڵێت کە نرخی ڕاستەقینە(سروشتی) بۆ هەر شتێك دەپێورێت بە بڕی کاری پێویستەوە بۆ بەرهەمهێنانی ئەو کاڵایە.نرخی سروشتی کاڵایەك بەتەنها ناوەستێتە سەر ماوەی پێویست بۆ بەرهەمهێنانی بەڵکو دەوەستێتیشە سەرپلەی قورسی کارەکە و ڕاهێنان و فێرکردنی پێویست بۆ دروستکردنی شارەزایی کرێکار و چەند هۆکاری تریش.

سەرەڕای ئەوەی تێبینیەکانی سمیث کەلەبەرژەوەندی سەرمایەداریدا بوو بەڵام بوە هۆی دەرخستن و ئاشکراکردنی کەموکوڕیە ترسناکەکانیشی وەك ئەوەی کرێکاری بەکرێگیراو ناتوانێت ببێتە خاوەنی نرخی سروشتی تەواوی کاڵایەك کە بەرهەمهاتوە تائەو کاتەی کە بەشێك لەنرخەکەی دادەنرێت بۆ قازانج.هەروەها سمیث وایدەبینێت کە نزمترین ئاستی کرێ بریتیە لە هەمان کەمترین ئاستی هۆکارەکانی ژیان.کرێش وەك هەموو نرخەکانی تر ملکەچی سیستەمی((نیشان دان و داواکاریە))(عرض و طلب)، لەئێستادا سەرمایەداری لە بیربۆچونەکانی(سمیثی) تێپەڕاندوە بەڵام هەرگیز ئەو بیروبۆچونانە پێگەی مێژوویی خۆیان تیایدا ون نەکردووە.

2. داڤید ڕیکاردۆ (1772 – 1823 م) 6

هەستا بەلێکدانەوەی دابەشکردنی داهات لە ئابوری سەرمایەداریدا و تیۆرێکی ناسراویشی هەیە بەناوی ((یاسای کەمکردنی گرانی)) کە لە بارەیەوە ووتراوە((کە ئاڕاستەیەکی فەلسەفی تێکەڵ بە پاڵنەرە ئەخلاقیەکانی هەیە))کە تیایدا ڕیکاردۆ دەڵێت ((هەرکارێك دابنرێت بەپێچەوانەی ئەخلاقەوە واتە لەهەستێکەوە دەرنەچووە کە خۆشەویستی کەسانی تری تیادایە)).

3 . دافید هیوم(1711 _ 1776 م) 7

خاوەنی تیۆری (بەرژەوەندی)یە کە بەشێوەیەکی تەواو داینا و تیایدا دەڵێت:- ((موڵکیەتی تایبەت نەریتێکە کە خەڵکی پیادەیان کردووە و کە پێویستیشە لەسەریان پیادەی بکەن لەبەر ئەوەی بەرژەوەندی و قازانجی خۆیانی تیادایە)).

4. ڕۆبەرت ماڵتۆس (1766 _ 1830 م)

ئابورناسێکی ئینگلیزی کلاسیکی ڕەشبینە و خاوەنی تیۆری بەناوبانگە دەربارەی دانیشتوان و ئەو وایدەبینێت کە ژمارەی دانیشتوان زیاد دەکات بەپێی بەدوایەکی ئەندازەییدا لەکاتێکدا بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی زیاد دەکات بەپێی بەدوایەکی حسابیدا کە ئەمەش لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی کەمبونی خۆراك و جێگەی نیشتەجێبوون.

5. جۆن ستیوارت میل (1806 _1873 م)

فەیلەسوف و زانایەکی ئابوری و چاکەخوازێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی ئینگلیزی بووە.چاکە و جێگە دەستی گەورەی ئەو دیارە لە پێشخستنی ڕێگای زانستی واتە (بە زانستیکردنی) کە زانستی کۆمەڵایەتی گرتیەبەر دوای جیابونەوەی لە زانستە سروشتیەکان.کتێبەکەی بەناوی ((سیستەمی زانستی ژیربێژی)) کە پشت دەبەستێتە سەر ڕێگای((ژیری وەدەستهێنراو)) کە تیایدا چوار ڕێگای جیاواز بەکار دەهێنێت لە لێکۆڵینەوە ئەزمونیەکانی خۆیدا کە ئەوانیش بریتین لە:-

- ڕێگای ڕێکەوتن
- ڕێگای دروستکردن
- ڕێگای نیشتوەکان
- ڕێگای جیاوازبونی پێکەوەیی

ستیوارت بڕوای وایە کە هۆکارە زۆرەکان و ئەنجامە ڕەنگاوڕەنگەکان بونەتە هۆی ڕێگر لەبەردەم پێشکەوتنی ڕێگای هەڵهێنجان و وەدەسخستن لە کێڵگەی دیاردە کۆمەڵایەتیەکاندا.ئەو گەشبین بوو لەهاتنە کایەی زانستێکی نوێ کە پشت ببەستێتە سەر بیروبۆچونە خەیاڵاویەکان کە بیرمەندی فەڕەنسی (سان سیمۆن) پشتی پێبەستبوو. بەڵام ئەو بڕوای وابوو کە نەوەی کۆمەڵگا ڕەگەزی بنچینەین کە دەکرێت یاسا زانستیەکانیان لێوە دەربهێنرێت و دابنرێت کە ئەنجام چەقی مرۆڤ لە کەوندا ئاشکرا بکات. ستیوارت دادەنرێت بە ئەڵقەی پەیوەندی لە نێوان مەزهەبی تاکەکەسی و مەزهەبی سۆشیالیستیدا و لە ساڵی (1836)دا کتێبێکی بلاوکردەوە بەناونیشانی (بنەمای ئابوری سیاسی).

6. لۆرد کینز (1883 -1946)

خاوەنی تیۆریەکە بەناوی خۆیەوە ناسراوە کە دەربارەی بێکاری و ئیشکردنە.زۆر لەهاوەڵانی تێپەڕاند لە تیۆریەکان بەشێوەیەك کە چاکەی ئەم بوو کە توانی چینی کرێکاران هەموویان بخاتە ئیشەوە لەکۆمەڵگای سەرمایەداریدا.ئەم تیۆریەشی لەکتێبەکەیدا ئاشکراکرد بەناونیشانی ((تیۆری گشتی لەکارکردن و سوود و پارە)کەلەساڵی 1936دا بلاویکردەوە..

7. ئادمۆن برك

لەپارێزگاریکارەکانی موڵکیەتی تایبەتە لەسەر بنەمای تیۆری مێژوویی یان تیۆری پێشکەوتنی موڵکیەت.

*   *   *
*   *
*

Liberalism   لیبڕاڵیەت

- چەمکی لیبڕاڵیەت 8

کارێکی سانا نیە کە بتوانرێت بەشێوەیەکی دیاریکراو پێناسەی لیبڕاڵیەت بکرێت لەبەر هەمە جۆری و فرە بواری و پێشکەوتنی لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر.هەربۆیەش بیرمەندان و ڕۆشنبیرانی ڕێکنەکەوتون لەسەر یەک پێناسەی دیاریکراو. بەڵام هەموویان ڕێکەوتون لەسەر ئەوەی کە لیبڕاڵیەت ناوەڕۆکێکی بنچینەیی هەیە کە بریتیە لەوەی ((لیبڕاڵیەت بریتیە لە ئازادی لەسەرەتاوە تا کۆتا,ڕوانگە و ئامانجە, بنچینە و ئەنجامە لە ژیانی مرۆڤدا. لیبڕاڵیەت تاکە سیستەمێکی فکریە, کە هیچ ئامانجێکی تری نیە جگە لەناساندنی چالاکی مرۆڤی ئازاد و شیکردنەوەی ئاڕاستەکانی و قسەلەسەر کردنی)).

لیبڕاڵیەت گرنگی زۆر دەداتە تاك و پێویستبوونی ئازادی لەهەموو جۆرە کۆنترۆڵ و چەوسانەوەیەك بەکارێکی گرنگ دادەنێت. کەسی لیبڕاڵ بەتایبەتی هەوڵی ئازادبوونی دەدات لەدەسەلات بەهەردوو جۆرەکەیەوە.دەسەلاتی دەوڵەت(چەوسانەوەی سیاسی) و دەسەلاتی کۆمەڵ(چەوسانەوەی کۆمەلایەتی). لەبەرئەوە ڕەگ و ڕیشە مێژووییەکانی لیبڕاڵیەت دەبینین لەو بزوتنەوانەدا کە تاکیان کردۆتە ئامانجی سەرەتا و کۆتایان, لەزۆربەی کاتدا دژایەتی داب و نەریت و دەسەلات دەکات و ڕازی نیە بەوەی کە ویستی تاك ببێتە تەنها درێژکراوەی ویستی کۆمەڵ.

گرنگترین سیفاتەکانی لیبڕاڵیەت ئەوەیە کە گرنگیەکی زۆر دەداتە بنەمای ئازادی.لای فکری لیبڕاڵی ئازادی بریتیە لە ئامانجی سەرەتاو سەرەکی کەتاك خۆڕسکانە زۆر هەوڵی بۆ دەدات . لەبەرئەوەی بنەمای ئازادی بۆتە خاڵی دەستپێکردن لە فکری لیبڕاڵیەتدا بەهەموو جۆرەکانیەوە و هەموو بوارەکانیەوە . هەربۆیە باشتر دەتوانرێت پێناسەی لیبڕاڵیەت بکرێت ئەگەر بەبوارەکانی و جۆرەکانی ئاشنابین.

وشەی لیبڕاڵی 9 لەوشەی liberی لاتینیەوە هاتوە کە بەمانای ((ئازادی)) دێت .لیبڕاڵیەت لە ئێستادا بۆتە مەزهەبێك یان بزوتنەوەیەکی هوشیاری کۆمەلایەتی سیاسی لەکۆمەڵگادا.ئامانجی ئازادکردنی مرۆڤە وەك تاك وەك کۆمەڵیش لەکوێت و بەندی دەسەلاتخوازان لەهەرسێ بوارەکانی((سیاسەت و ئابوری و ڕۆشنبیری)) .

لیبڕاڵیەت هەڵسوکەوت دەکات لە چوارچێوەی ئەدگار و دابونەریتی کۆمەڵگادا بەشێوەیەك کە بگونجێت لەگەڵ کەش و هەوای هەر کۆمەڵگایەکدا.و دەگۆڕێت لەکۆمەڵگایەکی ڕۆژئاوایی ئازادەوە بۆ کۆمەڵگایەکی ڕۆژهەلاتی کۆنەپارێز. لیبڕاڵیەت بەهەمان شێوە مەزهەبێکی سیاسی و ئابوریە بەیەکەوە. لەسیاسەتدا بەمانای ئەو فەلسەفەیە دێت کە دەوەستێتە سەر ئازادی تاك و پابەندبوونی بەسەربەستیە کەسیەکانەوە و پارێزگاریکردن لە ئازادیە سیاسی و مەدەنیەکان و پشتگیرکردن لە سیستەمە دیموکراسی و پەڕلەمانیەکان و ڕیفۆرمە کۆمەلایەتیەکان.

ڕوانگەی سەرەکی لەفەلسەفەی لیبڕاڵیەتدا بریتیە لە وەی کە تاك بنچینەیە.بەو سیفەتەی کە بونەوەرێکی بەرجەستەی مرۆڤە.دوور لە داماڵین و تیۆریکردن. لەوتاکە و چواردەورەکەیەوە فەلسەفەی هەموو ژیان دەسوڕێتەوەو ئەو نەریتانە سەرچاوە دەگرن کە فکرو هەڵسوکەوتەکان دیاریدەکەن.مرۆڤ کاتێ دێتە ئەم دنیایەوە تاکێکی ئازادە کە یەك شت مافی لەژیاندا هەیە. جالەو مافی ژیان وئازادیەوە هەموو مافە پەیوەستەکانی تر سەرچاوە دەگرن وەك : مافی هەڵبژاردن , واتە ئەو مافی ژیانەی وەك تاك دەیەوێت نەك وەك ئەوەی کە دەخوازرێت بۆی, مافی دەربڕین لەخۆی بەهۆکاری جیاواز.و مافی گەڕان بەدوای ژیاندا ئاماژە بە قەناعەتەکانی نەك ئەوەی کە دەسەپێنرێت بەسەریدا.بەکورتی : لیبڕاڵیەت لە مافی تاك زیاتر نیە.مرۆڤ پێویستە ئازادانە بژی و بەتەواویش ئازاد بێت لەهەڵبژاردنی دونیای تردا,بەلام دونیای غەیب و نادیار ئەوە مەسەلەکەی واز لێهێنراوە بۆ کۆتایی و بۆ دونیای نادیار و دوای مردن.ئازادی و هەڵبژاردن بەردی بناغەی فەلسەفەی لیبڕاڵیەتن. وهیچ دژایەتیەك نابینین لەنێوان تیۆریستە جیاوازەکاندا هەرچەندە بەرئەنجامەکانیشیان جیاوازبێت دوای ئەو بەردی بناغەیەوە,جا چ باسی تۆماس هۆبز یان جۆن لۆك یان بنثام و...هتد.بکەین .

هۆبز لایەنگری دەسەلات بوو لەڕووی سیاسیەوە. بەلام فەلسەفەکەی کۆمەلایەتی بوو. تەنانەت ئەو لایەنگریەی بۆ دەسەلات لەمافی ئازادی و هەڵبژاردنەوە بەپلەی یەکەم سەرچاوەی گرتبوو.بەلام لۆك لایەنگری دیموکراسی بوو. بەهەمان شێوە ئەویش هەر لەمافی ئازادی و هەڵبژاردنەوە بەپلەی یەکەم سەرچاوەی گرتبوو. بنثام لایەنگری مەنفەعە و قازانج بوو,بەلام دیسان ئەویش بەهەمان شێوە سەرچاوەی گرتبوو لە خوێندنەوەی بۆ پاڵنەرە سلوکیە مرۆڤیەکان(تاك) بەپلەی یەکەم.

لەکۆتایدا هەردوو ئازادی و هەڵبژاردن بەرئەنجام بوون و لە پەیوەندی نێوان ئەدگار و لیبڕاڵیەتدا یان لیبڕاڵیەت و دیندا.لیبڕاڵیەت گوێناداتە سلوکی تاك تا ئەوکاتەی دەرنەچوبێت لەبازنەی تایبەت بەماف و ئازادیەکانی.بەلام لەدەرەوەی ئەو چوارچێوەیەدا توندو تیژە.بەلایەوە ئاساییە کە تۆ کەسێکی دوور لەڕەوشت بیت چونکە ئەوە تایبەتمەندێتی خۆتە.بەلام بەو بێ ڕەوشتیەت زیان بەکەسانی تر نەگەیەنیت.یان بەسەرخۆشی ئۆتۆمبێل لێبخوڕیت یان دەستدرێژی بکەیتە سەر کچێك لەسەر شەقامدا, ئەوانە تایبەت نیە بەخۆتەوە , یان بە دین یان بێ دین بیت ئەوە تایبەتە بەخۆتەوە.

بەلام لە ئابوریدا, ئەوە لیبڕاڵیەت بریتیە لەو فەلسەفەیەی کە جەخت دەکاتەوە لەسەر ئازادی تەواوی تاك و دەوەستێتە سەر کێبڕکێی ئازاد وە پشت بەستن بەبنەمای ئاڵتون بۆ دەرکردنی دراو.گرنگترین دروشمی لیبڕاڵیەت بریتیە لە((ڕێگە بدە کاربکات ڕێگە بدە تێپەڕێت)). لیبڕاڵیەکان بە ئازادیخوازەکان ناو دەبرێن و لیبڕاڵیەت هاوشانە لەگەڵ ئازادی ئابوریدا.

سیفاتەکانی لیبڕاڵیەت 10

1.لیبڕاڵیەت دان نانێت بەمەرجەعیەتێکی لیبڕالی پیرۆزدا.چونکە ئەگەر یەکێك لە ڕابەرانی خۆی پیرۆز کرد تا ئەو ڕادەیەی بەناویەوە قسە بکات, یان کتێبێکی پیرۆزکرد بەشێوەیەك ببێتە تاکە دەربڕی بیروڕاکانی,ئەوە لیبڕاڵ نامێنێت.و دەبێتە یەکێك لەمەزهەبە داخراوەکان بەسەر خۆیدا.سەرچاوە (مەرجەعیەتی) لیبڕاڵیەت بریتیە لەو فەزا فراوانە لە نەریتەکان کە کۆبۆتەوە لەچوار دەوری مرۆڤ و ئازادی مرۆڤ و کەرامەتی مرۆڤ و تاکێتی مرۆڤ.لیبڕاڵیەت هەمەجۆر دەبێت بەهەمە جۆر بوونی لیبڕاڵیەکان, هەموو تاکێك مەرجەعی لیبڕاڵیەتەکەی خۆیەتی.

مێژووی لیبڕاڵیەت بارگاویە بە ئەزمونی لیبڕاڵیەتە جۆراو جۆرەکان.و بەرئەنجامی ڕۆشنبیری کۆبۆوەیە لەچوار دەوری نەریتی لیبڕاڵیەت.هەمویان مەرجەعیەتی لیبڕاڵین.بەڵام هیچکامێکیشیان مەرجەعێك نین کە پابەندبوون پێیانەوە سەپێنرابێت. هەرکاتێ بوە مەرجەعێك کە دەبێت پابەند بین پێیەوە ئەوا لەتۆماری کەلتوری لیبڕاڵیەت دائەماڵرێت.

2. گوتاری توندڕەوی دین باس لەوەدەکات کە لیبڕاڵیەت دژ بەدینە.یان هێرش دەکاتە سەر دین. ئەوە قسەی گشتیە.کە مەبەست لێی دووركەوتنەوەیە لە لیبڕاڵیەت و تۆمەتبارکردنی پێشەوایانی بەبێ دین و بێ باوەڕی. یان ئەوە جۆرێکە لە بەکافرکردن. یان بە سوپایکردنی ئایدۆلۆژیەت بۆ بەرژەوەندی گوتاری توندڕەوی. دژی گوتارە میانڕەوەکان بەهەموو جۆراو جۆر و جیاوازیەکانیەوە. وەك باس لە لیبڕاڵیەت دەکرێت کە دژی دینە, لێرەدا پێویستە دیاریبکرێت کە کام لیبڕاڵیەت و کام دین.بەبێ ئەو دیاریکردنە لەهەردوولاوە,ناتوانرێت وەڵامێکی ڕاست و دروست دەسگیر ببێت.لیبڕاڵیەت چەند جۆرە لیبڕاڵیەتێکە, بێ دین و دژە دین بۆ هەموو دینەکانیش هەیە کە دەدرێتە پاڵ لیبڕاڵیەت.هەروەك چۆن بڕواداران و یەکتاپەرستی و دیندارانی جۆراوجۆریش هەن کە دەدرێتە پاڵ لیبڕاڵیەت بەهەمان شێوە.

لەوەی پێشەوە بۆمان دەردەکەوێت کە لیبڕاڵیەت دەبێتە هەمە جۆر بە هەمە جۆر بوونی ئەوانەی کە نوێنەرایەتی دەکەن. ناتوانرێت کەسێکی لیبڕالی لێپرسینەوە لەسەر گوتاری لیبڕاڵێکی تر بکات.لەبەرئەوەی هەریەکەیان لێپرسراوە لەلیبڕاڵیەتەکەی خۆی, نەك لە لیبڕاڵیەتی یەکێکی تر.هەروەها ڕەوتە لیبڕاڵیەکانیش هەمە جۆرن .هەیانە ئاڕاستەیەکی دینداری دەگرێت کە خەریکە گشتگیر دەبێت بەسەر هەموو تاکەکانی ئەو ئاڕاستەیەدا.وەهەشیانە کە دژی ئەو ئاڕاستەیەن.ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە هەندێ لە جۆرەکانی لیبڕاڵیەت هێرش دەکەنە سەر دین بەڵام کام دین ؟ئەو دینەی کە بانگەشە بۆ پڕوپوچێتی دەکات ,یان ئەو دینەی کە بانگەشە بۆ توندڕەوی و دەمارگیری و وەلاخستنی کەسانی تر دەکات.بەڵام لایەنگری ئەو دینەیە کەداوای برایەتی و دادپەروەری و چەسپاندنی مرۆڤ دەکات وەك بەهایەك.واتە ئەو دژی ئەو لایەنە نێگەتیفانەیە کە توندڕەوە دینیەکان دروستی دەکەن بۆ دینەکان.

لێرەوە تێدەگەین کە چۆن لیبڕاڵە یەکەمینەکان تەقیونەتەوە بە ڕووی دەسەڵاتی کاهینەکان و کڵێسادا, لەبەرئەوەی ئەوان دەسەڵاتێك بوون کە بەناوی خوداوە قسەیان دەکردو بەمافی خۆشیان دەزانی کەلە مرۆڤەکان بپرسنەوە لەسەر بیرو باوەڕەکانیان. چاودێری کردن و بەدواگەڕانیان بۆ بکەن.ئەمەش ئەوەبوو کە لیبڕاڵیەت دژایەتی دەکرد.و توانی سەرکەوتنە گەورەو سەرسوڕهێنەرەکانیشی بەدەست بهێنێت لە ڕۆژئاوادا. پەیوەندی لیبڕاڵیەت و دین وەکو پەیوەندی زەوی و مانگ وایە,ئەوان یەکتر نابڕن بەڵکو بەهەمان ئاڕاستەن و تەریبن و تێکەڵاوی یەکتری دەبن بەشێوەیەکی پۆزەتیفانە.

بەمەبەستی یەکگرتویی لە هەڵویست وگوتار و لێك نزیك بونەوەی زیاتر ودرێژە دان بە بەخەباتی لیبڕالیەت و زیاتر چەسپاندنی بیر وباوەڕەکان و فکر و فەلسەفەی لیبڕاڵیەت هەموو پارت و ڕێکخراو وبزوتنەوە لیبڕاڵیەکان لە جیهاندا ڕێکخراوێکی نێونەتەوەییان دامەزراندوە بەناوی نێونەتەوەیی لیبڕاڵیەت: کە بریتیە لە یەکێتیەکی نێودەوڵەتی کەلەساڵی 1947 دا دامەزراوە بەناوی ((یەکێتی پارتە ئازادیخوازە نێونەتەوەییەکانەوە)) لەپارتە لیبڕاڵ و پارتە کۆمەڵایەتیە ئازادیخوازەکان, کەبارەگاکەی لە شاری لەندەنە.

قۆناغەکانی گەشەکردنی لیبڕاڵیەت

1. قۆناغی دروست بوون: چەمكی سەرەكی ئەم قۆناغە بریتی بوو لە چەمكی خودی مرۆڤ بەو سیفەتەی كە بكەرە وخاوەنی هەڵبژاردن و دەستپێشخەریە.

2. قۆناغی پێگەیشتن: چەمكی سەرەكی بریتیە لە چەمكی تاكی ژێر كەخاوەنی ژیان وجەستە وژیری و كاری خۆیەتی.لەسەر بنچینەی ئەم چەمكە زانستی ئابوری ژیری دامەزرا كە جیاواز بوو لەگەڵ ئابوری دەرەبەگایەتی هەڵوەشاوەدا.هەروەها زانستی سیاسەتی ژیریش دامەزرا لەسەر تیۆری (پەیمان)كە جیاواز بوو لەگەڵ سیاسەتی سەركوتكردنی داخوراو و داڕزیودا.

3.قۆناغی سەربەخۆبوون: چەمی سەرەكی بریتیە لە چەمكی دەستپێشخەری دروستكەر لەپارێزگاری لەمافە بۆ ماوەییەكان و پشت بەستن بە پێشكەوتنی لەسەرخۆ كە پێشكەوتنە لە ژێری خەیاڵی بۆ خاوەندارێتی واقعی.

4. قۆناغی چونەوەیەك: كە چەمكی سەرەكی بریتیە لە چەمكی جیاوازی و ڕەتكردنەوە و دووركەوتنەوە لە ڕۆیشتن لەگەڵ ڕای زۆرینەدا. لەبەرئەوەی جیاوازی و ڕەتكردنەوە دووردەكەوێتەوە لەنەریت و داهێنان لەدایك دەبێت.

دەرخستنی ئەم قۆناغانەی لیبڕاڵیەت مەبەست دەرخستنی مێژوویی لیبڕاڵیەت نیە بەقەدەر ئەوەی كە دیاریكردنی سیستەمە فكریە جیاوازەكانێتی. لەومیانەیدا دەردەكەوێت كە هەڵەیە یەك پێناسە بۆ لیبڕاڵیەت بكرێت وەك فەلسەفەیەكی خاوەن چەمكی جۆراوجۆر.

(ڕانزولی) دەڵێت : ((ئەم وشەیە لیبڕالی لە بەریتانیادا تەنها بۆ ئابوری بەكاردێت. بەڵام لە ئیتالیادا بەشێوەیەكی هەمیشەیی بەمانا سیاسی و دینیەكەی بكاردێت)).

(تۆكفیل) كە یەكێكە لە ڕابەرەكانی لیبڕاڵیەت لەسەدەی نۆزدەهەمدا هەوڵ دەدات كەمانای (ئازادی) دیاری بكات و دەڵێت : ((مانای ڕاستەقینەی ئازادی بریتیە لەوەی كە هەموو مرۆڤێك گریمان بە عاقڵی لەدایك بوە و دەتوانێت بەباشی هەڵسوكەوت بكات.كەمافی ئەوەی هەیە كە ئازاد بژی لەكەسانی تر لەو شتانەی كە پەیوەندی بەخودی خۆیەوە هەیە.و مافی ڕێكخستنی ژیانی تایبەتی خۆی هەیە بەو جۆرەی كە دەیەوێت)).

(هیمۆن) دەخوازێت كە لیبڕاڵیەت لەبەرامبەر تیۆری(لەدەست دەرچوون)((انفلات))دا دابنرێت.

لەبەرامبەر وشەی لیبڕاڵیەتدا هەندێ زاراوەی دژی هەیە بۆ چەمكی ئازادی وەك ((سەركوتكردن Autocrtisme)) و حكومەتی ئۆتۆكراسی یان حكومەتی تاكڕەوی ڕەهای سەركوتكەر, یان فەرمانڕەوای سەركوتكەر Autocratic.

- بەكورتی

لیبڕاڵیەت چەمكی جۆراوجۆری هەیە,كە هەموویان لەیەك خاڵدا كۆدەبنەوە كە ئەویش((زیادەڕەویە لە ئازادیدا)) و وەدیهێنانی تاكە بۆ خودی خۆی.و دانانی خودی ئازادیە بەئامانج و خاڵی كۆتا.لیبڕاڵیەت بریتیە لە ((تیۆری ئازادی)) كە خاوەنی پەلو پۆی جۆراوجۆرە بەڕێژەی جیاواز.بەڵام چەمكی فەلسەفی بۆ لیبڕاڵیەت بریتیە لە ئازادی ڕەها كە هیچ سنور و بەربەستێكی بۆنیە بەمەرجێ زیادەڕۆیی تیادا نەبێت بۆ سەر ئازادی كەسانی تر لەسەر بنەمای((ئازادی تۆ كۆتایی دێت لەو جێگە و كاتەدا كە ئازادی كەسانی تر دەستپێدەكات)).

لیبڕاڵیەت لای جۆن ستیوارت میل 11

میل دادەنرێت بەدیارترین بیرمەندی ڕۆژئاوایی کە دەڕوانێتە فەلسەفەی لیبڕاڵیەت لەچوارچێوەی کتێبەکەیەوە بەناوی((لە ئازادیدا On Librty)) . کەبوە سەرچاوەی سەرەکی بۆ فکری لیبڕاڵی عەرەبی وەك ((احمد لطفی السید و طه حسین و حسین هیکل)).

میل لیبڕاڵیەتی بە ئاڕاستە جێبەجێکاری و کۆمەڵایەتیەکەی گرتوە و ئاڕاستە فەلسەفیەکەی باس نەکردوەو دەڵێت : ((ئەم بابەتە ئەوە لەخۆ ناگرێت کە بەهەڵە ناودەبرێت بەفەلسەفەی پێویست بوون.بەلاّم لێکۆڵینەوەی کردووە لەئازادی مەدەنی کۆمەلاّیەتیدا)).

میل دەربارەی بزوتنەوەی فکر باس دەکات و دەربارەی بیروباوەڕە دینیەکان دەڵێت : ((من ناڵێم باوەڕبوون بەڕاستێتی بیروباوەڕێك مانای پاکێتیە, بەڵکو من دەڵێم کە بانگەشەکردنی پاکێتی مانای بەزۆر قبوڵکردنی کەسانی ترە بەوەی کە ئێمە چۆن ئەو بیروباوەڕە دەبینین بەبێئەوەی ڕای ئەو وەربگرین. من ناتوانم کە بانگەشەی پاکێتی بکەم تەنانەت بۆ پارێزگاریکردنیش بێت لە خۆشەویسترین بیروباوەڕیشم)).

میل ئازادی کۆت و بەند دەکات تانەبێتە ((بەرەلاّیی))یان بێسەروبەری و پاشاگەردانی و دەڵێت : ((هەرکاتیَ دەرکەوت کە زیانێك ڕوودەدات یان دەشێت ڕووبدات,لەکەسێك یان کۆمەڵێك , ئەوا ئەو کارە لە چوارچێوەی ئازادی دەردەچێت و دەچێتە میانی ڕەوشت یان یاساوە)).هەروەها میل دەڵێت : ((ئەوەی تایبەتە بەتاکەوە ئەوە مافی خۆیەتی ,بەلاّم ئەوەی پەیوەستە بەکۆمەڵگاوە ئەوە مافی کۆمەڵگایە)).

بەهەمان شێوە میل وایدەبینێت کە ((دەوڵەت دەبێت سنورێکی دیاریکراوی هەبێت کە تیایدا بوەستێت بۆ ئەوەی ئاستی ئازادی گەشە بکات لای تاکەکان چ لە بواری سیاسی یان ئابوری یان ....هتد بێت, بەبێ ئەو سنورە دەسەلاّتەکە دەگۆڕێت بۆ سەرکوتکردن تەنانەت ئەگەر ئازادی لەبوارێکی دیاریکراویشدا هەبێت یان هەڵبژاردنێکی یاسایش هەبێت)).

میل هەروەها دەڵێت : ((ئەگەر دەوڵەت هەموو خزمەتگوزاریەکان لەژێر دەستیدا بێت وەك هێڵی ئاسنین و ڕێگاوبان و بانکەکان و خانەی دڵنیاییەکان و کۆمپانیا پشك دارەکان و زانکۆکان و کۆمەڵە خێرخوازیەکان. و زیاد لەمانە وەك شارەوانیەکان و ئەنجومەنە ناوچەییەکان و هەموو لێپرسراوێتیەکان وئەگەر حکومەت فەرمانبەر بۆ ئەم جێگایانە دابمەزرێنێت وموچەیان بداتیَ.و هەموان چاویان لەدەستی حکومەتەوە بێت, ئەوا لەو کاتەدا ئازادی تەنها وەك ناوەکەی و بیَ ناوەڕۆك دەمێنێتەوە, ئەگەرچی ئازادی ڕۆژنامە و هەڵبژاردنی ئەنجومەنەکانیش هەبێت لەڕێگەی دەنگدانی گشتیەوە)).

هەرچەندە دیموکراسیەت 4 لەدەرهاویشتەکانی لیبڕاڵیەتە.بەلاّم میل ڕەخنە لەدیموکراسیەتیش دەگرێت و ((بەوەی دادەنێت کە سەپاندنی دەسەلاّتی زۆرینەیە بەسەر ئازادی کەمینەدا ئەگەر یەك کەسیش بێت)).

میل دەڵێت : ((کێشەی ئازادی بەزۆری لەناو ولاّتە دیموکراسیەکاندا هەمیشە باس دەکرێت,بەهێندەی زیادبونی دیموکراسیەت گرەنتی ئازادی تاکیش کەم دەکات)).

میل دەربارەی ئینگلتەرا دەڵێت ((ئەم ولاّتە نیشتیمانی ئازادی فکر نیە)). میل پێی وایە کە هەرکاتیَ ژیان بەبیَ دژایەتی و جیاوازی ڕۆیشت بەڕێوە ئەوا جوڵە و چالاکی فکر دەوەستێت و دەمرێت, بەمەش ئازادی مرۆڤەکان پێش ناکەوێت.

میل دەربارەی دینیش دەڵێت ((کۆمەڵگای دینی نائازادە چونکە ئەو کۆمەڵگایە لەسیستەمی حوکمیدا تاکڕەو و سەرکوتکەرە وسیستەمی کۆمەڵایەتیە گشتیەکەشی دامەزراوە لەسەر کۆدەنگی و قەدەغەکردنی ڕەخنە و گفتوگۆی کراوە)).

ئەو ڕەخنە لەهەموو کۆمەڵگایەکی دینیی توندڕەو دەگرێت لەڕەوشت و دیانەتەکەیدا.کەلەسەروو ڕەخنەوە دایان دەنێت, لەناویشیاندا کۆمەڵگای یۆنانی لەسەردەمی گەشەکردنی زانستەکاندا,و ڕیفۆرمی دینی((پرۆتستانت)) و کۆمەڵگای ئینگلیزی و ئەمریکیشدا .

میل دەربارەی قەدەغەکردنی مەیش دەڵێت : ((ئەو قەدەغەکردنە ڕێگە لە ئازادی تاك دەگرێت چونكە ئەو قەدەغەکردنە وا دادەنێت کە تاك بەرژەوەندی خۆی نازانێت)).

دەربارەی قەدەغەکردنی خواردنی گۆشتی بەرازیش دەڵێت : ((مسوڵمانەکان مافی خۆیانە گۆشتی بەراز نەخۆن, بەڵام ڕق لێبونەوەیان لەو کەسانەی گۆشتی بەراز دەخۆن . ئەوە لە ئازادی ئەوان کەمدەکاتەوە)).

*　　　　　*　　　　　*

گەشەکردنی لیبڕاڵیەت و ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی

لیبڕاڵیەت لەئەنجامی ئەو گۆڕانکاریە کۆمەلآیەتیانەدا گەشەی کرد کە بەسەر ئەوروپادا هات لەسەرەتای سەدەی شانزەهەمی زاینیەوە.و سروشتی گۆڕانە کۆمەلآیەتی و فکریەکان بەشێوەیەکی هێواش و لەسەرخۆ چێ دەبن. لیبڕاڵیەت وەك تیۆریەك لەسیاسەت و ئابوری و کۆمەلآیەتیدا لەسەر دەستی یەك بیرمەند بەرجەستە نەبوە.بەڵکو ژمارەیەك لە بیرمەندان توانیان ئەو شێواز و سیما سەرەکی و جیاکەرەوەییەی بۆ پێك بهێنن. لیبڕاڵیەت بریتی نیە لە لۆکیەت (مەبەست جۆن لۆکە 1632 –1704 م) یان ڕۆسۆیی (مەبەست جان جاك ڕۆسۆیە 1712–1778 م) یان میلیە (مەبەست جۆن ستیوارت میلە 1806 –1837 م), هەرچەندە هەریەکە لەو بیرمەندانە بەشداری و ڕۆڵێکی گەورەیان بینیوە لە پێدانی زۆر شێواز و پسپۆڕی بەلیبڕاڵیەت.هەندێ کەس هەوڵی دیاریکردنی سەرەتاکانی هەندێ بواری لیبڕاڵیەتیاندا وەك مەوسوعەی لالاندی فەلسەفی کە دەڵێت : ((یەکەم بەکارهێنانی وشەی لیبڕاڵی لەلایەن حیزبێکی ئیسپانیەوە بوو لە ساڵی 1810م دا و ویستی بێتە ناو ئیسپانیاوە لەسەر شێوازی ئینگلیزی .))

مامۆستا وضاح نصر دەڵێت : ((لیبڕاڵیەت لەفکری سیاسی ڕۆژئاوایی نوێدا گەشەی کرد و پێشکەوت لەسەدەی حەڤدەهەمدا. سەرەڕای ئەوەی کە وشەی لیبڕاڵی یان لیبڕاڵیەت بەکارنەهێنراون پێش سەدەی نۆزدەهەم)).

مونیر بەعلەبەکی دەڵێت : ((لیبڕاڵیەت Liberalism)فەلسەفەیەکی سیاسیە دەرکەوت لە ئەوروپادا لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا. ئیدی لەوکاتەوە شێوازی جۆراوجۆری وەرگرت لەکات و جێگەی جیاوازدا)).

لەمێژووی لیبڕاڵیەتدا دەردەکەوێت کەوەك کاردانەوەیەك بوو بۆ دەسەلأتی کەنیسە و دەرەبەگایەتی لەسەدەکانی ناوەڕاستدا لەئەورووپادا.کەبوە هۆکاری ڕاپەڕینی گەلان و شۆڕشی جەماوەری و بەتایبەتیش چینی ناوەڕاست کە بانگەشەی ئازادی و برایەتی و یەکسانیان دەکرد.وەك لە شۆڕشی فەرەنسیدا دەرکەوت.دواتر دەرکەوت کە هەندێ دەستی شەیتانی شۆڕش و ئامانجەکانی لە شارێگەی خۆی لادا. لەمەوە ڕووندەبێتەوە کە لیبڕاڵیەت لەوێنە مۆدێرنەکەیەوە گەشەی کرد لەگەڵ هەستانەوەی ئەورووپادا و دواتر پێشکەوت لەسەدە جیاوازەکاندا تاگەیشتە ئەمڕۆمان.هەندێ لەلێکۆڵەرەوەکان ڕەگ و ڕیشەی لیبڕاڵیەت دەگێڕنەوە بۆ دیموکراسیەتی ئەسینا لەسەدەی پێنجەمی پێش زاین و ڕابەرانی یەکەمی مەسیحیەت و دواتر بزوتنەوەی ڕیفۆرمی پرۆتستانتی.

مونیر بەعلەبەکی دەڵێت ((بزوتنەوەی ڕیفۆرمی دینی ئاراستەیەکی لیبڕالی تیادایە: هەروەك چۆن وشەی لیبڕالی بەسەر بزوتنەوەی پرۆتستانتە نوێکاندا دەبڕێت وەك جەختکردنەوە لەسەر ئازادی ژیریان)).

د.علی عبدالرزاق الزوبیدی دەڵێت ((کارێکی سانا نیە کە بتوانرێت مێژویەکی دیاریکراو دەستنیشان بکرێت بۆ گەشەکردنی لیبڕاڵیەت چونکە ڕەگ و ڕیشەی ڕۆدەچێتە قووڵایی مێژووەوە)).

جۆن لۆك دادەنرێت بە فیلەسوفە یەکەمەکانی لیبڕاڵیەت و فەلسەفەکەشی پەیوەستە بە لیبڕاڵیەتی سیاسیەوە.

پێشکەوتنی لیبڕاڵیەت

لیبڕاڵیەت گەلێك قۆناغی بینیوە بەپێی زەمان و زەمینە جیاوازەکان و چەمکەکانیشی گۆڕانیان بەسەردا هاتوە لەقۆناغە جیاوازەکاندا,بەلأم لەهەموو قۆناغەکانیدا لیبڕاڵیەت جەخت دەکاتەوە لەسەر ئازادی و پێدانی ئازادی بە تاك و دەستوەرنەدان تیایدا.دەتوانرێت کە دەستنیشانی دوو قۆناغی گرنگ بکەین لە پێشکەوتنی لیبڕاڵیەتدا:-

یەکەم/ قۆناغی لیبڕاڵیەتی کلاسیکی

جۆن لۆك دادەنرێت بەدیارترین فەیلەسوفەکانی لیبڕاڵیەتی کلاسیکی.و تیۆریەکەشی پەیوەستە بە لیبڕاڵیەتی سیاسیەوە و لە فکرەی((پەیمانی کۆمەلأیەتیەوە)) سەرچاوە دەگرێت لە ڕوانینی بۆ دروست بون و بوونی دەوڵەت.ئەمەش بۆ خۆی ڕووخاندنە بۆ تیۆری((مافی خودایی)) کە کەنیسە باوەڕی پێیبوو.

جۆن لۆك لەفەیلەسوفەکانی تری سەردەمی خۆی((پەیمانی کۆمەلأیەتی)) بەوە جیادەکرێتەوە کە دەسەلأت یان حکومەت بەستراوە بە قبوڵکردنی تاکەکانەوە بۆی و لەبەرئەوە دەتوانرێت متمانە لەحکومەت وەربگیرێتەوە.

دواتر ئادەم سمیث هات کە دامەزرێنەری لیبڕاڵیەتی ئابوریە,کە تیایدا داوای ئازادی ڕەها دەکات لەساماندا بەبێ بوونی کۆت و بەندو دەستێوەردانی دەوڵەت.هەریەکە لە دیموکراسیەت و سەرمایەداری دروست بوون لەمیانەی ئەو لیبڕاڵیەتەوە. کە بریتیە لەڕۆحی هەردوو مەزهەبەکە و بنچینەی دروستبونیان. کەوەرگیراوە لەدروشمی شۆڕشی فەرەنسیەوە ((ڕێگە بدە کار بکات)) کەمانای ئازادی ئابوریە و((ڕێگە بدە تێپەڕێت)) لەئازادی سیاسیدا.

دووەم/ قۆناغی لیبڕاڵیەتی نویێ

لیبڕاڵیەت لەسەدەی بیستدا دووچاری گۆڕانێکی پڕمانابووەوە. بەشێوەیەك لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمەوە. گەلێك لەلیبڕاڵەکان لەبیرکردنەوەدا بوون دەربارەی مەرجەکانی ئازادی و وەدەستخستنی هەلی زیاتر لەبیرکردنەوە لەمەرجەکانی ئەو کۆت و بەندانە.و لە ئەنجامدا گەیشتنە ئەو رایەی کە ڕۆڵی حکومەت پێویستە لانی کەم لەپێناو دابینکردنی ئەو مەرجانەی کە دەتوانرێت تاك تیایدا تواناکانیان وەدیبهێنن بەو سیفەتەی مرۆڤن.لیبڕاڵیەکانی ئەمڕۆ دەخوازن کە حکومەت چالاکیەکی زیاتر بنوێنێت لە ئابوریدا لەپێناو بەرژەوەندی گشتیدا. لەواقعیشدا ئەوان پشتیوانی لەحکومەت دەکەن لەبەرنامەکانی دابینکردنی دڵنیایی ئابوری و کەمکردنەوەی ناخۆشی و کێشەکانی مرۆڤدا . ئەو بەرنامانەش بریتین لە : بیمەی بێکاری , یاساکانی کەمترین کرێ,موچەی بەتەمەنەکان و بیمەی تەندروستی .

لیبڕاڵە مۆدێرنەکان بڕوایان بە پێدانی گرنگی زۆرتر هەیە بە ئازادی تاك . بەڵام ئەوان پێدا دەگرن لەسەرئەوەی کە حکومەت دەبێت ئەو ڕێگریانە لاببات کە ڕووبەڕووی چێژ لێوەرگرتنی ئەو ئازادیە دەبنەوە.ئەمڕۆ بەو کەسانەدەوترێت ((پارێزگاران)) کە بڕوایان بەبیربۆچونە لیبڕاڵیە کۆنەکان هەیە.

لێرەدا ئەو جیاوازیە دەردەکەوێت لەنێوان هەردوو قۆناغەکەدا ئەویش بریتیە لە ڕۆڵی دەوڵەت و دەستێوەردانی لە ڕێکخستنی ئازادیەکاندا لە لیبڕاڵیەتی کلاسیکیدا دەوڵەت دەسوەرنادات ئازادیەکان.بەڵکو ئەرکی پاراستنی ئازادیەکانە بۆ ئەوەی تاك ئازادیە کەسیەکانی خۆی بهێنێتە دی بەو ڕێگایەی کە گەرەکێتی بەبێ سەرپەرشتی کردن.بەڵام لە لیبڕاڵیەتی مۆدێرندا.داوادەکەن کە دەوڵەت ڕۆڵی هەبێت لە ڕێکخستنی ئازادیەکاندا و بەربەستەکانی بەردەم چێژ لێوەرگرتنی ئەو ئازدیانەش لاببات.

ئەمەش ئەو خاڵەیە کە لیبڕاڵیەت لەسەردەمێك بۆ سەردەمێکی تر و لە فەیلەسوفێك بۆ فەیلەسوفێکی تر و لەولاتێك بۆ ولاتێکی تر گۆڕانی بەسەردا هاتوە. هەربۆیە تێگەیشتن لێی ڕوون نیە و پێشدەچێت لە ئایندەشدا پێشکەوتنی زیاتر بەخۆوە ببینێت .

بوارەکانی لیبڕاڵیەت

بوارەکانی لیبڕاڵیەت جۆراو جۆر بون بە پێی چالاکیەکانی مرۆڤەوە.لەبەرئەوەی لیبڕاڵیەت چەمکێکی گشتگیرە و پەیوەستە بە ویست و ئازادی مرۆڤەوە.یەکێك لەتایبەتمەندیەکانی لیبڕاڵیەت ئەوەی کە ئەو وایدەبینێت کە ئازادی بنچینەی ڕاستەقینەی مرۆڤە و هۆکاری سەرهەڵدانی مێژووشە.و باشترین دەرمانیشە بۆ هەموو کەموکوڕی و پەرش وبڵاوی و تێکشکاندنێك.دیارترین ئەو بوارانەش, بواری سیاسی و بواری ئابوریە.لەگەڵ بوونی بواری تریشدا وەك بواری فکری و کۆمەڵایەتی و ئاینیش کە ئەمانیش گرنگی و کاریگەری خۆیان هەیە لەسەر کۆمەڵگاو پێشکەوتن و گەشەکردنەکانی.بەڵام ئێمە لێرەدا تەنها باس لە دوو جۆر یان بواری لیبڕاڵیەتی سیاسی و ئابوری دەکەین.

1. لیبڕاڵیەتی سیاسی

لەمەوسوعەی لالاندا هاتوە و دەڵێت ((لیبڕاڵیەت. مەزهەبێکی سیاسیە کە باشتر وایە تا ئەوپەڕی سنوور دەسەڵاتەکانی یاسادانان و دادوەری سەربەخۆ بن لەدەسەڵاتی جێبەجێکردن و گەورەترین دڵنیایش بدرێت بە هاولاتیان بۆ بەرپەرچدانەوەی شەڕانگێزی دەسەلات)).

مونیر بەعلەبەکی دەڵێت ((لیبڕاڵیەت فەلسەفەیەکی سیاسیە کە لەئەوروپادا دەرکەوت لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە, دژایەتی ئەو دەزگا سیاسی و دینیانەی دەکرد کە سنوریان بۆ ئازادی تاك دادەنا,و بانگەشەی ئەوە دەکات کە مرۆڤ بونەوەرێکی عاقڵە و داوای مافەکانی دەکات لە دەربڕینی و یەکسانی هەل و ڕۆشنبیری فراواندا. دیموکراسیەت دادەنرێت بە سیستەمێکی لیبڕاڵی کە هەوڵی پێدانی تاك دەدات بۆ مافەکانی کە جۆرێکە لەجێبەجێکردنی زانستی بۆ فکری لیبڕاڵی)).

د.حازم بێلاوی دەڵێت ((خاڵی دەستپێك لەفکری لیبڕاڵیدا هەر ئەوەنیە کە داوای دیموکراسیەت دەکات بەمانای بەشداریکردن لە دەسەلاتدا.بەڵکو خاڵی دەستپێکی ئەوەیە کە بیرێکی تاکگەراییە و بەشێوەیەك کە کۆمەڵگا بریتیە لە چەند کۆمەڵەیەك تاکە کەس کە هەریەکە لەو تاکانە هەوڵی وەدیهێنانی خودی خۆی و ئامانجە تایبەتەکانی دەدات)).

دیموکراسی وەك سیستەمێکی سیاسی کۆمەڵێك لەئازادی سیاسی داوە وەك: ئازادی خۆپالأوتن,ئازادی بیروبۆچوون و ڕادەربڕین ,ئازادی کۆبونەوە,ئازادی ناڕەزایی دەربڕین, هەروەك چۆن کۆمەڵێ دڵنیایشی داوە کە ڕێگرن لەبەردەم هێرشکردنی سەر تاك و ئازادیەکانی وەك : پاراستنی تۆمەتبارکردن و پاراستنی لێکۆڵینەوە و پاراستنی جێبەجێکردن و مافی بەرگریکردن لەخۆ.

لیبڕاڵیەتیش بۆتە هۆی دروستبوونی گەلێك لەدەوڵەتان کە دەستورێکیان داناوە کە تیایدا کۆمەڵێ مافیان بۆ تاکەکان دیاریکردوە وەك: مافی ڕادەربڕین و ئازادی ڕۆژنامە و ئازادی کۆبونەوە و دین و هەندێ ڕێگریشیان داناوە بۆ ئەوەی دەسەلات بەخراپی بەکارنەیەت لەلایەن پۆلیس ودەسەلاتدارانەوە.لەگەڵ ئەوەشدا لیبڕاڵیەت داوا لەو ولأتە دیموکراسیانە دەکات کە ئازادی زیاتر بدەنە تاکەکان و دەسەلأتیان سووکتر بکەن بەمەبەستی ئەوەی تاکەکان ئازادی خۆیان وەربگرن.

((سبنسر))دەڵێت ((ئەرکی دەوڵەت پێویستە لەبوارەکانی پۆلیس و داد وبەرگری سەربازیدا دژی بێگانان قەتیس بکرێت)).وەك پێشتر باسمان کرد کە لیبڕاڵیە کلاسیکیەکان لەگەڵ لیبڕاڵیە نوێکاندا لەسەر خاڵی ((ڕۆڵی دەوڵەت)) جیاوازیان هەبوە و لەبەرئەوەی لیبڕاڵیە کلاسیکیەکان نەیان توانی لەگەڵ گۆڕانکاری و پێشکەوتنەکانی سەردەمی نوێدا خۆبگونجێنن لەئەنجامدا بەرەو نەمان و پوکانەوە و کارنەکردن بەبیروباوەڕەکانیان چوون. و لە ئەنجامیشدا لیبڕاڵیە نوێکان دروست بوون بەشێوەیەك کە توانای خۆگونجاندنیان هەبوو لەگەڵ گۆڕانکاری و سەردەمە نوێکەدا و ئەم لیبڕاڵیە نوێیانە لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە دروست بوون.

بیرمەندانی لیبڕاڵیەتی نوێ ئەرك و ڕۆڵی دەوڵەتیان دەستنیشان کردوە لە دیاریکردنی چوارچێوەی یاسایی ئەو دام و دەزگایانەی کە چالاکیان لەبواری ئابوریدا هەیە و بەم شێوەیە دەڵێن دەبێت دەوڵەت هەستێت بە :-

1.دەبێت هەموو توانای بخاتە کار بۆ دژایەتی هەلأوسان و چوونەوەیەکی ئابوری .
2.دەبێت میانڕەوانە ڕێگە بگرێت لە دەسەلأتی قۆرخکردن بەشێوەیەکی لەسەرخۆ.
3.دەبێت تەنها ئەو بوارانە قۆرخ بکات کە لەتوانای کەرتی تایبەتدا نیە.
4.پێویستە هەموو خزمەتگوزاریە گشتیەکان دابین بکات.
5.پێویستە هەلی کارکردن و داهاتەکان بەیەکسانی دابەش بکات.
6.پێویستە پلانی کاریگەری وا دابنێت بۆ هەموو مەترسیەکانی کە ئەگەری ڕوودانیان هەیە.
7.پلانی ناوەندی جێبەجێبکات کاتێ پێویست بکات کارێکی گۆڕانی بونیاتنان چێ بکات.

8.پێویستە دەوڵەت بێتە ناوەوە کاتێ تێکچونێك لە بارودۆخی بازاڕدا ڕوودەدات.

2. لیبڕاڵیەتی ئابوری

مەزهەبێکی ئابوریە و وادەبینێت کە دەوڵەت نابێت ئیشوکاری پیشەسازی و بازرگانی سەرپەرشتی بکات.هەروەها مافی ئەوەی نیە دەستوەربداتە پەیوەندیە ئابوریەکانەوە کە دروست دەبێت لەنێوان تاکەکان و چینەکان یان نەتەوەکاندا.بەم مانایە زۆر جاران دەوترێت لیبڕاڵیەتی ئابوری.

مونیر بەعلەبەکی دەڵێت ((زاراوەی لیبڕاڵیەت بەو سیاسەتی ئابوریە دەوترێت کە گەشەی کرد لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەژێر کاریگەری بیربۆچونەکانی ئادەم سمیثدا بەتایبەتی کە جەخت لەئازادی بازرگانی و ئازادی کێبڕکێ دەکاتەوە و دژایەتی دەستوەردانی دەوڵەت لەئابوریدا دەکات)).

لیبڕاڵیەتی ئابوری پەیوەندیەکی توندوتۆڵی هەیە لەگەڵ لیبڕاڵیەتی سیاسیدا.لیبڕاڵەکان لەو بڕوایەدان ئەو حکومەتەی کە بەکەمترین دەسەڵات حوکم دەکات ئەوە باشترین حکومەتە.و دەڵێن ئابوری خۆی خۆی ڕێك دەخات ئەگەر وازلێهێنرا بەتەنها ئازادانە کاربکات.و وادەبینن کە ڕێکخراوەکانی حکومەت پێویست نین. دیارترین سیستەمی ئابوری لیبڕاڵی بریتیە لە سیستەمی((سەرمایەداری)) کە بیر وباوەڕو بنەماکانی لەلایەن زانای ئابورینایسی ئۆسکوتلەندیەوە داڕێژرا کە ئەویش ئادەم سمیث بوو لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا((سامانی نەتەوەکان)).

ئەو ئازادیەی لیبڕاڵیەکان داوای دەکەن هەموو ئەم ئازادیانە دەگرێتەوە: ئازادی جوڵەی سەرمایە و بازرگانی,ئازادی کار و ئازادی پەیمان بەستن, ئازادی پیادەکردنی هەر پیشەیەك یان هەر چالاکیەکی بازرگانی بە پێڕەوکردنی دروشمە بەناوبانگەکەی شۆڕشی فەڕەنسی کە دەڵێت((ڕێگە بدە کار بکات ڕێگە بدە تێپەڕێت)).ئەوەی دەسەڵاتی هەیە بەسەر گەمەی ئابوری و داب و نەریتەکانیدا بریتیە لە بازاڕی((پیشانداندان و داواکاری))بەبێ بونی هیچ کۆت و بەندێکی حکومی یان سەندیکا کرێکاریەکان, بۆ کرێکار هەموو ئازادیەك هەیە لەکاردا یان وازبهێنێت لەکارەکەی, هەروەك چۆن خاوەن سەرمایەش ئازادە لە هێشتنەوە یان دەرکردنی کرێکاردا و بەو نرخەی کەخۆی دەیەوێت.وەك پێشتریش باسمان کرد لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە تێگەیشتن بۆ لیبڕالیەت گۆڕانی بەسەردا هات لە ئەنجامی ڕوودانی کێشە و تەنگژە ئابوریەکان و تێکچوونی بازاڕ وبلاْوبونەوەی بێکاری و سست بوونی ئابوری لە ئەنجامی دەرکەوتن و کۆبونەوەی سەرمایە و قۆرخکردنی پیشەسازیە گەورەکان و ڕووخانی بنەمای خەرجی بە ئاڵتون و ....هتد.کەوایکرد دەوڵەت بێتە ناو مەسەلەکەوە بۆ بەرژەوەندی ئابوری بەمەش ئایدۆلۆژیەتی لیبڕاڵی گۆڕانی بەسەردا هات بەوەی کە داوای کرد پێویستە دەوڵەت دەستوەربداتە ناو ڕێکخستنی بازاڕەوە.بەمەش قۆناغی لیبڕاڵیەتی کلاسیکی بەسەرچوو.بەوەی کە بانگەشەی بۆ ئەوە کرد کە بازاڕ خۆی خۆی ڕێك دەخات و بەمەش لیبڕاڵیەتێکی نوێ بەلاْم بەهێز هاتە مەیدانەوە. پێدەچێت دیارترین پێشکەوتنی نوێی لیبڕاڵیەتی سەردەم بریتی بێت لە ((لیبڕاڵیەتی بەجیهانی بوون)) و لەئاماژە فکریەکانی –:

گەڕانەوە بۆ لیبڕاڵیەتی کلاسیکی بێت وەکو چەمك .چونکە دیارترین سیماکانی بەجیهانیبون بریتیە لە : سوککردنی یان کەمکردنەوەی دەستوەردانی حکومەت لەگواستنەوەی پارە بەسنورەکان و دیوارە سیاسیەکاندا.ئەوەش بەمەبەستی بەدەستهێنانی زۆرترین قازانجە. ئابوری بۆتە هۆکارێکی سیاسی دەست بەسەراگرتن و گواستنەوەی ڕۆشنبیریە شارستانیەتەکان لەنێوان نەتەوەکاندا لەبەرئەوەی کێ لەڕووی ئابوریەوە بەهێز بێت ئەوا لەڕووی سیاسیشەوە بەهێزە. لەبەرئەوە ووڵاتانی ڕۆژئاوا بڕوایان بەو

فەلسەفەیە هێنا لە ئەنجامی بینینی پاشماوەکانی سەرمایەداریەوە بەسەر گەلانی هەژاردا . و دەکرێت لەمیانەی گەمە ئابوریەکانەوە ولاَتان بڕوخێنرێت یان گۆڕانکاریان تیادا بکرێت.

ڕیشەی فکری بەجیهانیبوون بریتیە لە نەمانی سەروەری وولاَتان بەسەر سنورەکانیاندا و هاولاَتیانیشیاندا, سەرەڕای نەمانی دەسەلاَتیان بەسەر سیستەمی ئابوری ئازادیشدا کە لیبڕاڵیە کلاسیکیەکان داوایان دەکرد.سەرۆکی بانکی مەرکەزی ئەڵمانیا ((هناس تیتمار)) لەمانگی شوباتی ساڵی 1996دا لەبەردەم یانەی ئابوری داڤۆس لەسویسرادا دەڵێت ((زۆربەی کەسایەتیە سیاسیەکان تا ئێستاش درکیان بەوە نەکردووە کە ئەوان لەژێر چاودێری بازاڕی دراودان.نەك هەر ئەوە, بەڵکو ئەوان لەئێستادا لەژێر دەسەلاَت و هەیمەنەی ئەو بازاڕەدان .و لە داهاتووشدا سەرکردەکانی دونیا خۆیان خاوەنی پارە دەبن و دەبنە کلیلدار و دەرگاوانی دەزگا ئابوریە گەورەکان)).بەجیهانیبوون دامەزراوە لەسەر تیۆریەکی ئابوری کە ژمارەیەك لە شارەزایان و ڕاوێژکارانی ئابوری بەبەردەوامی پێشکەشی لێپراوانی سیاسی و ئابوری دەکەن بەشێوەیەك کە باشترین بەرنامەیە ئەویش بریتیە لە ((ئەوەی بازاڕ دەریدەدات باشە . بەلاَم دەسوەردانی دەوڵەت خراپە)). ئەمەش بە ئاشکرا گەڕانەوە و نۆژەنکردنەوەی لیبڕاڵیەتی کلاسیکیە دوای ئەو هەموو گۆڕانکاریانەی ڕوویاندا لەدوای جەنگی دووەمی جیهانیەوە.

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

==============================

1. الموسوعة الحرة من الانترنيت www.ar.wikipedia.org
2. من الانترنيت www.saaid.net
3. من الانترنيت www.v.b.arabsgate.com
4. موسوعة علم الاجتماع / الاستاذ د.احسان محمد الحسن / الدار العربية للموسوعات/ بيروت /لبنان/ 1999
5. القاموس السياسى/ احمد عطية الله/ دار النهضة العربية/ الطبعة الثالثة/ قاهرة / مصر / 1968
6. موسوعة السياسة/ د. عبدالوهاب الكيالى/ المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ الطبعة الثالثة/ بيروت /لبنان/ 1981
7. هەمان سەرچاوەی 3
8. الليبرالية نشاءتها ومجالاتها / عبدالرحيم بن صمايل السلمى من الانترنيت www.saaid.net
9. هەمان سەرچاوەی 1
10. من الانترنيت www.jash.net
11. من الانترنيت www.asharqalawsat.com

بةشى ضوارةم
سؤشياليستى و شيوعيةت

شیوعیەت 1

پێناسە:-

شیوعیەت مەزهەبێکی فکریە, دامەزراوە لەسەر بڕوانەبوون بەخوداو مادەش بنەمای هەموو شتێکە و مێژووش لەسەر بنچینەی ململانێی چینەکان لێکدەداتەوە لەگەڵ هۆکاری ئابوریدا.لە ئەڵمانیادا دەرکەوت لەسەر دەستی مارکس و ئەنگڵز و لە ڕوسیاشدا بەرجەستە بوو لەڕێگەی شۆڕشی بەلشەفیەوە لەساڵی 1917دا.

بیربۆچون و باوەڕەکانی شیوعیەت

1.ڕەتکردنەوەی بوونی پەروەردگار و هەموو شتە غەیبیەکان و بڕوایان وایە کە مادە بنەمای هەموو شتێکە و لە دروشمەکانیاندا بڕوایان بە سێ شت نیە (خواو دین و موڵکایەتی تایبەتی) و تەنها بڕوایان بە سێ کەس هەیە(مارکس و لینین و ستالین).

2.شیکردنەوەی مێژووی مرۆڤایەتی بەململانێی نێوان(بۆرژوازیەت و پڕۆلیتاریا)یان (سەرمایەداران و هەژاران) و ئەم ململانێیەش بەبڕوای ئەوان لە کۆتاییدا بەسەرکەوتنی پڕۆلیتاریا کۆتایی دێت.

3.دژایەتی دین دەکەن و بەهۆکاری بێهۆشبوون و بەنجکردنی گەلانی دادەنێن و دەیکەنە خزمەتکاری سەرمایەداری و ئیمپریالیەت و چەوساوە.بەڵام دینی جولەکە لەم خاڵەدا دەردەکەن لەبەرئەوەی پێیان وایە کە جولەکە گەلێکی زوڵملێکراوە و پێویستی بەدینەکەیەتی کە مافەکانی خۆی بەدەست بێنێت.لێرەدا تەنها مەبەستیان هەردوو دیانەتی (مەسیحیەت و ئیسلامە) زیاتر.

4.دژایەتیکردنی موڵکیەتی تاک دەکەن و داوا دەکەن کە موڵك و ماڵ بۆ هەموان بێت و میراتیش ڕەتدەکەنەوە.

5.هەموو بایەخێکیان چڕ کردۆتەوە دەربارەی مادە و هۆکارەکانی بەرهەم.

6.هەموو گۆڕانێك لەدونیادا لەڕوانگەی شیوعیەکانەوە بریتیە لە ئەنجامێکی حەتمی بۆ گۆڕانی هۆکارەکانی بەرهەم و هەریەکە لە فکر و شارستانی و ڕۆشنبیری لەدایك بووی گەشەکردنی ئابوریە.

7. دەڵێن خووڕەوشت ڕێژەییە و ڕەنگدانەوەی ئامێری بەرهەمە.
8. شیوعیەکان لە دەسەلاتیاندا بەئاگر و ئاسن حوکم دەکەن و بواری کاری فکری تریان لەلا نیە و ئامانج هەموو هۆکارێکیان لا پەسەند دەکات.
9. بڕوایان وایە کە دونیایەکی تر و سزاو پاداشت نیە جگە لەم دونیایە.
10. بڕوایان بەئەزەلیەتی مادە هەیە و هۆکارە ئابوریەکان بزوێنەری یەکەمی تاك و کۆمەڵگاکانن.
11. بڕوایان بەدیکتاتۆریەتی پڕۆلیتاریا هەیە و مژدەی حکومەتێکی سەرتاسەری دونیایی دەدەن.
12. شیوعیەت بڕوای بەململانێ و توندوتیژی هەیە و هەوڵی دروستکردنی ڕق و کینە دەدات لە نێوان کرێکاران و خاوەن کاردا.
13. دەوڵەت لای شیوعیەکان بریتیە لە حیزب و حیزبیش بریتیە لە دەوڵەت.
14. پەیوەندیەکی توندو تۆڵ هەیە لەنێوان(شیوعیەت و جولەکەدا) و لەکۆی 7 ئەندامی یەکەمین مەکتەبی سیاسی حیزبی بەلشەفی 6یان جولەکە بوون.
15. مارکسیەت بڕوای بە پەیوەندیە خێزانیەکان نیە و وای دەبینێت کە کۆڵەکەی کۆمەڵگا بۆرژوازیەتەکانە و پێویستە لە جێگەیدا بێسەروبەرەیی سێکسی جێگەی بگرێتەوە.
16. لەپێناو گەیشتن بە ئامانجەکانیان کە پێکەوەنانی کۆمەڵگایەك یان دونیایەکی شیوعیە سڵ لە بەکارهێنانی هیچ ئامراز و هۆکارێك ناکەنەوە هەرچەندە خوێناوی و ناشیرین و قێزەونیش بێت. وەك لینین دەڵێت ((نەمانی سێ لەسەر چواری دونیا کارێکی ئاساییە. بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە ئەو چارەکەی کەماوە ببێتە شیوعی))و ئەم بنەمایەشیان لە ڕووسیاو چیندا لەسەردەمی شۆڕشدا جێبەجێکرد. بەشێوەیەك کە ملیۆنان کەسیان لەناوبرد و داگیرکردنەکانیان بۆ ئەفغانستان و وڵاتانی تری وەك بوخاراو سەمەرقەند و شیشان و شەرکەس بۆ هەمان مەبەست بوو.

ڕیشەی فکری و بیر باوەڕەکانیان

هەندێك پێیان وایە کە مارکسیەت کاریگەری بیرو باوەڕەکانی جولەکەی لەسەر بوە.لەبەرئەوەی خۆی لەبنچینەیەکی جولەکەیە و باپیری مارکس حاخامێکی ناسراوی جولەکە بووە بەناوی (مۆردۆخای مارکس) و مارکس بۆ خۆشی پەیوەندی هەبوە بە فەیلەسوفی جولەکەوە و دامەزرێنەری بنەماکانی فکری زایۆنیزم((مۆشیە هیس)) کە مامۆستای ((تیۆدۆر هێرتزل))ی ڕابەری زایۆنیزمی بەناوبانگ بووە.لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی 1917ی شیوعیش لە ڕووسیادا و لەهەفتەی یەکەمی شۆڕشدا دوو بڕیار دەرچوون:-

1. دوژمنایەتی جولەکە و ڕەگەزی سامی تاوانە و یاسا سزای ئەو کەسانە دەدات کە ئەنجامی دەدەن.
2. داننان بە مافی جولەکەدا بۆ دروستکردنی دەوڵەت لە فەلەستیندا.

- **بڵاوبونەوەو پێگەی دەسەلاتیان**

شیوعیەت لەم وڵاتانەدا حوکمیان کردوە:-

یەکێتی سۆڤیەت, چین , چیکۆسلۆفاکیا,مەجەڕ,بولگاریا پۆڵەندا ,ئەڵمانیای ڕۆژهەلات, ڕۆمانیا یۆگوسلافیا,ئەلبانیا,کوبا. ئاشکراشە هەموانیان بەهێز و توندوتیژی حوکم کراون لەسایەی ئاگرو ئاسندا.بەڵام دوای هەڵکردنی گۆڕان و باهۆزی دیموکراسیەت لەدونیادا و سەرهەڵدانی سیستەمی نوێی

جیهانی لەدوای ڕووخانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو , گەلانی ئەو وولاّتانە کەوتنە خۆ پیشاندان و ڕاپەڕین دژی دەسەلاّتە شیوعیەکانیان و هەموانیان ڕووخاند و گۆڕین .دوای ئەوەی کە بۆیان دەرکەوت شیوعیەت ئەو بەهەشتە نەبوو کە بەڵێنیان پێدرابووهیچ کاتێکیش دوو دەوڵەتی شیوعی لەگەڵ یەکدا ڕێك و پەیوەندیان باش نەبووە.

دارمانی مارکسیەت

شیوعیەت لەکانگای سەرهەڵدانیدا داڕووخا دوای 70 ساڵ لەدامەزراندنی حوکمی شیوعی و دوای 40 ساڵ لە پیادەکردنی لە وولاّتانی ئەوروپای ڕۆژهەلاّتدا. ڕابەرانی یەکێتی سۆڤیەتی خۆیان پێش هەڵوەشانەوەی ڕایانگەیاند کە زۆرێك لەبنەماکانی مارکسیەت بەکەڵك نەماون و ناتوانن ڕووبەڕووی کێشە وگرفتەکان و داواکاریەکانی ئەم سەردەمە بدەنەوە کە ئەمەش بۆتە هۆی دواکەوتنی ئەو وولاّتانەی کە ئەو سیستەمەیان تیادا جێبەجێکراوە.بەبەراوورد لەگەڵ ئەو ولاّتانەی کە سیستەمی سەرمایەداریان تیادابوە.

لەبەرئەوە بانگەشەکارانی فکری شیوعیەت پاشەکشەیان کردوە لە جێبەجێکردنی لەبەرئەوەی دوورە لە واقیع و دواکەوتووشە لە چاودێری گەشەکردنی پیشەسازی و زانستی و بۆتە هۆی داڕوخانی بارودۆخی ئابوری و پەیوەندیە کۆمەلاّیەتیەکان و بلاّوکردنەوەی هەژاری و بێبەشکردن و چەوسانەوە وگەندەڵی و زەوتکردنی خۆڕسکی مرۆڤ و زەوتکردنی ئازادیەکان و دژایەتیکردنی ئاینەکان. بۆیە دەتوانرێت کەموکوڕیەکانی مارکسیەت لەدوای ئەو ماوە زۆرە لەجێبەجێکردنی دیاریبکرێت.

کەموکوڕیەکانی شیوعیەت

1.قەدەغەکردنی موڵکیەتی تایبەتی و دوژمنایەتیکردنی و هەڵوەشانەوەی میراتی شەرعی کە ئەمە دژە لەگەڵ خۆڕسکی مرۆڤدا.

2.ئازادی ناداتە تاك لەکارکردن و بەرهەمی کارەکەیدا.

3. دادوەری کۆمەلاّیەتی لەنێوان تاکەکانی کۆمەڵدا پیادە ناکات.

4.شیوعیەت تەنها لەپێناو وەدیهاتنی ئامانجەکانی خۆیدا تێدەکۆشێت و گویٚ ناداتە بەرژەوەندی کەسانی تر و تەنها گرنگی دەداتە چاودێری دەسەلاّتەکەی و سەپاندنی یاساکان.

5.مارکسیەت بنەمای کەمەڵگا لێك هەڵدەوەشێنێتەوە کە ئەویش خێزانە بەمەش پەیوەندیە کۆمەلاّیەتیەکان بنەبڕدەکات.

• لەلایەن مارکسیەکان خۆشیانەوە ڕەخنەی توند ئاڕاستەی ئەم سیستەمە کراوە لەوانە فەیلەسوفی بەناوبانگی ئەمریکی کە خۆی مارکسی بوە(اریخ مزوم) لەکتێبەکەیدا بەناوی (کۆمەڵگای تەندروست) و لەدەرەوەی مارکسیەکانیش (کارل بۆبر) خاوەنی کتێبی(کۆمەڵگای کراوە) و زۆری تریش.ئەوەی گۆرباتشۆفیش کردی لەڕێگەی (بیرۆسترۆیکاو گلاسنۆست)وە کە پەردەی لەسەر کەموکوڕیەکانی ئەو سیستەمە لاداو یەکێتی سۆڤیەتی هەڵوەشاندەوە.و دەرکەوت کە ئەو ڕژێمە نەیتوانیوە کە بەسەر نەتەوەکاندا زاڵ بێت و ئازادیەکانی دابین نەکرد و تەنها لە ڕێگەی توندوتیژی و هێز و بەکارهێنانی سیاسەتی چەوسانەوە و گرتن و کوشتن و تیرۆرکردن و ڕاگواستنەوە دەسەلاّتی خۆی بەزۆر سەپاندبوو. بەمەش هەموو پێشبینی و خەونەکانی مارکس و هاوڕێکانی پوچەڵ بونەوەو و تێوریەکەشی گرنگی و کاریگەری خۆی لەدەستدا.

*   *   *

*   *

*

بەیانی شیوعی یان مانیڤێستی کرێکاری 2

* ئـەم بـەیانی شـیوعیەتە لەلایـەن هـەردوو ڕابـەرو فەیلەسـوف و دامەزرێنـەری بـیرو بـاوەڕو بنـەمای شیوعیەتەوە (کارل مارکس و فردریك ئەنگلز) وە نوسراوە لە کۆتایی ساڵی 1847 داو لە 1848/2/21 دا بلأوکراوەتەوە واتە 160 ساڵ پێش ئێستا، ئەم بەیانە لەو کاتەوە و تائێستاش گرنگی و کاریگەری خۆی لەدەست نەداوە لەلای لایەنگران و حیزبە شیوعیەکانی دونیا و بەبەرنامەی کارو دەقێکی نەگۆڕو پیرۆزی دادەنێن. لەبەر کاریگەری و گرنگی لەخوارەوە دەقی بەیاننامەکەمان کردۆتە کوردی .(نوسەر)

* دێباجەی بەیاننامەکە

تارماییەك بەرەو ئەوروپا دەچێت، تارمایی شیوعیەت ، لـەدژی ئـەم تارماییـە هەریەکـە لـە پاپـای ڤاتیکان و قەیسەر و مترنیخ و غیزوو ڕادیکاڵیە فەرەنسیەکان و پۆلیسی ئەڵمانی هاوپەیمانێتیەکی پیرۆزی بەهێزیان لە ئەوروپای کۆندا پێك هێناوە.

چ حیزبێکـی ئۆپۆزسـیۆن لەلایـەن دەسـەڵاتەوە تۆمـەتبار نـەکراوە بەشـیوعیەت؟ وە چ حیزبێکـی ئۆپۆزسیۆن بەڕۆڵی خـۆی وەلأمـی ئـەو تۆمەتـە ناشیرینانەی بەشیوعیەت بـوونی ڕەت نەکردۆتـەوە، بـۆ بەشەکانی ئۆپۆزسیۆن لە زۆرینەی پێشکەوتوخوازو بۆ دژە کۆنەپەرستەکانیشی؟ .

لەم واقیعەوە دوو حاڵەت هەڵدەهێنجرێت:

1.هەموو هێزەکانی ئەوروپا لەئێستادا دان دەنێن بەشیوعیەتدا وەك هێزێك.

2. لەئێستادا شیوعیەکان ئەوەیان بۆ ڕەخساوە کە لەبەردەم هەموو دونیادا، بیرکردنەوەکانیان و ئامانجـەکانیان و ئاڕاسـتەکانیان بخەنـە ڕوو بـەیانێك لەلایـەن حیـزب خۆیـەوە لەبەرامبـەر هـیچ و پوچـی تارمایی شیوعیەتدا بوەستێتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش، شیوعیەکان لـە شـاری لەنـدەن کۆبونـەوە لەنەتـەوە

جیاوازەکانو ئەم بەیانەی خوارەوەیان دانا، کە بەهەریەکە لە زمانەکانی (ئینگلیزیو فەرەنسیو ئەڵمانیو ئیتاڵیو فەلەمەنگ و دانیمارکی) دەردەچێت .

* دەقی بەیاننامەی شیوعیەت

بەشی یەکەم

بۆرژوازیەکانو پرۆلیتاریەکان 1

مێژووی هەر کۆمەڵگایەك 2 هەتائێستا، شتێك نیە جگە لە مێژووی ململانێی چینایەتی نەبێت.ئازادو بەندە، نەجیبزادەو ڕەش و ڕوت، بارۆنو جوتیار، مامۆستاو خوێندکار 3,بەیەك وشە بەمانای چەوسێنەر و چەوساوە ,کەهەمیشە لە دژایەتیکردنی یەکتردا بوون، جەنگێکی نەبڕاوەیان بەرپاکردووە، جارێك بەئاشکراو جارێك بەشاراوەیی، جەنگێك کە هەموو جارێك کۆتایی دێت یان بە گۆڕانێکی شۆڕشگێڕی بۆ هەموو کۆمەڵگا، یان لەناو چوونی هەردوو چینی ململانێکە .

لە قۆناغە یەکەمەکانی مێژوودا لە زۆر جێگەدا دابەشبونێکی تەواوی کۆمەڵگا بۆ ئاستو پلەی جیاواز دەبینین، بەشێوەیەکی پلەپلەکراوی جیاواز بۆ شایستە بوونی لەکۆمەڵگادا، بۆ نمونە لە ڕۆمای کۆندا، ئەم پلە کۆمەلایەتیانە هەبوون:- نەجیبزادەکان، سوارچاکەکان، خەڵکی ڕەشو ڕوت(ئاسایی) ، بەندەکان، لەسەدەکانی ناوەڕاستیشدا سەردارەکانو دەرەبەگەکانو باج وەرگرو مامۆستاو خاوەن پیشەکانو جوتیارەکان هەبوون، لەگەڵ ئەمانەشدا لەهەر توێژێك لەم چینانەش ڕێکخستنێکی تر هەبوو.کۆمەڵگای بۆرژوازی ئەمڕۆ (مەبەست لەساڵی 1848)(نوسەر) ، کەلەسەر دارو پەردووی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی بنیاتنراوە، ململانێ چینایەتیەکانی ڕەتنەکردۆتەوە، تەنها کارێکی کرد ئەویش جێگرتنەوەی چینی نوێ بوو بۆ چینە کۆنەکانو حاڵەتی چەوسانەوەی نوێو شێوازی تازەی خەبات .سەدەی ئێستا کەسەردەمی بۆرژوازیەتە(مەبەست لەساڵی 1848) (نوسەر)، بەوە جیادەکرێتەوە کە ململانێ چینایەتیەکانی سانا کردۆتەوە، بەشێوەیەك کە هەموو کۆمەڵگا زۆرترو زۆرتر دابەش دەبێت بۆ دوو سەربازگەی گەورەی دژ بەیەك، بۆ دوو چینی گەورەی بەرامبەر بەیەك ڕاوەستاو ڕاستەوخۆیانە کە ئەوانیش چینی بۆرژوازیەتو پرۆلیتاریان.لە جوتیارەکانی سەدەکانی ناوەڕاستەوە، دانیشتوانی یەکەم گوند سەریان هەڵداوە، وەهەر لەو دانیشتوانانەشەوە بنچینەی یەکەمی بۆرژوازیەت دروست بوو.

دۆزینەوەی ئەمریکاو سوڕانەوەی دەریایی بەچواردەوری ئەفریقادا بووە ژینگەیەکی گونجاو بۆ بۆرژوازیەتی تازە گەشەکردوو، بازاڕەکانی هندی ڕۆژهەلاتو چینو داگیرکردنی ئەمریکا، ئاڵوگۆڕکردنی لەنێوان موستەعمەرەکانداو زیادبونی هۆکارەکانی ئاڵوگۆڕکردنو زیادبوونی کالا بەشێوەیەکی گشتی بونە هۆی گەشەکردنێکی گەورەی بازرگانی و دەریاوانیو پیشەسازی کە وێنەی لەوەوپێش نەبوو، لەهەمان کاتیشدا گەشەیەکی خێرای بۆ توخمی شۆڕشگێڕیش ڕەخساند لە کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی کەبەرەو لەناوچوون دەچوو،لەگەڵ ئەم بازاڕە نوێیەدا. هەنگاوەکانی بەرهەمی دەرەبەگایەتی ، یان پیشەسازیە دەستیەکان نەیان دەتوانی پێداویستیە گەشەکردوەکان دابین بکەن، لەبەرئەوە مانیفاتورە جێگەی ئەو شێوازنەی گرتەوە .

پیشەسازییە مامناوەندیەکان جێگەیان بەخاوەن پیشە دەستیەکان لەق کرد، وەشێوازی دابەشبونی کار لەنێوان کۆمەڵە پیشەییە جیاوازەکاندا گۆڕدرا بەشێوەی دابەشبونی کار لەیەك شوێنکاری گەورەدا

.لەکاتێکدا که بازاڕەکان فراوانتر دەبوونو داواکاری بەبەردەوامی ڕوو لەزیاد بون بوو، بەهەمان شێوە مانیفاتۆرەکانیش نەیان دەتوانی پێداویستیەکانی دابین بکەن. لەو کاتەدا شۆڕشی هەڵمی و ئامێری بەرهەمی پیشەسازی و جێگرتنەوەی پیشەسازییە گەورەکان لەجێگەی مانیفاتورەو جێگرتنەوەی خاوەن سەرمایە ملیۆنیەکانو دەست بەسەراگرتنی سوپایەکی پیشەسازی بەتەواوەتی واتە (بۆرژوازی نوێ) لەجێگەی پیشەسازیە مام ناوەندیەکان هاتە ئاراوە .پیشەسازیە گەورەکانیش بازاڕەکانی دونیای لەبەردەمدا کرایەوە بە دۆزینەوەی ئەمریکاو بازاڕی جیهانی گەشەی کرد بەوەی کە ناتوانرێت بپێورێت، بازرگانی و دەریاوانیو هۆکارەکانی گواستنەوەی وشکانی، هەمویان گەشەو پێشکەوتنی گەورەیان تیادا بەرجەستەبوو، کە ئەم گەشەکردنانە بەرۆڵی خۆیان کاریگەریان کردە سەر فراوان بوونی پیشەسازی، بەرادەی پێشکەوتنەکانی پێشکەوتنو پەلوپۆکانی گەورە دەبونو پاڵیان بەهەموو چینە پاشماوەکانی سەدەکانی ناوەڕاستەوە دەنا بۆ دواوە، بەم شێوەیە دەبینین کە چۆن بۆرژوازیەتی نوێ خۆی، بەرهەمی کاروانێکی درێژی پێشکەوتنەو بریتیە لە زنجیریەك گۆڕان لەشێوازی بەرهەمو هۆکارەکانی گواستنەوەو پێکگەیشتندا.

هەر قۆناغێ لەو قۆناغانەی پێشکەوتنی بۆرژوازیەت، هاوکات بوو لەگەڵ پێشکەوتنی سیاسیدا، بۆرژوازیەکان کۆمەڵێکی چەوساوە بون لەژێر دەسەڵاتی دەرەبەگەکاندا، و کۆمەڵەیەکی چەکدار بوون کە خۆیان خۆیان سیاسیی دەکرد لە کۆمۆنەدا 4 کە کۆمارێکی شاریی سەربەخۆیی بوو, لێرەدا چینە ڕەشو ڕووتو ئاساییەکەش پێویست بوو لەسەری کە باجەکان بداتە سیستەمی موڵکایەتی ، و هێزێکی هاوتای نەجیبزادەکانیش لەرۆژگاری مانیفاتۆریدا لەسیستەمی موڵکداریدا کۆتو بەند یان ئازاد هەبوو، کەبریتی بو لەبەردی بناغەی سیستەمە موڵکداریەکان بەشێوەیەکی گشتی، (ئەم بۆرژوازیەتە) لەکۆتاییدا وەدیهات، بەدروستبونی پیشەسازی گەورەو بازاڕی جیهانی، دەسەڵاتی سیاسیی تەواو لەدەوڵەتی نوێنەرایەتی تازەدا، وەدەسەڵاتی دەوڵەتی تازەش جگە لەدەستەیەك نەبێت کەبەرژەوەندیە هاوبەشەکانی چینی تەواوی بۆرژوازی دەپارێزێت هیچی دیکە نیە .بۆرژوازیەت لەمێژوودا ڕۆڵێکی شۆڕشگێڕی لەباری بینی زۆر بەئاشکرا .

بۆرژوازیەت هەرکاتێ گەیشتە دەسەڵات هەموو پەیوەندیە دەرەبەگایەتیەکانی بەهەموو ڕەنگەکانیەوە تێکشکاند، کە مرۆڤی دەبەستەوە بەسەردارو بەگو دەرەبەگەکانیەوە، وەهیچ پەیوەندیەکی لەنێوان مرۆڤ و مرۆڤدا نەهێشتەوە تەنها پەیوەندی بەرژەوەندی نەبێت . وە(پێدانی بەکاش)ی بەزۆر سەپاند و چێژی پیرۆزی ڕۆچونی دینیو جۆشو خرۆشی شۆڕەسواریو سۆزی بۆرژوازیەتی بچوکی هەموویانی لە ئامانجە خۆپەرستیە دابڕاوەکان لەسۆزدا نقوم کرد، و کەرامەتی کەسێتی گۆڕی بە بەهایەکی ئاڵوگۆڕی و تەنها ئازادی بازرگانی خۆشەویستی جێگەی ئازادیە چەسپاو وەدەستهێنراوەکانی کە لەژمارە نایەت گرتەوە، بەمانایەك چەوسانەوەیەکی ڕێگە پێدراوی قێزەونو دڕندەو ڕاستەوخۆ جێگەی چەوسانەوەیەکی پێچراوە بەخەیاڵە دینیەکانی گرتەوە .

بۆرژوازیەت هەموو چالاکیەکانی لەو هەیبەتو مل بۆکەچکردنە ی کە دەوری درابوو دابڕی و بەشێوەیەك پزیشك و پیاوی یاساو کاهینو شاعیرو زانای خستە خزمەت خۆیەوە بەهەمان شێوە بۆرژوازیەت بالاپۆشی سۆزداری دابڕی لە پەیوەندیە خێزانیەکانو تەنها کردیە پەیوەندیەکی دارایی.هەروەها بۆرژوازیەت ئەوەی ئاشکراکرد، کە چۆن خستنە ڕووی ئەو هێزە دڕندەیەی کە کۆنەپەرستی لەسەدەکانی ناوەڕاستدا پێی سەرسام بو، کۆتاییەکەی بەخاوبونەوەیەك بینی تا ئەو پەڕی

خاوبونەوەو تەمەڵیش، بۆرژوازیەت یەکەم هێز بوو کەتوانی ئەوە ئاشکرا بکات کە چالاکی مرۆڤی دەتوانێت ئەنجامی بدات، بەشێوەیەك شتە سەرسوڕهێنەرەکانی داهێنا کە زۆر جیاوازە لە ئەهرامەکانی میسرو پاشماوە ڕۆمانیەکانو کاتدرائی ڤۆتیەکانو هەستا بەئەنجامدانی هەڵمەتو داگیرکاریەکانی کەزۆر جیاواز بون لەهەڵمەتە خاچپەرستیەکان،بۆرژوازیەتیش ناتوانێت خۆڕاگربێت بەبێ هاندانی بەردەوامی هۆکارەکانی بەرهەم، هەروەها پەیوەندیەکانی کۆمەڵگا بەرهەمهێنەکان، جیاواز لەگەڵ ئەمەدا، پاراستنی شێوازی بەرهەمهێنانی کۆن بەبێ گۆڕان، مەرجی یەکەم بوو بۆ مانەوەی هەموو چینەپیشسازیەکانی پێشوو، ئەم گۆڕینە بەردەوامەی بەرهەمهێنانو ئەم شەپۆلە بەردەوامەی هەبوو بۆ بارودۆخەکانی کۆمەڵگا، و دوودڵیو بزاوتنی هەمیشەییانە سەدەی بۆرژوازیەتی لەسەدەکانی پێش خۆی جیا دەکاتەوە، پەیوەندیە چەق بەستوە درزتێبوەکانی لەگەڵ ئەو بیروبۆچونو وێناکێشانە کۆنە پیرۆزانەی هەمویان لەبەریەك هەڵدەوەشێنو هەموو نوێگەریەك گەشە دەکاتو گەورە دەبێت پێش ئەوەی بالای ڕەق بێتو ئەو دابەشبونە چینایەتیانەی کە هەیە هەڵدەوەشێنێتەوە و هەموو پیرۆزێك پیس دەبێتو لەکۆتایشدا خەڵکەکان ناچار دەبن کە ڕابکەن لەو بارو گوزەرانەی ژیانیان و پەیوەندیە ئاڵوگۆڕەکانی نێوانیان بەچاوێکی کراوەوە .پێویستی بۆرژوازیەت بەساغکردنەوەی بەردەوامی بەروبومەکانی ، ڕۆژبە ڕۆژ فراوانتر دەبێت ، کە دەیگەیەنێتە هەموو بازاڕەکانی سەرزەوی و هەربۆیە پێویستی بەهێلانەکردن هەیە لەهەموو جێگایەکدا و لەهەموو جێگایەکیشدا ڕەگ دابکوتێت و پەیوەندیەکانی لەهەموو جێگایەکیشدا دروست بکات .بۆرژوازیەت، بەوەبەرهێنانی بۆ بازاڕەکانی جیهان، بەرهەم هێنانو بەکاربردنیشی بە کۆسمۆپۆلیتی مۆر کرد، و زەمینە نەتەوەیەکەی لە ژێر پێی پیشەسازیدا دەرهێنا لەو کاتەی کە کۆنەپارێزەکان زۆر ناڕەزا بوون، بەشێوەیەك پیشەسازیە نەتەوەییەکان تێکشکانو ڕۆژانەش لەناو دەبرانو لەجێگەیاندا پیشەسازیە نوێکان دروست دەبن، بەشێوەیەك ئەم پیشەسازیە نوێیانە وایان لێهاتوە کە پشت بەستن پێیان لای هەموو نەتەوە پێشکەوتووەکان بۆتە مەسەلەیەکی ژیاریو زیندوو، ئەم پیشەسازیانە کەرەسەی سەرەتایی ناوخۆ بەکار ناهێنن ، بەڵکو لەدوورترین جێگەوە ئەو کەرەسانە بەکاردێنن. بەهەمان شێوە ئەو پیشەسازیانە بەرهەمەکانیان تەنها لەهەمان وڵات بەکارنایەت، بەڵکو لەهەموو جێگەیەکی دونیادا بەکاردێن، لەجێگەی ئەو پێداویستیە کۆنانە کە لەبەرهەمی ناوخۆیی دەتوانرا پڕبکرێتەوە، بەلام لە ئێستادا پێداویستیە نوێکان بەبەرهەمەکانی وڵاتانو هەرێمەکانی دونیای ئەوسا تێر دەکرێنو دابین دەکرێن، وەلەجێگای خۆبژێوی هەرێمیو نەتەوەییو خۆدابڕکردنی کۆن، پەیوەندیە هەمە جۆرەکانی سەرجەم بوارەکان پێك دێت، و پاشکۆیەتی دوو جەمسەری گشتگیر لە دونیادا دروست دەبێت.

ئەوەی کەبەسەر بەرهەمی مادیدا دەسەپێت بەسەر بەرهەمی فکرشیدا دەسەپێت، بەرهەمە فکریەکانی هەر نەتەوەیەك بۆ خۆی دەبێتە موڵکێکی هاوبەش بۆ هەموان، و دەمارگیری و چونەوەیەکی نەتەوەیی ڕۆژ بەڕۆژ دەبنە شتێکی مەحاڵ و نەشیاو ، و لەئەدەبی نەتەوەییو ناوچەییەوە ئەدەبی جیهانی گەشەدەکات.

بەباشکردنی خێرایی هەموو هۆکارەکانی بەرهەم، و کارئاسانی بێ پایان لە هۆکارەکانی گەیاندندا، هەموو نەتەوەکان بەهەرە دواکەوتوەکانیشەوە ڕادەکێشێت، و نرخە هەرزانەکانی کالاکانیش بریتیە لەو تۆپهاوێژە قورسەی کەدیوارە گەورەکانی پێ دەکوترێت، و بەربەرەکانیش ناچار دەکات کە زیاتر ڕقو کەللە ڕەقیان زیاتر بێت بەرامبەر بێگانەکان بۆ خۆبەدەستەوەدانیان، و هەموو نەتەوەکان ناچار دەکات

ئەگەر ڕزگارکردنی خۆی واپێویست بکات لە لەناوچوون بەسەر قبوڵکردنی شێوازی بەرهەمی بۆرژوزای، و ناچاری دەکات بەقبوڵکردنی ئەو شارستانیەتە چاوەڕوانکراوە بەواتای بۆرژوازیەت جیهانێك دروست دەکات لەسەر وێنەکێشانی خۆی.

بۆرژوازیـەت گونـدەکانی خسـتە ژێـر ڕکێفی شـارەوە، شـاری زۆر گـەورە دامـەزران و ژمـارەی شـارەکان بەڕادەیەکی گەورە زۆربون بەبەراورد لەگەڵ دانیشتوانی گوندەکان و بەمەش بەشێکی زۆری دانیشـتوانی گونـدەکانیان فریـودا بـەهۆی نزمـی ئاسـتی هۆشـیاریانەوە، هـەروەك چـۆن گونـدەکان کەوتنـە ژێـر ڕکێفی شارەکانەوە، ولأتە شەڕەنگێزەکان و نیمچە شەڕەنگێزەکان کەوتنە ژێر کۆنترۆڵی ولأتە پێشکەوتوەکانەوە، هەروەها گەلە جوتیارەکان کەوتنە ژێر دەستی بۆرژوازیەکانەوەو ڕۆژهەلأتیش بۆ ڕۆژئاوا .

بۆرژوازیەت ڕۆژ بەڕۆژ کاردەکات بۆ لێکهەڵوەشانی هۆکارەکانی بەرهەمهێنان و موڵکیەت و دانیشـتوان، دانیشتوانی لەیەك جێگەدا کۆکردەوەو هۆکارەکانی بەرهەمهێنانی خستە ناوەندەوەو موڵکیەتیشی خستە دەسـتی کۆمـەڵێکی کەمەوە،لەئـەنجامی حـەتمی ئەمەشـدا سیاسـەتێکی ناوەنـدی پـەیڕەو کـرد .لێـرەدا هەرێمـەکان سـەربەخۆن، لەتواناداـیە یـەکبگرن و بەرژەوەنـدی و یاسـا و حکومـەت و گـومرگی جیاوازیـان هەیە، بەلأم بۆرژوازیەت لەیەك نەتەوەو یەك حکومەتدا کۆی کردنەوە کەیەك یاسا و بەرژەوەندی نەتـەوەیی یەك چینیان هەیەو یەك سیاسەتی گومرکیشیان هەیە.

بۆرژوازیـەت، لـەماوەی دەسـەلأتدارێتی چینایەتیدا کـە هێشـتا سـەدەیەکی تێپەڕنـەکردووە(مەبەسـت تاساڵی نوسینی ئەم بەیاننامەیەیە ساڵی 1848) نوسەر، هێـزی بەرهـەمهێنی وای خوڵقانـد کـە لـەڕووی ژمارەو گەورەییەوە زۆر بالأ ترە لەوەی کە بەچـەندین سـەدەی پێشـوو تـر هێناویەتیـە ئـاراوە، ئامێرەکـان، ملکەچکردنی هێزەکـانی سروشـت، بـەکارهێنانی کیمیـا لەپیشەسـازی و کشـتوکاڵ و دەریـاوانی هـەڵمی و هێڵی ئاسنین و تەلەگرافی کارەبایی و چاکسازی زەویـە کیشـوەریەکان بەتـەواوەتی و ڕێکخسـتنی ڕێـژەی ڕوبارەکان بەشێوەیەك کە بگونجێت بۆ دەریـاوانی و سـەرهەڵدانی ئاوەدانکردنـەوەی تـەواوی زەوی، واتـە سەدەکانی پێشوو وایان پێشبینی دەکرد کە ئەم هێزانە دەکەونە قولأیی کاری کۆمەڵگایی؟

بـەم شـێوەیە بینیمـان: کـە هۆکارەکـانی بەرهـەمهێنان و ئـاڵوگۆڕکردن کـە بۆرژوازیـەتی بـەدایك هێنـاو لەسەری دامەزرا لەپێشتردا لە کۆمەڵگای دەرەبەگایەتیدا نوێکرایەوە لەپلەیەکی دیـاریکراودا پێشـکەوتنی هۆکارەکانی بەرهـەمهێنان و ئـاڵوگۆڕدا وەکـو مـەرجێك نـەماوە کـە لەکۆمـەڵگای دەرەبەگایەتیـدا بەرهـەمی دەهێنـاو ئاڵوگۆڕی دەکـرد، هـەروەها ڕێکخسـتنی دەرەبەگایـەتی بـۆ کشـتوکاڵ یـان مانیفـاتۆرە نەمایـەوە، بەواتایـەکی تـر پەیوەندیـە کۆمەلأیەتیـە دەرەبەگایەتیـەکان نـەدەگونجا لەگـەڵ هێـزە بەرهـەم هێنـەکان نـەك پاڵپێوەنانی بەرەو پێشکەوتن، لەبەرئەوە گۆڕا بەکۆت و بەندو هەربۆیەش دەبوو تێکبشـکێنرێن و تێکیش شـکێنرا، و لەجێگەیـدا پاڵپێوەنـانێکی ئـازاد جێگیر بـوو، کەلەگـەڵ هەیکەلیـەتی کۆمـەڵگایی و سیاسـیدا دەگونجا، لەگەڵ کۆنترۆڵکردنی ئابوری و سیاسەت لەلایەن چینە بۆرژوازیەکانەوە.ئەمڕۆش بزوتنەوەیەکی هاوشێوە دەبینین : پەیوەندیەکانی بەرهەم و ئاڵوگۆڕە بۆرژوازیەکان و پەیوەندیە موڵکیەتە بۆرژوازیەکان، ئەم کۆمەڵگە بۆرژوازیە نوێیە هەروەك چۆن داهێنانی لـە جادوودا کـرد ئاوهـاش لـە هۆکارەکـانی بەرهـەم و ئاڵو گۆڕە گەورەکانیشدا کـرد، بۆرژوازیـەت وەك ئـەو جادوگـەرە وایـە کـە کـۆنترۆڵی خـۆی لەدەسـت دەدا بەسەر هێزە شەڕانیەکاندا کە ئامادەی دەکات، بۆ دەیەها ساڵە مێژووی پیشەسازی و بازرگـانی بریتیـە لـە مێژووی هەڵشاخانی هێزە بەرهەمهێنەرە نوێیەکان بەسەر پەیوەندیە بەرهەمە نوێکاندا، بەسەر پەیوەندیـە موڵکداریەکاندا، بـالأی ژیـانی بۆرژوازیـەت و دەسەلأتدارێتی،بەسـە بـۆ وەبیرهێنانـەوەی تەنگـژە بازرگانیـە

ساڵانەییەکان کە ڕۆژ بەڕۆژ هەڕەشە لە کۆمەڵگای بۆرژوازیەت دەکات، لەتەنگژە بازرگانیەکاندا، بەشێوەیەکی ڕێکخراو تەنها بەشێکی گەورەی بەرهەمەکان لەناو نابرێن، بەڵکو بەشێکیش لە هێزە بەرهەمهێنەرە هەبووەکانیش لەناو دەبرێن، هەروەها لەکاتی تەنگژەکاندا پەتایەکی کۆمەڵگای وابلاو دەبێتەوە کە لەهیچ سەردەمەکانی پێشوودا ڕوینەداوە، ئەگەر مەحاڵ بێت، ئەویش پەتای (زیادەی بەرهەمە)، کۆمەڵگا لەناکاودا خۆ دەبینێتەوە ئەگەر بەشێوەیەکی کاتیش بێت بگەڕێینەوە بۆ حاڵەتی شەڕەنگێزی ، بۆ ئەوە پێشبینی بکات کە برسێتیو جەنگی سەرتاسەری لەناوبردن لە هۆکارەکانی ژیان دابڕاون، وادەردەکەوێت کە پیشەسازیو بازرگانی وەکو دوو پاشماوەی دوای چاون ، بۆچی؟

لەبەر ئەوەی کۆمەڵگا شارستانیەتی زیاتری لەلایە، وهۆکاری زیاتریشی لەلایە، زۆرترین لەپیشەسازیو بازرگانی، ئیدی هێزە بەرهەمهێنەکانی بەردەست کۆمەڵگا ناتوانێت پاڵپشتبێت بەرەو گەشەکردنی پەیوەندیە موڵکداریە بۆرژوازیەکانەوە بۆ پێشەوە، بەڵکو بەپێچەوانەی ئەوەوە زۆر بەهێزتر بوە لەو پەیوەندیانە کە بونەتە ڕێگر لەبەردەمیدا، و هەر کاتێکیش سەرکەوتوو بوو بەسەر ئەو ڕێگریانەدا تەواوی کۆمەڵگای بۆرژوازی بەرەو پاشا گەردانیو فەوزا دەچێت، وە موڵکداریتی بۆرژوازی دەخاتە بەر مەترسیەوە، پەیوەندیە بۆرژوازیەکان وابەرتەسك بونەتەوە کە ناتوانن شۆڕش قبوڵ بکەن کە بەرپای دەکات، ئایا چۆن بۆرژوازیەت بەسەر ئەو تەنگژانەدا زاڵ دەبێت؟ لەلایەك بەتێکشاندنی بارستاییەك لە هێزە بەرهەمهێنەرەکان بەتوندو تیژی، لەلایەکی تریشەوە بەپەلاماردانو داگیرکردنی بازاڕی نوێو وەبەرهێنانی بازاڕە کۆنەکان بەتەواوەتی، ئەی ئایا پاشەڕۆژی ئەم کارە چی دەبێت؟ ژمارەی تەنگژەکان زیاترو سەرکەوتوتر و توند تر دەبێتو هۆکارەکانی درك پێکردنیشیان کەمتر دەبێتەوە، ئەو چەکەی کە بۆرژوازیەت دوژمنایەتی دەرەبەگایەتی پێدەکرد، ئێستا هەڵگەڕاوەتەوە دژی بۆرژوازیەت خۆی .

بۆرژوازیەت هەرتەنها ئەو چەکەی دروست نەکرد کە خۆی پێ لەناو برد ، بەڵکو پیاوانێکیشیان پێگەیاند کە ئەو چەکە بەکاردەهێنن کە ئەوانیش کرێکاری سەردەمن یان پرۆلیتاریان،بەهێزی گەشەکردنی بۆرژوازیەت یان سەرمایە،پرۆلیتاریاش گەشە دەکات یان چینی کرێکاری سەردەم، ئەوانە کە ناژین ئەگەر ئیشێك نەدۆزنەوە، وە ئەو کارەش نادۆزنەوە ئەگەر ئەو کارەیان گەشە بەسەرمایە نەدات،ئەو کرێکارانە ناچار دەکرێن کە جەستەی خۆیان پارچەپارچە بفرۆشن ، ئەوان بریتین لەکاڵایەك وەك هەموو کاڵاکانی تر کە بازرگانیان پێوە دەکرێت، لەبەرئەوە ئەوان هەموو کاتێ لەبەردەم پەستانەوەو گۆڕانکاریەکانی بازاڕدان، لەئەنجامی فراوان بەکارهێنانی ئامێرەوەو دابەشکردنی کارەوە، کاری پرۆلیتاریا مۆرکی سەربەخۆبونی خۆی ونکردووە، هەروەها هەموو ڕاکێشانێکیش بۆ کرێکارانیش ونبوە، کرێکاری تەنها وەك پاشکۆیەکی ئامێری لێهاتووە، تەنها داوای هەندێ کاری دەستی ساناو ئاسانو وردی لێ دەکرێت، لەبەرئەوەش ئەوەی کرێکار دەستی دەکەوێت تەنها ئەوەندەیە بەشی ژیانی دەکات،و پێگەیاندنی منداڵەکانی ، بەم شێوەیە نرخی کار 5 بریتیە لەنرخی تێچونەکەی وەك نرخی هەر کاڵایەکی تر .هەرکاتێك ئیش کەم بوو نرخیش دادەبەزێت، سەرەڕای ئەوەش بەڕادەی فراوان بونی ئامێرو دابەشکردنی کار، قورسی کاریش توندتر دەبێت، جا لەئەنجامی زیادبوونی کاتژمێری کارکردنەوە بێت یان چەندجارەکردنی کاری داوا لێکراو کە ئەنجام بدرێت لەکاتێکی دیاریکراودا یان خێراترکردنی بزاوتی ئامێرەکان و ...هتد .پیشەسازی نوێ ئیشپێکەری بچوکی مامۆستای پیشە بەتریارکی گۆڕی بۆ کارگەیەکی گەورەی سەرمایەی پیشەسازی،ژمارەیەکی زۆری کرێکاران کە کۆکراونەتەوە لەکارگەیەکدا بەشێوەیەکی سەربازی ڕێکخراون، کرێکاران سەربازی پیشەسازی ئاسایین، دەخرێتە ژێر چاودێریەکی

پلەداری تەواوەوە، لەئەفسەرو ئەفسەری پۆل، ئەوان بەتەنها بەندەی چینی بۆرژوازیەتی و دەوڵەتی بۆرژوازیەت نین ، بەڵکو هەموو کاتژمێرو هەموو ڕۆژێك بەندەی ئامێرو چاودێری کار و بەتایبەتیش بۆرژوازی خاوەنی کارگە خۆی . ئەم چەوساندنەوەیەش، هەر کاتێك زیاتر بەئاشکرا ڕایگەیاند کە دەسکەوت ئامانجێتی، ئەوەندەش سوکایەتی و دڕندەیی و دڵ ڕەقی زیاد دەبێت .کاری دەستی هەرکاتێ پێویستی بەلێزانین و دڵ ڕەقی کەمتر هەبوو، واتە هەرکاتێ پیشەسازی نوێ پێشکەوت، ئەوەندەش کاری ژنان جێگەی کاری پیاوان دەگرێتەوە، جیاوازیەکانی ڕەگەزو تەمەن هیچ گرنگیەکی کۆمەڵگایی نەماوە بەلای چینی کرێکارانەوە، هیچ شتێك نەماوە تەنها هۆکاری کارکردن نەبێت کە تێچووەکەی جیاواز دەبێت بەجیاوازی تەمەن و ڕەگەز .کرێکار ، کاتێ خاوەن کار بەکاری دێنێت و هەر ئەوەندەی کرێکەی دایە، لەچەند لایەکی ترەوەی بۆژوازیەتەوە پەلاماری دەدرێت لەخاوەن ماڵ و بەقاڵ و خاوەن ڕەهن و ..هتد .ئاستە نزمەکانی چینەکانی ناوەڕاست کە تائێستا هەن پیشەسازیە بچوکەکان و بازرگان و خاوەن کرێ و پیشەوەرو مسکێنەکان هەمویان دەچنە چوارچێوەی پرۆلیتاریاوە ، چونکە دەسمایەکانیان بچوکە کە ناتوانێت پیشەسازیەکی گەورەی پێ ئیشپێبکرێت، و لەئەنجامدا بەهیلاك دەچێت لەئەنجامی فشارو پاڵەپەستۆی سەرمایەدارە گەورەکانەوە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە لەبەرئەوەی ڕێگا تازەکانی بەرهەم لەنرخی شارەزاییەکانی دادەبەزێنێت، بەم شێوەیە پرۆلیتاریا دروست دەبێت لەهەموو چینەکانی دانیشتوان، پرۆلیتاریاش بەپلە جیاوازەکانی گەشەکردندا تێپەڕدەکات و خەباتەکەشی دژی بۆرژوازیەت دەستپێدەکات لەگەڵ بونی خۆیدا .لەسەرەتادا کرێکاران بەتەنها خەبات دەکەن، دواتر کرێکارانی یەك کارگە خەبات دەکەن، دواتر کرێکارانی لقێکی پیشەسازی لەناوچەیەکدا دژی بۆرژوازی تاك کەڕاستەوخۆ بەکاریان دێنن،ئەوان تەنها هێرشەکانیان ئاڕاستەی پەیوەندییە بەرهەمهێنانەکانی بۆرژوازیەوە ناکەن ، بەڵکو ئاڕاستەی هۆکارەکانی بەرهەمهێنان خۆشی دەکەن.کاڵا بیانیەکان لەناو دەبەن، ماشێنەکان تێك دەشکێنن، ئاگر بەردەدەنە کارگەکان، و هەوڵی بەدەستهێنانەوەی جێگا ونبوەکانیان دەدەن،کەپێگەیەکی دروستکەربوو لەسەدەکانی ناوەڕاستدا.

لەم گەشەکردنەدا کرێکاران کۆمەڵەی پەرش و بلاو پێك دێنن لە هەموو ولاتدا لەئەنجامی بەربەرەکانی و فشار خستنە سەر، هەر بۆیە جەماوەری فراوانی کرێکاران پشتی یەکتر دەگرن، نەك دوای ئەنجامی یەکگرتنی خۆبەخۆوە، بەڵکو لەئەنجامی یەکگرتنی بۆرژوازیەت بەسەریدا، بۆ گەیشتن بەئامانجە سیاسیە تایبەتەکانی، جوڵەی پرۆلیتاریا بەشێوەیەکی گشتی هەر کاتێ توانی ئەوەی هەبێت، ئەگەر حاڵەتەکە ئاوهابێت پرۆلیتاریا لەم قۆناغەدا شەڕی دوژمنەکانیان ناکەن، بەڵکو شەڕی دوژمنی دوژمنەکانیان دەکەن، واتە پاشماوەی حوکمی پاشایەتی ڕەها و خاوەن زەوی‌وزارەکان و بۆرژوازیەکانی جگە لەپیشەسازیەکان و بۆرژوازە بچوکەکان، بەم شێوەیە بزوتنەوەی مێژوویی هەمووی لەدەست بۆرژوازیەتدا چڕ دەبێتەوە، جا هەر سەرکەوتنێك بەدیبێت بەم شێوەیە ئەوە سەرکەوتنە بۆ بۆرژوازیەت، بەلام لەگەڵ پێشکەوتنی پیشەسازیدا تەنها بۆ پرۆلیتاریا فراوان نابێت، بەڵکو کۆ دەبێتەوە لە کۆمەڵەی زۆر گەورەتردا و هێزەکەشی گەشەدەکات وە ئەو هێزەشە کە باشتر هوشیار دەبێتەوە، بەرژەوەندیەکان و بارودۆخی گوزەران لەناو خۆی پرۆلیتاریادا بەشێوەیەکی ڕاستەوانە وەکو یەکی لێدێت، بەهێندەی ئەوەی ئامێر جیاوازی ناهێڵێت لەکارداو کرێ دادەبەزێت لەهەموو جێگایەکدا، بۆ ئاستێکی هاوشێوە لە دابەزینیدا، ڕکابەری گەورە بوو لەنێوان بۆژوازیەکان خۆیاندا و تەنگژە بازرگانیەکان کە لەئەنجامیدا دێنەدەرێ، وادەکات کرێی کرێکاران بەبەردەوامی لە گۆڕاندا بێت، باشبونی خێرایی گەشەکردو

گرێدراوی ئامێر، بەبەردەوامی گوزەرانی کرێکاران دەلەرزێنێت، پێکدادانی کرێکاری تاك لەگەلْ بۆرژوازی تاکدا، ڕۆژ بەڕۆژ مۆرکی پێکدادانی نێوان دووچین دەگرێتە خۆ، ئیدی کرێکاران لەو کاتەدا دەکەونە خۆوشانبەشانی یەکتر کاردەکەن بۆ پارێزگاری کردن لەکارەکانیان و کۆمەلْە هەمیشەیەکان دروست دەکەن بۆ هاوکاریکردن وەك حسابکردنێك بۆ ڕاپەڕینە چاوەڕوانکراوەکان.

لێرەولەوێ ، خەباتی ئاژاوە گێڕی دەمێنێتەوە، لەکاتێك بۆ کاتێکی تر کرێکاران سەردەکەون ، بەلاْم سەرکەوتنەکانیان بۆ کاتێکی دیاریکراوە، بەلاْم ئەنجامی ڕاستەقینەی خەباتەکانیان لەسەرکەوتنی ڕاستەوخۆدا نیە، بەلْکو لەیەکێتی کارکردنیاندایە کە بەبەردەوامی گەورە دەبێت، وە ئەم یەکێتیەش زیاتر ئەچەسپێت بەگەشکردنی هۆکارەکانی گەیاندنەوە کەپیشەسازی گەورە دایدەهێنێت کە دەبێتە هۆی پێکەوە بەستنەوەی کرێکاران بەهەموو بوارێکەوە، ئەگەر حالْ وابێت پێویستە پێکەوە گرێدانێك لەنێوان خەباتە ناوچەییە زۆرەکاندا هەبێت و ببێتە یەك شێواز لەهەموو جێگایەکدا و چڕ بکرێتەوە لەخەباتێکی نیشتمانیدا، لەخەباتێکی چینایەتیدا، ئاشکرایە خەباتی چینایەتی خەباتێکی سیاسیە، ئەو یەکێتیەی کە دانیشتوانی ولاْتەکانی سەدەکانی ناوەڕاست بەدەستیان هێناوە بەدرێژایی چەندین سەدە بەرەچاوکردنی ڕێگا سەرەتاییەکانیان،پرۆلیتاریای نوێ لەماوەی چەند سالْێکی کەمدا بەدەستیان هێناوە بەهۆی هێلْی ئاسنینەوە .

ڕێکخستنی پرۆلیتاریا لەیەك چیندا، دواتر لەیەك حیزبی سیاسیدا، سەر لەنوێ دەڕۆخێتەوە لەهەموو خولەکێکدا بەهۆی فشارو پالْەپەستۆی نێوان کرێکاران خۆیان، بەلاْم هەموو جارێکیش هەلْدەستێتەوە بەشێوەیەکی بەهێزترو توندوتۆلْتر و زیاتر بێ ئومێدی، وەسود وەردەگرێت لەو دابەشبونەی ناوڕیزەکانی بۆرژوازیەت، وە ناچاریان دەکات کەدانبنێن بەشێوەیەکی یاسایی بەهەندێ لەبەرژەوەندیەکانی کرێکاراندا،وەك یاسای کار ((ه کاتژمێر لە ڕۆژێکدا لەئینگلتەرادا)).

بەگشتی پێکدادانەکانی کۆمەلْگای کۆن بەزۆر ڕێگا پالْ بەگەشەی پرۆلیتایاوە دەنێت، بۆرژوازیەت لەململانێیەکی بەردەوامدا دەژی لەسەرەتادا دژی ئۆرۆستۆکراتیەت، دواتر دژی ئەو دابەشبونانە، کەلە بۆرژوازیەت خۆیدایە، کە بەرژەوەندیەکانی دژە لەگەلْ پێشکەوتنی پیشەسازیدا، دواتر بەشێوەیەکی هەمیشەیی دژی بۆرژوازیەتی هەموو ولاْتانی بیانی، لەهەموو ئەو ململانێیانەشدا بۆرژوازیەت خۆی دەبینێتەوە بەناچاری داوای هاوکاری و یارمەتی لە پرۆلیتاریا دەکات، بەمەش ڕایدەکێشێتە گۆڕەپانی سیاسیەوە، بەم شێوەیە بۆرژوازیەت بۆخۆی توخمەکانی هۆشیاری دەداتە پرۆلیتاریا بەواتای بۆ خۆی ئەو چەکەی پێدەدا کە بەهۆیەوە لەخۆی هەلْدەگەڕێتەوە، وەك لەپێشەوە بینیمان سەرەڕای ئەمانەش،تەواوی هەندێ بەش لەچینی بۆرژوازیەت دادەبەزێتە خوارەوە بۆ چینی پرۆلیتاریا بەکاریگەری پێشکەوتنی پیشەسازیەوە، یان لانی کەم بارودۆخی گوزەرانی دەکەوێتە بەرمەترسیەوە، وەهەر ئەم بەشانە خۆیان کۆمەلْێ توخمی هۆشیاری دەدەنە پرۆلیتاریا .لەکۆتایدا ، کاتێك ململانێ چینایەتیەکە لەخالْی کۆتا نزیك دەبێتەوە کرداری لێك هەلْوەشانی لەناو چینی بۆرژوازدا دەستپێدەکات ، و لەناو خۆی تەواوی کۆمەلْگای کۆنیشدا بەهەمان شێوە دەستپێدەکات بەمۆرکێکی توندوتیژ، بەڕادەیەك بەشێکی بچوکی چینی بۆرژوازیەتی لێی دائەمالْرێت و پەیوەندی دەکات بەچینە شۆڕشگێڕەکەوە، بەچینێکەوە کە دواڕۆژی لەناو دەستیدا هەلْگرتووە، هەروەك چۆن لەڕابردوودا بەشێك لەنەجیبزادەکان چونە ناو بۆرژوازیەتەوە، ئێستاش بەشێك لە بۆرژوازیەتیش دێنە ناو پرۆلیتاریاوە.بەتایبەتیش ئەو

بەشەی بۆرژوازیەت کە ئایدۆلۆژین.ئەوانەی کە بەرزبونەتەوە بۆ ئاستی تێگەیشتنی تیۆری بۆ سەراپای بزوتنەوەی مێژوویی .

لەناو هەموو ئەو چینانەی کە دژایەتی بۆرژوازیەت دەکەن،بەتەنها پرۆلیتاریا بریتیە لە چینی ڕاستەقینەی شۆڕشگێڕ، چینەکانی تر دادەڕوخێن و نامێنن لەبەردەم پیشەسازیە گەورەکاندا و تەنها پرۆلیتاریا بەرهەمی تایبەتێتی چینە مام ناوەندەکان لە(پیشەسازی بچوک و بازرگانی بچوک و پیشەکاری بچوک و جوتیاری بچوک) هەموویان شەڕ دژی بۆرژوازیەت دەکەن تەنها لەپێناو مانەوەیان بەچینی مام ناوەندی و بۆ لەناو نەچونیان، کەواتە ئەوان شۆڕشگێڕی نین،بەڵکو پارێزگارانن، سەرەڕای ئەوەش کۆنەپەرستن ، چونکە هەوڵی ئەوە دەدەن کە ڕەوڕەوی مێژوو بۆ دواوە بگەڕێتەوە، خۆ ئەگەر ڕویداو بونە شۆڕشگێڕی ئەوا دەتوانرێت بگۆڕێن و ببنە پرۆلیتاریا ، بەمەش پارێزگاری لەبەرژەوەدنیەکانی ئێستایان ناکەن، بەڵکو پارێزگاری لەبەرژەوەندیەکانی داهاتویان دەکەن و واز لە پێگە تایبەتەکەیان دەهێنن بۆ ئەوەی ڕاو بۆچونی پرۆلیتاریا تەبەنی بکات .

بەلاّم لۆمبنپرۆلیتاریا Lumpenproletariat (خوراتر یان لەژێر پرۆلیتاریاوە) ئەوە بۆگەن و خۆبەدەستەوە دەرن،پاشەڕۆکانی کۆمەڵە نزمەکانی کۆمەڵگای کۆنن لەوانەیە لێرەو لەوێ بکەوێتە گەڵ بزوتنەوەکەوە بەکاریگەری شۆڕشە پرۆلیتاریەکە، بەلاّم حوکمی هەڵکەوتەی ژیان و گوزەرانیان هەموویان زیاتر ئامادە دەبن بۆ فرۆشتنی خۆیان بۆ پیلان و فێڵەکانی کۆنەپەرستی.

لەمەرجەکانی ژیانی پرۆلیتاریادا مەرجەکانی ژیانی کۆمەڵگای کۆن بچوک کراوەتەوە، پرۆلیتاریا خاوەنداریێتی نیە،پەیوەندی بەخێزان و منداڵەکانیەوە کوی نەکردونەتەوە وەك ئەوەی پەیوەندیە خێزانیەکان لە بۆرژوازیەتدا کۆیان دەکاتەوە،کاری پیشەسازی نوێ و چەوسانەوەی نوێ لەسایەی سەرمایەدا ، دابڕیون جا لە ئینگلتەرە بن یان لە فەرەنساو لەئەڵمانیا بێت یان لەئەمریکا، لەهەموو مۆرکێکی نەتەوەیی و یاساکان و خووڕەوشتی و دین و حوکمی بۆرژوازیە دلڕەشە زۆرەکان، وەك یەکە بەلای ئەوەوە، کە لەدوایەوە زۆر بەرژوەندی بۆرژوازی شاراوەتەوە.

هەموو چینەکانی پێشوو، کەدەسەلاّتیان گرتۆتە دەست,هەوڵیان داوە بۆ قایمکردنی پێگەی خۆیان کە بەدەستیان هێناوە لەڕێگەی ملکەچکردنی تەواوی کۆمەڵگا بۆ مەرجەکانی، پرۆلیتاریەکان ناتوانن دەستبگرن بەسەر هێزەکانی کۆمەڵگاییە بەرهەمهێنەرەکانەوە، بەبێ ڕەتکردنەوەی ئەو شێوازەی پێشوو تایبەت بەخۆیان بۆ بەدەستهێنانی پارە،هەروەها بەزاڵ بون و نەهێشتنی هەموو شێوازێکی دەسکەوت کە تائێستا هەن پرۆلیتاریەکان هیچ شتێکیان نیە پارێزگاری لێ بکەن، هەر بۆیە پێویستە لەسەریان کە هەموو گرەنتیە تایبەتەکان لەناو بەرن، هەموو پارێزگاریە تایبەتەکان کەهەتا ئێستا هەن .

هەتا ئێستا هەموو بزوتنەوەکان یان بزوتنەوەی کەمینەکان بون، یان بۆ بەرژەوەندی کەمینەکان بون، بەلاّم بزوتنەوەی پرۆلیتاریا بزوتنەوەیەکە کەتەنها پشت ئەستورە بەخۆی، کە زۆرینەی ڕەهایە و لەپێناو زۆرینەی ڕەهاشدا، پرۆلیتاریا بریتین لە ژێرخان لە کۆمەڵگای ئێستادا، ناتوانێت هەستێتە سەر قاچی خۆی و بوەستێت تا سەرخانی هەموو توێژەکانی تر نەڕوخێنێت کە کۆمەڵگای فەرمی لێپێك هاتووە.لەگەڵ ئەوەی خەباتی پرۆلیتاریا دژی بورژوازیەت لەناوەڕۆکدا نەتەوەیی نیە، بەلاّم لە سەرەتادا شێوازی نەتەوەیی وەردەگرێت، پێویست بەوە ناکات کە بوترێت پرۆلیتاریا لەهەر ولاّتێکدا خۆی ڕزگار بکات لە بورژوازیەتی تایبەت بەخۆی .بە کۆکردنەوەمان بۆ قۆناغەکانی گەشەکردنی پرۆلیتاریا لە هێڵە گشتیەکاندا، شەڕی شاراوەی ئەهلی دەبێتە پاشکۆمان لەناو کۆمەڵگای دروست بوودا تا ئەو کاتەی ئەو

جەنگانە دەبنە هۆی تەقینەوەی شۆڕشێکی ئاشکرا،تیایدا پرۆلیتاریا دەسەلاَتی خۆی دەسەپێنێتو بۆرژوازیەت لەڕێگەی هێزەوە دەڕوخێت .

وەك بینیمان هەموو کۆمەڵگایەك هەتا ئێستا بنیاتنراوە،لەسەر ململانێی نێوان چینە چەوسێنەرو چینە چەوساوەکاندا، بۆ ئەنجامدانی چەوسانەوەی چینێك پێویستە مەرجی ژیانی بۆ دابین بکرێت کەلانی کەم بتوانێت بونی بەندایەتی خۆی درێژە پێبدات، جوتیار لەسەردەمی جوتیاریدا گەیشتە ئەوەی کە ببێتە ئەندامی کۆمیۆن، هەروەها بۆرژوازی بچوك گەشەی کردو بوە بۆرژوازێك لەژێر جەوری دەرەبەگێکدا،بەپێچەوانەی ئەوەوە، کرێکاری نوێ لەجیاتی ئەوەی بەرزبێتەوە لەگەڵ پێشکەوتنی پیشەسازیدا،جیانابێتەوە و زیاتر بەرەو خوار دەچێت بۆ ژێر بارودۆخی چینەکەی خۆی،کرێکار ئەچەوسێتەوەو هەژاری بەخێرایی زیاد دەکات بەشێوەیەك کە گەورەتر لەخێرایی گەشەی دانیشتوانو سەروەت و سامانەکان ، لەسەر بنچینەی ئەم ڕاستیانە دەردەکەوێت کە بۆرژوازیەت ناتوانێت بەردەوام بمێنێتەوە تا کاتێکی دورو درێژ وەك چینی باو، و مەرجەکانی بونی چینەکەی وەك یاسایەکی بالاَ بچەسپێنێت بەسەر کۆمەڵگادا، ئەو بێ دەسەلاَتە لەوەی کەدەسەلاَتی هەبێت، لەبەرئەوەی ئەو بێ توانایە لەدابینکردنی ژیانی بەندەیی تەنانەت لەچوارچێوەی بەندایەتیەکەشیدا،لەبەرئەوەی ئەو ناچارە کە وازی لێبێنێت بۆ ئەوەی بەرەو ژیانێك بچێت کە ناچاری بکات بیژێنێت لەجیاتی ئەوەی ئەو بیژێنێت.

کۆمەڵگا ئیدی ناتوانێت بژێت لەژێر دەسەلاَتیدا یان بەمانایەکی تر بونی بۆرژوازیەت گونجاو و شیاو نیە لەگەڵ کۆمەڵگادا.مەرجی سەرەکی بۆ بون و دەسەلاَتی چینی بۆرژوا،بریتیە لە کۆکردنەوەی سامان لەدەستی چەند کەسێکداو پێکەوەنانی سەرمایەو گەشەپێدان، وەمەرجی بونی سەرمایە بریتیە لەکاری بەکرێ ، کاری بەکرێش تەنها دروست دەبێت لەئەنجامی زۆری کرێکاراندا و پێشکەوتنی پیشەسازیدا، کە بۆرژوازیەت کۆڵەکەکانی دروست دەکات بەبێ ویستی خۆی و بەبێ بەرەنگاری، یەکێتی کرێکارانی شۆڕشگێڕیی دروست دەبێت لەڕێگەی پەیوەست کردن بەیەکەوە لەجێگەی پەرشو بلاَویان کە لەئەنجامی زۆریان و پاڵە پەستۆیانەوە دروست دەبێت، بەم شێوەیە پێشکەوتنی پیشەسازی گەورە لەژێر پێی بۆرژوازیەتدا ئەو بنچینانە دەلەرزێنێت کە بەرهەمی پێ دەهێنێت و بەرهەمەکان دەکاتە هی خۆی.بۆرژوازیەت پێش هەموو شتێك گۆڕی خۆی هەڵدەکەنێت، ڕوخاندنیو سەرکەوتنی پرۆلیتاریا دوو کاری حەتمین .

* * *

بەشی دووەم

پرۆلیتاریەکانو شیوعیەکان

بەشێوەیەکی گشتی چ پەیوەندیەك لەنێوان شیوعیەکانو پرۆلیتاریەکاندا هەیە:-

شیوعیەکان حیزبێکی جیانین لەبەرامبەر حیزبە کرێکاریەکانی تردا و هیچ بەرژەوەندیەکی جیاشیان نیە لەبەرژەوەندیە گشتیەکانی پرۆلیتاریا ، ئەوان بنەماو بیروباوەڕێکی تایبەتیان نیە کەبیخەنە ڕوو وە بیانەوێت بزوتنەوەی پرۆلیتاریای بێ لەقاڵب بدەن .

شیوعیەکان جیاناکرێنەوە لەحیزبە پرۆلیتاریەکانی تر تەنها ئەوان لەلایەك بەرژەوەندیە هاوبەشەکان لەململانێ نەتەوەیەکاندا جیاواز لەپرۆلیتاریەکان ڕادەگەیەننو زاڵی دەکەنو لەلایەکی ترەوە هەمیشە

نمایندەی بەرژەوەندی هەموو بزوتنەوەکە دەکەن لە قۆناغە جیاوازەکانی گەشەکردنیدا کەململانێی نێوان بۆرژوازیەت و پرۆلیتاریا پیایدا تێپەڕدەبێت .

بەم شێوەیە شیوعیەکان بەکردار بریتین لەو تیمەی کە زیاتر توندو تۆڵترن لەحیزبە کرێکاریەکان لەهەموو وڵاتاندا,وهەمیشە پاڵنەرە بۆپێشەوە، وە بەتێوریش ئەوان جیاوازترن لەهەموو کۆمەڵە پرۆلیتاریەکان بەووردبینیان لەبارودۆخی بزووتنەوەی پرۆلیتاریاو کاروان و ئەنجامە گشتیەکانی.یەکەم ئامانجی شیوعیەکان بریتیە لەئامانجی هەموو حیزبە پرۆلیتاریەکانی تر: پرۆلیتاریا لەچینێکدا دروست بووە بۆ ڕوخاندنی هەژموونی بۆرژوازیەت، و گرتنە دەستی دەسەلآتی سیاسی لەلایەن پرۆلیتاریاوە .

ڕاوبۆچونە تێوریەکانی شیوعیەکان بەهیچ جۆرێك لەسەر بیرو بۆچون، بنەماکان کە دۆزراونەتەوە یان داهێنراون لەلایەن بیرو بۆچونەکانیان دەربڕینێکی گشتیە بۆ مەرجە ڕاستەقینەکانی ململانێی چینایەتی کە هەیە لەنێوان بزوتنەوە مێژویەکەدا کە لە بەرچاومان گوزەر دەکات و لەسەر ڕەتکردنەوەی پەیوەندیە موڵکداریەکان کە لەئێستادا هەن ، ئەمانە تەنها سیفاتی جیاکەرەوەی شیوعیەت نین، پەیوەندیە موڵکداریەکان هەموویان، ملکەچی گۆڕانە مێژوویە بەردەوامەکان بون بۆ گۆڕینی مێژووی گرێدراو بەیەکەوە، شۆڕشی فەرەنسی بۆ نمونە ، موڵکیەتی دەرەبەگایەتی لەناو برد بۆ بەرژەوەندی موڵکیەتی بۆرژوازی .

وەئەوەی کەشیوعیەکان جیادەکاتەوە، بریتی نیە لەوەی کە موڵکیەت بەشێوەیەکی گشتی لەناو ببات، بەڵکو نەهێشتنی موڵکیەتی بۆرژوازیەتە ,بەلآم موڵکیەتی تایبەتی بۆرژوازی نوێ بریتیە لە دەربڕینی کۆتاو تەواوترین لەبەرهەم هێنان و خاوەنداریێتی بەروبومەکانی کەوەستاونەتە سەر ململانێ چینایەتیەکان و چەوسانەوەی هەندێك بۆ هەندێکی تر ، ئەگەر حاڵەتەکە وابێت ئەوا شیوعیەکان دەتوانن کە بیردۆزەکەیان بەیەك دەربڕین کورت بکەنەوە ئەویش (نەهێشتنی موڵکیەتی تایبەتیە).

ئێمەی شیوعی(مارکس و ئەنگلز دەڵێن)((نوسەر))، ئەو ڕەخنەیەمان لێدەگیرێت کە داوای نەمانی ئەو خاوەنداریێتیە دەکەین کە بەدەستهێنراوە بەهەوڵ و تێکۆشانی تاکەکەسی، ئەو خاوەنداریێتیەی کە وادادەنرێت بنچینەی هەموو ئازادیە تاکەکان و هەموو چالاکی و هەموو سەربەخۆییەکی تاکەکەسیە.خاوەنداریێتی بەدەستهێنراو لەهەوڵ و ماندوبونی کەسیەوە، ئایا باس لەخاوەنداریێتی بۆرژوازیەتی بچوك دەکەن،یان لەجوتیارە بچوکەکان، کە پێشتر لەخاوەنداریێتی بۆرژوازیەت هەبون؟ ئێمە پێویستمان بەنەهێشتن و ڕەتکردنەوەیان نیە، چونکە پێشکەوتنی پیشەسازی ڕۆژ بەڕۆژ لەناویان دەبات .یان ئەوەی ئێوە مەبەستانە بریتیە لە خاوەنداریێتی تایبەتی بۆرژوازیەتی نوێ؟ بەلآم، ئایا کاری پرۆلیتاریا ، خاوەنداریێتی بۆ دروست دەکات؟ هەرگیز نا، بەڵکو ئەو سەرمایە دروست دەکات بۆ ئەو کەسەی کەکارەکەی بۆ دەکرێت، کە ئەو هەرگیز پێشکەوتنی ناوێت، ئەگەر کارێکی بەکرێی نوێی بۆ وەدەست نەهێنێت بۆ ئەوەی جارێکی تریش بچەوسێتەوەو بەکاریبهێنێتەوە .

خاوەنداریێتی لەم شێوەیەی ئێستادا ، دەجوڵێت بەشێوەیەکی دژ بەیەك لەنێوان سەرمایە و کرێی کاردا . باپێکەوە بەووردی لەهەردوو جەمسەری ئەم دژایەتیکردنە بڕوانین .مانای بوونی کەسێك بەسەرمایەدار بەتەنها ئەوەنیە کە ئەو کەسە پۆستێکی کەسی وەرگرتووە، بەڵکو پۆستێکی کۆمەڵگایش لەبەرهەمهێناندا وەردەگرێت، سەرمایە بەرهەمی کۆمەڵە، ناتوانرێت وەگەڕبخرێت بەبێ بەشداریکردنی توانایی کۆمەڵە کەسێك، بەڵکو لەشیکردنەوەی کۆتاییدا ناتوانرێت وەگەڕبخرێت بەبێ چالاکیەکی هاوبەش بۆ هەموو ئەندامانی کۆمەڵگا .کەواتە سەرمایە چالاکیەکی تاکەکەسی نیە، بەڵکو چالاکیەکی

دەستەجەمعیە، خۆ ئەگەر لەدواتردا، سەرمایە گۆڕدرا بۆ خاوەندارێتی هاوبەش کەتایبەت نین بەهەموو ئەندامانی کۆمەڵگاوە، ئەوا ئەو گۆڕانە بەتەنها دەگۆڕێت، واتە خاوەندارێتی مۆرکی چینایەتی ون دەکات .

بابچینە سەر کرێی کار : کرێی کاری مام ناوەند بۆ هەر کارێکی بەکرێگیراو بریتیە لەنزمترین کرێی کار، واتە کۆمەڵە هۆکارێکی پێویست بۆ ژیان بۆ ئەوەی کرێکار وەکو کرێکارێك لە ژیاندا بمێنێتەوە، لەدواییدا ئەوەی کرێکارێکی بەکرێ گیراو دەبێتە خاوەنی بەماندوبوون و هەوڵی خۆیەوە تەنها بەشی گێڕانەوەی بەرهەمهێنانی ژیانی دەکاتەوە .ئێمە هەرگیز نامانەوێت ئەو جۆرە خاوەندارێتیە کەسیە ڕەتبکەینەوە بۆ بەرهەمەکانی کار کەلەپێناو ژیانەوەی ژیانی کەسێتیدا بێت،چونکە ئەوخاوەندارێتیە هیچ بەرهەمێك (قازانجێك) ی تەواو بەجێ ناهێڵێت کەببێتە هۆکاری دەستبەسەراگرتنی کاری کەسانی تر.ئێمە تەنها دەمانەوێت ئەو مۆرکە کوشندەیە بۆ خاوەندارێتی ڕەتبکەینەوە کە کرێکار تەنها لەپێناو گەشەکردنی سەرمایەدا دەژیو تەنها ئەوەندەش دەژی کە بەرژەوەندیەکانی چینی سەردەست دەیخوازێت.

کاری ئازاد، لەکۆمەڵگای بۆرژوازیەتدا، تەنها بریتیە لە هۆکاری زیادکردنی کاری کەڵەکەبوو، کاری کەڵەکە بوش لە کۆمەڵگای شیوعیەتدا، بەتەنها بریتیە لە هۆکاری بەردەوامبونی ژیانی کرێکاران و دەوڵەمەندکردنی و بەرزکردنەوەی.لەکۆمەڵگای بۆرژوازیەتدا ڕابووردوو زاڵە بەسەر ئێستادا، بەڵام لە کۆمەڵگای شیوعیەتدا ئێستا زاڵە بەسەر ڕابردوودا،لەکۆمەڵگای بۆرژوازیەتدا سەرمایە ئازادەو کەسایەتیەکی جیاوازی هەیە،لەکاتێکدا تاکی چالاك سەربەخۆیی نیە و هیچ کەسایەتیەکی جیاکەرەوەشی نیە.ڕەتکردنەوەی ئەو حاڵەتەی ناو دەبرێت بە بۆرژوازیەت ڕەتکردنەوەی کەسێتی تاك و ئازادیەکانە، ئەوە ڕاستە، لێرەدا باسەکە پەیوەندی کرداری هەیە بەڕەتکردنەوەی تاکێتی بۆرژوازی و سەربەخۆیی و ئازادیەکانیەوە .

لەچوارچێوەی پەیوەندیە بەرهەمیەکانی بۆرژوازیەتی ئێستادا کە مەبەست لێی ئازادیە: ئازادی بازرگانی، و فرۆشتن و کڕینی ئازادە .

بەڵام ئەگەر چاوچنۆکی بازرگانی بڵاوبۆوە ئەوا بازرگانی ئازادیش بڵاودەبێتەوە، ڕاوبۆچونەکانمان دەربارەی بازرگانی ئازاد وەك هەموو ڕاوبۆچونەکانی تری بۆرژوازیەتەکەمان دەربارەی ئازادی، هیچ مانایەکی نیە تەنها لەبەرامبەر بازرگانی کردنی پەیوەست نەبێت، لەبەرامبەر بۆرژوازیەتی چەوسێنەرەوە نەبێت لەسەدەکانی ناوەڕاستدا و هیچ مانایەکی نابێت لەبەرامبەر ڕەتکردنەوەی شیوعیەت بەبازرگانیکردن و پەیوەندیەکانی بەرهەمهێنانی بۆرژوازیەت و بۆ بۆرژوازیەتیش خۆی تووشی ترس بوون کاتێك ئێمە داوای نەهێشتنی خاوەندارێتی تایبەت دەکەین، بەڵام خاوەندارێتی تایبەت لە کۆمەڵگای ئێستادا نەماوە بەلای نۆ لەسەر دەی ئەندامەکانیەوە،کەواتە بۆ خۆی نەماوە ، چونکە لەلای نۆ لەسەر دەی ئەندامەکانی نەماوە، کەواتە ئێوە گلیەیمان لێ دەکەن لەبەرئەوەی ئێمە دەمانەوێت خاوەندارێتیەك نەهێڵین کە دەسەپێنرێت وەك مەرجێکی پێویست بۆبوونی، نەمانی خاوەندارێتی بەلای زۆرینەی ڕەهاوە لە کۆمەڵگادا. بەووشەیەك،ئێوە تۆمەتبارمان دەکەن بەڕەتکردنەوەی خاوەندارێتیەکەتان، بەدڵنیایی ئەوەیە کەئێمە دەمانەوێت .

هەرکاتێك کار نەیتوانی بگۆڕێت بۆ سەرمایە، بەپارەی نەقدی،یان کرێ، بەکورتی بۆ دەسەڵاتێکی کۆمەڵگایی کە توانای قۆرخکردنی هەبێت، واتە لەو کاتەی کە موڵکیەتی کەسێتی توانای نیە بگۆڕێت بۆ

موڵکیەتی بۆرژوازیەت، بەتایبەت ئالەوکاتەدا ڕایدەگەیەنن کەتاك لەناوبرا .کەواتە ئێوە باش دەزانن کەمەبەستمان لەتاك تەنها بۆرژوازیەتە، واتە خاوەن موڵکی بۆرژوازی، وە ئەو تاکە پێویستە لابرێت و نەمێنێت،شیوعیەت هیچ کەسێك بێ بەش ناکات لەخاوەندارێتی بەروبومێکی کۆمەڵگایی، بەڵکو تەنها ئەو توانایەی لێ دەسێنێت کە کاری کەسانی تر دەکاتە بەندە بەهۆی ئەو موڵکیەتەوە.

یان هەندێ ڕەخنەمان لێدەگرن و دەڵێن:" بەنەهێشتنی خاوەندارێتی تایبەت ئەوا هەموو چالاکیەك کۆتایی پێدێت و تەمەڵیەکی گشتی بڵاو دەبێتەوە" .ئەگەر ئەوە ڕاست بێت، ئەبوایە کۆمەڵگای بۆرژوازیەت دەمێك بوایە تەمەڵ و تەوەزەل بوایە، چونکە لەو کۆمەڵگایەدا ئەوانەی کاردەکەن خاوەنی هیچ شتێك نین، بەڵام ئەوانەی کار ناکەن خاوەنی زۆرشتن، ئەو دوو دڵیە هەمووی بەرەو ئەوە دەڕوات، هەرکاتێ بۆ سەرمایە بونێك نەما ئەوا بۆ کاری کرێش بونێك نامێنێت .هەموو ئەو ڕەخنەو ناڕەزاییانەی ئاڕاستەی شێوزای شیوعیەت دەکرێت لەبەرهەمهێنانی بەروبومە مادیەکان وخاوەندارێتی , بەهەمان شێوە بەرهەمهێنانی بەرهەمە فکریەکان و موڵکیەتە کەسیەکان دەگرێتەوە.بەهەمان شێوە نەمانی موڵکیەتی چینایەتی هاوتا دەبێتەوە لەڕوانگەی بۆرژوازیەتەوە لەگەڵ نەمانی بەرهەمهێنان خۆیدا.هەروەها نەمانی ڕۆشنبیری چینایەتی هاوشێوە دەبێت لە ڕوانگەی بۆرژوازیەتەوە بەنەمانی سەرتاپای ڕۆشنبیری.

ئەو ڕۆشنبیریەی کە بۆرژوازیەت بۆ وونبونی دەگری، بەلای زۆرینەی ڕەهاوە شتێك نیە تەنها ڕاهێنانێك نەبێت کە ماشێنی لێدروست دەکات .بەڵام بەرپەرچمان مەدەنەوە کاتێك خۆتان ڕەتکردنەوەی موڵکیەتی بۆرژوازیەت دەپێون بەتێگەیشتنەکانی بۆرژوازیەت لەبەرئەوەی بیروبۆچونەکانتان خۆیان لەبەرهەمی پەیوەندیەکانی بەرهەمهێنانی بۆرژوازی و موڵکیەتی بۆرژوازیەتە،هەروەك مافەکەتان کە تەنها بریتیە لەویستی چینەکەتان کە یاسایەکی داناوە، ویستێك کەمەرجە مادیەکانی دیاریکردووە بۆ ژیانی چینەکەتان کەناوەڕۆکەکەی بریتیە لەوەی ڕوانینە بەسودەکانتان کەبەهۆیە پەیوەندیە بەرهەمهێنان و موڵکایەتیەکانتان دەگۆڕن لەپەیوەندیەکی مێژوویی ڕاگوزەریەوە لەسەر ڕێگای بەرهەمهێناندا بۆ یاسایەکی نەمر و جێگیر بۆ سروشت و عەقڵ، لەو ڕوانینەتاندا هەموو چینە سەردەست و لەناوچووەکان هاوبەشییان لەگەڵدا دەکەن .ئەوەی کە تێیگەیشتون بەموڵکایەتی کۆن و ئەوەی بەموڵکایەتی دەرەبەگایەتی تێیدەگەن، ئیدی لەئێستاوە قبوڵ کراونیە بۆ موڵکیەتی بۆرژوازیەت.

ڕەتکردنەوەی

* ڕەتکردنەوەی خێزان، تەنانەت توندڕەوترین ڕادیکاڵیەکانیش تورەبونیان گڕ دەگرێت لەسەر ئەو مەبەستە پیسەی شیوعیەکان، ئەرێ خێزانی ئێستا لەسەر چی وەستاوە،خێزانی بۆرژوازیەت؟ لەسەر سەرمایەو موڵکیەتی تایبەتی، کە بونی نیە بەتەواوی گەشە کردنیەوە تەنها لای بۆرژوازیەتەوە نەبێت، بەڵام تەواوکاریەکەی لەبێ بەشکردنی بەزۆردا لەخێزاندا دەبینێتەوە، لەلای پرۆلیتاریا و بێ ڕەوشتی ئاشکرا .خێزانی بۆرژوازیەت بەهەڵمێ لەناو دەچێت و نامێنێت بە لەناوچونی تەواوکاریەکانی ، وەهەردوکیشیان لەناو دەچن بەنەمانی سەرمایە.

ئایا ڕەخنەی ئەوە لەئێمە دەگرن کەڕێگە نادەین منداڵەکان لەلایەن باوکانیانەوە بچەوسێنەوە؟ ئەوە تاوانە دانیپیادا دەنێت،بەلاّم دەڵێن:" ئێمە بەڕێگە پێدانی پەروەردەیەکی کۆمەڵگایی لەجیاتی پەروەردەیەکی ناوماڵی زۆرترین پەیوەندیە خۆشەکان لەناو دەبەین ".

ئایا هەر کۆمەڵگاش نیە لای ئێوە پەروەردەکەتان دیاری دەکات؟ ئایا هە پەیوەندیە کۆمەڵگاییەکان نیە کە ئێوەشی لەچوارچێوەدا پەروەردە بوە؟ ئایا هەر دەستێوەردانی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆی کۆمەڵگانیە بەهۆی قوتابخانەو ... هتد؟ شیوعیەکان کاری کۆمەڵگا لەپەروەردەکردندا داناهێنن، ئەوان تەنها سیفاتەکانی دەگۆڕنو پەروەردەکردن لەژێر کاریگەری چینی سەردەستدا دەردەهێنن، هەرکاتێك پەیوەندیە خێزانیەکانی پرۆلیتاریا بەهۆی پیشەسازیە گەورەکانەوە، و منداڵەکان گۆڕان بۆ کاڵایەکی بازرگانی و بۆ تەنها هۆکاری کارکردن، ئەو کاتە پاڕانەوەکانی بۆرژوازیەت بۆ خێزان پەروەردە کردن و پەیوەندیە خۆشەویستیەکانی نێوان باوكو منداڵ، زیاتر جێگەی قێز لێبونەوە دەبن .بەلاّم، ئەی شیوعیەکان ئێوە دەتانەوێت کە ژنان بکەنە موڵکی گشتی، بەمەش هەموو بۆرژوازیەت بەیەك دەنگ گوێمان کەڕدەکەن .

بۆرژواز ژنەکەی تەنها وەك ئامێرێکی بەرهەمهێنان دەبینێت،ئەو وایبیستووە کە ئامێرەکانی بەرهەمهێنانیش بە کۆمەڵ ئیشی پێدەکەن، بەدڵنیایەوە، ئەوە چاوەڕێدەکات کە سۆشیالیستی بەهەندێك دەربارەی ژنانیش دەدوێت، بەلاّم بەمێشکیدا نایەت کە ئەم کارە پەیوەندی بەڕزگارکردنی ژیانی ژنانەوە هەیە کە بەتەنها وەك ئامێرێکی بەرهەم هێنان لێیڕوانێت، هەر بەهەمان بۆنەوە ، هیچ شتێك لەوە زیاتر گاڵتەجاڕی نیە لەوەی ترسی بۆرژوازیەتە ڕەوشتیەکەمان لەزیادە ڕۆیی لە خوڕەوشتدا، لەهاوبەشیکردن لە ژناندا بەفەرمی ،کەلەسەر شیوعیەکان گەورەیان کردوە، شیوعیەکان هیچ پێویستیان بەهاوبەشیکردن لەژناندا نیە، چونکە هەمیشە ژنان لێیانەوە نزیك بووە.بۆرژوازیەکانمان، قەناعەتیان نیە بەوەی کە ژنان و کچانی پرۆلیتاریایان لەبەردەستدا بێت ، سەرەڕای بەدڕەوشتی ڕەسمی، خۆشیەکی تایبەتی لەوەدا دەبینن کە خۆیان بەقەرزدارێك بزانن بەڕێکەوتنێکی دوولایەنە .

ژنهێنانی بۆرژوازی لەڕاستیدا، بریتیە لەهاوبەشیکردنی ژنانی شووکردوو، کەمترین شتێك کە ڕەخنەی پێ لەشیوعیەکان پێبگرن، ئەوەیە کە ئەوان دەیانەوێت هاوبەشیەکی ڕەسمی ژنان بەئاشکرا جێگەی هاوبەشیکردنێکی شاراوەی دووڕوو بگرێتەوە.

هەر بەوبۆنەیەوە، ئاشکرایە کە بەزمانی پەیوەندیەکانی بەرهەمهێنانی ئێستا، هاوبەشیکردنی ژنانیش کەلەئەنجامی ئەوەوە هاتووە نامێنێت، واتە بەدڕەوشتی ڕەسمیو ناڕەسمی نامێنێت.

* لەسەروو ئەمانەشەوە شیوعیەکان بەوە تاوانبار دەکەن کە داوای نەمانی نیشتمانو نەتەوە دەکەن، کرێکاران نیشتیمانیان نیە، ناتوانرێت شتێکیان لێ بسەنرێت کە نەیان بێت و خاوەنی نەبن، لەسەر ئەوەی کە دەبێت یەکەم کاری پرۆلیتاریا بریتی بێت لە دەستبەسەراگرتنی دەسەلاّتی سیاسیداو خۆیان بکەنە چینێکی نەتەوەیی، و خۆی بەهێز بکات وەك نەتەوە تا ئەو کاتە نیشتیمانیە، بەلاّم هیچ کاتێك بەمانا بۆرژوازیەکەی نا، لەگەڵ گەشەکردنی بۆرژوازیەتدا، و ئازادی بازرگانیداو لەگەڵ بازاڕی جیهانیدا، لەگەڵ هاوشێوە بوونی بەرهەمهێنانی پیشەسازیو بارودۆخی گوزەرانی گونجاو بۆ ئەوە، جیاکەرەوە نەتەوەییەکانو دژایەتیەکانی نێوان گەلان ڕۆژ بەڕۆژ نامێنێت، و دەسەلاّتی پرۆلیتاریاش هێندەی تر بەرەو نەمانی دەبات، یەکگرتوویی کاری پرۆلیتاریا لانی کەم لەولاّتە خاوەن شارستانیەکاندا،یەکێکە لەمەرجە سەرەتاییەکانی ڕزگاری بوون.بەهێندەی ئەوەی کە چەوسانەوەی تاك بۆتاك

نامێنێت،چەوسانەوەی نەتەوەیەك بۆ نەتەوەیەکی تریش نامێنێت.لەگەڵ نەمانی ململانێ لەنێوان چینەکانی نەتەوەیەکدا،هەڵوێستی دوژمنایەتی لەنەتەوەکانیش نامێنێت.ئەو تۆمەتانەی کە ئاڕاستەی شیوعیەت دەکرێن،لەڕوانگەی دین و فەلسەفەو ئایدۆلۆژیاوە بەگشتی لەوە زیاتر پێویست بەوەڵامدانەوە ناکات .

ئایا پێویست بەبیر تیژیەك دەکات بۆ درکپێکردنی ئەوەی کە لەگەڵ گۆڕانی بارودۆخی ژیانی خەڵکی و پەیوەندیە کۆمەڵگاییەکان و ژیانە کۆمەڵایەتیەکاندا، بەهەمان شێوە بۆچونەکانیان و بیرو باوەڕەکانیان و تێگەیشتنەکانیشیان دەگۆڕێت واتە هۆشیاریان ؟ .

ئایا مێژووی بیرو بۆچونەکان تەنها بەڵگەی ئەوەنین کە بەرهەمە فکریەکان دەگۆڕین بەگۆڕینی بەرهەمە مادیەکان؟ ئەو بیرو بۆچونانەی کەماوەی سەدەیەك لەسەدەکان بڵاوبونەوە،هەموو کاتێك بریتی بوون لەبیرو بۆچونەکانی چینی سەردەست .کاتێ قسە دەربارەی بیروبۆچونێك دەکرێت ئەوا کۆمەڵگا هەمووی دەتەقێتەوە، کەدەربڕیی واقعێکە، بریتیە لەوەی کە توخمەکانی کۆمەڵگای نوێ لە قولایی کۆمەڵگای کۆندا دروست بووە.و نەمانی بارودۆخی ژیانی کۆنیش لەگەڵ خۆیدا نەمانی بیروبۆچونە کۆنەکانیش دەهێنێت.

کاتێك دونیای کۆن ڕووخا دینی مەسیحیەت سەرکەوت بەسەر دینە کۆنەکاندا، و کاتێکیش بیرو بۆچونە مەسیحیەکانیش لەسەدەی هەژدەهەمدا لەبەردەم بیرو بۆچونە ڕۆشنگەریەکاندا پووچایەوە، ئا لەو کاتەدا کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی هەناسەی کۆتایی دەدا لەململانێیدا لەگەڵ بۆرژوازیەتی شۆڕشگێڕیدا ، بیرو بۆچونەکانی ئازادی بیروباوەڕ و ئازادی دین شتێك نەبون جگە لەدەربڕینێك لەسیستەمی پاڵەپەستۆیەکی ئازددا لەبواری مەعریفەدا.

لەوانەیە بوترێت:- (بیرو بۆچونە دینیو ڕەوشتیو فەلسەفی و سیاسیو یاساییەکانو ..هتد)، چاکسازیان تیادا کراوە بەبێ گومان لەڕێڕەوی گەشەکردنی مێژوویدا، بەڵام دینو ڕەوشتو فەلسەفەو سیاسەت و یاسا وەکو خۆیان ماونەتەوە لەناوەڕاستی ئەو گۆڕانەدا.

سەرەڕای ئەوە لێرەدا چەند ڕاستیەکی جێگیر هەن وەك ئازادی و دادپەروەری و..هتد کە هەمان شتە لەهەموو بارودۆخە کۆمەڵگاییەکاندا .بەڵام شیوعیەت ڕاستیە جێگیرەکان ڕەتدەکاتەوە، ئاینەکانو ڕەوشت ڕەتدەکاتەوە لەجیاتی نوێکردنەوەی پێکهاتەکانیان، کەواتە ئەوە پێچەوانەی پێشکەوتنە مێژوییەکانی پێشووترە، کەواتە ئەو تۆمەتە ڕووبەڕووی کێ دەبێتەوە؟ مێژووی هەموو کۆمەڵگایەك تائێستا،بزاوتوە لەملاملانێی چینایەتیدا، و شێوازی جیاوازیشی وەرگرتووە بەپێی سەردەمە جیاوازەکان .

بەڵام سەرەڕای ئەو شێوانەی کە ئەو ململانێیانە وەریان گرتووە بەبەردەوامی ، ئەوا چەوسانەوەی بەشێك بۆ بەشێکی کۆمەڵگا هەر یەك شتە بۆ هەموو سەردەمەکانی ڕابردوو، کەواتە جێگەی سەرسوڕمان نیە ئەگەر هۆشیاری کۆمەڵگایی لەهەموو سەردەمەکاندا دەجوڵێت سەرەڕای ڕەنگاوڕەنگی و جیاوازیان،لەیەك شێوەی هاوبەشی دیاریکراودا، لەشێوەکانی هۆشیاریدا کە لەناوناچێت بەتەواوەتی تەنها بەلەناوچوونی تەواوی ململانێی چینایەتی نەبێت .

شۆڕشی شیوعیەت، بریتیە لە دابڕانێکی قوڵی لەڕەگو ڕیشەوە لەگەڵ پەیوەندیە بۆماوەییەکاندا، جێگەی سەرسوڕمان نیە ئەگەر پەیوەندییەکانی بەبیروبۆچونە بۆ ماوەییەکانەوە دابڕێت لەڕێڕەوی گەشەکردنەکەی ، بە قولایەکی توند تر، بەڵام با واز لەڕەخنەکانی بۆرژوازیەت بهێنین کە لە شیوعیەتی

دەگرن .پێشتر بینیمان كه هەنگاوی یەكەم لەشۆڕشی كرێكاراندا بریتیە لە بەرزكردنەوەی پڕۆلیتاریا بۆ چینی سەردەستو بەدەستخستنی دیموكراسیەت .

پڕۆلیتاریا دەسەلاتە سیاسیەكەی بەكار دەهێنێت بۆ لێسەندنی هەموو سەرمایە لە بۆرژوازیەت بەشێوەیەكی لەسەر خۆ، ئەویش بەجێگیركردنی هۆكارەكانی بەرهەمهێنان هەموو لەدەستی دەوڵەتدا، بەواتای لەدەستی پرۆلیتاریایەكی ڕێكخراو لە چینێكی سەردەستدا، بۆ زیادكردنی هێزەكانی بەرهەم هێن بەوپەڕی خێرایی .لەسەرەتادا، ناتوانرێت ئەوە بەدیبێت، تەنها بەپێشێلكردنێكی سەركوتكەرانە بۆ مافی موڵكیەتو پەیوەندیە بەرهەمهێنەرە بۆرژوازیەكان نەبێت، بەواتای ڕێوشوێنێكی وا كەلەڕوانگەی ئابوریەوە كەمو كورە و مانەوەش مسۆگەر نیە،بەلام خۆی تێدەپەڕێنێت لەڕێڕەوی بزوتنەوەكەدا، ئەوەش ناتوانرێت پشتگوێ بخرێت وەك هۆ كارێك بۆ هەڵگێڕانەوەی شێوزای تەواوی بەرهەمهێنان، وەكارێكی ئاساییشە كە ئەو ڕێوشوێنانە دەگۆڕێت بەگۆڕانی ولاتەكان .

بەلام پیادەكردنی ئەو ڕێوشوێنانەی كەباسیان دەكەین بەشێوەیەكی گشتی دەتوانرێت بكرێت، بۆ ئەو ولاتەی كە زیاتر پێشكەوتوون:–

كاتێ جیاوازیە چینایەتیەكان لەڕێڕەوی گەشەكردندا ون دەبن، و كاتێ بەرهەمهێنان هەمووی كۆ دەبێتەوە لەدەستی ئەو كەسانەی كەبەشداربوون تیایدا ، هەتا دەسەلاتی گشتی مۆركی سیاسی ون دەكات ، كاتێ دەسەلاتی سیاسی بەمانا ڕاستەقینەكەی ، بریتیە لە توندو تیژی ڕێكخراوی چینێك بۆ سەركوتكردنی چینێكی تر، وەكاتێ پرۆلیتاریا بەشێوەیەكی باش یەكدەگرن لەچینێكدا لەكاتی خەباتیدا دژی بۆرژوازیەت و كاتێ خۆی ڕادەگەیەنێت وەك شۆڕشێكی چینی سەردەست،وەپەیوەندیە بەرهەمهێنانە كۆنەكان بەتوندوتیژیەوە ڕەتدەكاتەوە، ئەو هۆكارەكانی بونی ململانێی چینایەتی ڕەتدەكاتەوە و هەروەها چینە گشتیەكانیش ڕەتدەكاتەوە و دەسەلاتە تایبەتەكەشی وەك چین ڕەتدەكاتەوە .لەسەر پاشماوەی كۆمەڵگای بۆرژوازی كۆن بەچینەكانی و دژایەتیە چینایەتیەكانیەوە كۆمەڵگایەكی نوێ جێگەی دەگرێتەوە كەتیایدا ئازادی گەشەكردن هەیەو پێشكەوتنی هەموو ئەندامێك مەرجە بۆ ئازادی گەشەكردنو پێشكەوتنی هەموو ئەندامەكان .

* * *

بەشی سێیەم

ئەدەبی سۆشیالیستی و شیوعیەت

1. سۆشیالیستی كۆنەپەرستی

ا / سۆشیالیستی دەرەبەگایەتی

* ئۆرۆستۆكراتیەتی فەرەنسیو ئینگلیزی بەحوكمی پێگە مێژوویەكەیان خۆیان وابینیەوە كەدەبێت چامەیەك لەجنێوباران دژی كۆمەڵگای بۆرژوازیەتی نوێ بنوسن، ئەوەتا لەشۆڕشی تەموزی فەرەنسی ساڵی 1830 و لە بزوتنەوەی ڕیفۆرمی ئینگلیزیدا ، جارێكی تر تێكشكان لەبەردەم ئەم پێگەیشتنە كوشندەیەدا، نەتوانرا ئیدی باس لەخەباتێكی سیاسی جدی بكرێت، تەنها خەباتی ئەدەبی لەبەردەمدا مایەوە .بەلام سەردەمی پیاهەڵدانە كۆنەكان، سەردەمی گەڕانەوەی خاوەنداریێتی 6، بەهەمان شێوە لەگۆڕەپانی ئەدەبیشدا كارێكی مەحاڵ بوو، ئۆرۆستۆكراتیەت بەناچاری وای پیشاندا كەدەستی

لەبەرژوەندیەکانی هەڵگرتوە بۆ ڕاکێشانی سۆزی جەماوەر بەلای خۆیدا، بۆ دانانی بڕیاری تۆمەتبارکردنی بۆرژوازیەت لەبەرژەوەندی چینی کرێکاری چەوساوە بەتەنها ، لەسەر ئەم ئاڕاستەیە خۆشی لەجنێۆدانی گەورە نوێکەیدا دەبینێتەوە لەڕێگای گۆڕانی گوتارەوە، وە چرپاندنی بەگوێیدا بەپێشبینی بارگاوی بەزۆرێك لەخراپەکاریدا.

بەم شێوەیە سۆشیالیستی دەرەبەگایەتی سەریهەڵدا بەتێکەڵیەك لە گریان و لاوەنەوەو جنێودان لەدەنگانەوەی ڕابردوو وە بەڵێنی داهاتوو .هەندێ جار بۆرژوازیەتی دەپێکا لە قولاییەوە بە حوکمێکی دڵ ڕەقانەی کونکەر، بەلام هەمیشە ببوە گاڵتە جاڕ لەبەر بێ توانایی تەواوی بەدرك پێکردنی ڕێڕەوی مێژووی نوێ.لەجیاتی خۆئاشکراکردن بەئالا،ئۆرۆستۆکراتیەکان خۆیان بەسواڵکەری پرۆلیتاریا پیشان ئەدا، بۆئەوەی گەل لەدوای خۆیان کۆبکەنەوە، کاتێ دوایان کەوتن‌و بۆیان دەرکەوت کە ئەمانە هەمان نیشانەی دەرەبەگایەتی کۆنیان هەڵگرتووە،لێیان دوورکەوتنەوە بەپێکەنێنێکی گاڵتە جاڕانەوەو سوکایەتی پێکردنەوە.لەنواندنی ئەم شانۆگەریەدا بەشێك لەفەرەنسیە شەرعیەکان‌و " ئینگلتەرای گەنج" 7 بەشداریان کرد.کاتێ دەرەبەگەکان دەیسەلمێنن کەشێوازی چەوسانەوەکەیان جیاواز بوە لەشێوازی چەوسانەوەی بۆرژوازیەت، ئەوان بیریان دەچێت کە ئەوان لە ڕۆژگارو سەردەمێکدا خەڵکیان چەوساندۆتەوە کە بارودۆخ و مەرجەکانی زۆر جیاواز بوە و سەردەمەکەی بەسەر چووە، وەکاتێ دەیسەلمێنن کەپرۆلیتاریای نوێ لەسایەی دەسەلاتی ئەواندا بونیان نەبووە، بیریان دەچێت کەتەنها بۆرژوازیەتی نوێ پێویستە لەدایك بێت بۆ سیستەمە کۆمەڵگاییەکەیان .لەسەرو ئەمانەشەوە ئەوان سەرەتای مۆرکی کۆنەپەرستانەکەیان دەشارنەوە لەڕەخنەکانیاندا، بەڵکو ڕەخنە سەرەکیەکەیان لە بۆرژوازیەت خۆی شاردۆتەوە لەو گوتەیەیاندا کە دەڵێت:" ئەو چینەی کە دەچەوسێتەوە لەسایەی سیستەمێکدا، ئەوا سیستەمی کۆمەڵگای کۆن لەبنچینەوە لەناو دەبات" .ئەوان گلەیی لە بۆرژوازیەت ناکەن، زیاد لەوەی کە گلەیی لێ دەکەن لەبەرئەوەی پرۆلیتاریای هێنایە بون بەشێوەیەکی گشتی، بەڵکو گلەیی لە بۆرژوازیەت دەکەن لەبەرئەوەی پرۆلیتاریای شۆڕشگێڕی هێنایە بوون .لەبەرئەوە لەپیادەکردنی سیاسیاندا هەمیشە بەشدارن لەهەموو ڕێو شوێنە سەر کوتکەرانەکانیان دژی چینی کریکاران، سەرەڕای پیاهەڵدانە بێ ناوەڕۆکەکانیان ئەوان لەژیانی ئاسایی خۆیاندا ڕازین بەگرتنەوەی سێوە ئاڵتونیەکان، و ڕازین بەئالو گۆڕکردنی وەفاو خۆشەویستی و کەرامەت وبەبازرگانیکردن پێوەیان وەك لۆکەو چەوەندەرو عەرەق.8

هەروەك چۆن کاهینێك و دەرەبەگێك هەمیشە پێکەوە دەست لەناو دەست سۆشیالیستی کە هەنوتی‌و سۆشیالیستی دەرەبەگایەتیان بەرەو پێش بردووە هیچ کاتێك لەوە ساناتر نیە کە سیفەتی سۆشیالیستی بدەیت بەسەر مەناسیکە مەسیحیەکاندا، ئایا مەسیحیەتیش مولکیەتی تایبەتی و ژنهێنان‌و دەوڵەتیشی ڕەت نەکردەوە؟ لەجیاتی ئەوانە ئامۆژگاری نەدایە خێرکردن‌و سواڵکردن‌و پاراستنی لەش‌و ژیانی ڕەبەنی و کەنیسەیی؟ .کەواتە سۆشیالیستی مەسیحیەت شتێك نیە جگە لەئاوی پیرۆز کە کاهینێك دڵ ڕەشی ئۆرۆستۆکراتیەتی پێ دەشواتەوە.

ب – سۆشیالیستی بۆرژوازیەتی بچوك

ئۆرۆستۆكراتیەتی دەرەبەگایەتی تەنها چینێك نەبوو كە بۆرژوازیەت ڕووخاندی، مەرجەكانی خستە زبڵدانەوەو تواندیەوە لەناو كۆمەڵگای بۆرژوازیەتی نوێدا، لەكاتێكدا بۆرژوازیەتی شارەكان و كۆمەڵی جوتیارە بچوكەكان لەسەدەكانی ناوەڕاستدا بریتیبون لەپێشڕەوی بۆرژوازیەتی نوێ .

ئەم چینە تائێستاش لەو وڵاتانەی كەكەمتر لەڕووی پیشەسازیو بازرگانیەوە پێش كەوتون، ژیانێكی تەمەڵی دەژین لەپەنا بۆرژوازیەتە ڕوو لەگەشەكردوەكەدا، لەو وڵاتانەی كە تیایاندا شارستانیەتی نوێ گەشەیان كرد، بۆرژوازیەتی بچوكی نوێ دروست بوو كەلەنێوان پرۆلیتاریا و بۆرژوازیەتدا یاری دەكات، ئەو وەك بەشێكی تەواوكەری كۆمەڵگای بۆرژوازی سەرقاڵی خۆڕێكخستنەوەیەتی، و لەئەنجامی فشار خستنە سەریان تاكەكانی بەبەردەوامی بەرەو ڕیزەكانی پرۆلیتاریا دەڕۆن، سەرەڕای ئەوەش دەبینن كەلەگەڵ گەشەكردنی پیشەسازی گەورەدا ڕۆژی لەناوچونیان نزیك دەبێتەوە بەتەواوەتی، بەو سیفەتەی بەشێكی سەر بەخۆن لە كۆمەڵگای نوێدا، بۆ ئەوەی جێگەیان بگیرێتەوە لەبازرگانیو مانیفاتۆرە و كشتوكاڵدا، هەر وەك كارو بەكارهێنراوەكان كارێكی ئاساییە،لەوڵاتێكی وەك فەرەنسادا، كە چینی جوتیارەكان زیاد لەنیوەی دانیشتوان پێك دێنن، كە نوسەرەكان ئەوانەی لایەنگری پرۆلیتاریان دژی بۆرژوازیەتن، كە پێوانەی بۆرژوازی بچوك یان جوتیاری بچوك بەكار بێنن لەڕەخنەكانیاندا دژی سیستەمی بۆرژوازیەت، وەببنە لایەنگری كرێكاران لەڕوانگەی بۆرژوازیەتی بچوكەوە، بەم شێوەیە سۆشیالیستی بۆرژوازیەتی بچوك دامەزرا.سیسمۆندی ڕابەری ئەم ئەدەب و نوسینانەیە نەك لەفەڕەنسا بەڵكو لەئینگلتەراشدا.

ئەم سۆشیالیستیە زۆر بەژیرانە، دژایەتیەكانی لەپەیوەندیە بەرهەمهێنانە نوێكاندا چارەسەر كرد، وە بڕوبیانوەكانی ئابوریناسە دوو ڕووەكانی ئاشكرا كرد بەشێوەیەك سەلماندی كە كاریگەریە ڕوخێنەرەكانی بەماشێنكردن و دابەشكردنی كارو كۆكردنەوەی سەرمایەو موڵكیەتی زەوی و زارو بەرهەمی زیادەو تەنگژەو لەناوچونی حەتمی بۆرژوازیە بچوك و جوتیارە بچوكەكان و هەژاری پرۆلیتاریاو بێ سەروبەری لەبەرهەمهێناندا و جیاوازی زۆر لە دابەشكردنی ساماندا و جەنگی پیشەسازی گرگرتوو لەنێوان نەتەوەكان و نەمانی دابو نەریتە كۆنەكان و پەیوەندیە خێزانیە كۆنەكان و نەتەوە كۆنەكاندا، كەبەر بەرچ دانەوەیان ئاسان نەبێت.

ئەم سۆشیالیستیە، بەپێی ناوەڕۆكە دانراوەكەیەوە، یان گەرەكێتی كە هۆكارەكانی بەرهەمهێنان و ئاڵوگۆڕە كۆنەكان بگێڕێتەوە، بەمەش پەیوەندیە موڵكداریە كۆنەكان و كۆمەڵگا كۆنەكان دەگێڕێتەوە، یان بەزۆر هۆكارەكانی بەرهەمهێنان و ئاڵوگۆڕە نوێكان دەئاخزێنێتە ناو چوارچێوەی پەیوەندیە موڵكداریە كۆنەكانەوە كەهەڵیتەكاندن، كە پێویستیش بوو هەڵیان بتەكێنێت، ئەوەش لە هەردوو حاڵەتەكەدا كۆنەپەرستی و خەیاڵاویە " طۆباوی" لەهەمان كاتدا.

سیستەمی پیشەیی لەمانیفاتورەداو ئابوری بەتریاركی لە گوندەكاندا، بریتیە لەگوتەی كۆتایی ئەم ئاڕاستەیەش كۆتایی پێهات لەپێشكەوتنەكانی داهاتوویدا بۆ حاڵەتێكی ترسنۆك.

ج – سۆشیالیستی ئەڵمانی یان سۆشیالیستی " ڕاستەقینە"

ئەدەبی سۆشیالیستی و شیوعی لەفەرەنسادا، كە گەشەی كرد لەژێر فشاری بۆرژوازیەتی دەسەڵاتداردا دەربڕینێكی ئەدەبی بوو بۆ خەباتی دژی ئەو باڵا دەستیە چووە ناو ئەڵمانیاوە لەكاتێكدا بۆرژوازیەتی ئەڵمانی تازە دەستی بەخەباتكردنی دەكرد دژی دەرەبەگایەتی سەركوتكەر،بەشێوەیەكی زۆر

تینوو فەیلەسوف و لایەنگرانی فەلسەفەو نوسەرەکانی ئەڵمان ئەم ئەدەبەیان دەستپێکردو وەرگرت، ئەوان بیریان چوو کە هاتنی ئەم نوسراوانە لەفەرەنساوە بۆ ئەڵمانیا، لەگەڵ خۆدا و لەهەمان کاتدا بارودۆخی ژیانی فەرەنسای نەهێنا بۆ ئەڵمانیا، هەربۆیە ئەدەبی فەرەنسی لەبارودۆخی ئەڵمانیادا هەموو گرنگیە ڕاستەوخۆکانی ونکردو تەنها بووە ڕوویەکی ئەدەبی ڕووت، لەدواتریشدا تەنها بوە جێگەی هیواو چاوتێبڕین کە هیچ سودێکی نەبوو بۆ وەدیهاتنی ناوەڕۆکە مرۆڤایەتیەکەی، لەبەرئەوەش داواکاریەکانی شۆڕشی یەکەمی فەرەنسا لەڕوانگەی فەیلەسوفە ئەڵمانیەکانەوە لەسەدەی هەژدەهەمدا شتێك نەبوو جگە لەداواکاری " عەقڵی پێوانەیی " بەشێوەیەکی گشتی و دەرخستنی ویستی ڕێی شۆڕشگێڕی فەرەنسی نەبێت، و بەتەنها وەك چەند یاسایەکی ویستی ڕووت لێیان دەڕوانین وە ئەو ویستەی کە دەبێت بەڕاستی ویستێکی مرۆڤایەتی بێت .

تەنها کارێك کە نوسەرە ئەڵمانیەکان کردیان بریتیی بوو لە هاوسەنگی لە نێوان بیرو بۆچونە فەرەنسیە نوێکان و ویژدانی فەلسەفی کۆندا، یان ڕاستر وەرگرتنی بیروبۆچونە فەرەنسیەکان بەدەستپێکردن لەبیرو بۆچونە فەلسەفیەکانیان، ئەو وەرگرتنەش بەڕێگایەك بوو کە هەموو کەسێك لەسەرەتادا فێری زمانێکی بیانی دەبێت واتە بەهۆی وەرگێڕەوە، وەئاشکرایە چۆن ڕاهیبەکان ناونیشانی نوسراوەکانیان گۆڕیوە، کەباس لەئیش و کارە کلاسیکیەکان دەکات لەسەردەمی بت پەرستی کۆندا،بەناونیشانی چیرۆکەکانی قەدیسە کاسۆلیکیەکان .بەڵام نوسەرە ئەڵمانەکان لەبەرامبەر ئەدەبی فەرەنسی دونیایدا هەڵس و کەوتیان بەپێچەوانەی ئەوەوە بو، دەقە فەرەنسیەکانیان دەکردە پاشکۆی بیرو بۆچونە فەلسەفیەکانیان، بۆ نمونە لەژێر ڕەخنەی فەرەنسیدا بۆ پەیوەندیە داراییەکان نوسیان:– "ڕوونکردنەوەی مرۆیی" و لەژێر ڕەخنەی فەرەنسی بۆ دەوڵەتی بۆرژوازی " ڕەتکردنەوەی تەواوی دەسەڵاتی ڕەها " و .. هتد .

خستنە ناوەوەی ئەم دەربڕینە فەلسەفیە وشك و برنگانە لەژێر پێشخستنی فەرەنسیداو ناونانیان بەهەندێ ناوی وەك "فەلسەفەی کردار" و " سۆشیالیستی ڕاست" و " زانستی سۆشیالیستی ئەڵمانی" و " شیکردنەوەی فەلسەفی بۆ سۆشیالیستی" و ..هتد.

بەم ڕێگایە بەشێوەی ئاشکرا ئەدەبی سۆشیالیستی– شیوعی فەرەنسی خەسێنرا، لەبەرئەوەی ئەم ئەدەبەش لە دەستی ئەڵمانیەکاندا وازی هێنا لەبیرو ڕای خەباتی چینێك دژی چینێکی تر، ئەڵمانیەکان وای بۆ چوون کە ئەوان " سنورداری فەرەنسیان" تێپەڕاندووە وە ئەوانەی پارێزگاریان نەك لەپێداویستیە ڕاستەقینەکان، بەڵکو لەپێداویستی بۆ ڕاستی کردووە، نەك پارێزگاریان لەبەرژەوەندیەکانی پرۆلیتاریا، بەڵکو لەبەرژەوەندیەکانی مرۆڤایەتی کردووە، بەرژەوەندی مرۆڤ بەگشتی ئەو مرۆڤەی کە ئینتیمای بۆ هیچ چینێك نیەو بۆ واقعیش بەهیچ جۆرێك نیە، تەنها ئینتیمای بۆ ئاسمانێکی خەیاڵاوی فەلسەفی تەمومژاوی هەیە .

ئەو سۆشیالیستیە ئەڵمانیەی کەڕاهێنانە قوتابخانەییە گەمژەکانی بەشێوەیەکی جدی و هەیبەتێکی گەورە هەڵگرتبوو،دەهۆڵ و زوڕنای بەهەمان نەفەس بۆ لێدەدان ڕۆژ بەڕۆژ پاکێتیەکەی خۆی لەدەست دەدا.خەباتی بۆرژوازیەتی ئەڵمانی و بەتایبەتیش بۆرژوازیەتی بروسی و بەیەك وشە خەباتی بزوتنەوەی لیبڕاڵیەت دژی دەرەبەگ و موڵکیەتی ڕەها بوە خەباتێکی زیاتر جدی و کاریگەر .

بەم شێوەیە فورسەت درایە سۆشیالیستی " ڕاست" بۆ ڕووبەڕووبونەوەی بزوتنەوەی سیاسیی بەداواکاریە سۆشیالیستیەکان بۆ دابارانی نەفرەتە کۆنەکان بەسەر لیبڕاڵیەت و سیستەمی نوێنەرایەتی و فشاری بۆرژوازیەت و ئازادی ڕۆژنامە بۆرژوازیەکان و یاسای بۆرژوازی و ئازادی و یەکسانی بۆرژوازی و

ئاگادارکردنەوەی جەماوەر کەهیچی دەسناکەوێت لەو بزوتنەوە بۆرژوازیە، بەڵکو بەپێچەوانەوە هەموو شتێك لەدەست دەدات کە دووری دەخاتەوە لە سۆشیالیستی ئەڵمانی، ئەو ڕەخنە فەرەنسایانەی کەدەنگدانەوەی گەورەی هەبوو دەیسەپاند کە دەبێت کۆمەڵگایەکی بۆرژوازی نویٚ هەبێت لەگەڵ مەرجە ژیاری‌و مادیەکانی کە گونجاوە لەگەڵیدا، و لەگەڵ دەستوری سیاسی گونجاویشدا، ئەو پێداویستیانەی کە لەئەڵمانیادا کار بۆ وەدیهێنانی دەکرا.

سۆشیالیستی خزمەتی حکومەتە ڕەهاکانی ئەڵمانیا‌و دارو دەستەکەشی کردووە، لەکاهینەکان‌و زانا پەروەردەییەکان‌و دەرەبەگە گەمژەکان‌و بیرۆکراسیەکان وەك ترسێکی پێشبینی کراو دژی بەڵێنە ڕوو لەگەشەکردوەکانی بۆرژوازی .

سۆشیالیستیش تەواوکەرە بەئەرکەکەی لە خۆشیدا دامەزراند، بۆ تاڵی جێگەی قامچی‌و فیشەکی چەکەکان، کە حکومەتە جیاوازەکانی ئەڵمانیا بەرگریان لەخۆیان پیٚ دەکرد لەڕاپەڕینە کرێکاریەکاندا .ئەگەر چیش سۆشیالیستی " ڕاست " بەم شێوەیە دەستی پێکرد، وەك چەکێك لەدەستی حکومەتە بۆرژوازیەکانی ئەڵمانیا، ئەو ڕاستەوخۆ نمایندەی بەرژەوەندی ڕەجعیەتی دەکرد، بەرژەوەندی بۆرژوازی بچوکی ئەڵمانیا، وە ئەو بۆرژوازیە بچوکە کەپاشماوەی سەدەی شانزەهەم بوو کە لێکهەڵوەشا بەشێوازی جیاواز دەردەکەوێت، لەئەڵمانیادا بنچینەیەکی کۆمەڵگایی فعلی پێك دێنێت بۆ ئەو بارودۆخەی کە هەیە .پارێزگاریکردن لێی پارێزگاریکردنە لەبارودۆخی هەبووی ئەڵمانیا، ئەو ترسی لەناوچوونی حەتمی هەیە لەبەردەم دەسەلاّتی پیشەسازی‌و سیاسی بۆرژوازیەتدا، لەئەنجامی کۆبونەوەی سەرمایە لەلایەك‌و لەلایەکی تریشەوە لەبەر سەرهەڵدانی پرۆلیتاریای شۆڕشگێڕیی وە وای دەبینی کە سۆشیالیستی بلاّوبۆتەوە وەك بلاّوبونەوەی پەتایەك .ئەو سیما دروستکراوەی لە شەفافیەتی تیۆریە ڕووتەکان، کە نەخشێنراوە بە ووشە جوانەکان، وەبەشەوقی ویژدانێکی گەرم سەرقافڵەی بۆ کراوە، ئەو سیمایە کە سۆشیالیستەکانی ئەڵمانیا هەندیٚ لە "ڕاستیە نەمرەکان" " جێگرەکان" لاوازەکانیان پێداپۆشیوە،تەنها بۆڕەواج پەیداکردن بوو لەلای جەماوەر .

ڕۆژ بەڕۆژ سۆشیالیستی ئەڵمانیا لەلای خۆیەوە درکی بەوە کرد کە ئەرکەکەی بریتیە لە پارێزگاریکردن لەو بۆرژوازیەتە بچوکە، ڕایگەیاند کەنەتەوەی ئەڵمان نەتەوەیەکی ئاساییە وە بۆرژوازیەتی بچوکی ئەڵمان بریتیە لە مرۆڤێکی ئاسایی، لەسەر بیٚ ڕەوشتیەکەی زیادیکرد بەمانایەکی نادیار دوو سیفاتی سامی‌و سۆشیالیستی بۆ زیاد کرد، بەمەش وایلێکرد کەپێچەوانەی واقعەکەی پیشان بدات، وە ڕاستەوخۆ بەناڕاستەی بەرەنگاربونەوەی شیوعیەت پاڵی پێوە نا کە بە" ڕوخێنەرە ناشیرینەکە" ناوی دەبرد، و ڕایگەیاند کە ئەو بەتەنیایی دەفرێت بەسەر هەموو ململانیٚ چینایەتیەکاندا، بێجگە لە کەمینەیەکی کەم نەبێت، هەموو نوسراوە سۆشیالیستی و شیوعیەکان کە ئاڵوگۆڕی پێدەکرا لەئەڵمانیادا سەر بەو بوارەی ئەو ئەدەبە ناشیرین‌و دەمارگیرییەیە 9 .

2 – سۆشیالیستی پارێزگارکار یان سۆشیالیستی بۆرژوازی

بەشێك لەبۆرژوازیەت حەز دەکەن بەچارەسەرکردنی بارودۆخی خراپی کۆمەڵگا بۆ دابینکردنی مانەوەی کۆمەڵگای بۆرژوازی ئابوریناسان‌و چاکەخوازان‌و مرۆڤ دۆستەکان و ئەوانەی کە حەز بە چاکردنی چینە ڕەنجدەرەکان دەکەن ڕێکخەری کارە چاکەخوازەکان‌و خێرخوازەکان‌و کۆمەڵەی پارێزگاری لە ئاژەلاّن‌و کۆمەڵەی میانڕەو و بەقەناعەتەکان و چاکە خوازە بیر تەسکەکان لەهەموو چینەکان و

سۆشیالیستی بۆرژوازیەکان دەچنە چوارچێوەی ئەم بەشەوەو وا دارێژاوە وەك مەزهەبێکی تەواو، نمونەی ئەمەش " فەلسەفەی بێ نەوایی" بۆردۆنە.

بۆرژوازیە سۆشیالیستەکان مەرجەکانی ژیانی کۆمەڵگای نوێیان دەوێت، بەڵام بەبێ خەبات و مەترسیەکانی کەلێوەی دروست دەبێت، ئەوان کۆمەڵگایەکی هەبوویان دەوێت کەبێ خەوش بێت لەو توخمانەی کە شۆڕشی پێدەکەن و دەیڕوخێنن،ئەوان بۆرژوازیەتیان گەرەکە بەبێ پرۆلیتاریا،بۆرژوازیەت خەون بەدنیایەکەوە دەبینێت کەباشترین دونیابێت، سۆشیالیستی بۆرژوازیەکان ئەم بۆچوونە دادەڕێژێت کەنیوەیان مەزهەبێکی تەواو بەهێز دەکات، ئەو کاتێ بانگەشەی پرۆلیتاریا دەکات بۆ وەدیهێنانی و چوونە ناو ئۆرشەلیمێکی نوێوە، لەڕاستیدا تەنها داوا دەکات کە پرۆلیتاریا دەست بەو کۆمەڵگایەی ئێستاوە بگرێت، بۆ ئەوەی ڕق و قینەکانی لەدەوری ئەو کۆمەڵگایە بڕەوێتەوە .لێرەدا شێوازێکی تری ئەم سۆشیالیستەش هەیە، زیاتر پراکتیکیەو کەمتر مەزهەبیە، هەوڵ ئەدات کە چینی کرێکار دوور بکەوێتەوە لە بزوتنەوە شۆڕشگێڕیەکان بەهیوای ئەوەی کە سوودی پێبگەیەنێت، نەك ئەو گۆڕانە سیاسیە یان ئەویتر، بەڵکو تەنها گۆڕانی بارودۆخی ژیانی مادیەتی بەلاوە گرنگە، یان بارودۆخی ئابوری .

ئەو سۆشیالیستیە بەهیچ شێوەیەك لەوە تێناگات کە گۆڕانی بارودۆخی ژیانی مادیەت پێویست بەڕەتکردنەوەی پەیوەندیە بەرهەمهێنانە بۆرژوازیەکان دەکات، کە لەڕێگەی شۆڕشگێڕیەوە جێبەجێ نابێت، بەڵکو مەبەستی چاکسازی کارگێڕیە کە پشت دەبەستێت بەبنچینەی ئەو پەیوەندیە بەرهەمهێنانە، بەمانای هیچ شتێك ناگۆڕێت لەپەیوەندی نێوان سەرمایەو کاری بەکرێ،بەڵکو لەباشترین حاڵەتدا خەرجی دەسەڵاتی بۆرژوازیەت کەم دەکاتەوەو دەوڵەت سوك دەکات .

سۆشیالیستی بۆرژوازیەکان ناگاتە دەربڕینێکی گونجاو تەنها لەکاتێکدا نەبێت کەتەنها دەربڕینێکی بەیانی(تخطيطی) نەبێت،ئازدای بازرگانی بۆ بەرژەوەندی چینی کرێکارو پارێزگاری گومرگ بۆ بەرژەوەندی چینی کرێکارو بەندیخانە تاکەکەسیەکان بۆ بەرژەوەندی چینی کرێکار، ئەمە تەنها ئەو وشە کۆتایی و ڕاستەقینەیەیە کە سۆشیالیستی بۆرژوازیەکان مەبەستێتی .

سۆشیالیستی بۆرژوزای ناشاردرێتەوە تەنها لەو بانگەشەیەیاندا نەبێت کە دەڵێت:" بۆرژوزایەکان ئەو بۆرژوزایانەن کە لەبەرژەوەندی چینی کرێکاراندا بن" .

3. سۆشیالیستی و شیوعیەتی ڕەخنەگرانەی خەیاڵاوی

لێرەدا باس لەو ئەدەبە ناکەین کە دەربڕی داواکاریەکانی پرۆلیتاریا بوە لەهەموو شۆڕشە گەورە نوێکاندا وەك "نوسینەکانی بابۆف و ...هتد " .هەوڵە سەرەتاکانی پرۆلیتاریا،بۆ زاڵکردنی بەرژەوەندیە چینایەتیەکانی ڕاستەوخۆ لەزەمانی هەڵچونێکی گشتیدا لەسەردەمی ڕوخانی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتیدان سەرکەوتوو نەبوو بەلەبەرچاوگرتنی کۆرپەلەیی پرۆلیتاریا خۆی، وەنەبونی مەرجە مادیەکان بۆ ڕزگار بوونی، کە لەپێش هەموو شتێکدا بەرئەنجامی سەدەی بۆرژوزایەت و ئەدەبی شۆڕشگێڕی بوو کەهاوکات بوو لەگەڵ بزوتنەوە سەرەتاییەکانی پرۆلیتاریادا وەك پێویست لەناوەڕۆکدا کۆنەپەرستی بوو, ئەو داوای دەسگرتنەوەیەکی گشتی دەکرد،لەگەڵ هەموو خراپەکانیدا .لەڕاستشیدا هەموو مەزهەبەکانی سۆشیالیستی و شیوعیەت وەك مەزهەبەکانی سان سیمۆن و فۆرییەو ئۆین و .. هتد، دەرکەوتن لە قۆناغی یەکەمی کۆرپەلەییدا لەململانێی نێوان پرۆلیتاریا و بۆرژوزایەتدا، لەو سەردەمەی کە پێشتر باسمان کرد لەبەشی (بۆرژوزایەت و پرۆلیتاریادا).

داهێنەرانی ئەو مەزهەبانە بەڕاستی ململانێی نێوان چینەکان دەردەخەن، هەروەك چۆن کاریگەری توخمە ڕوخێنەرەکانی ئەو کۆمەڵگایانەش دەردەخەن، بەڵام ئەوان بە ئاڕاستەی پرۆلیتاریا یان کاری خۆڕسکی مێژوویی دەریناخەن، یان هەر بزوتنەوەیەکی سیاسیی تایبەت پێیەوە .

کاتێ گەشەکردنی ململانێی چینایەتی هاوشانە لەگەڵ گەشەکردنی پیشەسازیدا، ئەوان ناتوانن مەرجە مادیەکان بدۆزنەوە بۆ ڕزگارکردنی پرۆلیتاریا، ئەوان لەلێکۆڵینەوەکاندا دەگەڕێن بەدوای زانستێکی کۆمەڵایەتیدا، بەدوای یاسای کۆمەڵایەتیدا، بۆ دروستکردنی ئەو مەرجانە.دەربارەی شێوازی یەکەمی ململانێی چینایەتی، و دەربارەی بارودۆخی ژیانیان،بیرو باوەڕەکانیان وایە کە ئەوان لەسەروو هەموو ململانێیەکی چینایەتیەوەن، ئەوان دەیانەوێت کە ژیانی هەموو ئەندامێکی کۆمەڵگا باش بکەن، تەنانەت بۆ ئەوانەشیان کە ژیانیان خۆشە، لەبەرئەوە ئەوان بەبەردەوامی ڕوو لەهەموو کۆمەڵگا دەکەن بەبێ جیاوازی، بەڵکو ئەوان لەڕاستیدا ڕوو لەچینە سەردەستەکە دەکەن، مرۆڤ دەبێت لەمەزهەبەکەیان تێبگات بۆ ئەوەی دایبنێت بەوەی کە باشترین پلانە کە لەتوانادا بێت بۆ باشترین کۆمەڵگا کە بتوانرێت پێکبهێنرێت.کەواتە ئەوان هەموو چالاکیەکی سیاسی دوور دەخەنەوە، بەتایبەتیش هەموو چالاکیەکی شۆڕشگێڕی، ئەوان دەیانەوێت لەڕێگەی ئاشتیەوە و بێ توندو تیژی بگەنە ئامانجەکانیان، هەوڵیش دەدەن کەڕێگا بڕن بۆ ئینجیلێکی کۆمەڵایەتی نوێ بەئەزمونی سەرنەکەوتووی بچوکەوەو بەهێزی نمونەیی .ئەم وەسفە خەیاڵیە بۆ کۆمەڵگای داهاتوو، لەکاتێکدا کەهێشتا پڕۆلیتاریای تیادا ماوە،کەگەشەکردنی ڕۆژی ماوە کەسەیری گوزەرانی خۆی دەکات بە چۆنایەتی لەکاتێکدا خۆی خەیاڵیە، کە لەپاڵنەرە سەلیقە یەکەمەکانیەوە سەرهەڵدەدات، بەرەو گۆڕانێکی سەرتاسەری کۆمەڵگا .

نوسینە سۆشیالیستی و شیوعیەکانیش بەهەمان شێوە بابەتی ڕەخنەییان تیادایە، هێرش دەکاتە سەر ئەو کۆمەڵگایەی کە هەیە بەهەموو بنەماکانیەوە، لەگەڵ ئەوەشدا بابەتێکی زۆر بەنرخ پێشکەش بەکرێکاران دەکات بۆ بیر ڕوناککردنەوەیان،بابەتە پۆزەتیفەکانی دەربارەی کۆمەڵگای ئایندەن وەك نەهێشتنی جیاوازی و دژایەتی نێوان شارو لادێ،و هەڵوەشانەوەی خێزان، قازانجی تایبەتی، کاری بەکرێ ،بانگەشەی پێکەوە ژیانی کۆمەڵگایی، گۆڕینی دەوڵەت تەنها وەك ئیدارەیەکی بەرهەمهێنان، هەموو ئەم بابەتانە تەنها دەربڕی نەهێشتنی ململانێی چنایەتین کە دەستی بەگەشەکردن کردووە،کە هیچ لەم نوسینانە نازانێت تەنها شێوەیەکی سەرەتاییان نەبێت کە نادیاریکراون، لەبەر ئەوەی ئەم بابەتانە تەنها مانایەکی خەیاڵاوی ڕوونیان هەیە.

گرنگی سۆشیالیستی و شیوعیەتی ڕەخنەگرانەی خەیاڵاوی بەشێوەیەکی پێەوانەیی دەگونجێت لەگەڵ پێشکەوتنی مێژوویدا، بەهێندەی گەشەکردنی ململانێی چینایەتی و بەرجەستە بونی، ئەو بەرزبونەوە خەیاڵاوییە لەو ململانێیە وون دەبێت، وەخەباتە خەیاڵاویەکەی هەموو نرخێکی پراکتیکی و هەموو بەهانەیەکی تێوری ونەدکات، لەبەر ئەوە ، ئەگەر دانەرانی ئەو مەزهەبانە شۆڕشگێڕیش بووبن لەزۆر بوارەوە، ئەوا دەرویش و پاشەکەوتەی ڕێبازەکەیان لە زۆر کاتدا پەل و پۆی کۆنەپەرستیان پێك هێناوە، ئەوان دەستیان گرتووە بەبیرو بۆچونەکانی مامۆستاکانیانەوە دەربارەی پێشکەوتنی مێژوویی ڕوو لەزیاد بوون بۆ پرۆلیتاریا، لەبەر ئەوە بەبەردەوامی هەوڵی کوژانەوەی ململانێی چینایەتی نوێ دەدەن، یان هەوڵی ڕێکەوتن دەدەن لەنێوان ئەو دژانەدا، ئەوان تائێستاش خەون بەوەدیهێنانی ئەزمونە خەیاڵاویەکانیانەوە بۆ کۆمەڵگا دەبینن"دامەزراندنی فالانستیرات" 10 ی دابڕاو، وە دامەزراندنی ئۆردوگا ناوخۆییەکان 11 ، و دامەزراندنی ئێکاری 12 بچوك,وێنەیەکی بچوككراوە لەئۆرشەلیمی نوێ وە بۆ

بیناکردنی ئەم کۆشکانە لەسەر لم پێویستە لەسەریان کە داوا لە دڵ نەرمی و گیرفانی بۆرژوازیەت بکەن، وورده وورده هەڵدەخلیسکێنە ناوڕیزەکانی سۆشیالیستی کۆنەپەرستیەوە یان پارێزگارکارەکانەوە کەپێشتر باسمان کردن، ئەوان هیچ جیاوازیەکیان لەگەڵیاندا نیە تەنها بەوەی خەیاڵاویەکان زیاتر بەرنامە ڕێژن، وەبەبیرو باوەڕێکی پڕوپوچ و دەمارگیر کە سەرنجڕاکێشترە بۆ کارە کۆمەڵایەتیەکانیان.لەبەر ئەوە بەرەنگاری هەموو بزوتنەوەیەکی سیاسیی کرێکاری دەکەن، کەناتوانرێت دەربچێت تەنها بە کوفرکردنێکی کوێرانە بۆ ئینجیلی نوێ نەبێت، ئۆینیەکان لەئینگلتەرەو فۆرییەکان لەفەرەنسا لەوێ دژی شارتیەکان و لێرەش ڕیفۆڕمخوازەکان دەبنەوە 13 .

*　　　*　　　*

بەشی چوارەم

هەڵوێستی شیوعیەکان لەحیزبە ئۆپۆزسیۆنە جیاوازەکان ئاماژە بەبەشی دووەم بەئاشکرا هەڵوێستی شیوعیەکان ڕوون دەبێتەوە لە حیزبە کرێکاریەکانی کەهەن، هەروەها هەڵوێستیان دەربارەی شارتیەکان لەئینگلتەرە و ڕیفۆڕمخوازە کشتوکاڵیەکان لەئەمریکای باکوردا .ئەوان (شیوعیەکان) خەبات دەکەن بۆ هێنانەدی ئامانج و بەرژەوەندیە ڕاستەوخۆکانی چینی کرێکاران،بەڵام لەهەمان کاتیشدا نوێنەرایەتی لەم بزوتنەوەیەی ئێستاشدا دەکەن و لەئایندەشدا بەهەمان شێوەن، لەفەرەنسادا شیوعیەکان دەچنە پاڵ حیزبە سۆشیال دیموکراتەکان 14 . دژی بۆرژوازیەتی پارێزگاریکارو ڕادیکاڵیەکان، بەبێ وازهێنانیان لەمافی هەڵوێست وەرگرتنی ڕەخنەییان لەدروشمە قەبەو باق و بریقەکان و خەونەکانی کە لەنەریتی شۆڕشگێڕی ماونەتەوە .

لەسویسرادا، پشتگیری لە ڕادیکاڵیەکان دەکەن، بەبێ ئەوەی لەبیریان بچێت کە ئەو حیزبە لەتوخمە دژەکانیش پێک هاتووە، پێك هاتووە لە سۆشیالیستەکان و دیموکراتەکان بەتێگەیشتنی فەرەنسی بۆ وشەکە، وەبەشێك لە بۆرژوازیە ڕادیکاڵیەکان .

لەپۆڵۆنیادا، شیوعیەکان پشتگیری لەو حیزبە دەکەن کەوا لە شۆڕشی کشتوکاڵی بکات مەرجێك بۆ ئازادکردنی نیشتیمانی واتە ئەو حیزبەی کە ژیانی کردەبەری ڕاپەڕینی (کراکاو) لە ساڵی 1846 دا .

لەئەڵمانیادا حیزبی شیوعی لەگەڵ بۆرژوازیەت خەبات دەکات هەر کاتێك بۆرژوازیەت بەرەنگاری ڕژێمی پاشایەتی ڕەهاو موڵکیەتی زەوی و وزارو دەرەبەگایەتی و بۆرژوازیەتی بچوکی ئاسۆ بەرتەسك بووەوە بەشێوەیەکی شۆڕشگێڕانە، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ چرکەیەکیش غافڵ نەبوە لەدروستکردنی هۆشیاریدا تاتوانیبێتی لەلای کرێکارن دەربارەی دژایەتی و دوژمنایەتی لەنێوان بۆرژوازیەت و پرۆلیتاریادا،تاکرێکارانی ئەڵمانی بتوانن کەیەکسەر مەرجە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانی بۆرژوازیەت و دەسەڵاتەکەی دایدەهێنن ئاراستە بکەن وەك جۆرەها چەك دژی بۆرژوازیەت، بۆ ئەوەی خەبات دژی بۆرژوازیەت خۆی دەستپێبکات ڕاستەوخۆ دوای ڕووخانی چینە کۆنەپەرستیەکانی ئەڵمانیا .

هەموو ئەرکە سەرەکیەکەیان بەرەو ئەڵمانیا ئاراستە دەکەن،لەبەرئەوەی ئەڵمانیا لەسەر سەکۆی شۆڕشی بۆرژوازیە،لەبەرئەوەی ئەڵمانیا ئەو گۆڕانە جێبەجێ دەکات لەبونی مەرجەکانی شارستانیەتی زیاتر پێشکەوتووی ئەوروپاداو لەگەڵ گەشەکردنی زۆری پرۆلیتاریادا لەبەرامبەر ئینگلتەرەی سەدەی

حەڤدەهەمداو فەرەنسای سەدەی هەژدەهەمدا، لەبەرئەوەی شۆڕشی بۆرژوازی ئەڵمانیا چیٚ نابێت بەبیٚ ئەوەی درێژکراوەی ڕاستەوخۆی شۆڕشی پرۆلیتاریا نەبێت .

بەکورتی شیوعیەکان لەهەموو جێگەیەکدا پشتگیری لەهەموو بزوتنەوەیەکی شۆڕشگێڕی دەکەن دژی بارودۆخی کۆمەڵگای سیاسی هەبوو، و لەهەموو ئەو بزوتنەوانەشدا مەسەلەی خاوەنداریٚتی گەورە دەکەن، جا چەندە مەسەلە سەرەکیەکەی ئەو بزوتنەوەیە گەشەی کردبێت.

لەکۆتاییدا شیوعیەکان لەهەموو جێگەیەکدا کاردەکەن بۆ دامەزراندنی پەیوەندیەکانو هێنانەدی تێگەیشتن لەنێوان حیزبە دیموکراتیەکاندا لەهەموو وولاٌتاندا، وەشیوعیەکان شاردنەوەی بیرو بۆچونو مەبەستەکانیان ڕەتدەکەنەوە و بەئاشکرا ڕایدەگەیەنن کە تاکە ڕێگا بۆ گەیشتن بەئامانجەکانیان ڕووخاندنی سیستەمی کۆمەڵگای سەردەستە لەڕێگەی توندو تیژیەوە، باچینە سەر دەستەکان هەڵلەرزن لەترسی شۆڕشی شیوعیەت، چونکە پرۆلیتاریا هیچ شتێکیان نیە کە لەدەستیان بچێت جگە لەچەوسانەوەکەیان و دونیایەکیشیان لەبەردەمدایە بۆ ئەوەی وەدەستی بهێنن.

کرێکارانی دونیا یەکگرن !

*   *   *

*   *

*

پەراوێزەکانی بەیانی شیوعی

========================

1. مەبەست لە بۆرژوازیەت، چینی سەرمایەداری نوێن، کە خاوەنی هۆکارەکانی بەرهەم هێنان کەکاری بەکریٚ بەکاردەهێنن، مەبەست لەپرۆلیتاریاش چینی کرێکاری نوێن کە بەکریٚ کاردەکەن کە خاوەنی هیچ هۆکارێکی بەرهەم هێنان نین بۆیە ناچارن کە هێزی ئیشکردنەکەیان بفرۆشن بۆ ئەوەی بژین (تێبینی ئەنگلز ، لەچاپە ئینگلیزیەکەیدا ساڵی 1888) .

2. مێژووی ڕژێمی کۆمەڵگایی کەلەپێش ئەو مێژووە نوسراوەوە بوو، بەمانای نامێژوویی، تاڕادەیەکی زۆر دیار نیە، ئیدی لەو کاتەوە لەساڵی 1847 وە هاکستهاوزن موڵکیەتی گشتی زەوی لە ڕوسیادا دۆزیەوە، .وە ماورەر ئەوەی سەلماند کە ئەو موڵکیەتە بنچینەی کۆمەڵگا بوو کە لەڕووی مێژووەوە هەموو هۆزە ئەڵمانیەکانی لێوە دەرچووە، دواتر وردە وردە مەشاعیەتی گوند دەرکەوت ، لەگەڵ موڵکیەتی کۆمەڵ بۆ زەوی کەشێوەی سەرەتایی بوو بۆ کۆمەڵگا، لەهندەوە بۆ ئێرلەندا.

لەکۆتایدا پێکهاتەی ناوخۆیی بۆ ئەو کۆمەڵگا شیوعیە سەرەتاییە دۆزرایەوە، بەشێوە نایابەکەی لە چوارچێوەی دۆزینەوە نەمرەکەی مۆرگان: دۆزینەوی سروشتی ڕاستی هۆز و پێگەی لەهۆزدا، وەبەتوانەوەی ئەو یەکێتیە سەرەتاییە، کۆمەڵگا دابەش دەبێت بۆ چینە جیاوازەکان،لەئەنجامیشدا دەبنە دژی یەکتری (تێبینی ئەنگلز لەچاپی ئینگلیزی 1888 و چاپی ئەڵمانی 1890) دا، کە هەوڵیداوە بۆ بەدواداچونی زیاتری ئەو پرۆسەی توانەوەیە لە هەردوو کتێبی ئەنگلز

"بنچینەی خێزان " و " موڵکیەتی تایبەتو دەوڵەت" چاپی دووەم شتوتگارت (تێبینی ئەنگڵز بۆ چاپی ئینگلیزی 1888).

3. مامۆستا ئەندامێکە کەتەواوی مافی هەیە لەپیشەکەیدا، مامۆستایە لەشوێنی ئیشەکەیدا، نەك سەرۆکەکەی (تێبینی ئەنگڵز لەچاپی ئینگلیزی ساڵی 1888).

4. لەژێر ناوی کۆمۆنات کە ئامازەبوو بۆ شارەکان، کە لەفەرەنسادا دادەمەزرا تەنانەت پێش ئەوەی لەدەسەڵاتدراە دەرەبەگەکانیشی بسێنرێت،ئیدارەی هەرێمی خۆیی و مافی سیاسی بۆ چینی ڕەشو ڕووت بەشێوەیەکی گشتی، لێرە ئینگلتەرە دەردەکەوێت وەك نمونەیەکی پێشکەوتوو بۆ ئابوری بۆرژوازیو فەرەنسا وەك نمونەیەکی گەشەکردووی سیاسیی، (تێبینی ئەنگڵز لە چاپی ئینگلیزی 1888) .

5. لەدوایدا مارکس ڕوونیکردەوە کەکرێکار کارەکەی نافرۆشێت . بەڵکو نرخی کارەکەی دەفرۆشێت، ئەمە لەپێشەکی کتێبەکەی ئەنگڵزدا نوسراوە بەناونیشانی (کاری بەکرێ و سەرمایە) .

6. مەبەست لێرەدا، گەڕانەوەی موڵکیەت نیە لە ئینگلتەرەدا (1660 – 1689)، بەڵکو لەفەرەنسادا (1814 – 1830) (تێبینی ئەنگڵز بۆ چاپی ئینگلیزی 1888) .

7. لیجیتیمیون (شەرعیەکان)، حیزبێك بوو لەنەجیبزادە خاوەن زەویەکان، لایەنگرانی گەڕانەوەی بنەماڵەی بۆربۆن بوون بۆ دەسەڵات لەفەرەنسادا، کە دامەزرا لەدوای شۆڕشی تەموزی 1830 وە" ئینگلتەرای گەنج "، کۆمەڵێك لە ئۆروستۆکراتە ئینگلیزەکان بوون، کە سەریان هەڵدا لە 1842 دا کە ژمارەیان لەپیاوانی سیاسەتو ئەدەب کەلایەنگرانی حیزبی پارێزگاران بوون لەو کۆمەڵەیەدا بوون، لەناوبانگترین ئەندامەکانی "دیزرائیلی و تۆماس کارلیل " بون .

8. ئەوە بەپلەی یەکەم بەسەر ئەڵمانیادا جێبەجی دەبێت، کاتێك کە ئۆرۆستۆکراتە کشتوکاڵیەکانو خاوەن زەویە گەورەکانی ئەڵمانیا، سەرپەرشتی ئیدارەی کاروباری ئابوریان لەبەشێکی گەورەی زەوەیەکانیاندا دەکرد، لەسەر حسابی تایبەتی خۆیان لەڕێگەی نوێنەرەکانیانەوە کە لەگەڵ ئەمانەشدا کارخانەی گەورەی شەکرو عەرەقیشیان هەبوو، دەوڵەمەندترین ئۆرۆستۆکراتە ئینگلیزەکان نەگەیشتە ئەو ڕادەیەی ئەڵمانەکان، بەڵام ئەوان دەیانزانی چۆن قەرەبووی دابەزینی زەویەکانیان دەکەنەوە بەپێدانی ناوەکانیان بۆ دامەزرێنەرانی کۆمپانیا هاوبەشەکان کە گومانی بەڕادەیەکی کەم یان زۆریان لێدەکرا، (تێبینی ئەنگڵز بۆ چاپی ئینگلیزی 1888) .

9. گەردەلولی شۆڕشی 1848 هەموو ئەو ئاراستە لاوازنەی گسك لێدا،و ئەو خواستانەشی لەناوبرد بۆ درێژەدان بەسەرقاڵ بوون بەسۆشیالیستەوە، نمونەی سەرەکی، بەڵکو شێوازی کلاسیکی بۆ ئەو ئاراستەیە کەبریتیە لە بەڕێز کارل غرۆن (تێبینی ئەنگڵز لەچاپی ئەڵمانی 1890) .

10. فلانستیر phalanstere، ناوی ئەو کۆشکە کۆمەڵایەتیانە بوو کە فۆریە لەخەیاڵیدا بوو، (تێبینی ئەنگڵز چاپی ئەڵمانیا 1890)

11. ئۆردوگا ناوخۆییەکان Hom – colonies :– ئۆین بەم شێوەیە ناوی لە کۆمەڵگا شیوعیە نمونەییەکانی دەنا(تێبینی ئەنگڵز لەچاپی ئەڵمانی 1890) .

12. ئیکاریە (Icarie) :– ناوێکە کە (ئاتیان کابە) بەسەر وڵاتێکدا داینا کە لەخەیاڵیدا بوو، دواتر بۆ کۆلۆنێکی شیوعی کە لە ئەمریکادا دایمەزراند، (تێبینی ئەنگڵز بۆ چاپی ئینگلیزی 1888). ناوی شارێکی خەیاڵییە کە (ئاتیان کابە) دامەزراوە شیوعیەکانی پێ وەسف دەکرد(تێبینی ئەنگڵز چاپی ئەڵمانی 1890) .

13. مەبەست لە ڕیفۆرمخوازەکان، لایەنگرانی ڕۆژنامەی لاریفۆرم Lareforme "ڕیفۆرم " بوو، کە لەپاریس لەساڵی 1848 دا دەردەچوو .

14. ئەو حیزبە لەپەرلەماندا " لیدرو دۆلان " نمایندەی دەکرد و لە ئەدەبدا " لۆی پلان" و لە ڕۆژنامەی ڕۆژنانەشدا ڕۆژنامەی " لاریفۆرم " نمایندەی دەکرد، وە ئامازەیان پێدەدرا بەسۆشیال دیموکرات.

ئەم ناوە داهێنرا بۆ ئەو حیزبە دیموکرات یان سۆشیالیستەی کە بەڕێژەیەك دیموکراتی و سۆشیالیستی بوون (تێبینی ئەنگڵز چاپی ئینگلیزی 1888)، ئەو کاتە لەفەرەنسادا بەناوی حیزبی سۆشیال دیموکراتەوە نەبوو، کەلەسیاسەتدا " لیدرو دۆلان" نمایندەی دەکردو لەئەدەبدا " لۆی پلان " و زۆر لە سۆشیال دیموکراتەکانی ئەڵمانیای ئێستاوە دوور بوون(تێبینی ئەنگڵز لە چاپی ئەڵمانی 1880) .

*　　　*　　　*

*　　　*

*

سۆشیالیستی 3

- **چەمکی سۆشیالیستی Socialism**

لای ژمارەیەك لە بیرمەندان سۆشیالیستی بریتیە لە کۆمەڵێکی تەواو لەبیروبۆچوون و بەرنامە و هۆکاری سیاسی و کۆمەلایەتی کە بەشدار دەبێت بەچاوپۆشین لە جیاوازیەکان لەووردەکاریەکاندا.لە ڕەتکردنەوەی کۆمەڵگای چەوسێنەرەوە و بڕوایەکی جێگیر و پتەوی هەیە بە پێشکەوتنی حەتمی کۆمەڵگاکان.وجەخت لەویستی دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی زۆرتر دادپەروەرانە دەکاتەوە کە یەکسانییەکی فعلی تیادا وەدیبێت لە نێوان هەموو خەڵك و هەموو نەتەوەکاندا.

سۆشیالیستی لە هاوبەشیکردنەوە هاتوە بۆ نمونە چەند کەسێك لەدامەزراندنی کۆمپانیایەك و شەریکایەتیەك دروست دەکەن بۆ وەرگرتنی بڕیارەکانیان. سۆشیالیستی زاراوەیەکە دەربڕی سیستەمێکی ئابوری یان کۆمەلایەتیە. سۆشیالیستی دەرکەوت بەچەند لێکدانەوەیەك وەك سۆشیالیستی مەسیحی و سۆشیالیستی فەڕەنسی و سۆشیال دیموکرات و سۆشیالیستی زانستی . دیارترین سیستەمی سۆشیالیستی بریتی بوو لەوەی کە لە یەکێتی سۆڤیەتدا پەیڕەویانکرد کە بریتی بوو لە سۆشیالیستی زانستی و فەڕەنساش لە سەردەمی فرانسوا میتراندا سۆشیال دیموکراتی پەیڕەوکرد.

سۆشیالیستی زاراوەیەکی فراوانە و دەشێت چینێکی کەم یان زۆر بەشداریبکەن لە دابەشکردنی سامانی ولاتدا.سۆشیالیستی 4 بریتیە لە کۆمەڵێکی تەواو لە چەمك و بەرنامە کە ئامانجی لەناوبردنی کۆمەڵگای سەرمایەداریە و دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی زیاتر خۆبژێو و دادەوەری و وەدیهێنانی

یەکسانی لەنێوان سەرجەم تاکەکان و برایەتی لەنێوان نەتەوەکاندا , وەك زانراوە کە ئایدۆلۆژیای سۆشیالیستی لە سێ توخم دەدوێت:-

توخمەکانی سۆشیالیستی

1. توخمی ئابوری :-

سۆشیالیستەکان وایدەبینن کە لەگرنگترین هۆکارە بزوێنەرەکانی کۆمەڵگاکان و جەماوەرە و بریتیە لە جۆری پەیوەندیە ئابوریەکان لەڕووی ڕۆڵی قازانج و چۆنێتی گونجاندنی لە چونە ناو و دابەشکردنی خێرو بێری کۆمەڵگا بەسەر تاکەکانیدا و چۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵ زێدەبایدا.ئەوان وادەبینن کە باشترین هۆکار بۆ هێنانەدی سوودی گشتی بریتیە لە گواستنەوەی موڵکیەتی هۆکارەکانی بەرهەمهێنانی گشتی سەرەکی لە موڵکیەتی تاکەوە بۆ موڵکیەتی دەوڵەت((گشتی)) ئەوەی کە پێی دەوترێت((خۆماڵیکردن)).

2. توخمی فەلسەفی:-

سۆشیالیستەکان وای بۆ دەچن لە هەڵوێستە فەلسەفیەکانیانەوە کە حوکم دەدەن بەسەر کۆمەڵگاکانی ئێستادا کە بریتین لە کۆمەڵگای چەوسێنەر و خراپ کە پێویستە هەیکەلەکانیان بگۆڕدرێن. هەروەها لە بنەمای ئەوەی کە دەبێت ئەو گۆڕانانە وەدەبیێت و هەروا لەبەرئەوەی ژیان لەسەر ململانێی دژەکان کە سەریان هەڵداوە لەبەر پێویست بوون لە کەشو هەوایەکی بابەتیەوە کە پشت نابەستێتە سەر ویست و نیازەکان .

3. توخمی خەباتگێڕی :-

سۆشیالیستەکان وای دەبینن کە خەباتی ڕۆژانەی بریتیە لە بنەما و زامنی گۆڕانی شۆڕشگێڕی سۆشیالیستی. دوای ئەوە ئەوان هیچ جیابونەوەیەك لەنێوان تیۆری و پراکتیکدا ناکەن . هەروەها ئەوان وای دەبینن کە کاری شۆڕشگێڕی کاریگەرترە هەرکاتێ زیاتر کۆکراوە و ڕێکخراوتر بوو.

لێرەدا پێویستە جیاوازی بکەین لەنێوان سۆشیالیستی خەیاڵی کە لە کۆتایی سەدەی هەژدەهەمدا لەدایك بوو لەسەر ئاوازی(طۆباویەکان) کە بانگەشە دەکات بۆ لەناوبردنی هەژاری و چەوسانەوە. لەگەڵ سۆشیالیستی زانستیدا کە کارل مارکس یەکەم کەس بوو کە بانگەشەی بۆ کرد کە لەسەر بنەمای شیکردنەوەی زانستی تێگەیشتوو و هۆشیار بۆ کۆمەڵگا و بارودۆخەکانی ئابوری و کۆمەلأیەتی و سیاسی و ئایدۆلۆژی بنیاتنراوە.هەروەها جۆری سێیەمی سۆشیالیستیش هەیە کە ناودەبرێت بە ((سۆشیالیستی ڕیفۆرمخوا زی)) کە ڕابەرانی بانگەشە دەکەن بەوەی کە دەتوانن کۆمەڵگا بگوازنەوە لە سەرمایەداریەوە بۆ سۆشیالیستی لەناو چوارچێوەی کۆمەڵگا و دەوڵەتی سەرمایەداری خۆیدا ئەویش لە ڕێگەی ڕیفۆرمی بەش بەش و لەسەرخۆیی.

- وشەی سۆشیالیستی لەلایەن گروپ و کۆمەڵی سیاسی جیاوازەوە بەکاردەهێنرێت کە جیاوازن لەنێوان خۆیاندا لەسەر شێوازی جێبەجێکردنی سۆشیالیستیدا وەك:-

1. سۆشیالیستی خەیاڵی (طۆباوی) utopic

کەئـەم بیروبۆچـونە لـەکۆتایی سـەدەی هەژدەهـەم و دەسـپێکی سـەدەی نۆزدەهەمـەوە بڵاوبـۆوە.وەك وەڵامدانەوەیـەك بـۆ ئـەوەی کـە شـۆڕشـی پیشەسـازی لەگـەڵ خۆیـدا هێنـای و لـە شـێوازی بەرهـەمهێنانی سـەرمایەداری وەك نـەداری و زوڵـم و چەوسـانەوە.ئـەم بیروبۆچـونانە بانگەشـەی لـەناوبردنی سیسـتەمی سـەرمایەداری دەکـرد و هـەروەها پەڕینـەوەی لەسـەرخۆو ئاشـتیانەی دەکـرد بـۆ سیسـتەمی سۆشیالیسـتی.خـەونی سۆشیالیسـتە خەیاڵیـەکان بەدواڕۆژێکـەوە بـوو کـە بەرژەوەندیـەکانی سەرمایەدارەکان و کرێکاران لەکۆمەڵگایەکدا دابمەزرێت بەڕێگەی دانپیادانان و باوەڕ بەیەکتر بێت.

بەشـی یەکـەمی زاراوەکە(سۆشیالیسـتی) تیۆریـەکی ئایدیالیسـتیە کـە داوادەکـات بـۆ پێکـەوەنانی کۆمەڵگایەکی مرۆڤایەتی خۆش گوزەران کە لەسەر بنەمای موڵکیەتی گشتی و بەیەکسان دابەشکردنی بەرهەمەکان و کاری بەزۆر بۆ سەرجەم ئەندامەکانی کۆمەڵگا دروست بوبێت .بەڵام داڕشتنی زاراوەکە خۆی دەگەڕێتەوە بۆ پێك هاتەی سۆشیالیستی کە ڕێگە دەدات بە یەکسانی و داد پـەروەری و وەك یـەکی بۆ تاکەکانی کۆمەڵگا. و بارودۆخێکی خۆشی و ئاشتی بێوێنە بۆ مرۆڤ.

بـەڵام بەشـی دووەم لەزاراوەکـە (خـەیاڵی) دەگەڕێتـەوە لەلایـەك بـۆ دووری لـە واقیعـەوە و نزیکـی لەخەیاڵەوە و لەلایەکی ترەوە دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی دیاریکردنی چۆنێتی گەیشتن بۆ ئەو ئامانجە لـەلای بیریـارانی سۆشیالیسـتی خـەیاڵی.هەرئەمـەش وای لـە ڕابـەرانی ئـەم قوتابخانەیـە کـرد لـە ((بـابۆف و سانسـیمۆن و فۆرییـە و ئـۆین))کـە ڕەخنـە لەکۆمـەڵگای سـەرمایەداری و دڕنـدەیی موڵکیـەتی تایبـەتی و ئەنجامە دوور لە یەکەکانی و چەوسانەوە لەو کۆمەڵگایانەدا بگرن. بەشداریکردنە گەورەو بەرچاوەکانیان لـە هانـدان و جوڵانـدنی ڕای گشـتی پێشـکەوتنخواز و مرۆڤایـەتی کـە بـەرەو قبـوڵکردنی سۆشیالیسـتی بڕۆن.هـەروەها ڕۆڵ و کاریگەریـەکانی داهاتویـان لەسـەر ڕەوتـە سۆشیالیسـتیە شۆڕشـگێڕیەکان بەپلـەی یەکـەم و لەکەمتەرخـەمیان لـە دیاریکردنی ڕێگـای زانسـتی و پراکتیکـی بـەرەو سۆشیالیسـتی بـە پلـەی دووەم. ئەم ڕابەرانە پشتیان بەستە سەر بانگەشەکردن بۆ گۆڕان لە ڕێگەی پێشکەوتنی زانست و مەعریفە و بڵاوکردنەوەی خووڕەوشت کە بەسەر خانیان دادەنا کە بنەمان بۆ پرۆسـەی پێشـکەوتنی کۆمـەڵگا و شۆڕشـیان پشتگوێخسـت وەك هۆکارێـك بـۆ گـۆڕانی داواکـراو.و دڵنیـابوون بـۆ پێشـکەوتنی مێـژوو و بڵاوبونەوەی بڕوابوون بە سۆشیالیستی وەك ڕێگەیەك بۆ گۆڕینی ڕژێمی لەسەر کار و دانانی بە ڕژێمێکی ناباب.فردریك ئەنگلز بیروڕای ئەم ڕابەرانەی ئەم قوتابخانەیەی وا دیاریکرد و ناویبردن بە ((خەیاڵی)) و پشتڕاستکردنەوەی تیۆری سۆشیالیستی مارکسی بەسیفەتی ((زانستی)) لەبەر ئەوەی ئەو هۆکارەکانی گـۆڕانی مێـژوویی بـۆ سۆشیالیسـتی دیـاریکردبوو بـەهۆی ((چـینی کرێکـارەوە)) کـە هەڵدەسـتێت بـە شۆڕشـێکی سۆشیالیسـتی لەچوارچێوەی ڕێکخسـتن و بەرنامەیـەکی شۆڕشـگێڕیدا.بـەڵام مارکسـیەتی سـەردەم ناتوانێـت سـیفەتی ((زانسـتی)) بەتـەنها بـۆ خـۆی قـۆرخ بکـات لـە نێـوان بزوتنـەوە سۆشیالیستیەکاندا لەکاتێکدا زۆرێك لە بزوتنەوە سۆشیالیستیە شۆڕشگێڕیەکان هەن لەدونیای سێدا کە ڕێگەی خۆیان دۆزیوەتەوە بۆ دەستنیشانکردنی شۆڕشگێڕی و زانستی سۆشیالیستی و جێبەجێکردنی لە هەندێ بارودۆخدا بەبێ ئەوەی بەشێوەیەکی گشتی مارکسیەت پیادە بکات یان خۆی بە دواکەوتـەی بزانێت.

2. سۆشیالیستی دیموکراتی(سۆشیال دیموکرات) Social Democracy

بریتیە لە ڕەوتێك لەبزوتنەوەی کرێکارانی سەردەمدا وە جۆرێکیشە لە سۆشیالیستی ڕیفۆرمخوازی کە باوەڕی بەگرتنەبەری ڕێگا چارەی ئاشتیخوازانەو لەسەرخۆی گۆڕان هەیە.وە لەچەمکی سۆشیالیستی واتێگەیشتوە کە گوتەیەکی ئەدگاری و ئەدەبیە.

سۆشیال دیموکرات وەك بزوتنەوە و وەك ئایدۆلۆژیاش بریتیە لە بەرهەمی سەدەی نۆزدەهەم, کە بریتیە لە بەرهەمی شۆڕشی پیشەسازی کە کۆمەڵگای ئەوروپا بەخۆیانەوە بینی.بزوتنەوەی جیهانی سۆشیال دیموکرات هەڵویستی خۆی وەرگرت کە بەشێوەی سیاسی ویستی خۆی دەربڕێت بۆ پاریزگاری لەمافی چینی کرێکار لەدژی چەوسانەوەی سەرمایەداری لە چوارچێوەی ڕێکخراوێکدا کە لە پاریس لەساڵی 1889 دا دامەزرا .کە بە ((سۆشیالیستی نێونەتەوەی دووەم)) ناسرا.ئەم نێونەتەوەییەش میراتگری((یەکێتی کرێکارانی جیهانی)) بوو کەلەشاری لەندەن لەساڵی 1864 دامەزرا بوو کە بە ((سۆشیالیستی نێو نەتەوەیی یەکەم)) ناسرا.پێش دامەزراندنی ئەم بزوتنەوانە, خەباتی جۆراو جۆری کرێکاری هەبون لە ئەوروپا دژی هەموو جۆرە چەوسانەوەیەك و بەتایبەتیش دژی کارپێکردنی مندالأن لەکارگەکاندا.لەکاتێکدا نێونەتەوەیی دووەم هات بۆ ڕێکخستنی شێوازەکانی خەبات.لەگەڵ ئەوەشدا ئەم بزوتنەوەیە یەکگرتوو نەبوو لەڕووی ئایدۆلۆژیەوە.چونکە هەندێ پارتی ئەورووپی لەخۆگرتبوو کەخاوەن بڕوای مارکسیەت و ڕێکخراوی پیشەیی و سەندیکایی بوون.هەنگاو بە هەنگاو ئەم بزوتنەوەیە گەیشتە ئەو بڕوایەی کە بۆخۆی ئایدۆلۆژیەتێکی هاوبەش پێکەوە بنێت کە بیری سۆشیالیستی بەسەریدا زاڵ بێت .

3.سۆشیالیستی جەماوەری populism

جۆرێکە لە سۆشیالیستی خەیاڵی بۆرژوازیەتی بچوك کە لە ڕوسیای قەیسەریدا سەریهەڵدا. کە بریتیە لە بیربۆچونە دیموکراسیە کشتوکاڵیە جوتیارەکان و خەونەکانی سۆشیالیستی و هیوای دوورکەوتنەوە لە سەرمایەداری.

4.سۆشیالیستی زانستی

جەخت لە بنەماکانی نەهێشتنی چەوسانەوەی مرۆڤ بۆ مرۆڤ و پێشکەوتنی بەپلانی کۆمەڵگا لە پێناو باشترکردنی بارودۆخی گوزەرانی ژیانی بۆ جەماوەر بەشێوەیەك کە بگونجێت بەگشتی لەگەڵ باشکردنی بارودۆخی هەموو تاکێك لەکۆمەڵگادا دەکاتەوە.ئەم جۆرە لە سۆشیالیستی دادەنرێت بەتێوریەك لە سەلماندنی حەتمیەتی و پێویستی مێژوویی بۆ سۆشیالیستی و بەیاسایبوونی گۆڕانی لەسەر خۆیی بۆ شیوعیەت.لەدیدگای مارکسیەتەوە.سۆشیالیستی قۆناغی یەکەمی شیوعیەتە.و بنەما ئابوریەکانیشی بریتیە لە موڵکیەتی کۆمەڵگایی بۆ ئامێرەکانی بەرهەمهێنان و بنکە سیاسیەکەشی بریتیە لە جەماوەری ڕەنجدەر و چەوساوە بەڕابەرایەتی چینی کرێکاران.سۆشیالیستی زانستی بریتیە لە سیستەمێکی ئابوری کە بیناکراوە لەسەر ئایدۆلۆژیایەك کە دەڵێ ((چینی کرێکاران لەناو گەلاندا پێویستە ببنە خاوەنی هۆکارەکانی بەرهەم)).سەرەڕای گۆڕانی ئاماژەکانی ئەم زاراوەیە لەگەڵ زەمەندا بەلأم هەر ئاماژەیە بۆ ڕێکخراوێکی چینی کرێکاران و ئەو حیزبانەشی کە پێیەوە گرێدراون هەمیشە داوای مافی ئەو چینانە دەکەن.

تۆوی فکری سۆشیالیستی

تۆوی فكری سۆشیالیستی لەسەردەمانێكی دێرینەوە ناسراوە و كۆماری ئەفلاتۆنی نمونەیی كە دروستكراوە لە بنچینەدا لەسەر كۆمەڵێكی هەڵبژێردراو و خاوەن بەهرە لەخەڵكی كۆماری سۆشیالیستی ئۆرۆستۆكراتی پێك هاتوە.دواتر هەردوو دیانەتی مەسیحیەت و ئیسلامیش كە هاتن و لەگەڵ خۆیاندا چەند بنەمایەكیان هێنا كە بە بنەمای ڕەسەنی فكری سۆشیالیستی دادەنرێت.هەروەها دونیاش چەند بزوتنەوەیەكی بەخۆوە بینی كە واقعیان ڕەتدەكردەوە و هەوڵی بنیاتنانی كۆمەڵگایەكی نوێیان دەدا كەلەسەر بنچینەی دادپەروەری و یەكسانی بنیاتنرابێت وەك شۆڕشی كۆیلەكان و زنجی و قەرامیتەكانی سەردەمی عەباسیەكان.

لەسەدەكانی ناوەڕاستدا ژمارەیەك لەبیریارو فەیلەسوف لە ئەوروپادا دەركەوتن كە داوای ڕەتكردنەوەی سەرمایەداریان دەكردەوە و داوای دامەزراندنی سۆشیالیستیان دەكرد كە پشت ببەستێتە سەر موڵكیەتی كۆمەڵگایی بۆ هۆكارەكانی بەرهەمهێنان.كە ڕەخنەیان لەدژایەتیەكانی كۆمەڵگای بۆرژوازی و كاریگەرە خراپەكانیان دەكردەوە لەسەر چینە هەژارەكانی دانیشتوان.لەپێشەنگی ئەو بیرمەندانە كە بە ((سۆشیالیستی خەیاڵی))ناودەبرێن وەك((سانسیمۆن و شارڵ فۆرییە لە فەرەنسا و ڕۆبەرت ئۆین لە ئینگلتەرادا)). كەئەم بیرمەندانە بڕوایان وابوو كە دەتوانرێت كۆمەڵگایەكی سۆشیالیستی نوێ دابمەزرێت بەباوەڕهێنانی چینی سەردەست بە پێویستی سۆشیالیستی لە ڕێگەی پێشخستنی((سروشتی مرۆڤەوە)) و دامەزراندنی ((كۆمەڵە هەرەوەزیەكانەوە)).

لەگەڵ ئەوەی ئەم سۆشیالیستە خەیاڵاویانە توانیان پێشبینی هەندێ سیمای سیستەمی سۆشیالیستی ئایندە دیاریبكەن.بەڵام نەیانتوانی كە تیۆریەكانیان گرێ بدەن بەخەباتی چینی كرێكارانەوە لە پێناو دامەزراندنی كۆمەڵگایەكی سۆشیالیستی و زاڵ بوون بەسەر شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری.لەڕاستیدا بیربۆچونەكانی سۆشیالیستە خەیاڵیەكان وەك وەڵامدانەوەیەك بوو بۆ دژایەتیەكانی سەرمایەداری و ڕەخنەیەكی ڕاست و دروستی ئاڕاستەكرد.هەروەك چۆن هەندێ بنەمای هەڵگرتبوو كە بەشداریان كرد لە بیناكردنی تیۆری سۆشیالیستیدا.بەڵام نەیتوانی سۆشیالیستی بكاتە تیۆریەكی زانستی كە چینی كرێكاری لایەنگری دەكات وە دەیكاتە چەكێك لەململانێیدا لەگەڵ بۆرژوازیەت و چەوسانەوەكەیدا.لەكاتێكدا ماركس و ئەنگلز توانیان كە سۆشیالیستی بگۆڕن لە مەزهەبێكی خەیاڵیەوە بۆ زانستێك و بنەماكانی زانستی سۆشیالیستیان دانا و توانیان یاسا سەرەكیەكان دابڕێژن بۆ پێشخستنی سۆشیالیستی لە ژێر ڕۆشنایی تیۆری مادیەتی دیالێكتیكی و مادیەتی مێژوویی كەلەسەر بنەمایەكی ئابوری شیتەڵیان كردەوە ڕۆڵێكی لاوەكی سەرمایەداری و ڕۆڵی چینی كرێكارانی مێژوویی و دونیایی.

چۆن سیستەمی سۆشیالیستی گەشەی كرد ؟

سۆشیالیستی وادادەنرێت كە گەشەكردنەكەی بەدوو قۆناغی سەرەكیدا تێپەڕبووە :-

قۆناغی یەكەم: – بریتیە لە قۆناغی سۆشیالیستی نمونەیی(مثالی) كە ئەم قۆناغەش دەسپێدەكات لەزەمەنی ئەفلاتونەوە كە خەوی دەبینی بەدروستبوونی كۆمەڵگایەكی نمونەییەوە كە تیایدا خەڵكی یەكسان بن و هیچ جیاوازیەكیان لەنێواندا نەبێت.لەو كۆمەڵگایەدا هیچ جۆرە زوڵمێكی كۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری نامێنێت.تاكاتێكی دوورو درێژ ئەم بیرو بۆچوونە لە فكری زۆرێك لە فەیلەسوفەكاندا مایەوە بەدرێژایی چەندین سەدە.هەتا سەدەی نۆزدەهەم هات و ئیدی سۆشیالیستی پێی نایە قۆناغێكی نوێوە.

قۆناغی دووەم:- بریتیە لە قۆناغی سۆشیالیستی زانستی ئەویش لە ڕێگەی کارل مارکسەوە کە هەستا بەدانانی بنەماکانی سۆشیالیستی زانستی کە ئامانجی جێگرتنەوەی بنەماکانی سەرمایەداری بوو. ئەوەی هاوکاری مارکسیشی کرد ئەو جیاوازی چینایەتی و چەوسانەوە گەورەیە بوو کە چینی کرێکاران بەدەستیەوە دەیاننالاَند لە وولاَتانی ئەوروپادا لەسەدەی نۆزدەهەمدا.

سیفاتە دیارەکانی سۆشیالیستی چین ؟

1. موڵکایەتی بەکۆمەڵ بۆ هۆکارەکانی بەرهەم

وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە کە هۆکارەکانی بەرهەم موڵکی کۆمەڵن نەك تاك. بەمانای موڵکیەتی تاك لە سیستەمی سۆشیالیستیدا تەنها بەهەندێ شتی زۆر بچوك دەبێت وەك جێگەی نیشتەجێبوون و کەلوپەلی ناوماڵ و شتی بەکارهێنەری تر.موڵکیەتی بەکۆمەڵیش بۆ هۆکارەکانی بەرهەم دووشێوە لەخۆ دەگرێت:-

یان موڵکیەتی دەوڵەت کە ئەمەیان زۆربلاَوە لە پیادەکردنی سۆشیالیستیدا.یان کۆمەڵە هەرەوەزیەکان. بەشێوەیەك ئەم کۆمەڵە هەرەوەزیانە گەشە دەکەن بۆ خاوەن زەویە کشتوکاڵیەکان یان پیشەسازیە بچوکەکان. بۆ نمونە:- هەندێ کۆمەڵە هەن کە هەریەکەیان ژمارەیەك جووتیاری تیادایە بۆ ئەوەی ببنە خاوەنی ڕووبەرێك لەزەوی کشتوکاڵی.

2.دەزگای پلاندانان

تایبەتە بەدیاریکردنی داهاتەکان لە ئەنجامی موڵکایەتیکردنی دەوڵەت بۆ توخمەکانی بەرهەم, هەربۆیە دەوڵەتیش هەڵدەستێت بە چۆنێتی دابەشکردنی ئەو داهاتە(دەزگای پلاندانان لەناو دەوڵەتدا), ئەوەش لەڕێگەی دانانی نەخشەیەکی نەتەوەیی سەرتاسەریەوە.ئەو پلانە سەرجەم گۆڕانکاریە ئابوریەکان لەناو دەوڵەتدا دەگرێتەوە.ئەمەش پێویستی بەکۆکردنەوەی زۆر وورد هەیە بۆ هەموو داهاتەکانی کۆمەڵگا و پێداویستیەکانی تاکەکانی ناو کۆمەڵگا. بۆ ئەوەی دەوڵەت بتوانێت پلان دابنێت بۆ چۆنێتی دابەشکردنی ئەو داهاتانە بەسەر پێداویستیەکاندا.

3. تێرکردنی پێداویستیە گشتیەکان و ڕەتکردنەوەی هاندەری قازانج

سیستەمی سۆشیالیستی گرنگی دەدات بە زاڵ بوون بەسەر چینایەتیدا و کردنی خەڵکی بەیەك چین کە نەدەوڵەمەند و نە هەژاری تیادا نەبێت.هەروەها سیستەمی هاندەری قازانج ناهێڵێت, بەو مانایەی کە ئامانج لە چالاکی ئابوری وەدەستخستنی قازانج نیە.لەبەرئەوەی قازانج یەکێکە لە هۆکارەکانی خراپی چەوسانەوە و ئەمەش دەبێتە هۆی خراپی دابەشکردن لە داهات و دەرامەتدا.بەمەش هەستی نەتەوەیی و سۆزی نیشتیمانی و هەستکردن بە لێپرسراوێتی و هاوبەشیکردن لە تێرکردنی پێداویستیەکانی کۆمەڵگا. لەبەرامبەر نەمانی قازانجدا سیستەمی سۆشیالیستی هەڵدەستێت بە دابینکردنی پێداویستیەکانی کۆمەڵگا بە خۆڕایی,خوێندن بەخۆڕاییە و چاودێری تەندروستی خۆڕاییە و خۆشگوزەرانی بەخۆڕایی دەبێت و بەم شێوەیەجێگەی قازانج دەگرێتەوە وەك هاندەرێکی ئابوری.

4.هەموو بەگوێرەی توانای و هەموانیش بەگوێرەی پێویستی بەمانای ئەوەی هەموو تاکێك بەگوێرەی تواناکانیان خزمەتگوزاری پێشکەش بەکۆمەڵگا دەکەن لە بەرامبەریشدا تاك بەگوێرەی پێویستیەکانی لەکۆمەڵگا وەردەگرێتەوە. بۆ نموونە:-ئەگەر گەنجێك هەبێت و خاوەن ژن و منداڵێك بێت و لەتەمەنی 25 ساڵیدا بێت و ڕۆژانە 12 کاتژمێر کار بکات (بەگوێرەی تواناکەی کار دەکات). ولەبەرامبەریشدا پیاوێکی تەمەن 55 ساڵی هەیە و خاوەن ژن و 10 منداڵە و لە ڕۆژێکدا دەتوانێت 4 کاتژمێر کار بکات (بەگوێرەی

تواناکەی کار دەکات) لەگەڵ ئەمەشدا گەنجەکە 100 دینار وەردەگرێت لەمانگێکدا.چونکە خێزانەکەی هەر ئەوەندەی پێویستە چونکە 3 کەسن .بەڵام پیاوە بەتەمەنەکە 400 دینار وەردەگرێت لە مانگێکدا لەبەرئەوەی پێویستی پێیەتی بۆ خەرجکردنی بۆ خێزانەکەی کەلە 12 کەس پێك هاتوە.

ئەمە گرنگترین سیفاتەکانی سیستەمی سۆشیالیستی بوون کەلە یەکەم بیستنەوە مرۆڤ حەزی پێدەکات چونکە جیاوازی چینایەتی نامێنێت و هەموو کەس کار دەکات و بێکاری نامێنێت و هەموو کەس بەگوێرەی تواناکانی دەبەخشێت و بەهێندەی پێداویستیەکانیشی وەردەگرێتەوە.خوێندن بەخۆڕاییە و تەندروستی بە خۆڕاییە و......هتد. بەڵام سۆشیالیستی لەگەڵ ئەمانەدا هەڵگری چەند کەموکوڕیەکی کوشندەیە کە هەموو ئەو وولاتانەی پیادەیان کردوە بەرەو سیستەمی سەرمایەداری ئازاد گۆڕاون, پێش ئەوەی ئەوکەموکوڕیانە باسبکەین.دەتوانین بەکورتی چۆنێتی وەڵامدانەوەی سۆشیالیستی بۆ ئەم سێ پرسیارە ڕوونبکەینەوە:-

سیستەمی سۆشیالیستی وەڵامی ئەم سێ پرسیارە ئابوریە(چی بەرهەم دێنیت ؟بۆکێ بەرهەم دێنیت ؟ چۆن بەرهەم دێنیت ؟) بەم شێوەیە وەڵام دەداتەوە:-

چی بەرهەم دێنین ؟

دەزگای پلان لەدەوڵەتدا وەڵامی ئەم پرسیارەی داوەتەوە.لە ڕێگەی دیاریکردنی پێداویستی کۆمەڵگاوە و دیاریکردنی داهاتەکان ودانانی پلانی چۆنیەتی دابەشکردنی ئەو داهاتانە بەسەر پێداویستیەکاندا.

چۆن بەرهەم دێنین ؟

دەزگای پلان بڕیاری کۆتایی دەدات لە دەوڵەتدا لەم بوارەدا.ئەو دەزگایە شێوازی بەرهەم دیاریدەکات کە بگونجێت لەگەڵ قەبارەی داهاتە بەردەستەکاندا لە کۆمەڵگادا.

بۆکێ بەرهەم بێنین؟

مانای چۆن بەرهەمەکە دابەشبکەین بەسەر ئەو کەسانەدا کە بەشداربوون لە پرۆسەی بەرهەمهێناندا.لێرەشدا دەوڵەت وەڵام دەداتەوە. دەوڵەت بڕیار دەدات کە قەبارەی کرێکار وتێکڕای کرێکار چەند بێت .بەڵام زیادەکە بریتیە لە قازانج دەڕوات بۆ خەزێنەی دەوڵەت بۆ بەکارهێنانی بەمەبەستی وەبەرهێنان .

لەنێوان شۆڕشگێڕی و ڕیفۆرمیستیدا

لەسەرەتای سەرهەڵدانیەوە ئەم بزوتنەوەیە لەنێوان ململانێی دوو بۆچون و ڕوانیندا بۆ گۆڕینی کۆمەڵگا دەسوڕایەوە:

بۆچوونی یەکەم:لەڕەوتی مارکسیدا خۆی دەنواند, کەلەسەر بنەمای خەباتکردن بۆ ڕووخاندنی دام و دەزگا سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان بنیاتنرابوو لە ڕژێمی سەرمایەداریدا بۆ گەیشتن بەکۆمەڵگایەکی سۆشیالیستی.

بەڵام بۆچوونی دووەم: بانگەشەی بۆ پەیڕەوکردنی ڕێگایەکی دوورودرێژ دەکرد بۆ گۆڕین لەچوارچێوەی ئەو دام و دەزگایانەدا بۆگەیشتن بە کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستی و لەکۆتایشدا لەڕێگەی دان وسان و خەباتکردن بۆ وەدەستهێنانی ئەو مافانەی کە پێشێل کراون بۆ چینی کرێکار.

زۆربەی وولاتە ئەسکەندەناڤیەکان ئەم بەرنامەیەی دووەمیان پیادەکرد بەتایبەتیش وولاتی سوید.بەرنامەکەشی بەبنەمایەك بەهێزکرد کە دەڵێت: ((لەو ولاتەی کە بنەمای دیموکراسی سیاسی تیادا قبوڵبکرێت, پێویست بە هەڵگێڕانەوەی دام و دەزگا سیاسی و کۆمەلایەتیەکان ناکات لە ڕێگەی بەکارهێنانی هێزەوە)).بەلام هەندێ وولاتی تر بیربۆچوونی یەکەمیان پیادەکرد, وەك شۆڕشی ئۆکتۆبەری ڕووسیا.کەبوە هۆی دابەشبوونی سۆشیالیستی دیموکراتی لەزۆرێك لە ولاتە ئەوروپیەکانداو دامەزراندنی پارتی شیوعی .ئەو پارتە شیوعیانە ڕابەرانی سۆشیاڵ دیموکراتیان بە خیانەت ناوزەد دەکرد ودەیانووت کە ئەو ڕابەرانە وازیان لە هاوکاری نێودەوڵەتی هێناوە و بونەتە لایەنگری چەمکی بەرژەوەندی نەتەوەیی تەسك.

جیابونەوە

لینین و ترۆتسکی دەڵێن کە ((بۆچوونی نەتەوەیی بەڵگەیە لەسەر دابەزین و تێکچوونی سۆشیال دیموکرات و بەرئەنجامێکی ژیربێژیانەیە بۆ لادانی لەهێڵی مارکسی شۆڕشگێڕی)) هەروەها دەڵێن ((ئەو لادانەی کە برنشتاین بانگەشەی بۆ دەکرد ڕۆزا لوکسۆمبۆرگ دژایەتی دەکرد پێش ئەوەی لینین هەست بەمەترسیەکانی بکات. بەشێوەیەکی کۆتایی سۆشیاڵ دیموکراتی نێونەتەوەیی لە ڕێگای پێکەوەنانی کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستی لایدا)) .

لەمانگی ئازاری ساڵی 1919دا لە کرملین لینین نێونەتەوەیی سێیەمی دامەزراند لەژێر ناوی ((کۆمنترن)) بەمەش لێك دابڕانەکەی لەنێوان هەردوو ڕەوتەکەدا بەرجەستەکرد.و لەوکاتەوە حیزبە شیوعیە ئەوروپیەکان پێك دێن لە باڵە چەپەکانی نێونەتەوەیی سۆشیالیستی(ئەڵمانیا ساڵی 1918و فەڕەنسا لەساڵی 1920 کۆنگرەی تور).

بەلام بزوتنەوەی سۆشیاڵ دیموکرات توانی بمێننەوە و گەلێك جێگە داگیر بکات لە ئەوروپادا, بۆچونە ڕیفۆرمیستیەکەی لەلایەك زۆر لە کرێکارانی بەلای خۆیدا ڕاکێشا, و بەرنامەکەشی لەلایەکی ترەوە بەشێوەیەك مایەوە کە بۆنی سۆشیالیستی لێ دەهات (وەك بەمۆڵکیەتکردنی هۆکارەکانی بەرهەم بۆ نمونە). بەم شێوەیە ئامانجی ڕێکخراوە دواکەوتەکانی نێونەتەوەیی سۆشیالیستی گەیشتن بوو لەمەودای دوورو نزیکدا بەچاکردنی بەردەوامی ئاستی ژیانی کرێکاران.ئەم ڕێکخراوانە بەهەموو شێوەیەك بەکارهێنانی هێز و توندو تیژیان ڕەتدەکردەوە وەك هۆکارێکی حەتمی بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان.لەو بڕوایانەیانەوە کە هۆشیاری ڕیفۆرمی لەلای چینە زەحمەتکێشەکان بەسە بۆ گۆڕینی بارودۆخەکان.و کۆمەڵگای پیشەسازی نوێ هەڵدەستێ بەپێشکەشکردنی توانا و بارودۆخی پێویست بۆ چێکردنی گۆڕینی کۆمەڵگا لە چوارچێوەی دیموکراسی سیاسیدا.بەلام هەندێکیان پارێزگاریان لەبەرنامەکانیان دەکرد بە خۆماڵیکردنی هەندێ بواری گرنگ و بەتایبەتیش ئەوانەی ڕاستەوخۆ خێری گشتی تیادا بوو.

بەرەو نمونەیەکی نوێ

ویستی ئاوێتە بوونی کۆمەلایەتی و پێکهێنانی وێنەیەك کە جێگەی پەسەندکردنی بێت لەلایەن ڕای گشتی جەماوەرەوە کاریگەری هەبوو لەسەر گەشە پێدانی تیۆری لەلای هەندێ لە حیزبە سۆشیال دیموکراتەکان, ئەو پێشکەوتنەش ڕوویدا بەشێوەیەکی تایبەتی لەلای حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی.کە بوە نمونەیەك کە زۆرێك لە حیزبەکانی تر ڕێچکەی ئەویان گرت. لەساڵی 1959 دا حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی کۆنگرەیەکی لەشاری ((گۆدسبێرگ))بەست.کەبەرنامەکەی پێشتری

گەشەپێدا بەشێوەیەك کە گوتە سۆشیالیستە کۆنەکانی لێ لابرد.بەشێوەیەك حیزب بوو بە حیزبی گەلی سۆشیالیستی دیموکراتی لەجیاتی حیزبی چینی کرێکار .وەدانی نا بە شەرعیەتی کێبڕکێی ئازاددا و دەسپێشخەری ئازاد و پاراستنی موڵکیەتی تاك و هۆکاری بەرهەم مادام نابێتە ڕێگر لەبەردەم دامەزراندنی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی داد پەروەر.نەمساویەکان لەسەر ڕێگەی ئەڵمانیەکان ڕۆیشتن لە پرۆسەی ئەم گۆڕینەدا. دواتریش سویسریەکان.سەرەڕای ئەم مۆدێلە نوێیەی بوە نمونەیەك بۆ چاولێکردن زیاتر و زیاتر لەلای زۆرینەی حیزبە سۆشیالیستیە ئەوروپیەکان.جیاوازیە زۆرەکان لە بۆچووندا بۆ گواستنەوە بۆ کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستی مایەوە لەنێوان ئەو حیزبانەدا.و بوە هۆی سەرهەڵدانی ئۆپۆزسیۆن لەناو ئەو حیزبانەدا کەلەلای چەپەکانەوە هات.بەتایبەتیش لەناوەندی گەنجەکانەوە کە کاریگەری مارکسیەتیان لەسەر بوو.سەرەڕای هەموو شتێك سیمای دیاری ئەو حیزبانە بریتیە لە سیمای((پراگماتی)) کە باڵی کێشاوە بەسەر ئایدۆلۆژیە تێوریەکەیەوە لەگەڵ ئەوەی کە خەیاڵی((ئاوێتە)) بونی کۆمەڵایەتیش پاڵ بەو حیزبانەوە دەنێت بۆ خۆگونجاندن بەبەردەوامی لەگەڵ بارودۆخی ئەو وڵاتانەی کە تیایاندا گەشەیان کردوە.لە ئەنجامدا سۆشیالیستی ئەمڕۆ بەکۆلکەی هاوبەشی نێوان سەرجەم حیزبەکان دەمێنێتەوە کە ئامانجیان گۆڕینە بەڵام جیاوازیان دەربارەی هۆکارەکانی ئەو گۆڕینەیە.

- دەتوانرێت کە حیزبە سۆشیالیستەکان لەسێ شێوەدا پۆلێن بکرێن :-

1. حیزبە سۆشیالیستیە شۆڕشگێڕەکان: کە بونە حیزبی شیوعی, ئامانجیان هەڵتەکاندنی کۆمەڵگای سەرمایەداری و دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستیە لە ڕێگای بەکارهێنانی هێز و توند و تیژیەوە. هەرچەندە هەندێکیان وازیان لە بەکارهێنانی ئەم هۆکارانە هێناوە بە شێوەیەکی لەسەرخۆ.
2. حیزبە سۆشیال دیموکراتەکان: کە حیزبی شۆڕشگێڕی نەماون نەلەڕووی بەکارهێنانی هۆکارەکانی گۆڕینەوە و نە لە ڕووی ئامانجەکانیشیانەوە. ئەو گەرەکێتی کە ڕیفۆرمی کۆمەڵگا بکات چەندی بکرێت.هەروەها دەیەوێت کە دام و دەزگا سیاسی و ئابوریەکانی کۆمەڵگای سەرمایەداریش بمێنێتەوە.
3. حیزبە سۆشیالیست و دیموکراتەکان: وەك ئامانج بانگەشەی شۆڕشگێڕی دەکەن.بەڵام ئەوە ڕەتدەکەنەوە کە لەڕێگەی هێز و توندوتیژیەوە ئامانجەکانیان وەدیبهێنن. نەك ئەوەش بەڵکو ئەوان وای دەبینن کە لە تواناداییە کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستی بهێنرێتە دی بەهۆی خەباتی سیاسی و دیموکراتیەوە.

حیزبە سۆشیال دیموکراتەکان هەمیشە لەهەوڵی ڕێکخستنی پەیوەندیەکانیاندا بوون لە نێوان خۆیاندا لە چوار چێوەی دەزگایەك یان چوارچێوەیەکی نێو نەتەوەیدا. دەتوانرێت تێبینی ئەم هەڵسوکەوتەی ئەو حیزبانە بکرێت لەژمارەیەك لەدەستە و ڕێکخراوە ئەوروپیەکاندا لە قۆناغی دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە.گروپی سۆشیالیستی لەهەریەکە لە ڕێکخراوی هاوپەیمانی ئەتڵەسی و خێزانی ئەوروپی خەڵوز و ئاسن و هەروەها لە ئەنجومەنی ئەوروپاشدا پێك هاتوە.هەرچەندە ئەو ئەنجومەنە دژی هەموو دروستکردنی گروپێك بوو لەسەر بنەمای ئایدۆلۆژی.لەبەر لێکترازانی ڕیزەکانی سۆشیالیستەکان نەتوانرا کە گروپێکی وەك یەکی سۆشیالیستی دروست بکرێت لەناو ئەنجومەنی ئەوروپیدا بۆ چەندینساڵ. خاڵە جیاوازەکانی گفتوگۆکانیش دەربارەی ئایندەی ئەوروپای سیاسی چڕ دەبووە, سەرەڕای هەموو ئەو جیاوازیانەش سۆشیالیستەکانی ناو ئەنجومەنی ئەوروپی یەکەم

کۆبونەوەی خۆیان بەست . لەدانیشتنی پێکهێنانی یەکەمی کۆمەڵەی ڕاوێژکاری ئەوروپی و بەردەوام بوون لەدیدارە ساڵانەییەکانیان لە ستراسبۆرگ لەوکاتەوە ئەو وڵاتانە سووربوون لەسەر گەشە پێدانی پەیوەندیەکانیان لەنێوان خۆیاندا کە ئەمەش هاندەرێك بوو بۆ پێکەوەنانی چوارچێوەیەکی ڕێکخراوی نویَ کەلەمانگی نۆڤەمبەری ساڵی 1974دا لەسەری ڕێکەوتن و دەستورێکیان دانا کە هەموان پێویستە پێیەوە پابەند بن.

حیزبە سۆشیال دیموکراتەکان لە هەوڵدان بۆ بینینی ڕۆڵێکی کاراتر لەدەرەوەی ئەوروپاشدا.و بەتایبەتیش لەجیهانی سێدا و لەو وڵاتانەی کە سیستەمی دیموکراتی ڕۆژئاوایی لا پەسەندە.وەك ئیسرائیل و یابان.گرنگی دانی ئەم نێونەتەوەییەی سۆشیال دیموکراتەکان بە کێشەکانی عەرەب و گەشەدان و ئازادیەکان لەجیهانی سێیەمدا لەسووربونیانەوە هەڵقوڵاوە بۆ پارێزگاریکردن لەسەر واقعی چەوسانەوە لەگەڵ ئەنجامدانی هەندیَ ڕیفۆرمی شکڵی بۆ دوورخستنەوەی تارمایی سۆشیالیستی.

هەندیَ جۆری تری سۆشیالیستی

جگە لەجۆرەکانی سۆشیالیتی ((شۆڕشگێڕی و سۆشیال دیموکرات و سۆشیالیست و دیموکراتەکان)) . هەندێك جۆری تری سۆشیالیستی پۆلێنکراون لەسەر بنچینەی پیادەکردنیان بۆ سۆشیالیستی وەك:-

1. سۆشیالیستی خەیاڵی : وەك لە باسی سۆشیالیستی خەیاڵیدا باسمان لێوەکرد.
2. سۆشیالیستی عەرەبی: تایبەتە بە وڵاتانی عەرەبییەوە
3. سۆشیالیستی لە تاکە وڵاتێکدا: دروشمێك بوو کە ستالین بەرزیکردەوە لەکاتی ململانێیدا لەسەر سەرکردایەتی و دەسەلآت لەحیزبی شیوعی سۆڤێتیدا وسەرۆکایەتی دەوڵەتدا.
4. سۆشیالیستی لەتاکە وڵاتێکی عەرەبیدا: تێوری حیزبی بەعسی عەرەبی سۆشیالیستی بوو.
5. سۆشیالیستی مەسیحی: بیردۆزەیەکی ڕیفۆرمی هاوسەنگیریە لەسەر بنەمای ئاوێتەبون و ڕێککەوتنی چەمکە ئەخلاقیەکانی مەسیحی و چەمکەکانی گروپی سۆشیالیستی دروست بووە.
6. سۆشیالیستی سەندیکایی: بزوتنەوەیەکی سۆشیالیستی میانڕەوە لە ڕیزەکانی چینی کرێکاران لە بەریتانیادا دروست بوو لە دەیەکانی یەکەمی سەدەی بیستدا.
7. سۆشیالیستی نیشتیمانی : وەك نازیەکانی ئەڵمانیا.
8. سۆشیالیستە شۆڕشگێڕەکان: حیزبێکی سیاسی ڕوسی بوو ساڵی 1901-1902 دامەزرا ولایەنگری جوتیاران بوو لەکاتی شۆڕشی ئۆکتۆبەردا لەبەرەی مەنشەفیکەکان بوو.
9. سۆشیالیستیە گەلیەکان: یەکێکە لەڕەوتە شۆڕشگێڕیەکانی ڕوسیا لە حەفتاکانی سەدەی نۆزدەهەمدا دامەزرا.ئامانجیان نەهێشتنی ئۆتۆکراتیەکان بوو.پێدانی زەوی مەلاکە گەورەکان بوو بۆ جوتیارەکان, ئەمان پێیان وابوو کە هێزی سەرەکی شۆڕشگێڕی پرۆلیتاریا نیە بەڵکو جوتیارانن.لەهەشتاکان و نەوەدەکانی سەدەی نۆزدەهەمدا ئەم ڕەوتە لەگەڵ قەیصەردا کەوتە ئاشتەوایی.خەباتێکی دژواریان دژی مارکسیەت بەرپاکرد لەوبڕوایەدا بوون کە قەیصەر هەندیَ ڕیفۆرم چیَ دەکات.

کەموکوڕیەکانی سۆشیالیستی

سۆشیالیستیش هەروەکو هەموو تیۆری و سیستەم و ئایدۆلۆژیاکانی تری دانراوی مرۆڤە و ئەگەری بوونی هەڵە وکەموکوڕی تیادایە و هەربۆیەش نەیتوانیوە بەدرێژایی ئەو ماوەیەی سەریهەڵداوە و گەشەی کردوە لەو وڵاتانەی کە پیادەیان کردوە بگاتە ئامانجی کۆتایی و ببێتە وەڵامدەرەوەیەکی ڕاستەقینەی هەموو خواست و ویست و خەونەکانی مرۆڤ و کۆمەڵگایەکی خۆشگوزەران و یەکسان و دادپەروەر بهێنێتە دی کە ئامانجی ستراتیژیەتی . لەو کەموکڕیانەی سیستەمی سۆشیالیستیش ئەمانەن:

- قەدەغەکردنی موڵکیەتی تایبەتی و دوژمنایەتیکردن و هەڵوەشانەوەی میراتی شەرعی کە ئەمە دژە لەگەڵ خۆڕسکی مرۆڤدا.
- ئازادی ناداتە تاك لەکارکردن و بەرهەمی کارەکەیدا.
- دادوەری کۆمەڵایەتی لەنێوان تاکەکانی کۆمەڵدا پیادە ناکات.
- سۆشیالیستی تەنها لەپێناو وەدیهاتنی ئامانجەکانی خۆیدا تێدەکۆشێت و گوێ ناداتە بەرژەوەندی کەسانی تر و تەنها گرنگی دەداتە چاودێری دەسەڵاتەکەی و سەپاندنی یاساکان.
- مارکسیەت بنەمای کەمەڵگا لێك هەڵدەوەشێنێتەوە کە ئەویش خێزانە بەمەش پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان بنەبڕدەکات.

نێونەتەوەیی یەکەم (1864 –1877) 5

- یەکەم ڕێکخراوی جەماوەری جیهانی شۆڕشگێڕانەی پرولیتاریا بوو لەهۆڵی (قدیس مارتن) لەساڵی 1864 دا لە شاری لەندەن دامەزرا , لەسەرەتادا سەرجەم سۆشیالیستەکانی لەخۆ گرتبوو.هەروەها لایەنگرانی برۆدۆن و باکۆنین و پەناهەندە نیشتیمانیەکانی ئیتالیا وپۆڵۆنیاو مەجەڕ وسەندیکاکانی ئینگلیز و لایەنگرانی مارکسی تیادا بوو,مارکسیەکان لەم نێونەتەوەیەدا باڵا دەست بوون دواتر هەندێ ناکۆکی و ململانێ کەوتە نێوان مارکس لەلایەك و مازینی و باکۆنین و برۆدۆن لەلایەکی ترەوە, لەگەڵ ئەوەشدا نێونەتەوەیی لەکاتێکدا دامەزرا ئەوروپا هێشتا هەناسەی قوڵی هەڵنەکێشابوو دوای ئەو هەموو قەیرانە گەورانەی بەسەریدا هاتبوو.چینی کرێکارهێندە بەهێز نەببوو,خۆی ڕێك نەخستبوو تابتوانێ ناکۆکی وململانێکانی خۆی ببات بەڕێوە.

جگە لەناکۆکی و ململانێکانی ناو هەناوی نێونەتەوەیی ڕووبەڕووی چەندەها ناکۆکی و ململانێی گەورە و قەبە ببووەوە لەدەرەوەی نێونەتەوەیدا لەگەڵ دەسەڵاتداران و دەوڵەتدا هەتا گەیشتە ئاستی سەرکوتکردن و ڕاوەدوونان,بەدەر لەناکۆکیەکانی ناو نێونەتەوەیی گەیشتە ڕادەیەکی وا ئیتر مانەوەی لەخزمەت و بەرژەوەندی بزوتنەوەی کرێکاراندا نەبوو . بارەگای نێونەتەوەیی گوازرایەوە بۆ ئەمریکا و ئەوەش سەرەتای لەناوچوون و لەبەریەك هەڵوەشانەوەی بوو چونکە لە ئەوروپای پێشکەوتوو و کرێکاریەوە گوازرایەوە بۆ ئەمریکای دوور و دواکەوتوو,لەساڵی 1877 دا بەتەواوەتی نێونەتەوەیی یەکەم هەڵوەشایەوە و نەما.

مارکس و ئەنگڵز یەکەم کەس نەبوون کە دەستپێشخەری لەدامەزراندنی نێونەتەوەیدا بکەن. بەڵکو لە بنچینەدا ئەو بیرە لەکرێکارانەوە خۆی سەریهەڵدا بە تایبەتیش سەندیکاکانی ئینگلیز.مەسەلەکەش بەسرابوو بەهەندێ بابەتی گرنگ و گەورەی سیاسەتی نێو دەوڵەتیەوە, دامەزراندنی نێو نەتەوەیی لەمانگرتنێکی گەورەی کرێکارانەوە سەری هەڵنەدابوو بەڵکو لە خۆپیشاندانێکی فراوانی کرێکارانەوە بۆ پشتیوانی و پاڵپشتی پۆڵۆنیا سەرچاوەی گرت لەلایەکی تریشەوە دیموکراتەکانی ئەو سەردەمەی ئەوروپا پاڵپشت و هاندەری گەورە بوون بۆ دامەزراندنی نێو نەتەوەیی یەکەم.

ئەو هەڵویستەی کرێکارانی ئینگلیزیش لەوەوە سەریهەڵدا کە ئەو ململانێ گەورەیەی کە لە ئەمریکادا بوو لەنێوان باکوریەکان و باشوریەکاندا کە بەسەرکەوتنی باکوریەکان شکایەوە لەکاتێکدا باکوریەکان هەڵویستی ئەوەیان وەرگرتبوو کە ئابلۆقەی ناردنی کەرەسەی خاوی لۆکەیان بەسەر باشوریەکاندا سەپاندبوو کە پیشەسازی لۆکەی بەریتانیا لەسەر ئەو کەرەسە خاوەبوو,بەهەزارەها کرێکاریشی بێ ئیش کردبوو بەڵام کرێکارانی ئینگلیز لە و هەڵویستەی خۆیان بەردەوام بوون.و پاڵپشتی باکوریەکانیان دەکرد دژی خاوەن کۆیلەکانی باشوور ڕاوەستانەوە, زۆربەی چینە دەسەلأتدارەکانیش لەگەڵ باشووردا بوون.

لەئەنجامی ئەوەوە کرێکارانی ئینگلیز جارێکی تر پێیان لەسەر مافی هەڵبژاردنی گشتی داگرت و پەیوەندیەکانی خۆیان لەگەڵ دەوڵەتە دراوسێکاندا توند کردوو بەرەو پەیوەندی باشتریان برد بەشێوەیەك پەیوەندی توندو تۆڵیان لەگەڵ کرێکارە فەرەنسیەکاندا بەستوو لەساڵی 1864دا کرێکارانی ئینگلیز داوایەکیان ئاڕاستەی یانە کرێکارە فەڕەنسیەکان کرد بۆ پشتیوانیەکی هاوبەش لەبەرژەوەندی پۆڵۆنیا.

نێونەتەوەیی یەکەم هەوڵدانێکی ئازایانەی چینی کرێکارانی ئەورووپا بوو بۆ دەستگیرکردنەوەی ئەو ئەرکەی کە دیموکراتیەتی ئەوروپا لەدەستی دابوو کە هەرە بیرە بنچینەییەکەی ئەوەبوو ئابوری چینی کرێکاران لەبنەڕەتەوە بگۆڕن لەڕێگای سەرکەوتنی سیاسیانەی دیموکراتیەتی پڕۆلیتاریاوە لەهەموو دەوڵەتە ئەوروپاییەکاندا, مارکس خۆی هەڵنەئەخلەتاند دەربارەی نێونەتەوەیی بەڵکو وای دائەنا کە یەکگرتنێکی لاواز و کەنەفتە کە لە چەند لایەنێکی ناکۆك و دژ بەیەك پێك هاتوە.سەندیکاکانی ئینگلیزی بە سۆشیالیستی دانەئەنا و لایەنگرە فەڕەنسیەکانی نێونەتەوەیش زۆربەیان (برۆدۆنیەکان) بوون کە دوودڵ بوون لەدەسەلأتی باڵای(ئەنجومەنی گشتی نێونەتوەیی), لاسالیەکانی ئەڵمانیاش بە ئاشکرا مارکس پەیوەندی لێپچڕیبوون و ئیتالیەکانیش دایان شکاندەوە بەلای باکۆنیدا.مارکسیش بەوەی دەزانی کە زۆربەی کۆمەڵە کرێکاریەکانی ئەوروپا ڕێکن لەگەڵیدا بەڵام سەربە نێونەتەوەیی نین, لەوانە کرێکارە شۆڕشگێڕەکانی پاریس کە پارتی تایبەتی خۆیان نەبوو وە زۆربەشیان لەژێر کاریگەری بلانکیدا بوون, هەربۆیە مارکس لەساڵی 1867دا لەو بارەیەوە دەڵێت ((لەپاریسدا کەسێك نیە بتوانێت پەیوەندی لەگەڵ لقەکانی تری نێونەتەوەیدا بکات کە دژایەتی برۆدۆنیەکان دەکەن)).مارکس لەگەڵ ئەو هەموو کێشە و تەنگوچەڵەمەیەشدا توانی پارێزگاری لەنێونەتەوەیی بکات بەڵام ڕووداوە ناخۆش و گەورەکانی سیاسی ئەوروپا هێشتنەوەی نێونەتەوەییان بێهودە کرد.

- سەرنەکەوتنی نێونەتەوەیی دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەکی سەرەکی :-

1. لاوازی کرێکاران و نەبوونی پارتی تایبەت بەخۆیان.
2. لاوازی لقەکانی نێونەتەوەیی.
3. تێکشکانی کۆمۆنەی پاریس.
4. داپلۆسین و سەرکوتکردنی نێونەتەوەیی دوای کۆمۆنە.
5. چالاکی ئەوانەی ناکۆکیان هەبوو لەگەڵ مارکس و ئەنگلزدا بەتایبەتی لەو کاتەدا کە لاوازی نێونەتەوەیی دەرکەوت.
6. ناکۆکی و ململانێ قوڵەکانی ناو نێونەتەوەیی خۆی.
7. ڕووداوە سیاسیە گەورەو ناوخۆیەکانی ئەوکاتەی ئەوروپا.

لەگەڵ ئەوەشدا نێونەتەوەیی ئەنجامەکانی خۆی نەپێکا لەبەر ئەو هۆیانەی کە ئاماژەی بۆ کرا, بەڵام هەندێ دەسکەوتی مەعنەوی و بڕیاری بۆ کرێکاران بەجێهێشت:-

1. نێونەتەویی بڕیاری ئەوەیدا کە ئەبێت پرۆلیتاریا پارتی سەربەخۆی خۆی هەبێت.
2. کارکردن بکرێتە 8 کاتژمێر.
3. گەورەترین دەسکەوتی کرێکارانەش بەکرێکارانی ئینگلیز بڕا ئەویش کە (مافی هەڵبژاردنی گشتی) بوو.

پێش دامەزراندنی نێونەتەوەیی بیروبۆچونە جیاوازەکانی نێو بزوتنەوەی سۆشیالیستی سەری هەڵدابوو, بەڕاشکاوی باسی لێوەدەکرا و ڕەخنەی توندیان لەیەکتر ئەگرت بەڵام لەناو نێونەتەوەیدا زیاتر جیاوازیەکان دەرکەوتن و چووە ئاستی ناکۆکی و ململانێی توندەوە.ئەو ڕاستیەش لەنێونەتەوەیی دووەمدا بەڕوونی دەرکەوت و بوە هۆی دروستبوونی چەند بیرو بۆچونێکی جیاواز.

هەر لەو واقیعەی ناو نێونەتەوەی یەکەمدا مارکس پێی باش نەبوو کەبەو شێوە لاوازە ڕابەرایەتی بکات چونکە نێونەتەوەیی لەچەندەها ڕێکخراو و گروپی کرێکارانەی بێهێز پێکهاتبوو کەلەو هەل و مەرجانەدا نەیدەتوانی شۆڕش بکات و سەرکەوتن بەدەست بهێنێت ئەوەش خۆی لەخۆیدا خاڵێکی بەهێزی بیروبۆچونەکانی مارکس بوو چونکە بۆچونەکانی لە سەر واقیع و هەل و مەرجی بابەتی دادەڕشت نەك بەخەیاڵ بابەتەکان هەڵبسەنگێنێت و بیر و بەرنامەیان بۆ دابڕێژێت.

*　　　*　　　*

نێونەتەوەیی دووەم (1889 – 1914) 6

• بەڕێنوێنی و هاندانی فردریك ئەنگلز و دەستپێشخەری مارکسیستەکانی فەڕەنساو ئەڵمان کۆنفرانسێك لە 14 تەموزی ساڵی 1889 دا لەپاریس بەسترا و تێیدا بڕیاری دامەزراندنی نێونەتەوەیی دووەمین درا.کۆنفرانسەکە لەژێر چاودێری و بەسەرپەرشتی ئەنگلز بوو لەو کۆنفرانسەدا بڕیاری پێکهێنانی پارتی سیاسی بۆ خەباتی سیاسی چینی کرێکاران درا بۆ ئەوەی بەهۆی ئەو پارتانەوە دەسەلآت بگرنە دەست و دیاریکرا کە ئامانجی کۆتایشیان سۆشیالیزمە. و لەو کۆنفرانسەشدا بڕیار درا کە یەکی ئایار بکرێتە جەژنی کرێکارانی جیهان.

دامەزراندنی نێونەتەوەیی دووەم هۆیەکی تری جۆشدانەوەی جوڵانەوەی کرێکاران بوو لەساڵی 1890دا کرێکارانی ئەڵمانیا زاڵ بونەوە بەسەر یاسای قەدەغەکردنی حیزبەکەیان و لەچەندین ولآتیش مانگرتن و خەباتی ئابوری کرێکاران پەرەی سەند.هەتا ئەنگلز مابوو , وەك ڕێنوێنی نێونەتەوەیی دووەم یەکێتی و تەبایی لەناو حیزبە کرێکاریە سۆشیال دیموکراتەکاندا بەردەوام و پارێزراو بوو.بەڵام دوای مردنی ئەنگلز هێدی هێدی ناکۆکی و جیاوازی کەوتە ناو ڕیزەکانی پارتە سۆشیالدیموکراتەکانەوە لەسەر ئەم خاڵانەی لای خوارەوە:-

1. شێوەی خەباتی کرێکاران,ئایا هەرپەرلەمانی و سیاسی دەبێ, یان شۆڕشگێڕانە دەبێت و خەباتی پەرلەمانیش لەخزمەتیا دەبێت.
2. ئایا سۆشیال دیموکراسی بۆ دەسەلآتداری دیموکراتانەی کرێکاران خەبات دەکات یان بۆ دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا.

3. دژی جەنگ و بودجەی جەنگی هەر دەنگ دەدەن لە پەرلەمان یان بەکار و کردەوەش پەکی شەڕی نێونەتەوەیی ناڕەوا دەخەن و شەڕەکە وەردەچەرخێننەوە بۆ شۆڕشی ڕەنجدەران دژی سەرمایەدارەکان .

4. دژی داگیرکردنی وولاتانی ئاسیا و ئەفریقیاو ئەمریکای لاتینی دەبن لەلایەن دەوڵەتە ئیستیعماریەکانەوە و ئالآی مافی چارەی خۆنووسین بۆ ڕزگاری و سەربەخۆیی ئەو وولآتانە هەڵدەکەن یان ئیستیعمار بە بلأوکردنەوەی شارستانیەت و پیشەسازی و خوێندەواری دەزانن.

لەسەر ئەم خالآنەی سەرەوە گۆڕانی (گەشەپێدانی) هەندێ گوتەی مارکس وەك دەورانی سەرمایەداری نوێ, شۆڕش لەسەرتاسەری ئەورووپا دەبێت یان لەیەك وولآتیش دەبێت.جۆری ڕێکخستنی حیزبی کرێکاران کەوتە ناو حیزبە سۆشیال دیموکراتەکانەوە.ئەوسا پارتی کرێکارانی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمان کە سەرکردە ناودارەکەی کارل کاوتسکی هاوڕێی ئەنگڵز بوو.بەحیزبی ڕێبەر دانرا.حیزبی کرێکارانی سۆشیال دیموکراتی ڕوسیاش ناکۆکیەکی توندو تیژی تێدا سەریهەڵدا کە باڵە بەلشەفیکەکەی بەسەرکردایەتی لینین گووتاری نوێی دادەهێنا کە پلیخانۆف بۆ جیاکردنەوەی لە مارکسیزم و بەگاڵتەجاڕیوە پێی دەگووت ئەوانە مارکسیزم نین بەڵکو لینینزمن, واتە لەسەرەتادا گوتەی لینینزم بۆ گاڵتە پێکردن داهێنراو دواتر بووە ڕاستی و پەیڕەوکارەکانی کردیانە (مارکسیزمی سەردەمی ئیمپریالیزم).

- بیرو باوەڕەکانی لینینزم:–

1. لەسەرشێوەی خەبات لینینزم ڕێگەی شۆڕشی چەکداری دیاریکردبوو و خەباتی پەرلەمانیشی بۆ هاندان و هوشیارکردنەوەی پێباش بوو.

2. لەسەر دەسەلآتی کرێکاران,لینینزم داوای دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریای دەکرد.دیکتاتۆریەتی تەواوی ڕەها.پێی وابوو ئەوەش بە پەرلەمان نایەتە دی,دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریای توندو تیژی ڕەهاش بەڕێبەری پێشڕەوی چینەکە واتە پارتی سۆشیالیستە دیموکراتەکە دەبێت.سۆشیال دیموکراتە دێرینەکان دەستیان بەو گووتانەی مارکس و ئەنگڵزەوە دەگرت کە دەیان گووت بە ئاشتیش و بە پەرلەمانیش سەرمایەداری لادەبرێت و دەسەلآتی کرێکاران دادەنرێت.دەشیان گووت دەسەلآتەکە دەبێت دیموکرات بێت و لە هەڵبژاردنی ئازاددا بێت وەك ئەوەی کۆمۆنەی پاریس.

3. لەسەر مەسەلەی جەنگیش لینینزم دەیگوت هەر دژایەتی بە قسە و بەنووسین و خۆپیشاندان و دژی خۆپرچەك کردن لە پەرلەمان بەس نیە.بەڵکو دەبێت جەنگی ئیمپریالیستی ناڕەوا وەرچەرخێندرێتەوە بەجەنگی شۆڕشگێڕانەی ڕەوا.واتە بە شۆڕش بەرەنگاری جەنگی ناو سەرمایەدارەکان بکرێت.

4. لەسەر مەسەلەی موستەعمەرەکان و گەلانی ژێر دەستەش, لینینزم داوای مافی چارەی خۆنوسینی بۆ دەکردن بەسەربەخۆیی تەواو و جیابونەوەشەوە.داوای پشتیوانی کردنی جولآنەوەی ڕزگاری نیشتیمانی گەلانی ژێردەستی دەکردو بەلقێکی شۆڕشی سۆشیالیستی جیهانی دادەنا.

5. لەسەر مەسەلەی شۆڕشی سەرتاسەریش لینینزم دەیگوت ئەوە سەردەمی بەسەر چووە لەئێستادا (واتە ئەوسا) سەردەمی شۆڕشی سۆشیالیستیە لەیەك تاکە ولآتدا یان لە چەند ولآتێکدا کە هەلو مەرجەکانی شۆڕشیان تێدا خەملی بێت.

حیزبـی لینینـیش حیزبـی مەرکەزیـەتی تونـدو تـۆڵی بـەناو دیمـوکراتی بـوو.حیزبـی (نـەواتی سـەرکردایەتی نـەگۆڕ) و (کـادری پیشـەیی) و شـێوەی نهێنـی گرێـدراو بەشـێوەی ئاشـکرای خـەبات بوو.حیزبی ئەو کەسانە بـوو کـە هـەموو بەرنامـە وهـەموو سـەرەتاکان پەسـەند دەکـەن و لـە شانەشدا کۆدەبنەوە و مەرکەزیەتی دیموکراتی دەسەلمێنن بێ هیچ جۆرە تاقمگەرایییەك.حیزبی لێکترازانی باڵە جیاجیاکانی سۆشیالیست بوو. ئەمانە و چەندین ناکۆکی تـریش بوونـە هـۆی دابەش بـوونی سۆشیال دیموکراتەکان بۆ دوو سێ باڵ. باڵی چەپی شۆڕشگێڕ(لینینزم) , باڵی سۆشیال دیموکراتی دێرین(کاوتسکی) و باڵی سۆشیالزمی لیبراڵ و ناشۆڕشگێڕ و دژ بە شەڕ و شۆڕ و شۆڕش.

لەپێش جەنگی جیهانی یەکەمدا زۆربەی حیزبەکان یان باشتر و ووردتر بڵێین زۆربەی سەرکردەکانی حیزبەکان بەشی سێیەمین بوون.حیزبی ئەڵمان و هەندێکی تریش مام ناوەندی بوون.بۆلشەفیکەکانیش و هەندێ گرووپی چەپی بچووك بەڵام ڕوو لەگەشەکردن بوون بەشی شۆڕشگێڕ بوو.دیارە ئەو کاتە لینین نـەزۆر بـەناوبانگ بـوو نـە هێنـدەی هـەردوو کەڵـە پیـاوی سۆشیالیسـتی کـارل کاوتسـکی و پیلخـانۆفی هاوڕێی ئەنگڵزیش بەدەسەڵات بوو.بەڵام لەدوای شۆڕشی ئۆکتۆبەرەوە, زۆربەی هەرە زۆری چەپەکان و شۆڕشـگێڕەکانی حیزبـە سۆشـیال دیموکراتـەکان لینینزمیـان پەسـەند کـردو حیزبـی کۆمۆنیسـتیان پێکهێنا.

بـەم جـۆرە بەشـێکی زۆری سۆشـیال دیموکراتـەکانی پێشـوو چـوونە حیزبـە کۆمۆنیسـتەکانەوە و حیزبەکانی کۆمۆنیستی لە ئەڵمانیاو فەڕەنساو چیکۆسلۆفاکیاو ئیتالیا بوونـە حیزبـی گـەورە و بـەهێز ,بـەڵام دیسـان هـەر زۆربـەی زۆری کرێکـاران و سۆشـیال دیموکراتـەکانی دێـرین لـەناو پارتـە سۆشـیال دیموکراتەکاندا مانەوە.

بەسـەر هاتـەکانی ئـەو حیزبانـە و هەڵوێسـتی ناشۆڕششـگێڕانەیان کـە پشـتیوانی کردنـی جـەنگی جیهانی و دەنگدانی هەر سەرکردایەتیەك بوو لەگەڵ حکومەتەکانی ووڵاتی خۆیاندا بۆ شەڕو بەبیانوی پاراسـتنی نیشـتیمانی وای لەیـەکێکی وەك ڕۆزا لۆکسـۆمبۆرگ کـرد کـە بڵـێ (ئـەو جـۆرە سـەرکردانە دروشمی "(کرێکارانی جیهان یـەکگرن) یـان کـردە دروشـمی (کرێکـارانی جیهـان تێـك بـەربن و یـەکتر بکـوژن). بۆیـە لـەکاتی جـەنگی جیهـانی یەکەمـدا نێونەتـەوەیی دووەم هەڵوەشـایەوە و ڕیزەکـانی لێـك ترازاو هـەر حیزبە بەلای حکومـەتی ولاتەکـەی خۆیـدا دایشـکاند و تـەنها حیزبـی بۆلشـەفیك نـەبێت کـە بەسەرۆکایەتی لینین دژی حکومەتی خۆی و دژی جەنگی سەرمایەدارەکان ڕاوەستا.دوای سەرکەوتنی شۆڕشـی ئۆکتۆبـەریش بەسـەرۆکایەتی بۆلشـەفیکەکان و بەڕێبـەری لیـنین نێونەتـەوەیی سـێیەم هاتەکایەوە, کەچی پاشان نێونەتەوەیی دووەم ماوەیەکی ویست تا سەر لەنوێ خۆی سازبداتەوە لەژێر ناونیشانی (سۆسیالیست ئەنتەر ناسیونال)دا.

* * *

نێونەتەوەیی سێیەم (1919 – 1943) 2

- نێونەتەوەیی سێیەم کە ناوەکەی (کۆمۆنیست ئەنتەر ناسیونال) بوو لەیەکگرتنی حیزبە مارکس _لینینیەکان(حیزبە کۆمۆنیستەکان) پێك هاتبوو.کۆنگرەی دامەزراندنی خۆی لەشاری مۆسکۆ لە 2 – 4/ ئازاری ساڵی 1919دا بەست.

لەو کۆنگرەیەدا نوێنەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکان و ڕێکخراوە سۆشیالیستە چەپەکانی 30 وولات بەشدار بوون وەك کۆماری سۆڤیەتی پێشوو وئەڵمانیاو نەمساو مەجەڕ وپۆڵۆنیاو فنلەندا و فەڕەنسە و بولگاریاو چین و کۆریا و ...هتد.ئەرکی سەرەکیان خەباتکردن بوو لە پێناوی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریادا, پاشان چەند کۆنفرانسێکی تریان بەست و تادەهات ژمارەی حیزبەکانی زیادیان دەکرد تاگەیشتە دەیان حیزبی بزێوی نوێی چالاك و شۆڕشگێڕ و توندوتیژ. جگە لەو دروشمەش ئامانجەکانی تریان بریتی بوولە:-

1. دروستکردنی حیزبی مارکس لینینی شۆڕشگێڕ کە دوژمنی سەرسەختی سۆشیال دیموکرات بوو.
2. هەوڵدان بۆ هۆشیارکردنەوەو ڕاکێشانی جوتیاران بەلای پرۆلیتاریادا.
3. هەوڵدان بۆ هاندان و هۆشیارکردنەوە و ڕاکێشانی جولانەوەی ڕزگاری نیشتیمانی وولاتانی ژێردەست بەلای پرۆلیتاریا و کۆماری سۆڤیەتی پێشوو.
4. خەباتی شۆڕشگێڕانەی جەماوەری .ڕێگەی سەرەکی خەباتی چەکدارە,بەلام کەڵك وەرگرتن لە پەرلەمانەکان بۆ هاندان و هۆشیارکردنەوەی خەڵك.
5. بەگژداچونەوەی ڕەهای (هەڵمەتەکان) و (مام ناوەندێتی) و (چەپرەوی منداڵانە) و پێویستی کارکردن لە سەندیکا زەردەکانیشدا.
6. هەوڵدان بۆ زاڵ بوون بەسەر سۆشیالیستی دیموکراسیدا بەڕاکێشانی زۆربەی چینی کرێکاری هەر وولاتە بەلای خۆیاندا.
7. پارێزگاری کردن لە یەکێتی سۆڤێتی وەك بیلبیلەی چاوەکان.
8. دژایەتیکردنی ئیمپریالیزم کە پێیان وابوو بەرزترین ئاستی سەرمایەداری ڕزۆکە.
9. داڕشتنی سەرەتای تایبەت بۆ ژیانی حیزبایەتی و شێوەکاری بۆلشەفیکەکان بۆ هەموو حیزبەکانی تر.واتە بەبەلشەفیککردنی هەموو حیزبەکان.

ئەمانە و چەندین کاری تر هەر بەیەکجاری جولانەوەی سۆشیالیستی دونیای کردە دوو بەرەی لێك جیاواز و پێکەوە دوژمن ئەوانیش بەرەی سۆشیال دیموکراتەکان و بەرەی کۆمۆنیزم (بەلشەفیزم) بوون.

نێونەتەوەیی سێیەم سال بە سال پەرەی دەسەند و گەشەی دەکرد .لەکۆنگرەی دووی خۆیدا (41) حیزب بەشداری کرد,و لە کۆنگرەی سێدا چەندین حیزبی وەك چینی و چیکۆسلۆفاکی و ئیتالی زیادیان کرد. لەکۆنگرەی چوارەمیدا ژمارەی حیزبەکان گەیشتە 58 حیزب و لەکۆنگرەی حەوتیدا کە لە ماوەی نێوان 25ی تەمووز بۆ 25 ئابی ساڵی 1935 ی خایاند نوێنەرانی 65 حیزب لەکۆی 76 لقی نیشتیمانی (واتە حیزبی ئەو وولاتانە) بەشداریان کرد کە نوێنەری 3140000 کۆمۆنیست بوون لە دونیادا, بەم جۆرە نێونەتەوەیی سێیەم ڕووی لەگەشە کردن بوو هەتا چوونە سەر کاری فاشیزم لە ئەڵمانیاو ئیتاليا و ئیسپانیادا و دەسڕۆیشتنیان بەسەر زۆربەی ئەوروپادا لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا.

کۆمیتەی بەڕێوەبردنی کۆمینترۆن لە 15 ئابی ساڵی 1943دا بڕیاری هەڵوەشانەوەی کۆمینترۆنی دەرکرد لەبەرئەوەی حیزبە شیوعیەکان کە لەهەموو دونیادا ڕوو لەگەشەکردن و پەرەسەندن بوون . ئازاد بکات لە کۆت و پەیوەندی نێونەتەوەیی و سەربەستیان بکات لە هەڵبژاردنی شێوە تاکتیکی نیشتیمانی گونجاو لەگەڵ هەلومەرجی بابەتی و تایبەتی خۆیان.وە بۆ بەهێزکردنی بەرەی دیموکراتی دژبە فاشیزم و سڕینەوەی تۆمەتی کلکایەتی مۆسکۆ بەسەر حیزبەکانەوە.هەڵوەشانەوەی کۆمینترۆن لەکاتێکدا بوو کە

جوڵانەوەی کۆمۆنیستی لەزۆربەی وڵاتانی ئەورپاو چین و ڤێتنام و هەندێ وڵاتی ئاسیاویشدا ڕوو لەگەشەکردن و پەرەسەندن بوون.وەلەزۆر وڵاتی داگیرکراودا خەباتی چەکدارانە و شۆڕشیان ڕێبەری دەکرد.لەئەنجامی جەنگی جیهانیدا ئەو حیزبانەی سەر بەکۆمینترۆن بوون و بە پاڵپشتی لەشکری سوور لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپادا حوکمیان گرتە دەست و دیموکراتیە گەلیەکانیان دامەزراند.هەروەك شۆڕشەکانی گەلانی چین و ڤێتنام و کۆریای باکوریش سەرکەوتن و حیزبەکانیان چوونە سەر کار.وە حیزبەکانی ئیتالیا و فەڕەنسە و ئەندەنوسیاو هیندستانیش بوونە حیزبی گەورەو بەنفوز.

*　　　*　　　*

ڕابەرو تیۆرسینە بەناوبانگەکانی سۆشیالیستی و شیوعیەت 7

* فەلسەفەو فکری سۆشیالیستی و شیوعیەت لەو دەمەوەی سەریهەڵداوە و بەتێپەڕبوونی بەهەموو قۆناغەکانی گەشەکردنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی و سەرکەوتن و شکستەکانیداو گەیشتن بەم قۆناغەی ئێستای و لەم کاروانی خەبات و ململانێیانەدا لەسەر دەستی چەند کەسایەتیەکی بیرمەندو شارەزاو تیۆرسین و شۆڕشگێڕی ماندونەناس بەردەوامی بەسوڕی ژیانی گەشەکردنەکانی خۆی داوە و بۆتە یەکێك لە دوو فکرە گەورەو بەناوبانگەکانی دونیا لەبەرامبەر فکری سەرمایەداریدا .

لەخوارەوە چەند کەسایەتیەکی بەناوبانگ لەڕابەرەکانی سۆشیالیستی و شیوعیەت باس دەکەین، کە هەر هەموویان لە وێستگە جیاوازەکانی خەباتی سۆشیالیستیدا ڕۆڵ و کاریگەری و جێگەی پەنجەیان دیار بووە بەسەر ڕەوتی گەشەکردنی کۆمەڵگای مرۆڤایەتیەوە و هەموویان هێندە بەناوبانگن کە لەسەر ئاستی جیهان و بەتایبەتیش لەناو حیزب و ڕێکخراوە شیوعی و شۆڕشگێڕیەکاندا هەمیشە جێگەی ڕێزو نەوزاشکردن و لەداهاتووشدا هەروا دەمێننەوە .

1.کارل مارکس (1918/5/5 – 1883/3/14)

فەیلەسوفێکی ئەڵمانی و سیاسەتمەدارو ڕۆژنامەنوس و تیۆرسینێکی کۆمەڵایەتی بووە، هەستاوە بەدانانی چەند کتێبێك، بەڵام ئەو بیردۆزەیەی کە ناوبانگێکی جیهانی بۆ پەیدا کرد بریتیی بوو لە بیردۆزەی " سەرمایەو دژایەتی لەگەڵ بنەمای کرێی کرێکاراندا " .لەگەڵ هاوڕێکەیدا " فردریك ئەنگلز " دا بەتیۆرسینە فەرمی و سەرەکیەکانی فکری شیوعیەت دادەنرێت لەگەڵ ئەنگلزدا ئەوەیان پێك هێنا کە ئەمڕۆ پێی دەوترێت "سۆشیالیستی زانستی" یان" شیوعیەتی سەردەم" .

مارکس لەشاری " تریر" لەولایەتی " ڕیتانیا" ی ئەڵمانی لەساڵی 1918 دا لەدایك بووەو چووەتە زانکۆی " بۆن " لەساڵی 1833 دا بۆ خوێندنی یاسا، مارکس گرنگیەکی گەورەیدا بەفەلسەفە سەرەڕای نارەزایی باوکی کەدەیویست مارکس ببێتە پارێزەر، لەساڵی 1840 دا مارکس نامەی دکتۆراکەی لەفەلسەفەدا پێشکەش کردو بڕوانامەی دکتۆرای وەرگرت،یەکێك لەهاوڕێکانی وا وەسفی دەکات کە پیاوێکی چوارشانەو ناوچەوان پانی موو زۆری ڕەش بووە، زۆر چالاك و هەڵسوڕاو بوەو لەشەو ڕۆژێکدا

تەنها چوار کاتژمێر خەوتووە .لەساڵی 1842 دا یەکەم بابەتی نوسینی لە گۆڤاری " Rheninshe Zeitung" دا لەشاری کۆلۆنیا بلاوکردەوەو بووە یەکێك لەدەستەی نوسەرانی .

لەساڵی 1843دا ناچارکرا کە نوسینێکی بلاونەکاتەوەو دواتریش ڕۆژنامەکەشی داخرا، و دواتر لەئەڵمانیاوە چووە فەرەنساو لەشاری پاریس نیشتەجێ بوو و دەستی کردە خوێندنەوەی فەلسەفەو مێژوو زانستە سیاسیەکانو فکرەی شیوعیەتی لادروست بوو .

لەساڵی 1844 دا کاتێ ئەنگلزی هاوڕێی سەردانی کرد لەپاریس هەردووکیان بیرو ڕایان لە 100٪ وەکو یەك بوو دەربارەی کێشە شۆڕشگێڕیەکان، لەبەر ئەم هاوڕابوونە هەردووکیان کەوتنە سەر شیکردنەوەی بنەما تیۆریەکانی شیوعیەتو کارکردن بۆ هاندانی چینی کرێکاران (بۆرژوزایە بچوکە دیموکراسیەکان) بۆ کارکردن و ڕۆچون لەپێناو ئەو بنەمایانەدا .کارل مارکس لەسەدەی نۆزدەهەمدا ژیاوە کە لەو ماوەیەدا سەرمایەداری پیشەسازی بلاوبۆوە لەچوارچێوەی دروستکردنی چینە کرێکارە ئەوروپیەکان و کێشە گەورەکانیان، وای لەمارکس کرد بیری لێبکاتەوە لە چوارچێوەی پشت بەستنی بەهەندێ دەستکەوتی تیۆری لەوانە:-

1.فەلسەفەی ئەڵمانیو بەتایبەتیش فەلسەفەی هیگڵ (1770– 1891)کەفکرەی جەدەلیەتی مێژووی کەونی لێهەڵهێنجا کە دژەکان هەیمەنەی کردووە بەسەریدا کە ڕابەرایەتی دەکات بەرەو خاڵی کۆتایی .

2.ئابوری سیاسی ئینگلیزی کە هەریەکە لە ئادەم سمیث (1723 – 1790) و دیڤید ڕیکاردۆ (1772 – 1823) و ڕۆبەرت ماڵتۆس (1770 – 1843) دیارترین ڕابەرەکانی پێك دێنن.

3. سۆشیالیستی " خەیاڵی " فەرەنسی کە (سان سیمۆن،فۆرییە، کابی" و ئەوانەی لەسەردەمی مارکسدا ژیاون وەك (برودون، بلانکی) کە مارکس لەگەڵیاندا کەوتە گفتوگۆوە .

4.نوسەرە فەرەنسیەکان کە کۆمەڵگایان شیدەکردەوە لە سنوری ململانێی چینە کۆمەلأیەتیەکاندا .

* مارکس ڕوانینێکی داینەمیکیو ململانێیەکی لەگەڵ سەرمایەداریدا تەبەنی کرد لە چوارچێوەی " بیردۆزەی چەوسانەوەو زیادەبایی" دا.

لەساڵی 1845 دا مارکس ناچارکرا پاریس بەجێبهێڵێت لەسەر چالاکیە شۆڕشگێڕیەکانی و چوە برۆکسل و دواتر ژنو منداڵەکانی چوونە لای و هاوڕێکەی یارمەتیدا کە باوکی بۆرژوازێك بوو بۆ کڕینی خانویەك کە دواتر بووە ناوەندێك بۆ پەیوەندیکردنو کۆبونەوەی تۆڕە کرێکاریە شۆڕشگێڕیەکان.

لەساڵی 1847دا شیوعیەکان کۆبونەوە بۆ دروستکردنی کۆمەڵەیەك مارکس و ئەنگلزیان دەست والاکرد لە دانانی بنەماکانی ئەو کۆمەڵەیە و بەرنامەکەی و دواتر ئەم بەرنامەیە بەناوی " بەیانی شیوعیەتەوە" ناوبانگی دەرکرد کە تیایدا مارکس کرۆکی ڕاوبۆچونەکانی تیادا دانا وەکاری دەکرد بۆ وەدیهێنانی ، ئەم کۆمەڵەیە لەسەر داروپەردووی کۆمەڵێك بەناوی " یەکگرتوی دادپەروەرەکان" لەفەرەنسا دروست بوو کە بڕوایان بەپێویست بوونی شۆڕش نەبوو بۆ گرتنە دەستی دەسەلأتو دروشمەکەیان" هەموو خەڵکی بران" و مارکس توانی کە هاوڕێکانی بخاتەسەر ئەو ڕایەی کە ئەوان خەون بە دونیایەکی ڕەنگ پەمەییەوە دەبینن و دروشمەکەیانی گۆڕی بە(ئەی کرێکارانی جیهان یەکگرن).

بەیانی شیوعیەت ڕێگەی خۆش کرد بۆ بیروباوەڕی سۆشیالیستی زانستیو چەسپاندنی مادیەتی مێژوویی دوور لە کێشە یان دین کە مارکس بڕوای وابوو(کە دین بێهۆشکەری نەتەوەکانە) یان تایەفی پیشەیی، ئەمەش بەڕاشکاوی لە کتێبەکەیدا بەناوی (ڕەخنە لە ئابوری سیاسی) کە لەساڵی 1858 دا دەرخست. بنەماو کرۆکی بەیانی شیوعیەت لەسەر گریمانەی کە لەسەرەتای مێژووی مرۆڤایەتیەوە هەتا

ئەمڕۆ وەستاوەتە سەر ئەوەی کە پەیوەندی بریتیە لە پەیوەندی ململانێی نێوان چەوساوەو چەوسێنەر، لەنێوان خاوەن کارو کرێکاردا، لەنێوان خوێندکارو مامۆستادا، لەنێوان جوتیارو دەرەبەگدا ، چەوسانەوەی مرۆڤ بۆ مرۆڤ و نەتەوە بۆ نەتەوە، جا سەرکەوتن بۆ یەکێکیان بووە یان بەنەمانی هەردووکیان تەواو بووە.ئاساییە کەسەرکەوتنی یەکێکیان سروشتی ئابوری ئەو کاتە دیاریدەکات، بەگریمانەی ئەوەی کەدەرەبەگایەتی لەئەنجامی بۆگەن بونی و ڕێگری لەبەردەم بۆرژوازیەتدا هەڵوەشاوەتەوە، مەنتیق دەیسەپێنێت کە ئاستی گەشەکردنی چینی بۆرژوازیەت (بەرهەمی گەورە) دەیگەیەنێتە ئاستێك کەناتوانێت تیایدا پێش بکەوێت، لەو کاتەدا پرۆلیتاریا هەڵدەستێت بەتێکشکاندنی ئەو چینە (بۆرژوازیە) و نەهێشتنی زوڵم و چەوسانەوە لەسەر چینی کرێکاران (پرۆلیتاریا)، ئیدی کۆمەڵگایەکی شیوعی دروست دەبێت کە تیایدا موڵکیەتی تایبەت نامێنێت (نەك موڵکیەتی کەسی)، چونکە موڵکیەتی تایبەت لەئەنجامی چەوسانەوەی کرێکارەوە دێتە دی و لەئەنجامی بردنی ئەوەی بەرهەمی دێنێت لەزێدەبایی بەبێ ئەوەی هیچ ماندوبونێکی دیبێت لەلایەن سەرمایەوە، بەڵام موڵکیەتی کەسی ئەوەیە کە لەئەنجامی هەستانی بەکارێك دەستی دەکەوێت .

لەساڵی 1848 دا شۆڕش لەئەڵمانیا و فەرەنسا هەڵگیرسا،لەبەر ئەوە حکومەتی بەلجیکی ترسی لێنیشت کە شۆڕش بگاتە ئەوێش ، هەربۆیە هەستا بەدوورخستنەوەی مارکس یەکەم جار بۆ پاریس و دواتر بۆ کۆلۆنیا ڕۆیشت و هەستا بەدامەزراندنی ڕۆژنامەیەکی تازە بەناوی (New Rheinishe Zeitung) بەناوی یەکەم گۆڤارەوە کە ئیشی تیادا کرد، دواتر پەیوەندی بەشۆڕشگێڕانەوە کردو کاری ڕێکخستنی تێدا ئەنجامدا.

ساڵی 1849 دەستگیرکرا بەتۆمەتی هاندان بۆ هەڵگەڕانەوەی سەربازی و دواتر بێ تاوان دەرچوو, دوورخرایەوە لەئەڵمانیاو ڕۆژنامەکەشی داخرا.

ساڵی 1848 کاتێك ئەوروپا شۆڕشی بەخۆیەوە بینی و کرێکارانی فەرەنسا هەستان بەشۆڕش دژی لویس پاشا و حکومەتی شۆڕشگێڕی داوای لەمارکس کرد بێتە پاریس و دوای ئەوەی شۆڕش سەری نەگرت مارکس ناچار بوو بچێتە شاری لەندەن و لەوێ خەریکی نوسین و لێکۆڵینەوەکانی بوو دەربارەی سیاسەت و ئابوری و بووە ڕۆژنامەنوس و هەواڵنێری ئەوروپای ڕۆژنامەی (نیۆرك تریۆن) و لەو ماوەیەدا هەستا بەچەند کارێك کە بەکلاسیکایەتی تیۆری شیوعیەت دادەنرێت، کە کتێبە بەناو بانگەکەی دەگرێتەوە بەناوی (سەرمایە) کە لە سێ بەش پێك دێت و لەساڵی 1885 داو دوای مردنی ئەنگلز بلاوی کردەوەو لەساڵی 1871 دا دەربارەی کۆمۆنەی پاریس کتێبێکی نوسی و هۆکاری هەڵگیرسان و شەڕی ناوخۆی ئەو شەڕەی شیکردەوە .

کاتێك لەساڵی 1852 دا کۆمەڵەی شیوعیەکان هەڵوەشێنرایەوە، مارکس بەردەوام لەڕێگەی نامەوە پەیوەندی بەسەدان لەشۆڕشگێڕانەوە دەکرد تا ڕێکخراوێکی نوێ دابمەزرێنن و ئەم هەوڵانە لەساڵی 1864 دا گەیشتە ئەنجام بەپێکهێنانی (ئەنجومەنی نێونەتەوەیی) و لەگەڵ ژمارەیەك لەهەڤاڵانی کەوتنە دانانی بنەماو بەرنامە سیاسیەکەی ، بەڵام هەندێ لەهەڤاڵانی کەگیانی شیوعیەتیان تیادا کوژابۆوە ناڕازیبوون بەو کارە لەبەر ئەوە مارکس پێشنیازی کرد بارەگای (ئەنجومەنی نێونەتەوەیی) بگوازرێتەوە بۆ ئەمریکا .

هەشت ساڵی کۆتایی ژیانی لەگەڵ نەخۆشیدا بردە سەر،بەڵام هەر لەکۆڵنەدان نەکەوت دوای مردنیشی ئەو بەرهەمانەی کۆکرایەوە کە نوسیبووی وەك بەرگی چوارەمی کتێبی"سەرمایە"و لە 1883/3/14 دا کارل مارکس کۆچی دوایی کردو لە گۆڕستانی های گێت لەلەندەن نێژرا .

*　　　　*　　　　*

2. فردریك ئەنگڵز (1820 – 1895) هاوڕێ و هاوکاری مارکس کە پێکەوە فکری مارکسیان دانا

ئەنگڵز لەسەرەتای دەستپێکردنیەوە هەستا بەلێکۆڵینەوەی کێشە فەلسەفیە ئەخلاقیەکان لە چوارچێوەی ڕەخنە لە کۆمەڵگای چینایەتی و بۆرژوازیدا.

ئەنگڵز لە ساڵی 1820 لەشاری (بارمن) لەهەرێمی ڕینانی کە سەر بە مەملەکەتی بڕوسیا بوو لەدایك بوە، باوکی خاوەن کارگە بووە، ئەنگڵز لەساڵی 1838دا وپێش ئەوەی خوێندنی دواناوەندی تەواو بکات ناچار بوو لەدەزگایەکی بازرگانیدا لە شاری (بریمن) دا کار بکات، لەو کاتەی لەو دەزگایەدا کاری دەکرد ڕقی زۆری لەئۆتۆکراسیەکان و زوڵمی بیرۆکراتی دەبۆوە، و لێکۆڵینەوە فەلسەفیەکانی لەوەشیان تێپەڕ کرد، ئەنگڵز یەکێك بوو لەلایەنگرانی مەزهەبی هیگڵ کە لەو کاتەدا لەئەڵمانیادا باڵا دەست بوو.هەرچەندە ئەنگڵز خۆی وەك مامۆستایەك لە زانکۆی بەرلین خزمەتی دەوڵەتی بڕوسیای ئۆتۆکراسی دەکردو جێگەی سەرنجڕاکێشانی بوو، بەڵام مەزهەبەکەی شۆڕشگێڕانە بوو.

جیاواز لەهیگڵ و هیگڵیەکان، مارکس و ئەنگڵز ماتریالیست بوون ئەنگڵز لەبەریتانیا بەچینی کرێکاران ئاشنا بوو لەساڵی 1842 دا لەوکارگەیەی کەباوکی پشکی تیادا هەبوو .

لەساڵی 1845دا کتێبێکی بەناوی (بارودۆخی چینی کرێکاران لە ئینگلتەرادا) بڵاوکردەوە لە ئەنجامی بینین و بیستن و لێکۆڵینەوەو ژیانی خۆی بوو لەگەڵ کرێکاراندا کە چۆن ژیانێکی ناخۆش و کولەمەرگی دەژیان.لەشاری مانشستەر پەیوەندی لەگەڵ بزوتنەوەی کرێکارانی ئینگلیزیدا دروست کردو لەبڵاوکراوەکانیدا نوسینی بڵاو دەکردەوە .و لەساڵی 1844 و لەکاتی گەڕانەوەی بۆ ئەڵمانیا لەشاری پاریس مارکسی ناسی کە پێشتر بەماوەیەکی کەم نامە گۆڕینەوەیان لەنێواندا هەبوو بەهۆی کاریگەری سۆشیالیستە فەرەنسیەکان لەسەر مارکس و ئەنگڵزو بونیان بە سۆشیالیستی، هەردووکیان " خێزانی پیرۆز یان ڕەخنە بۆ ڕەخنە" یان نوسی کە بەشی زۆری مارکس نوسیبووی و پێش کتێبەکەی ئەنگڵز بەیەك ساڵ دەرچوو بوو، بنەمای سۆشیالیستی مادی شۆڕشگێڕی دانا، پێش کتێبی"خێزانی پیرۆز" ئەنگڵز لە گۆڤارەکەی مارکسدا بابەتێکی نوسی بەناوی (الحولیة الفرنسیة الالمانیة) و (دراسات الانتقادیة حول الاقتصاد السیاسي) بڵاو کردەوە.ساڵی 1845 – 1847 ئەنگڵز لە برۆکسل و پاریس ژیاو لێکۆڵینەوە زانستیەکانی بەستەوە بەژیانی ڕۆژانەیەوە لەناو کرێکارانی ئەڵمانیدا لەو دوو شارەدا .لەساڵی 1848 دا کە شۆڕش لەفەرەنسا بەرپا بوو، هەردوو مارکس و ئەنگڵز بڕیاریاندا بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆیان و ڕۆژنامەیەکی دیموکراسیان دەرکرد بەناوی" ڕۆژنامەی ڕینانی نوێ" کە لەشاری کۆڵۆنیا دەردەچوو.

ئەم دوو هاوڕێیە ڕۆحی هەموو بزوتنەوە شۆڕشگێڕیە دیموکراسیەکان بوون لەڕینان لە بڕوسیا، و زۆر بەتوندی پارێزگاریان لەبەرژەوەندیەکانی گەل و ئازادیەکان دەکرد دژی کۆنە پەرستەکان، بەلآم سەرکەوتن بۆ هێزە کۆنەپەرستەکان بوو وە ڕۆژنامەکەیان پێ داخستن .

لەبەر ئەوەی مارکس پێشتر ناسنامەی بڕوسی نەمابوو دەرکرا، بەلآم ئەنگلز بەشداری لەڕاپەڕینە چەکداریەکانی جەماوەردا کردو لە سێ شەڕدا لەپێناوی سەربەستیدا بەشداریکرد، دوای سەرنەکەوتنی شۆڕشگێڕەکان ئەنگلز بەرەو لەندەن هەڵهات، لەڕێگای سویسراوە و دواتر مارکسیش هات و لەوێ ژیان، بەلآم ئەنلگز لەکارگە بازرگانیەکەیدا لە مانشستەر کاری دەکرد .

هەتا ساڵی 1870 مارکس لەلەندەن و ئەنگلز لەمانشستەر ژیان، بەلآم لەم ماوەیەشدا ئەم دوو هاوڕێیە نامەیان ئاڵوگۆڕ دەکردو دەربارەی فکرە سۆشیالیستی و بارودۆخە سیاسی و ئابوریەکان ڕایان دەگۆڕییەوە دەربارەی سۆشیالیستی زانستی، لەساڵی 1870 دا ئەنگلز هاتە لەندەن و پێکەوە لەگەڵ مارکس ژیان تا ساڵی 1883 ساڵی مردنی مارکس.

بەری ئەم پێکەوە ژیانە بۆ مارکس نوسینی کتێبی"سەرمایە" بوو کە بەگەورەترین و بەنرخترین نوسراو دادەنرێت لەبواری ئابوری ئەمڕۆماندا، هەروەها بۆ ئەنگلزیش نوسینی چەند کتێبێکی گەورەو بچوک بوو، هەروەها ئەنگلز لەدوای مردنی مارکس توانی بەشی دووەم و سێیەمی کتێبی سەرمایەی مارکس بەهەوڵێکی زۆربەچاپ بگەیەنێت لەساڵەکانی 1885 – 1894دا.

لەدوای شۆڕشی 1848 – 1849 کاری مارکس و ئەنگلز لە مەنفا بەتەنها لەبواری زانستدا دەر نەکەوت، چونکە مارکس لەساڵی 1864دا " کۆمەڵەی کرێکارانی جیهانی" " نێو نەتەوەیی " دامەزراندو ماوەی دە ساڵ ڕابەرایەتی دەکرد، لەگەڵ ئەنگلز کە هاوکارو هاوبەشیەکی گەورەی تیادا کرد، دوای مردنی مارکس ، ئەنگلز بەتاکە ڕابەرو ڕێپیشاندەری سۆشیالیستەکانی ئەوروپا مایەوە، لەساڵی 1895 دا ئەنگلز لەشاری لەندەن کۆچی دوایی کرد، ئەنگلز دوای مردنی مارکسی هاوڕێی تاکە پەروەردەکاری کرێکاران و پرۆلیتاریا بوو لەهەموو دونیادا .

مارکس و ئەنگلز پێیان وابوو کە چینی کرێکار لەگەڵ داواکاریەکانی لەدایك دەبێت لەسیستەمی ئابوری ئێستاداو لەگەڵ بۆرژوازیەتدا دەبێتە دروستکەرو ڕێکخەری پرۆلیتاریا و شێوەیەکی حەتمی، هەروەها پێیان وابوو کە خەباتی چینایەتی کە پرۆلیتاریای ڕێکخراو ڕابەرایەتی دەکات دەبێتە هۆی ڕزگارکردنی ڕەگەزی مرۆڤایەتی لەو بەلآیانەی کەبەسەریدا دێت نەك کاری چاکەی کەسانی تر، هەروەها هەردوکیان یەکەم کەس بوون کە بەبەڵگەوە سەلماندیان لە کتێبە زانستیەکانیاندا کە سۆشیالیستی خەون نیە، بەڵکو پێویستیەکی حەتمی و ئامانجی کۆتاییەو دەرئەنجامی پێشکەوتنی هێزی بەرهەم هێنە لە کۆمەڵگای سەردەمدا، هەروەها ڕایانگەیاند کە هەموو مێژووی نوسراو هەتا ئەمڕۆ بریتیە لە مێژوی خەباتی چینایەتی و بەدوایەکدا هاتنی دەسەلآت و سەرکەوتنەکانی چینە کۆمەلآیەتیەکان بەسەر چینەکانی تردا، ئەم پرۆسەیەش بەردەوام دەبێت تا بنەمای خەباتی چینایەتی و کۆنتڕۆڵی چینەکان بەدەوام دەبێت ، بەو مانایەی تا موڵکیەتی تایبەت و بەرهەمهێنانی کۆمەلآیەتی بێ سەرو بەر بەردەوام بێت .

بەرژەوەندی پرۆلیتاریا لەتێکشاندنی ئەو بنەمایانەدایە و بۆیە پێویستە خەباتی کرێکارانی ڕێکخراو وهۆشیاریان دژی تەیار بکەن و هەموو خەباتێکی چینایەتی بریتیە لە خەباتی سیاسی .ئەنگلز زۆر جار

بەهاوڕێی خۆشەویستی مارکس ناو دەبرێت، لەشاری بارمەنی ئەڵمانیا لە ڕەگەزی یەهودی لەدایك بووە، ئەنگڵز هاوکاری مارکسی کردووە بەشێوەی پارەو فکرو بەشداری نوسینی بەیانی شیوعیەتی کردووە .
لەگرنگترین کتێبەکانی :-
((بنچینەی خێزان و موڵکیەتی تایبەتی , دەوڵەتو لودفیج فیورباخ , کۆتایی فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی, وەڵام بۆ دهرینخ و هاوبەشی لەڕەخنەی ئابوری سیاسی)).
ئەنگڵز دوای مردنی مارکس بوە تاکە ڕاوێژکارو پەروەردەکارو ڕێنیشاندەری هەموو سۆشیالیستەکانی دونیاو بەتایبەتیش ئەوروپییەکان لە ئەڵمانیەکانو ئیسپانیەکانو ڕوسیەکانو ڕۆمانیەکان سودیان لەئەزمونو کانیاوی بیری ئەنگڵز وەردەگرت، ئەنگڵز لە 1895/8/5 دا لەشاری لەندەن کۆچی دوایی کرد .

3. ڤلادیمێر ئلیتیش ئلیانۆڤ ناسراو بە لینین
(1924/1/21 – 1870/4/22)

شۆڕشگێڕێکی ڕوسیو پێشەوای حیزبی بەلشەفیو شۆڕشی بەلشەفی بووە دژی ئیمپراتۆریەتی ڕوسیا لەسەردەمی دەسەڵاتی قەیسەرەکاندا، هەروەها دامەزرێنەری مەزهەبی لینینی سیاسیە، لینین بەیەکەم سەرۆك کۆماری یەکێتی سۆڤیەت دادەنرێت، لینین بوو کە دروشمی " زەویو نانو ئاشتی" بەرزکردەوە، لە شاری سیمبیرێکی ڕوسیا لە دایك بووە کە ئێستا بە"ئانۆلیاتۆڤیك " ناودەبرێت، باوکی کارمەندی کەرتی گشتی بوو باوەڕی بە بلاوکردنەوەی دیموکراسی هەبوو لە ئیمپراتۆریەتی ڕوسیادا .
وەکو باس دەکرێت باپیری لینین لەسەر دینی جولەکەوە چۆتە سەر دینی مەسیحیەت، لینین لاتینیو یۆنانی لەزانکۆ خوێندووە لەساڵی 1887 دا، برایەکی لەسێدارە دراوە بەتۆمەتی کوشتنی قەیسەر ئەلکسەندەری سێهەم، ئەم لەسێدارەدانەی براکەی کاریگەری هەبوو لەسەر توندڕەوی بیروڕاکانی، ئەمەش بووە هۆی دەستگیرکردنی و دەرکردنی لە زانکۆ بەهۆی بەشداریکردنی لە ناڕەزاییەکانی خوێندکاراندا، لینین بەشێوەی سەربەخۆ درێژەیدا بەخوێندنو توانی پلەی پارێزەری بەدەست بهێنێت لە ساڵی 1891 .لەجیاتی ئەوەی کاری پارێزەرایەتی بکات، ڕووەوکاری چالاککردنی کاری شۆڕشگێڕی و لێکۆڵینەوەی مارکسیەت چوو لە شاری سانت بیترا سبۆرگ، لە 1895/12/7دا دەستگیرا کراو ماوەی یەك ساڵ لەبەندیخانەدا مایەوە، دواتر دورخرایەوە بۆ بیابانی سیبریا، لە ساڵی 1898 ژنی هێنا کە کچێکی سۆشیالیستی بەناوی (نادیزداکرۆیسکایا)، لە ساڵی 1899 دا لینین توانی کتێبەکەی بەناونیشانی "گەشەکردنی سەرمایەداری لە ڕوسیادا" دەر بکات، لەگەڵ کۆتایهاتنی ماوەی دورخستنەوەکەی لە سیبریا لەساڵی 1900،لینین ڕوسیای بەرەو ئەوروپا بەجێهێشت وکاری بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی سۆشیالیستی دەکرد بەناوی (ئسکرا)،هەروەها کاری کرد بۆ بلاوکردنەوەی ئەو کتێبانەی کە پەیوەندیان بەکاری شۆڕشگێڕیەوە هەبوو، لینین یەکێك بوو لە کادرە چالاکەکانی حیزبی سۆشیالیستی کۆمەڵایەتی، لەساڵی 1903 دا لینین سەرکردایەتی حیزبی بەلشەفی بەدەستهێناو لەساڵی 1906 دا هەڵبژێرا بۆ ڕابەرایەتیکردنی حیزبی سۆشیالیستی کۆمەڵایەتی، لەساڵی 1907دا چوە فینلەندە لەبەر هۆکاری ئەمنی، ئەم سەفەرەی ڕێگر نەبوو لەبەردەم لینیندا بۆ پێشکەشکردنی کۆڕو سیمینارو بانگەشەکردن بۆ فکری سۆشیالیستی لەئەورپادا، لە 1917/4/16 دا جارێکی تر گەڕایەوە بۆ ڕوسیا دوای ڕوخاندنی قەیسەری ڕوسیا نیکۆلای دووەم جێگەی خۆی گرت لە ناو بەلشەفیکەکانداو لە ڕۆژنامەی "پرافدا " دا "

نامەی نیسانی " بڵاوکردەوە کە بیروڕای لینینی ڕوون دەکردەوە دەربارەی ئیدارەی ڕوسیا لە ڕووی سیاسیەوە .لەدوای شۆڕشی کرێکاری سەرنەکەوتوو لەمانگی 1917/7 دا جارێکی تر لینین ڕوسیای بەجێهێشتەوە بەرەو فینلەندە لەبەر هۆکاری ئەمنی و دواتر و لەمانگی ئۆکتۆبەردا گەڕایەوە بەباڵپشتی چەك بۆ سەرکردایەتیکردنی شۆڕش دژی حکومەتی کاتی" کیرینسکی ".

لینین ڕووبەڕووی داگیرکردنی ئەڵمانیا بوەوە و بەناچاری ڕێکەوتنامەی ئاشتی لەگەڵدا ئیمزا کرد، ئەنجام زۆرێك لەخاکی ڕوسیای لە ڕۆژئاواوە لەدەستدا، لە 1918/8/30 دا کاتێ لینین لەیەکێ لە کۆبوونەوەکانی دەگەڕایەوە لەلایەن " فانیا کابلین " وە سێ گوللەی پێوەنراو بریندار کرا، یەکێکیان لەشانیداو دووەمیشیان بەر سیەکانی کەوت، لەترسی کارەساتی تر نەڕۆیشتە نەخۆشخانە و چووەماڵەوە، دکتۆرەکان نەیانتوانی فیشەکەکان دەربهێنن و دواتر چاك بووەوە، دواتر هۆکاری توشبوونی لینین بە جەڵتەی دڵ دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری ئەو فیشەکانە.

لینین هەوڵیدا شۆڕش بەرەو ڕۆژئاواو ئەوروپا بنێرێت لەڕێگەی داگیرکردنی پۆڵەنداوە دوای ئەوەی پۆڵەندا هەوڵی داگیرکردنی ئۆکرانیایدا، هەروەها بەرەو فەرەنساو ئەڵمانیا لەڕێگەی سوپای سورەوە بەتێپەڕبوون بە پۆڵەندادا لەساڵی 1920 دا، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو ، بۆیە لەمانگی 1921/3 هەوڵی هەندێ ڕیفۆرمخوزایدا لەناو خۆداو کاری کشتوکاڵی و پیشەسازی بچوکی هاندا، بەڵام شۆڕشی دەریاوانەکان لەو مانگەدا ڕێگر بو لە ڕیفۆرمخوازیەکانی لینین لەبواری ئابوری ناوخۆدا، هەوڵی تیرۆرکردنەکەی و گرفتەکانی دەوڵەت کاریان لەتەندروستی لینین کردو لەمانگی 1922/5 جەڵتەیەکی دڵ لێیداو لای ڕاستی تووشی ئیفلیجی کرد بەمەش لەکاری سیاسی دوورکەوتەوە، لەمانگی 1922/12 جارێکی تر جەڵتەیەکی تر لێیداو سەرکردایەتی بڕیاریاندا لینین لەسەر گۆڕەپانی سیاسی وەدەرنەکەوێت ، لەئازاری 1923 بۆ جاری سێیەم جەڵتەی دڵ لێیدایەو ئیدی لەجێگەدا کەوت و توانای قسەکردنیشی نەماو لە 1924/1/24 دا جەڵتەی چوارەم لێیداو ژیانی کۆتایی پێهێنا .

لەو 27 دکتۆرەی کە چارەسەری لینینیان دەکرد تەنها 8 یان دانیان نا بەوەدا کە لینین بەهۆی جەڵتەی دڵەوە مردووە، بەڵام دوای ڕوخانی یەکێتی سۆڤیەت دەرکەوت کە لینین مردنێکی پڕ ئازار مردووە بەهۆی نەخۆشی " زوهەریەوە".

* * *

4. جۆزیف فیسار یۆتۆ فیتش ستالین (کونیەی ڕەسەنی دگیوگاشڤیلی) 1879/12/21 – 1953/3/5

سەرکردەی دووەمی یەکێتی سۆڤێتی، لەکاتی دەسەڵاتدا هەستا بەسەرکوتکردن و لەناوبردنی دژەکان لەسیاسەتمەداران،نەك هەر ئەمان، بەڵکو هەموو ئەو کەسانەشی کە گومانیان لێ دەکرا، هەستا بە گۆڕینی کۆمەڵگای سۆڤێتی لە جوتیارەوە بۆ پیشەسازی کەوای لەیەکێتی سۆڤێت کرد سەربکەوێت بەسەر وڵاتانی میحوەردا لە جەنگی دووەمی جیهانیدا .

ستالین لە شاری " گوری" لە کۆماری جۆرجیا لە دایك بووە لە باوکێکی پێڵاو دروو کە ناوی " بیسو " بوو، دایکیشی ژنە جوتیارێك بوو بەناوی " ئیکاترینا" ، باوکی مەی خۆربوو زۆر جار بەتوندی لەستالینی ئەدا لەمنداڵیدا ، لەو کاتەدا لێدانی زۆری منداڵان باوبووە بۆ (فێرکردنی منداڵان) .

باوکی ستالین خێزانەکەی بەجێهێشتو دایکی بەبێ پیاو مایەوە، کاتێ ستالین گەیشتە تەمەنی یانزە ساڵی دایکی ناردیە قوتابخانەی ڕوسی مەسیحی ئەرثۆدۆکسی بۆ خوێندن.سەرەتای دەستپێکردنی کاری ستالین لەبزوتنەوەی سۆشیالیستیدا دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئەو خوێندنەی لەساڵی 1899 کاندا لە خوێندنگا دەرکرا بەهۆی ئامادەنەبوونیەوە لەکاتی تاقیکردنەوە بەمەش دڵی دایکی شکاند کە دەیویست ببێتە قەشە تەنانەت دوای بوونی بەسەرۆکیش .پەیوەندی بەدایکیەوە نیمچە دابڕاو بوو تەنانەت لەکاتی مردنیشیدا نەچووە سەر جەنازەکەی و بەپیرێژنێکی سوکی ناو دەبرد.دوای دەرکردنی لە خوێندن ستالین بۆ ماوەی دە ساڵ لە ڕێکخستنی نهێنیدا کاری کردو تادەستگیرکراو دوور خرایەوە بۆ سیبریا لەنێوان ساڵانی 1902 – 1917 . ستالین مەزهەبی فکری " ڤلادیمیر لینینی " قبوڵ کردو لەساڵی 1912 پاڵێورا بۆ وەرگرتنی پۆستی ئەندامی لیژنە مەرکەزی حیزبی بەلشەفی و لەساڵی 1913دا ناوی (ستالینی) لێنرا کە بەمانای " پیاوی پۆلایین" دێت.ستالین لەکاتی شەڕی ئەهلی ڕوسیدا پۆستی مفەوەزی سیاسی سوپای ڕوسی پێسپێردراو لەکاتی جەنگی ڕوس و پۆڵەندیشدا بەرزترین پۆستی وەرگرت لەناو حیزبی شیوعی دەسەلآتدارو هەموو فەرمانگە جۆربەجۆرەکانی سەر بەحیزب، و لەساڵی 1922 ستالین پۆستی ئەمینداری گشتی شیوعی وەرگرت و ستالین سوور بوو لەسەر ئەوەی کە دەبێت ئەمینداری گشتی حیزب خاوەن دەسەلآت و نفوزی زۆر فراوان بێت.

لەدوای مردنی لینین لە 1924/1دا ، حکومەتێکی سێ کەسی پێکهێنرا لە (ستالین و کامینیف و زینوفیف)، لەم سەردەمەدا ستالین فکرەی شۆڕشی جیهانی شیوعیەتی وەلا نا بۆ بەرژەوەندی سۆشیالیستی ناوخۆ، بەمەش بووە دژی بنەماکانی ترۆتسکی کە داوای شیوعیەتی جیهانی دەکرد، ستالین بەسەر هەردوو کامینیف و زینوفیف دا سەرکەوت لەساڵی 1928 دا،ستالین دووجار ژنی هێناوە، یەکەمیان ساڵی 1907 بەنەخۆشی سیل مردووە دوای ئەوەی ستالین پارەی چارەسەرکردنی نەبووە لەبەر خەرجکردنی پارەکانی بۆ حیزب و لەم ژنە کوڕە گەورەکەی " باکۆف" ی هەبووە کەجارێك هەوڵی خۆکوشتنی داو ڕزگاریبوو دواتر پەیوەندی کرد بەسوپاوە و بەدیل گیرا لەلایەن ئەڵمانیەکانەوە لەکاتی جەنگی جیهانی دووەمدا، ستالین ڕازی نەبوو جیای بکاتەوە لەکاتی دیل گۆڕینەوەداو دواتر لەکاتی ڕاکردنیدا کوژرا .ژنی دووەمی (نادیا) کچێکی حەڤدە ساڵ بوو کە هێنای لەساڵی 1917 دا کە کچی هاوڕێیەکی نزیکی بوو وەشیوعیەکی بەحەماس بوو کە کۆلێژی ئەندازیاری دەخوێندو لەم ژنەی دوو منداڵی هەبوو ستالین ئینتیمای دینی گەلی سۆڤیەتی گۆڕی بۆ ئینیتما بۆ شیوعیەت،ئەو هەرچەندە لە خوێندنگای کاسۆلیکی خوێندبووی ، بەلأم فەرمانیدا کە ئایقۆنە مەسیحیەکان لەمالأندا بسوتێنرێن و کەنیسەو جێگەی عیبادەتەکانیشی ڕوخاند.

- لەبواری پیشەسازیدا:

ستالین توانی لەگەڵ قورسی جێبەجێکردنی پلانی پێنج ساڵیدا کە گەشە بەبواری پیشەسازی بدات و ژێرخان ببوژێنێتەوە و تێکڕای گەشەی پیشەسازی ڕوسیا زیاتر بو لە ئەڵمانیا لەماوەی گەشەکردنی پیشەسازی لەسەدەی نۆزدەدا،هەروەهاش زیاتر بوو لەگەشەکردنی دوژمنەکەی یابان لەسەرەتای سەدەی بیستدا، توانی پارەی پێویست دابینبکات لەڕێگەی فشار خستنەسەر هاولأتیانی ڕوسیا بەکەمپێدانی مەوادی خوراردن.

* لەبواری کشتوکاڵدا

ستالین بیردۆزەی کشتوکاڵی هاوبەشی داهێناو جێبەجێیکرد،هەستا بەگۆڕینی کێڵگە کشتوکاڵیە دواکەوتوەکان بۆ کێڵگەی پێشکەوتوو بەهۆی بەکارهێنانی ئامێری نوێی کشتوکاڵی، ئەم پلانەش لەبەرژەوەندی جوتیارو لەدژی دەرەبەگەکان بوو، بەلام ئەم پلانەی کشتوکاڵی هاوبەشی لەلایەن دەرەبەگ‌و جوتیارەکانەوە دژایەتی دەکراو گەیشتە ڕادەی پیا هەڵپژانی حکومەت‌و جوتیاران.

ستالین ویستی بەهێزی چەك‌و سوپا جوتیارەکان ملکەچ بکات، بەلام جوتیارەکان بەدەستی خۆیان مەڕو ماڵەکانیان سەردەبڕی بۆ ئەوەی حکومەت بەزۆر لێیان نەسێنێت، بەمەش کەمی مەودای خواردن‌و گۆشت دروست بوو .ستالین هەڕەشەی کوشتن‌و دوورخستنەوەی لە جوتیارەکان دەکرد، هەر ئەم هۆکارنە بوو کە ساڵی 1932 – 1933 برسێتی ڕووی کردە یەکێتی سۆڤیەت‌و نزیکەی پێنج ملیۆن هاوڵاتی گیانیان لەدەستدا بەهۆی کەم خۆراکیەوە لەکاتێکدا پێشتر یەکێتی سۆڤیەت ساڵانە بەمەلاین تەن خواردنی دەنارد دەرەوەی وڵات .

* بواری خزمەتگوزاری کۆمەڵایەتی

لەم سەردەمەدا ستالین گرنگیەکی بەرچاویدا بەهەردوو بواری تەندروستی‌و خوێندن لەڕێگەی زیادکردنی ژمارەی نەخۆشخانەکان‌و کردنەوەی خولی ڕاهێنان و مەشق‌و دەرچواندنی پزیشکی زۆرو گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست بۆ نەهێشتنی نەخۆشیە درمەکانی سیل‌و کۆلێراو مەلاریا‌و نەخوێندەواری کەم کردەوەو فورسەتی کاری زیاتری ژنانی خولقاند .

- تیرۆرو لەناوبردن

دوای ساڵی 1930 کە ستالین بەتەواوەتی دەسەڵاتی قۆرخ کرد، و کەوتە لەناوبردنی هەموو ئەو کەسانەی دژایەتیان دەکرد لەئەندامانی لیژنەی مەرکەزی‌و دواتر بۆ هەموو کەسێك کە دژی فکرەی ستالین بوو لەجێبەجێکردنی توندی سۆشیالیستیدا.

تیرۆرکردنی سیاسی، بەهەزاران کەس لەناوبران بەتۆمەتی دژایەتی یان گومانکردن لەسۆشیالیستی‌و فکرەی ستالین .

- کۆچپێکردنی زۆرەملێ

دوای جەنگی جیهانی دووەم یەك ملیۆن‌و نیو لەهاوڵاتیانی سۆڤیاتی بەزۆرەملێ دورخستەوە بۆ سیبریا‌و ئاسیای ناوەڕاست، تۆمەتەکانیش یان هاوکاری حیزبی نازی بو یان دژایەتی بنەماکانی سۆڤیەت بو، بەلام هۆکاری ڕاستەقینە بریتی بوو لە دروستکردنی هاوسەنگیەك لەنێوان نەتەوە جیاوازەکانداو بۆ ئەوەی هیچ نەتەوەیەك لەیەکێکی تر زیاتر نەبێت‌و نەیچەوسێنێتەوە .

* جەنگی جیهانی دووەم

پێش دووساڵ ستالین لەگەڵ ئەڵمانیادا پەیمانێکی ئیمزاکرد کەهیچ کامیان هێرش نەکەنە سەر یەکتری، بەلام هیتلەر پەلاماری سۆڤێتی داو لەسەرەتادا سەرکەوتنی گەورەی بەدەستهێنا،چونکە هێشتا سۆڤیەت جبەخانەی چەك‌و تەقەمەنی‌و سوپاکەی باش ڕێکنەخستبوو، وە بوە هۆی ئەوەی کە سۆڤیەت لەنێوان 21 – 28 ملیۆن کەسی تیێدابچێت، بەلام بەهۆی ڕەقی‌و خۆڕاگری ستالین‌و سوپاکەی توانیان لە کۆتاییدا سەربکەون بەسەر سوپای هیتلەردا لە 1945/5/9 دا .

*کۆچی دوایی

له 1953/3/1 دا لەکاتی نانخواردنێکی شەودا بەئامادەبوونی وەزیری ناوخۆی سۆڤێتی "پیریا" و خرۆشۆڤ، ستالین تەندروستی تێکچوو دوای چوار ڕۆژ مرد، سالی 1993 یاداشتەکانی مۆلۆتۆڤ بلاوکرایەوە کە تیایدا هاتووە کە " پیریا" وەزیری ناوخۆ ژەهری کردۆتە خواردنەکەی ستالینەوە .

*　　　*　　　*

5. لیۆن ترۆتسکی : (لیۆن دافیدوفیتش ترۆتسکی) 1879/11/7 – 1940/8/21

بەناوی لیف دافیدوفیتش برونشتاین لەدایك بوە,شۆڕشگێڕێکی بەلشەفی و ڕۆشنبیرێکی مارکسی بو،سیاسیەکی کاریگەر بوو لەسەرەتای یەکێتی سۆڤێتدا،کۆمسیاری جەماوەری بوو لەپەیوەندیەکانی دەرەوەداو دواتر وەك دامەزرێنەری سەرکردەی سوپای سور بوو ، هەروەها دامەزرێنەرو ئەندامی مەکتەبی سیاسیحیزبی شیوعی سۆڤیەتی بوو، لەبەر ململانێی لەگەڵ ستالیندا لەسەر دەسەلات لەبیستەکانی سەدەی بیستدا، لە حیزبی شیوعی دەرکراو دووخرایەوە لەیەکێتی سۆڤێتی، دواتر لەسەردەستی بەکرێگیراوێکی سۆڤیەتی تیرۆر کرا، فکری ترۆتسکی کرۆکی بیردۆزەی شیوعیەت بوو کە دواتر ناسرا بەفکری ترۆتسکی .

*　　　*　　　*

6. ماوتسی تۆنگ

لەساڵی 1893 لەگوندی شوهان لەهەرێمی هاتان لەچین لەدایك بووە، باوکی جوتیارێکی ئاست مام ناوەندی ژیانی هەبوو، کاتێ ماوتسی تۆنگ تەمەنی هەژدە ساڵ بوو لەساڵی 1911 دا کێشە کەوتە ناو ئەندامانی خێزانی پاشا" خێزانی شینغ" کە حوکمی چینیان دەکرد لەسەدەی حەڤدەهەمەوە ، لەماوەی چەند مانگێکدا حکومەتی پادشایی ڕوخێنراو سیستەمی کۆماری ڕاگەیەنرا، بەلام بەداخەوە ڕابەرانی ئەو شۆڕشە نەیانتوانی بنکەو پایەکانی ئەو حکومەتە بەهێزو جێگیر بکەن لە چیندا . ماوەیەکی ناجێگیری دروستبوو , شەڕی ئەهلی هەلگیرسا تا سالی 1935. ماوتسی تۆنگ لەساڵی 1935 – 1976 تامردنی ڕابەری حیزبی شیوعی چین بوو لە " ڕێپێوانی درێژدا"لەبەرامبەر سوپای نیشتیمانیدا پاشەکشەی کرد .لەکاتی دامەزراندنی حیزبی شیوعیەوە تاکو ئێستائەم حیزبە ڕابەرایەتی چین دەکات لەئەنجامی سەرکەوتنی ماوتسی تۆنگدا لەشەڕی ئەهلی چیندا و دامەزراندنی کۆماری چینی گەلی لەساڵی 1949 دا .

* لەکتێبەکانی ماوتسی تۆنگ :

1. شیکردنەوەی چینەکانی کۆمەلگای چین 1926 .
2. ڕاپۆرتی لێکۆڵینەوە کە لەهونان دەربارەی بزوتنەوەی جوتیاری کرا 1927 .
3. کێشە ستراتیژیەکانی جەنگی شۆڕشگێڕی لە چین 1936
4. دیموکراسی نوێ 1940 .
5. پیشەکی و پاشکۆیەك بۆ لێکۆڵینەوە لەلادێ 1941 .
6. بەشداریکردن لەکۆڕی ئەدەبی و هونەری لەبینان .1942

7. دەربارەی " 10 " ڕاپۆرتە گەورەکە 1956 .
8. لەپێناو چارەسەرێکی عادیلانەی جیاوازیەکان لەڕیزی گەلدا 1957

*　　　*　　　*

7 . ئەنتۆنیۆ گرامشی : (1891 – 1937) 8

فەیلەسوفو خەباتکارێکی مارکسی ئیتاڵی بو،لە شارۆچکەی (ئەلیس لە دورگەی ساردینیای ئیتاڵیا لە ساڵی 1891 لەدایك بووە، برای چوارەمە بۆ حەوت خوشك ، گرامشی لەزۆربەی نوسینەکانیدا گرنگی دەدات بەشیکردنەوەی مەسەلە سیاسیو ڕۆشنبیریەکانو ڕەخنەگرتن لە ڕابەرەسیاسیو پیاوانی سیاسەتو ڕۆشنبیری .

لەمانگی 1926/11 دا ڕژێمی فاشی مۆسۆلینی دەستگیری کرد، هەروەها لەمانگی 1928/6 یشداگیراو و بیست ساڵ حوکمیان بەسەردا سەپاند، لە 1935/8 دا لەبەندیخانەوە گواستیانەوە بۆ نەخۆشخانەیەکی تایبەت لەبەر خراپ بوونی باری تەندروستی، و لەمانگی 1937/4 دا کۆچی دوایی کرد بەهۆی خوێن بەربوونی مێشکییەوە گرامشی بەدامەزرێنەرانی چەمکی " هەیمەنکردن بەسەر ڕۆشنبیریدا وەك هۆکارێك بۆ مانەوە لەسەر حکوم لە کۆمەڵگای سەرمایەداریدا" دادەنرێت.

فەیلەسوفێکی ئیتاڵیو خەباتکارێکی شیوعی دەرکەوتوو بوو، لەنزیك کاغلیاری لەدایك بووەو لە کۆلێژی ئاداب لە تۆرینۆ خوێندنی تەواو کردوە، کەوەك ڕەخنە گرێکی شانۆیی کاری کردووە لەساڵی 1916 دا .

لەسەرەتای دامەزراندنی حیزبی شیوعی ئیتاڵیەوە پەیوەندی بەڕیزەکانیەوە کردوەو بووە بەئەندامی ئەمینداری لقی ئیتاڵی نێونەتەوەیی سۆشیالیستی لەساڵی 1917 دا لەگەڵ تولیانیدا گۆڤاری " سیستەمی نویٚ" یان دەرکردووە، لەساڵی 1919 بۆ یەکەم جار گیراوە، بەهۆی لایەنگری بۆ هەردوو کۆمارەکانی هەنگاریاو ڕوسیا، بەلاّم لەپایزی هەمان ساڵدا کەوتەوە چالاککردنی بزوتنەوەی " ئەنجومەنی کرێکاران" لەتۆرینۆ.

لەساڵی 1921 دا لەگەڵ ژمارەیەك لە هاوڕێکانیدا حیزبی شیوعی ئیتالیایان دامەزراندو هەڵبژێردرا بەنوێنەر لەساڵی 1924 دا و سەرۆکایەتی لیژنەی جێبەجێکردنی حیزبی دەکرد .

لە 1924/11/8 دا خرایەوە گرتوخانە لەسەر فەرمانی مۆسۆلینی و دە ساڵی کۆتایی ژیانی لەگرتوخانەدا بردە سەرو تا لەژێر ئەشکەنجەداندا لە 1937/4/27 دا گیانی سپارد، هەر لەگرتوخانەوە دابڕانی لەگەڵ ستالیندا ڕاگەیاندو هەر لە گرتوخانەدا دەستی کرد بە نوسینەکانی بەناوی " پەڕاوەکانی بەندیخانە " .

گرامشی دادەنرێت بەخاوەنی بیری سیاسی داهێنەر لەناو بزوتنەوەی مارکسیەتدا، وەبیروفکرەکەشی ناو دەبرێت بە فکرەی " گرامشیەت" کە بریتیە لەفەلسەفەی براکسیس " چالاکی کرداریو ڕەخنەیی، هەڵسو کەوتی مرۆڤایەتیو هەستپێکردن "

گرامشی ئەوە ڕادەگەیەنێت کە براکسیس سەربەخۆیە لە هەموو فەلسەفەکانی تر، بریتیە لە پیادەکردنو تیۆری لەیەك کاتدا لەبەر ئەوە فەلسەفەیەکی سیاسیە، بریتیە لە مێژووی زیندوو کە لەقۆناغی دروستبووندایە، ئەو بریتیە لەدیدگایەك بۆ جیهان کە دەکرێت چڕ بکرێتەوە لە جێکەوتە نایابەکانی مارکسیەت کە گرامشی وایدادەنێت لەسیٚ بەش پێك دێن:-

ئابوری سیاسی و زانستی سیاسی و فەلسەفەو گرامشی لەناویاندا دەگەڕێت بەدوای بنەمایەکی یەکگرتوودا لەپەیوەندیەکانی مرۆڤ بەمادەوە بەدرێژایی مێژوو کە بریتیە لەبەرهەمی خودی مرۆڤ .

بنەمای یەکگرتوش لەڕاوانگەی " ئابوریە" وە بریتیە لە "بەها"و لەڕوانگەی سیاسیشەوە بریتیە لە " دەوڵەت " و لەڕوانگەی فەلسەفیشەوە بریتیە لە پەیوەندی لەنێوان ویستنی مرۆڤ و نێوان بارودۆخ و هەڵوێستەکانیدا کە پێویستە تێیان بپەڕێنێت.ئەم بنەمایەی دوایش لەنێوان ئەو دوو بۆچوونەی پێشوتردا دەردەکەوێت لەبەر ئەوەی ڕێگە دەدات بە چون لەئاستێکی ئابوریەوە بۆ ئاستێکی ئەدگاری و سیاسی کە ئەمەش بریتیە لە براکسیس.وەلەبەر ئەوەی جیابونەوەیەك نیە لەنێوان مرۆڤ و ئەو شتانەی بەرهەمی دێنێت، لەبەر ئەوە بریتیە لە خودو مادەیەکی کۆمەڵایەتی و مێژویی کە وەرگیراون لەپەیوەندییە جەدەلیەکان لەگەڵ پێویستی دا، کە ئەم ڕوانینە بیردۆزە سیاسیەکەی گرامشی شیدەکاتەوە .

ئەو کاتێ بیر لەدەوڵەت دەکاتەوەو بەڵگە دەهێنێتەوە لەسەر کۆمەڵگای سیاسی (دەوڵەت) کە پێك دێت لە چەندین دەزگا کە داپلۆسێن تیایاندا زاڵە، دەوڵەت پێکدێت لەچەند هێزێکی سەرکوتکەر " سوپا و پۆلیس و دادگا کە لەکاتی کێشەو تەنگژەکاندا ڕێکخراوی تایبەت وەك میلیشیا جێگەیان دەگرێتەوە" .

وە لەدامو دەزگای تر پێك دێت کە یاسا دادەنێت و جێبەجێی دەکەن(بیرۆکراسیەت و حکومەت و پەرلەمان) کە ئەمانە هۆکارێکن کە دەسەڵاتی چینێك بەسەر چینەکانی تردا دەسەپێنێت، هەروەها دەوڵەت لەچەند دەزگایەکی تر پێکدێت کە ئایدۆلۆژیەت زاڵە بەسەریاندا(قوتابخانە، کەنیسە، حیزبە سیاسیەکان) ، کە ئەمانەش قبوڵکردنی چینەکانی تر بۆ چینێکی دیاریکراو دەستەبەر دەکەن و بەسەرکردایەتیان ڕازی دەبن، لەلاْم ئەو لایەنەی کە ئەم هەمووە یەکپێدەگرێت بریتیە لە " ڕۆشنبیران" کە چینەکان گەشەیان پێ دەدەن بۆ ئەوەی دەسەڵاتیان لەڕێگەیانەوە بسەپێنن.

ئەرکی ڕۆشنبیر بریتیە لە بلاْوکردنەوەی تێڕوانینەکانی چینەکان بۆ دونیا، جەختکردنەوە لە ڕووی ڕۆشنبیران و تێڕوانینی چینەکان بۆ ڕژێمە کۆنەکان یان ئەو ڕژێمانەی کە لەژانی لەدایك بوندان .

بەم شێوەیە بۆ نمونە، ڕۆشنبیرە بۆرژوازیەکان کە دژایەتی ئەو ڕۆشنبیرانەیان دەکرد کە پەیوەست بوون بەدەرە بەگایەتیەوە (بەتایبەتی لەڕێگەی کەنیسەوە)، ڕوویان دەکردە دژایەتیکردنی ڕۆشنبیرە کۆمەڵایەتیەکان کە بریتین لە حیزبی چینە کرێکاریەکان، یان لەهەوڵی پێوەلکاندنیان بوون لەڕێگای پیادەکردنی سۆشیال دیموکراتیەوە .لەسەر ئەم ڕاستیانە ڕۆشنبیر بریتین لە کۆنکرێتی ئۆرگانی کە ژێر خانی کۆمەڵایەتی دەبەستێتەوە بەسەرخانی کۆمەڵایەتیەوە و ڕێگە بەدروستکردنی " بارستایی مێژوویی" دەدات.بەم شێوەیە ڕۆڵی کارکردنی فەلسەفە لە حیزبی شۆڕشگێڕیدا خۆی دەبینێتەوە کە ئاوێتەبوون لەگەڵ دەوڵەتدا ڕەتدەکاتەوەو ململانێی ئایدۆلۆژیای دەخاتە ڕوو بەرامبەر ئەوانەی کە دژایەتی دەکەن .

براکسیس لەهەموو سیاسەتەکاندا کار دەکات، بەمەش بارستایی ئایدۆلۆژی بۆرژوازی تێك دەشکێنێت و بارستایەکی مێژوویی نوێ دروست دەکات لە چوارچێوەی ململانێیەکی درێژو ئاڵۆزدا کە گرامشی ناوی دەبات بەجەنگی سەنگەرەکان، کە تیایدا دەتوانرێت گەشەو پێشکەوتن بەشێوازەکانی ڕێکخستن بدرێت کە خاوەن جەماوەرن و بەمەش دەبنە ئەو کۆرپەیەی کە دەوڵەت دەڕوخێنێت و جیاکردنەوەی سیاسەت لە ئابوری ڕەتدەکاتەوە و بەمەش فەلسەفەیەکی دژی جێبەجێ دەکات.

* * *

8. ڕۆزا لۆکسمبۆرگ:-

له 1870/3/5 یان 1871 لەدایك بووەو لە 1909/1/15 کۆچی دوایکردوە ژنێکی پۆڵەندی بوو کە بیرۆدزەی ((مانگرتنی گشتی داهێنا)) .دوژمنێکی سەرسەختی جەنگی جیهانی یەکەم بوو، و وازی لەحیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی هێنا، هاوکاری کرد لە دامەزراندنی " کۆمەڵەی سپارتاکۆس" و دواتر لە حیزبی شیوعی ئەڵمانیدا ڕەخنەی لە حکومەتی سۆڤێتی دەگرت و سوپای ئەڵمانی تیرۆریان کرد.

* * *

9.ئارنستۆ جیڤارا دی لاسێرنا (1928/5/14 ئەرجەنتین - 1967/10/9 پۆلیڤیا)

نازناوی چێ جیڤارایە، شۆڕشگێڕێکی کوبی لەدایك بووی ئەرجەنتین بوو هاوڕێی ڤیدڵ کاسترۆ بوو، کەسایەتیەکی شۆڕشگێڕی بێ وێنە بوو لەلای زۆر کەس .

جیڤارا لە ئەرجەنتین کۆلیژی پزیشکی تەواو کرد. لەساڵی 1953 دا لەبەر ئەوەی تووشی تەنگەنەفەسی بوو نەیتوانی پەیوەندی بکات بەسوپاوە، لەگەڵ هاوڕێیەکیدا بەماتۆڕێکەوە گەشتێکی بەدەوری ئەمریکای لاتینیدا کرد کە لەساڵی کۆتایی زانکۆیدا بوو، ئەم گەشتەی بوە هۆی دروستبوونی دەستپێك بۆ یەکگرتنی ئەمریکای لاتینی و بەچاوی خۆی ئەو زوڵمە زۆرەی بینی کە بەسەر کێڵگە کشتوکاڵیەکانیدا هاتووە لەلایەن ئیمپریالیەکانەوە، دواتر ڕویکردە ولاّتی گواتیمالا، کە سەرۆکەکەی ڕابەرایەتی حکومەتێکی چەپی گەلیی دەکرد، لەڕێگەی چاکسازیەکانیەوە لەزەوی کشتوکاڵدا بەرەو سۆشیالیستیەکی شۆڕشگێڕی دەچوو، بەلاّم لەساڵی 1954 دا ئەو حکومەتە بەهۆی کودەتایەکی سەربازیەوە لەسەر کار لادرا بەپشتیوانی ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکاوە.

لەساڵی 1955 دا چاوی کەوت بەژنە شۆڕشگێڕی پیرۆیی کە دورخرابۆوە بۆ گواتیمالا (هیلّدا ئاکوستا)و بو بەژنی و یەکەم منداڵی لێی بوو، هێڵدا وای لە جیڤارا کرد کە بۆیەکەم جار مارکسیەتی کلاسیکی بخوێنێتەوە، و دواتر نوسینەکانی لینین و ترۆتسکی و ماوتسی تۆنگیش .

جیڤارا سەفەری کرد بۆ مەکسیك دوای ئەوەی کە سەفارەتی ئەرجەنتین ئاگاداریکردەوە کەهەواڵگری ئەمریکا داوایان کردووە، لەمەکسیك چاوی بەڕائول کاسترۆ کەوت کە دور خرابۆوەو خەریکی خۆ ئامادەکردن بوون لەگەڵ هاوەڵەکانیدا بۆ شۆڕش و چاوەڕوانی ئازادبوونی ڤیدڵ کاسترۆیان دەکرد لەبەندیخانە لە کوبا، هەر کە ڤیدڵ کاسترۆ ئازادکرا جیڤارا بڕیاریدا پەیوەندی بەشۆڕشی کوباوە بکات، کاسترۆو هاوەڵەکانی زۆر پێویستیان پێی بوو وەکو دکتۆر .

جیڤاراو کاسترۆو ڕائۆلی برای لەگەڵ " 80 " چەکداردا بەبەلمێك چوونە ناو خاکی کوباوە، بەلاّم لەم هێرشەیاندا سەرکەوتوو نەبوون، بەلاّم لایەنگری زۆریان بۆ پەیدا بوو لەناوچە گوندنشینەکانداو ماوەی دووساڵ شەڕی پارتیزانیان کردو نیوەی ژمارەی چەکدارەکانیان لەدژی سوپادا لەناو چوو، بەهۆی وتارەکانی کاسترۆوە و بەپلانی جیڤارا لەمانگی 1/ 1959 دا شۆڕشگێڕەکان چونە ناو هاڤانای پایتەختی کوباوە لەگەڵ 300 چەکدارداو توانیان حوکمی دیکتاتۆر "فۆڵفینسیۆ باتیستا " بڕوخێنن کە پاڵپشتی دەکرا لەلایەن ئەمریکاو CAI وەو ئیدی قۆناغێکی نوێ لەژیانی کوباو کوبیەکاندا دەستی پێ کرد.

لەم کاتەدا جیڤارا نازناوی " چێ جیڤارای" وەرگرت و بۆ جاری دووەم ژنی هێنایەوە دوای ئەوەی کەلە ژنی یەکەمی جیابۆوە بەناوی " ئیلّدا مارش"و چوار کوڕی لێیهەبوو.

جیڤارا وەك شۆڕشگێڕێکی ئازاو لێهاتوو دەرکەوت کەناترسێت لەمردن و زۆر زیرەك و بەمامەڵەی باش دەناسرا،جیڤارا تەنها وەك دکتۆر نەمایەوە، بەڵکو بووە سەرکردەیەکی سەربازی بەپلەی عەقیدو شەریکی کاسترۆ لە سەرکردایەتی شۆڕشداو لەکاتێکدا کاسترۆ سەرپەرشتی ستراتیژیەتی شەڕەکانی دەکرد، جیڤارا سەرکردایەتی و پلانی شەڕەکانی دادەنا .

کاسترۆ بە وتارەکانی جەماوەرێکی گەورەی بۆ خۆی و شۆڕشەکەی پەیدا کرد، بەڵام جیڤارا لەپشت بەئایدۆلۆژیکردنی وتارەکان و وێنەی ئایدۆلۆژیای شۆڕشی دەکێشا لەسەر بنەمای مارکس لینینی .

*بڕیارێك دەرچوو کە ناسنامەی هاولاتیبوون دەدرێت بەو کەسانەی کە بەشداری شۆڕشیان کردووە بەپلەی عەقید، ئەم بڕیارە تەنها جیڤارای گرتەوە و کرایە بەڕێوەبەری بانکی مەرکەزی کوبا و سەرپەرشتی دادگایکردنی دوژمنەکانی شۆڕشی دەکردو هەوڵی پێکەوەنانی بینای دەوڵەتی دەکرد لەپێش ئەوەی حکومەت ڕوو شیوعیەکەی وەدەربخات، کاتێك شۆڕش حوکمی گرتە دەست بەتایبەتی سوپا ئەو کاتە حکومەتێکی شیوعی ڕاگەیەنراو جیڤارا بووە وەزیری پیشەسازی و نوێنەری کوبا لەدەرەوەو وتەبێژ بەناوی حکومەتەوە لەنەتەوەیەکگرتووەکان و سەردانی یەکێتی سۆڤیەت و چینی کرد، لەگەڵ سۆڤیەتدا تێك چوو لەسەر کشانەوەی ڕۆکێتەکانیان لەکوبا دوای ئەوەی ئەمریکا پەیماننامەی هێرشنەکردنە سەر کوبای ئیمزا کرد .

جیڤارا لەکاتی جێگیر بوونی حکومەت بەسەرۆکایەتی کاسترۆ ئەم پۆستانەی پێ سپێردرا:-

سەفیری دیاریکراو لەدەزگا گەورە نێودەوڵەتیەکاندا .

ڕێکخەری میلیشیا چەکدارەکان .

سەرۆکی بانکی مەرکەزی .

لێپرسراوی پلان دانان .

وەزیری پیشەسازی .

جیڤارا لەهەموو ئەو پۆستانەدا دژایەتی زۆری ئەمریکای دەکردو زۆرێك لەدامو دەزگاکانی خۆماڵی کرد بەڕاوێژ لەگەڵ کاسترۆدا ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ئەمریکا گەمارۆی ئابوری بخاتە سەر کوبا و بەمەش کوبا بەرەو یەکێتی سۆڤیەتی چو،هاوکاری هەموو بزوتنەوە شۆڕشگێڕو ئازادیخوازەکانی دەکرد لەهەریەکە لە چیلی و ڤێتنام و جەزائیردا .

*جیڤارا خۆی ونکرد کاتێك هەستی کرد لە کوبادا کاری تەواو بووە ، هەر بۆیە ژیانی ڕەفاهیەت و خۆش گوزەرانی بەجێهێشت و خۆی تەرخانکرد بۆ کاری شۆڕشگێڕیی لەهەرجێگەیەك کە پێویست بکات، دەزگای هەواڵگری ئەمریکا پڕوپاگەندەی ئەوەیانکرد کە جیڤارا بەدەستی هاوڕێکەی کاسترۆ کوژراوە، بۆیە کاسترۆ ناچار بوو کە لەوتارێکی بەناوبانگدا ئەم ڕاستیە ئاشکرا بکات بۆ گەلی کوبا و ووتی" ئەمە نامەیەکە لەهاوڕێ جیڤاراوە کە بۆی ناردوم و تیایدا نوسیویەتی: کەمن واهەست دەکەم کە ئەرکەکانی خۆم تەواو کردووە لەگەڵ شۆڕشی کوبیدا لەسەر خاکی خۆی، لەبەر ئەوە ماڵئاوایت لێ دەکەم و ماڵئاوایی لەهاوڕێیانم دەکەم و ماڵئاوایی لەگەلەکەشت دەکەم کە بونە گەلی منیش، بەڕەسمی وازهێنانەکەم دەخەمە بەردەست لەسەرکردایەتی حیزب و لەپۆستی وەزیریم و لەپلەی سەرکردایەتیەکەم و لەناسنامەی کوبیەتیشم و بەمەش هیچ بەڵگەنامەیەکی یاسایی نامبەستێتەوە بە کوباوە" ، ئەم نوسراوە لەساڵی 1965 دا بۆ فیدڵ کاسترۆی نوسیبوو، کە تیایدا ڕایگەیاندبوو، هۆکاری تر هەن کەدەیبەستێتەوە بەکوباوە کە بەبەڵگەنامەی ڕەسمی ناسڕێتەوە و خۆشەویستی خۆی بۆ کاسترۆو کوبا و ڕۆژانی شۆڕش

دوویات کردبۆوه .بەمەش ڕایگەیاند کەبەسیفەتی ڕەسمی ناگەڕێتەوه بۆ کوبا مەگەر جارجارە بۆ سەردان وەك جێگەی ئارام و هێمنی بۆی بگەڕێتـەوه و دواتـر هـەموو هەوڵـەکانی بـۆ شـۆڕشـی کۆنگـۆ خسـتە گـەڕو وەك شۆڕشگێڕێك دەگەڕا بەدوای مەسەلەیەکی جیهانی تردا .

* جیڤارا لەکۆنگۆ:جیڤارا لەگەڵ 125 کوبیدا ڕویکردە کۆنگۆ لەئەفریقا بـۆ هاوکـاری شـۆڕشـگێڕان و ویستی ئەزمونی کوبا دووبـارە بکاتـەوه، بـەڵام هاوکـاری و پشـتیوانی و لایـەنگری زۆری بـۆ پـەیدا نـەبوو، هەربۆیەش سەرکەوتوو نەبوو، بەهۆی دژایەتی هەندێ لە سەرانی شۆڕش و جیاوازی کەش و هەواو زمان. توشی نەخۆشی هات و لەنەخۆشخانەیەك لە" پراگ " لەچیك ماوەیەك ئیسراحەتی کردو کاسترۆ سـەردانی کردو داوای لێکرد بگەڕێتـەوه، بـەڵام ئـەو سـووربوو لەسـەر مانـەوه لەگـەڵ سـەرکردەی شـۆڕش" پـاتریس لۆمۆمبا" لە کۆماری کۆنگۆی دیموکراسی (زائیر)، بەڵام لـەناکاودا لـە پۆلیڤیا دەرکـەوت وەك سـەرکردەی شۆڕشێکی نوێ.

* جیڤارا لە پۆلیڤیا

لـە پۆلیڤیـا نـەیویسـت شـۆڕش بکـات، بـەڵکو کـاری دەکـرد بـۆ یەکخسـتنی ڕیزەکـانی بزوتنـەوه شۆڕشگێڕیەکانی ئەمریکای لاتین لە دژی چەوسانەوەی ئەمریکا بۆ گەلانی ئەو کیشوەرە.

جیڤارا تەنها لەگەڵ بیست کەسی چەکداردا خۆی بینیەوەو پێی ڕانەگەیشت کە هێزێکی مەشقکەرو ئامادە بـۆ شـەڕ پێکـەوه بنێـت کـە سـوپایەکی گـەورەو خـاوەن جبەخانەیـەکی گـەورە بـەرەنگاری بونـەوه بەسـەرۆکایەتی CAI .جیڤـارا لـەماوەی نێـوان 1966/11/7 تـا 1967/10/7 خـۆی تـەرخانکرد بـۆ نوسینەوەی ڕۆژانەی شەڕەکان .

* تیرۆرکردنی جیڤارا

دوو نامەبەری شۆڕشگێڕان گیران و لەژێر ئەشکەنجەدا دانیان نا بەوەداکە جیڤارا سـەرکردەی شـۆڕشـە، ئیدی CAI و سوپای پۆلیڤیا کەوتنە کێوماڵکردنی هەموو ناوچەکان بەدوای چل کەسی بێهێزو لاوازو برسیدا .جیڤارا و چەکداران بڕیاریاندا لەیەك جیابنەوه بۆ ئەوەی دەستگیر نـەکرێن و مـاوەی چـوار مـانگ بەم شێوەیە مانـەوه، لـەم ماوەیـەدا جیڤـارا توشـی تەنگـە نەفەسـیەکی تونـدو بـوەوه کـە بـووه هـۆی ئاسـان دۆزینەوەی .

لەڕۆژی 1967/10/8 داو لەدۆڵێکی تەنگی پۆلیڤیادا هێزێکی 1500 کەسی سوپای پۆلیڤی هێرشیان کردە سـەر جیڤاراو هاوڕێکانی کـە تـەنها شـانزە کـەس بـوون و لەشـەڕێکی دەسـتەو یەخـەداو بـۆ مـاوەی شـەش کاتژمێری تـەواو شـەڕێکی دوورو درێـژیان کـرد کـە ئەمـە کـارێکی مەحاڵـە لەشـەڕی پارتیزانیـداو جیڤـارا بـەردەوام شـەڕی کـرد تاهـەر شـانزە چـەکدارەکەی هـاوڕێی کـوژران و ئـەویش چـەکەکەی شـکاو مەخزەنەکەشی لێ ونبوو، کە ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوەی جیڤارا بەدیل گیراوه بەزیندوی دواتر گوازرایەوه بۆ گونـدی " لاهـیجیرا" و بۆمـاوەی 24 کاتـژمێر بەزینـدویی مایـەوەو ڕازی نـەبوو یـەك وشـەش لەگـەڵ سەربازەکاندا قسەبکات، لە قوتابخانەی گوندەکەداو ئەفسەری پۆلەکە "ماریۆتیران" فەرمانی ئەفسەرەکەی " مێگێـل ئـەبوداو و ئەنـدریس سـیلینش" ی جێبـەجێکردو تەقـەی لـەجیڤارا کـردوو کوشـتی.پـێش کوشتنەکەی دووجار " ماریۆ" نەیتوانی تەقەی لێبکات و جێڤارا پێی وت مەترسەو بمکوژە، و دواتر تەقەی لەکەمەر بەرەو خواری کرد، چونکە فەرمانەکە وابوو کە بەزوویی نەمرێت و فیشەك نەنرێت بەدڵ و سەریەوه، بەڵام ئەفسەرێکی سەرخۆش یەك فیشەکی نا بەلای چەپیەوەو لەدڵی داو کوشتی .

دەسەلاتدارانی پۆلیڤیا تەرمەکەیان نەدایەوە بەبراکەی و تەنانەت جێگەی گۆڕەکەشیان ئاشکرا نەکرد لەترسی ئەوەی نەبادا ببێتە جێ نزرگەی شۆڕشگێڕان لەهەموو دونیاوە.دوای پێنج ساڵ لە تیرۆرکردنی لەلایەن فلیکس ڕودریجیس کە بەکرێگیراوێکی CIA بوو یاداشتەکانی جیڤارای بڵاوکردەوە بەناوی " وشەکانی جیڤارا" و تیایدا باس لەسێدارەدانی جیڤارا دەکات و چۆنێتی کوشتنەکەی و پیشاندانی وێنەکانی دوای لەسێدارەدانی و بڕینەوەی دەستی بۆ وەرگرتنی مۆری پەنجەی،کە لە سێدارەدانەکەی لە دارستانی((فالی گراندی)) لەگوندی "لاهیجیرا" لە پۆلیڤیا لە 1967/10/9 ئەنجامدرا،بەمەش جیڤارا بووە ڕەمزێك لە ڕەمزەکانی شۆڕشگێڕان لەجیهانداو بووە خۆشەویست و نمونەو خەونی ملیۆنان گەنج و لاوی کچ و کوڕ لەدونیادا .

لەوتە بەناوبانگەکانی جیڤارا:

" گرنگ نیە کەی و لەکوێ دەمرم، بەلاَم بەلامەوە گرنگە کە شۆڕشگێڕان بمێننەوە، و دونیا پڕ بکەن لەدەنگەدەنگ بۆ ئەوەی جیهان خەوی لێ نەکەوێت بەهەموو قورساییەکەیەوە لەسەر لاشەی هەژارو بێ نەواو چەوساوەکانەوە" .

هەروەها دەڵێت " هەست بەئازاری هەموو زلەیەك دەکەم لەسەر ڕووم کە لەچەوساوەیەکی ئەم دونیایە دەدرێت، لەهەر کوێ زوڵم هەبوو ئەوێ خاکی منە" .

هەروەهادەڵێت " بۆمان نابێت ئەوەی لەپێناویدا دەژین،ئەگەر ئامادەنەبین بۆ مردن لەپێناویدا" .

* جیڤارا بڕوای وابوو :-

1. کە نابێت تەنها پشت بەیەکێتی سۆڤێتی ببەسترێت .
2. ڕقی زۆر لە بیرۆکراسیەتی حیزب و خەڵکە هەلپەرستەکانی ناوحیزب دەبۆوە .
3. بڕوای بەژیان و پێشکەوتنی کۆمەڵگای ناوخۆی وڵات هەبوو، نەك بەرهەمهێنان لەپێناو بازاڕی دونیادا .
4. بڕوای بەیەك جیهان هەبوو پەیوەندی بەهەژاران و چەوساوانی دونیاوە هەبوو .
5. داوای دەکرد کە بگۆڕین بۆ پێکهاتەیەکی تازەو پێش ئەوەی شۆڕش بکەین پێویستە سۆشیالیستی بین .

بەم شێوەیە جیڤارا بووە ڕەمزو سەرکردەو ڕابەرو ئیلهام بەخش بۆ زۆرێك لەبزوتنەوە چەپ و مارکسی و شیوعیەکان و شۆڕشگێڕانی دونیا .

*   *   *

10. ڤیدڵ ئەلیهاندرۆ کاسترۆ: (1926/8/13) و تائێستا لەژیاندا ماوە

سەرۆکی کوبایە لەساڵی 1959 وە تائێستا کاتێ کەحکومەتی "فولفینسیۆ باتیستای " ڕووخاند و وڵاتی گۆڕی بۆ سیستەمی شیوعی و کوبا بووە یەکەم وڵات لە دونیای ڕۆژئاوادا کە شیوعیەتی قبوڵ کرد .

لەخێزانێکی کۆچکردوو لەئیسپانیاوە گەورە بووە کە کاریان جوتیاری بووە، لەساڵی 1945 چۆتە زانکۆی هاڤانا و یاسای خوێندووەو ساڵی 1950 دەرچووە، دواتر کاری پارێزەری کردووە

لەنوسینگەیەکی بچوکی پارێزەریداو ئاواتی ئەوەبوو بگاتە پەرلەمانی کوبا، بەڵام بەهۆی ئەو کودەتایەی کە باتیستا ئەنجامی دا، بڕیاردرا کە هەڵبژاردنی پەرلەمانی نەکرێت، وەکو کاردانەوەیەکی ناڕەزایی کاسترۆ هێزێکی چەکداری پێکەوە ناو هێرشی کردە سەر بنکەیەکی سەربازیءو 80 لەچەکدارەکانی کوژران‌و کاسترۆ خۆشی دەستگیرکراو پانزە ساڵ حوکمیان بەسەردا دا، بەڵام ساڵی 1955 ئازاد کرا و دواتر دوورخرایەوە بۆ مەکسیك‌و لەوێ ڕائۆلی برای و هەڤاڵەکانی خۆیان ئامادەکرد بۆ شۆڕش‌و جیڤاراش پەیوەندی پێوە کردبون بۆ ئەوەی کاسترۆ بناسێت‌و بووە بەشێك لەو کۆمەڵە شۆڕشگێڕە .لەسەر پشتی بەلەمێك کاسترۆ و هاوەڵەکانی لەمەکسیکەوە ڕووەو کوبا بەڕێکەوتن و ناوی بزوتنەوەی 26 ی تەموزیان لەخۆیان نا، کاسترۆ هێڵی سیاسی خۆی ئاشکرانەکرد هەرچەندە لەو جێگایانەی کە شۆڕشگێڕان ڕزگاریان کردبوو، بەڵام دوای سەرکەوتنی شۆڕش هەستا بەتەکلیفکردنی یەکێك لەسەرمایەدارەکان کە فکری سەرۆکی ئەمریکا(تۆماس جیڤرسۆن وسەرۆك ئەبراهام لینکۆڵن" تەبەنی بکات، بۆ ئەوەی ئەمریکا هێرش نەکاتە سەر شۆڕشە تازە لەدایك بووەکەیان وەك لە گواتیمالادا ڕوویدا، دوای ئەوەی شۆڕش بەتەواوەتی کۆنترۆڵی هەموو کوبایان کرد هەستا بەدابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیاراندا.

کاسترۆ لەڕووی سەربازیەوە جوڵا بەرەو کوبا لەگەڵ هەشتا چەکدار لە 1956/12/2 و توانی لەگەڵ چل لەچەکدارەکانیدا پاشەکشە بکەن بۆ ناوچە شاخاویەکان دوای ئەوەی لەڕووبەڕووی هێرشێکی لەناکاوی سوپا بوونەوە، دواتر کەوتە شەڕی پارتیزانیەوە دژی حکومەت‌و لایەنگرێکی زۆری جەماوەریشی بۆپەیدا بوو، سەربازانی سوپاش کەوتنە پەیوەندی پێوەکردنیەوە، کاسترۆ توانی فشار بۆسەر حکومەتی هاڤانا دروست بکات‌و سەرۆکی حکومەت‌و سەرۆکی کۆمار توانیان هەڵبێن لەپایتەخت. لە 1959/1/1 دا لەئەنجامی مانگرتنێکی گشتی وسەرتاسەریەوە لەسەر داواکاری و وتارێکی کاسترۆ، و دواتر هێزەکانی شۆڕش خۆیان کردە ناو هاڤانای پایتەختەوە بەسەرکردایەتی چێ جیڤارا کە ژمارەی چەکدارەکان 300 کەس بوون .

کاسترۆ خۆی بەبێ باوەڕ دادەنا و هیچ جۆرە هەڵس‌و کەوتێکی ئاینی مەسیحی جێبەجێنەکردووە هەر لەمنداڵیەوە ،هەر لەبەر ئەمە لە 1962/1/3دا، پاپای ڤاتیکان لەمەزهەبی کاسۆلیکی دەریان کرد، چونکە کاسترۆ لەو مەزهەبە هەڵگەڕابۆوە، بەڵام لەسەرەتای نەوەدەکانی سەدەی ڕابردووەوە پەیوەندی کاسترۆ وپاپای ڤاتیکان بەرەو باش بوون چوو دوای ڕووخانی یەکێتی سۆڤیەت‌و وازهێنانی ڕۆژئاوا لە ڤاتیکان، و ڕێگەیدا بەپاپای ڤاتیکان سەردانی کوبا بکات ، چونکە پاپا ڕایگەیاندبوو کە مەسیحیەتیش لایەنگری سۆشیالیستیە. کاسترۆ کە ئێستا تەمەنی هەشتا ساڵە لە ژیاندا ماوە و ماوەی نزیکەی 50 ساڵە سەرۆکی کوبایە. بەڵام تەندروستی باش نیە و گوڕوتینی جارانی نەماوە و لەناوخۆی وڵاتیشدا ئۆپۆزسیۆنی بۆ دروست بوە و کوبا بەدڵنیایی دوای مردنی کاسترۆ لەسەر ڕێباز و سیستەمی سۆشیالیستی نامێنی چونکە تاکە وڵاتی شیوعیەتە لە ئەمریکادا هەرچەندە لە ئێستادا هەندێ ووڵاتی وەکو پۆلیڤیاو کۆلۆمبیا و فەنزەوێلا وچیلی سیستەم و حوکمی چەپی تیادا هاتۆتە سەرکار.

کاسترۆ لەبەر خراپی باری تەندروستی بەویستی خۆی لەبەرواری 2008/2/19 دا دەستی لە هەردوو پۆستی سەرۆك کۆماری و فەرماندەی گشتی سوپا کێشایەوە.

* * *

11.جۆزیف بروز تیتۆ (1892 – 1980)

یەکێکە لەناودارترین ڕابەری بزوتنەوەی شیوعیەت لە دونیادا و سەرۆکی کۆماری یۆگسلافیای پێشوو بوولەکاتی حوکمی شیوعیدا، یەکەم دامەزرێنەری بزوتنەوەی ولاٌتانی بێلایەن بوو. لەکرواوتیا لە 1892/5/7 دا لەباوکێکی کرواتیو دایکێکی سلۆڤینی لەدایك بووە .

لەسەرەتای ژیانیدا لەگەڵ باوکیو دایکیدا ژیاوەو قوتابخانەی بەجێهێشتووە لەساڵی 1905 دا بۆ ئەوەی ئیش بکات. بۆ یەکەم جار لەساڵی 1910 دا بەشداری یادی جەژنی کرێکارانی جیهانی کردووە، لەساڵی 1913 دا کراوەتە سەرباز لە سوپادا، دواتر دەستگیراکراوە بەتۆمەتی بانگەشە دژی جەنگ،دواتر نێردراوە بۆ بەرەکانی شەڕ دژی ڕوسیا لەساڵی 1915 دا بەدیل گیراوە لەلایەن ڕوسەکانەوە کەبریندار بووە لەشەڕەکەدا .

لەماوەی بەدیلکردنەکەیدا ماوەی یەك ساڵ لەنەخۆشخانە مایەوەو دواتر نێردرا بۆ سەربازگەیەك لەشاخی ئۆڕاڵ،بەندکراوەکان هەڵیانبژارد بەسەرۆکی خۆیان، دوای ئەوەی کە بەندیخانەکە لەلایەن کۆمەڵێك کرێکارەوە گەمارۆدراو تیتۆ خۆی دەربازرکردو پەیوەندی کرد بەکۆمەڵەی بەلشەفیە ڕوسەکانەوە، بۆ دووەم جار گیرایەوەو هەمدیسان ڕایکردەوە.

لەساڵی 1917 دا ((بیلاجیجابیلاسۆفی)) کردە هاوسەری خۆی، لەساڵی 1918دا پەیوەندی کرد بەپاسەوانی سورەوەو بوە ئەندامی حیزبی شیوعی ڕوسی.

ساڵی 1934 هەڵبژێردرا بەئەندامی مەکتەبەی سیاسیی حیزبی شیوعی یوگسلاڤی ، لەساڵی 1935 نوێنەری حیزب بوو لەڕێکخراوی کۆمینترۆن و ماوەی یەك ساڵ لە یەکێتی سۆڤێتی مایەوە و ساڵی 1936 کۆمترۆن ڕایان سپارد بۆ پاکسازیکردنی ڕیزەکانی حیزبی شیوعی یوگسلاڤی .

دوای هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی دووەم تیتۆ هەستا بەدامەزراندنی ئەنجومەنی ڕزگارکردنی نیشتیمانی کە ئەرکی سەرەکی بەرەنگاربوونەوەی فاشیەت بوو، لەمانگی 1943/6 دا حکومەتی کاتی دامەزراندو دەستی کرد بەبەرەنگاری دژی دەوڵەتانی میحوەرو تیتۆ ڕابەری مقاوەمەی شیوعی بوو،ئەڵمانیا هەوڵی تیرۆرکردنیاندا سێ جار لەڕێگەی دابەزینی هەوایییەوەو هەرسێ جارەکە سەرکەوتوو نەبوون، ساڵی 1945 ڕێکەوتنێکی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتیدا ئیمزاکرد کە ڕێگای پێدان کە هێزەکانیان بێنە ناو خاکی یۆگسلاڤیاوە .لەچوارچێوەی هاوپەیمانێتیان دژی دەوڵەتانی میحوەر. ساڵی 1945 بووە سەرۆك وەزیرانو دەستوری نوێی ڕاگەیاندو دەستی کرد بەبیناکردنی سوپای یۆگسلاڤی کە بووە یەکێك لەبەهێزترین سوپاکانی ئەوروپا .تیتۆ لایەنگری سیاسیەتی بێ لایەنی بوو بەهۆی جیاوازی لەگەڵ یەکێتی سۆڤێتیدا و پەیوەندیەکانیان ساردو سڕبوو هەتا سەدەکانی شەستەکانی سەدەی ڕابوردوو،یۆگسلاڤیا کراوەترین دەوڵەتی شیوعی بوو لەڕووی دبلۆماسیەوە، کە ئەمەش وایکرد پەیوەندیەکانی نەپچڕێنێت لەگەڵ چیلیدا لەدوای لەسێدارەدانی سلڤادۆر لیندی سەرۆکی وڵات .

* * *

12. کیم ئیل سۆنگ (1916 – 1994)

سکرتێری یەکەمی حیزبی شیوعی کۆریاو سەرۆك کۆماری کۆریای باکور بوو.پەیوەندیکرد بەحیزبی شیوعی چینیەوە لەساڵی 1931 دا، پەیوەندیکرد بەکاری خۆکوژیەوە دژی هێرشی یابانیەکان لەساڵی 1935 دا، لەساڵی 1937 دا بووە ڕابەری بەشی شەش لەسوپای کۆریای بەرەنگاری، لەساڵی 1940دا تەنها سەرکردە بوو مابۆوە لە ژیاندا، بەنهێنی چووە یەکێتی سۆڤێتیەوە و ساڵی 1945 گەڕایەوە کۆریا لەگەڵ هێزەکانی سۆڤیەتدا ، لەساڵی 1948 دا کاتێ کۆریا دابەشبوو و ململانێی ئایدۆلۆژی سەریهەڵدا،

کیم ئێل سۆنگ هەستا بەدامەزراندنی حکومەت و بووە سەرۆك وەزیران لە کۆماری کۆریای گەلی دیموکراسیدا کە دواتر بەکۆریای باکور ناسرا .

*   *   *

13. خالد بەگداش (1912 – 1995)

سیاسیەکی سوری بوو کوڕی دایك و باوکێکی کورد بوو،یەکەم نوێنەرو پەرلەمانتاری شیوعی و عەرەبی بوو،دامەزرێنەری ڕۆژنامەی " دەنگی گەل" بوو لەساڵی 1937 دا ، یەکەم کەسیش بوو کە بەیانی شیوعیەتی گۆڕی بۆسەر زمانی عەرەبی، هەتا مردنی سکرتێری گشتی حیزبی شیوعی سوریا بوو، ئەندامی بەرەی نیشتیمانی و پێشکەوتنخوازی سوریا بوو، هەتا مردنی خۆڕاگربوو لەسەر بەرنامەی مارکس لینینی، سەرەڕای ئەو نسکۆیانەی کەبەسەر حیزبی شیوعی سوریدا هات، بەتایبەتیش هەڵویستی دژی بەرامبەر بیرۆسترۆیکا کە گۆرباتشۆڤ لەیەکێتی سۆڤێتی جاراندا پیادەی دەکرد، داوای خرۆشۆفی ڕەتکردەوە بەهەڵوەشاندنەوەی حیزب کە بیرۆکەی وازهێنانی لەحیزبی شیوعی خستەڕوو و پێشنیازیکرد کە بچێتە ناو حیزبی بەعسەوە .یەکێك بوو لە کەسایەتیە شیوعیە عەرەبیە ناودارەکان و بە "عەمیدی شیوعیە عەرەبیەکان " ناونرا .

لەگەڕەکی کوردەکان لەشاری دیمەشق لەساڵی 1912 لەدایك بوو هەر لەدیمەشق لەساڵی 1995 دا کۆچی دوایی کرد، لە قوتابخانە حکومیەکانی سوریا دەستی کرد بە خوێندن،لەزانکۆی دیمەشق یاسای خوێند، بەڵام تەواوی نەکرد بەهۆی سەرقاڵی بەکاری سیاسیەوە .ساڵی 1951 ژنی هێنا بەناوی (وصال فرحە) کە بووە بلاوکەرەوەی شیوعیەت لەناو ژناندا لەڕێگەی ڕێکخراوی یەکێتی ژنانی سوریاوە بۆ پاراستنی دایکان و منداڵان کە هاوشانی حیزبی شیوعی سوری بوو، چەند جارێك دەستگیرکراوە.لەساڵی 1930 دا پەیوەندی کرد بەحیزبی شیوعی سوریەوە، ساڵی 1931 بۆیەکەم جار گیرا بۆ ماوەی چوار مانگ ، بۆ دووەم جاریش لەساڵی 1933 دا گیرایەوە، لەو کاتەدا دەستی کرد بەوەرگێرانی بەیانی شیوعی کە مارکس و ئەنگلز لەساڵی 1848دا نوسیبویان، نوێنەرایەتی شاندە عەرەبیەکانی کرد لە کۆنگرەی حەوتەمی کۆمۆنترۆن لەساڵی 1935 دا. ساڵی 1931 هەڵبژێرا بەئەمینداری گشتی حیزبی شیوعی سوریاو لوبنان لەپاش((فوئاد باکوری)). ساڵی 1937 ڕۆژنامەی دەنگی گەلی دەرکرد بۆ ئەوەی ببێتە زمانحاڵی حیزبی شیوعی سوریا و لوبنان.ساڵی 1954 خالد بەگداش هەڵبژێرا بۆ ئەوەی ببێتە یەکەم نوێنەری پەرلەمانی عەرەبی شیوعی کە توانی 11000 دەنگ لەدیمەشق بەدەستبهێنێت، بەگداش دژی یەکگرتنی سوریا و میسر بوو لەسەر بنەمای هەڵوەشانەوەی حیزبەکان،حیزبی شیوعی دەخاڵی پێشکەش کرد بۆ یەکگرتنی سوریا و میسر هەربۆیە ناچار بووە لەماوەی یەکگرتنەکەدا لەدەرەوەی سوریا بژی، دواتر هەریەکە لەحیزبی بەعس و سەرکردایەتی سوریا دانیان نا بەڕاستی بیروبۆچونەکانی حیزبی شیوعیدا دەربارەی یەکگرتنەکە .جێگەی باسە خالد بەگداش زۆر بەتوندی پابەندی جێبەجێکردنی بنەماکانی مارکس لینینەوە بوو بەدرێژایی خەباتی خۆی تامردنی و هیچ کاتێك بڕوای بەکرانەوە و گۆڕان و نەرمی نواندن نەبووە لەو بنەمایانە و لەو کەسانەبوو کەبەڕاست و ناڕاست پشتیوانی لەسیاسەتەکانی سۆڤیەت دەکرد لەگەڵ ئەو هەموو گۆڕان و پێشکەوتن و داهێنانەی بواری سیاسی و ئابوری و تەکنەلۆژی کە زۆرێك لەحیزبە شیوعیەکان بەشێوەیەك لەشێوەکان چوونەوە بەسەر بەرنامەو پەیڕەوی ناوخۆی حیزبیانداو زۆر گۆڕانکاریان لەبەرنامە و دروشم و تاکتیك و ستراتیژیاندا جێبەجێکرد

بەمەبەستی خۆگونجاندن لەگەڵ ئەو باهۆزی گۆڕانی دیموکراسیەدا بەتایبەتیش دوای هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەتی جاران .

حیزبی شیوعی سوریا لەلای زۆر کەس بەحیزبی " ئەمینی عام " ناودەبرا، چونکە ببوە حیزبی بنەماڵەو لەساڵی 1927 وە تا ساڵی 1995 تەنها خالد بەگداش ئەمینی عامی بوو کە لەسایەی ئەو تاکڕەوی و دەرمارگیری نەگۆڕیەیدا بووە هۆی جیابوونەوەی باڵێك لەم حیزبە و کەزیاتر کراوەتر بوو بەسەر سیاسەتەکانی دونیاو ڕۆژئاوادا، نەك وەك باڵەکەی بەگداش کەچەق بەستوو نەگۆڕبوون و بنەماکانی مارکس لینیان لاببووە قورئان و گۆڕان تیایاندا کارێکی مەحاڵ بوو تەنها لەسەر دروشمی باق و بریق و قەبە دەژیان .

*　　　*　　　*

پەراوێزەکانی بەشی چوارەم

===================

1. لەپێگەی ئینتەرنێتی www.vb.arabsgate.com
2. وەرگێڕانی لەئەڵمانیەوە بۆ عەرەبی لەلایەن د.عصام امین / 1987لە پێگەی ئینتەرنێتی www.iraqcp.org
3. الموسوعة الحرة من الانترنیت www.ar.wikipedia.org
4. موسوعة السیاسة/د.عبدالوهاب الکیالی/ الجزء الاول / المؤسسة العربیة للدراسات والنشر/ الطبعة الاولی / بیروت / لبنان / 1981
5. ڕێبازی سۆشیال دیموکرات/ شەماڵ عبدالوفا / لە بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی / سلێمانی / 1993
6. پوختەیەك دەربارەی سۆشیال دیموکرات / زانا / هەولێر /1996
7. الموسوعة الحرة WWW.ar.wikipedia.org
8. موسوعة السیاسة/ د.عبدالوهاب الکیالی/ الجزء الرابع/ المؤسسة العربیة للدراسات والنشر/ الطبعة الاولی/بیروت / لبنان/ 1981

بەشی ئێنجەم
سۆشیال دیموکرات

مێژووی
سەرهەڵدانی ڕێبازی سۆشیال دیموکرات

مێژووی سەرهەڵدانی (سۆشیال دیموکرات) وەك پارتی سیاسی لەشەستەکانی سەدەی نۆزدەوەو بەدواوە دەست پێدەکات 1 . کەلەو سەردەمەشدا ناتوانرێت ئەو جۆرە پارتانە جیابکرێنەوە وەکو (ڕێباز) ێکی تایبەت و سەربەخۆ بەخۆی,بەڵکو دەتوانرێت مێژووی پارتە (سۆشیال دیموکراتەکان) بگەڕێنرێتەوە وەکو ڕێبازێکی (سەربەخۆو تایبەت) لە مارکسیەت بۆ سەردەمی نێونەتەوەیی دووەم کە لەو سەردەمەدا بەتەواوەتی بەدەرکەوتن و بوونە هۆکارێکی سیاسی گەورە لە ئەوروپادا کە بزوتنەوەی کرێکاری لەوکاتەدا سەرتاسەری ئەوروپای گرتبۆوە. هەرلەو سەردەمەدا پارتە سۆشیال دیموکراتەکان بریتیی بوون لە کۆبەندی هەموو ئاڕاستە و ڕێبازە جیاوازەکانی ناو بزوتنەوەی سۆشیالیستی.بەهەمان شێوە هەموو ڕابەر و سەرکردەکانیش خۆیان بە (سۆشیال دیموکرات) دەزانی, تەنانەت لینینیش شانازی بەوەوە دەکرد کە (سۆشیال دیموکراتە) بەڵام دواتر سۆشیال دیموکرات جیاکرایەوە بۆ چەپ و ڕاست و میانڕەو .

دامەزراندنی نێونەتەوەیی یەکەم و پارتە سۆشیال دیموکراتەکان بەسەرەتا و گەلاڵە بوون و خەملاندنی ڕێبازە سیاسیە جیاوازەکانی ناو بزوتنەوەی سۆشیالیستی دادەنرێت کەدیارە هاتنە کایەی ئاڕاستە و ڕێبازی جیاواز لەسەر زەمینەی واقیعی بابەتی دێنە کایەوە نەك لە بۆشایی و خەیاڵدا.هەرئەوەش بوو کە لە دایك بوونی پارت و داڕشتنی پەیڕەو وبەرنامەی تایبەت بە واقیع و هەل

ومەرجی خۆیان بووە هۆی جیاوازی هەم لە ڕێباز و ئاڕاستەدا, هەم لە بەرنامە و پەیڕەودا هەم لەکار و هۆکار و تاکتیکدا . کەئەمەش بەخاڵی پرشنگدار و گەشی بزوتنەوەی سۆشیالیستی دادەنرێت و سۆشیال دیموکراتەکان بەو شێوەیە وەکو ڕێبازێکی تایبەت لەبزوتنەوەی سۆشیالیستیدا هاتەکایە وە و لەدایك بوو.

ڕێبازی سۆشیال دیموکرات لەنێو نەتەوەیی دووەمدا زۆر جێگیر بوو, لە کۆنگرەی ساڵی 1895دا کە لەشاری لەندەن بەسترا (535) نوێنەر بەشداری تێدا کرد,کە ئەم خاڵانە کرانە بەرنامەیان بۆ جێبەجێکردن لە ناو پارتەکاندا:–

1. پێویستە لەسەر چینی کرێکار و پارتە سۆشیال دیموکراتەکان خەباتی سیاسیانە بکەن لەپێناو گرتنە دەستی دەسەڵاتدا.
2. لابردنی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا لە بەرنامەکانیاندا.
3. مافی چارەی خۆنوسین بۆ گەلان.
4. دژی سیاسەتی داگیرکەرانە بن.
5. کاربکرێتە 8 کاتژمێر.
6. دواتر لەکۆنگرەکانی تردا باس لە دژایەتیکردنی پارتە سۆشیالیستەکان کرا لە دەسەڵاتی سیاسیدا لەگەڵ بۆرژوازیەکان هاتەکایەوە و باس لە بەشداری لە هەڵبژاردن و پەرلەمان کرا.

- سەردەمی دامەزراندنی نێونەتەوەیی سێیەم لەساڵی 1919 تا 1943 بەسەردەمی ڕۆچوون و پوکانەوەی پارتە سۆشیال دیموکراتەکان دادەنرێت چونکە لەو ماوەیەدا نێونەتەوەیی سێیەم کە بە (کۆمۆنیستی نێونەتەوەیش) ناو دەبرێت باڵا دەست و زاڵ بوو , بەڵام لەدوای هەڵوەشانەوەی نێونەتەوەیی سێیەم لە ساڵی 1943 و کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەمدا جارێکی تر پارتە سۆشیال دیموکراتەکان کەوتنەوە خۆ بۆ کۆکردنەوەی خۆیان لە ژێر یەك چەتردا و ئەوەبوو لەساڵی 1951 دا یەکەم کۆنفرانسی خۆیان لەشاری فرانکفۆرتی ئەڵمانیا بەست و تیایدا ((سۆسیال ئەنتەر ناسیونالیان)) ڕاگەیاند, وەك بزوتنەوەیەکی جیهانی و ڕێکخراوێکی دیموکراسی و سۆشیالیستی و پارتەکانی کار و سۆشیالیست. 2

سۆشیال دیموکراتەکان وەکو ڕێبازێکی شیاو و بابەتی ناو بزوتنەوەی سۆشیالیستی جیهانی هەر لەسەرەتادا قۆناغی جیاوازی گەشە و بەرەو پێشچوون و نەشونمای بەخۆیەوە بینیوە.پەیڕەو وبەرنامەی چ لەسەر ئاستی (نێونەتەوەیی) (ئەنتەر ناسیونالدا) و ئێستاش بەپێی واقیعی بابەتی و هەلو مەرجی ئێستای دونیا داڕشتوە. و چ لەسەر ئاستی یەك پارت و وڵاتەکەی ,پەیڕەو بەرنامەی تایبەت بەو جێگە و دانیشتوانەکەی داناوە. 3

بزوتنەوەی سۆشیال دیموکرات 4 گەشەی کرد بەهەوڵی ئۆگەست بیبل August Bebel کەبڕوای وابوو بەدیهێنانی سۆشیالیستی پێویستە بەهۆکاری شەرعیەوە بێت دوور لە بەکارهێنانی توندو تیژی, هەروەها هیمەتی گەشەکردنی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیا دەگەڕێتەوە بۆ بیرمەند و تیۆرسینی ئەڵمانی ئیدوارد برنشتاین E.Bernstein کە بەرهەڵستی هەندێ لەگوتە تیۆریەکانی مارکسیەتی (ئەرسۆدەکسی) کرد وەك (حەتمیەتی ڕووخانی سەرمایەداری) , ئەو وایبۆدەچوو کە سەرمایەداری بۆخۆی زاڵ دەبێت بەسەر زۆرێك لەخاڵە لاوازەکانیدا, وەك دیاردەی بێکاری و زیادەی بەرهەم و کێشەی دابەشکردنی بەزۆری سەروەت وسامان. هەروەها برنشتاین وایدەبینێت کە سەرکەوتنی سۆشیالیستی

پشت نابەستێتە سەر شۆڕشی چینی کرێکاران وەك وەڵامدانەوەیەك بۆ هەژاری و چەوسانەوەکەی کە لەلایەن دەسەڵاتی سەرمایەداریەوە سەپاوە بەسەریدا. بەڵام پشت دەبەستێتە سەر لەناوبردنی هەژاری خۆی. هەروەها چینی کرێکاران دەتوانن کە سۆشیالیستی وەدیبهێنن بەهەڵبژاردنی نوێنەرانیان کە بڕوایان بە سۆشیالیستی هەبێت.

بیرو بۆچوونی سۆشیال دیموکرات لەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە بڵاوبۆوە لە زۆربەی وولآتانی ئەورووپای ڕۆژئاوادا,کەبانگەشەی وازهێنان لە ململانێی چینایەتی و بنەماکانی تری مارکسیەتی دەکرد. و داوای پێویستی بەشداربوونی هەموو پێکهاتەکانی گەلی دەکرد لە سەرکردایەتی دەسەڵاتی سیاسی و ئابوریدا و کۆمەڵگایەك کە هەموان بەیەکسانی کاری تیادا بکەن لەگەڵ ئەوەی بزوتنەوە سۆشیال دیموکراتەکانی رۆژئاوا لایەنگری لەبنەمای چاودێری دەوڵەت دەکرد بەسەر ئابوریدا . بەڵام شێوازی پلانی ناوەندێتی سەرتاپاگیری ڕەتدەکردەوە و لە جیاتی ئەودا چوونە بازاڕی ئازادی کێبڕکێی تەبەنی دەکرد بەشێوەیەك کە زۆرترین ڕادەی کێبڕکێی تیادا بێت و ڕادەی پێویستی پلانیشی تیادا بێت.

بەهۆی بڵاوبونەوەی بیروبۆچونی سۆشیال دیموکراتەکانەوە لە ئەورووپای ڕۆژئاوادا کاریگەری گەورەی هەبوو لە بیناکردنی زۆرێك لە وڵآتانی ئەورووپای ڕۆژئاوا بۆ ڕێوشێوێنە ئابوری و کۆمەڵایەتی جۆراو جۆر وەك :-

- خۆماڵیکردنی هەندێ بەشی پیشەسازیە قورسەکان و کانە خەڵوزەکان و دەزگا داراییەکان و پشت بەستن بە زۆرێك لە ڕێوشوێنەکانی تر بۆ چاودێری حکومەت بەسەر ئابوریەوە و ڕیفۆرمکردنی ژێرخانی لەبواری دابینکردنی کۆمەڵآیەتیدا.لەم دەیانەی دواییدا بزوتنەوەکانی سۆشیال دیموکراتەکان لە ئەورووپای ڕۆژئاوادا گۆڕان بۆ بزوتنەوەی ڕیفۆرمی کە بانگەشەی پێکەوەنانی کۆمەڵگایەکی ڕەفاه یان ئابوریەکی ڕەفاهیان دەکرد .

پێناسەکانی سۆشیال دیموکرات

- سۆشیال دیموکرات وەك یەکێك لەو ڕێبازانەی کە لەسەرەتای سەرهەڵدان و هاتنە کایەی بیری سۆشیالیستی هەستی پێکراوە,وەکو دەستەو تاقم و کۆمەڵی بچوکیش دروست بوون و لایەنگریان هەبوە و گەشەیان کردوە و (بیر) یش لەبەرامبەریدا گەشەی کردوە. هەندێکیان لاواز بون و پوکاونەتەوە و هەندێکی تریشیان شێوەی تریان بەخۆوە گرتوە لە ئاستێکەوە بۆ ئاستێکی تر. 5

دەتوانرێت بوترێت کە سۆشیال دیموکرات 6 وەرگیراوە لە بیروبۆچونە سۆشیالیست و شیوعیەکانەوە لە چوارچێوەیەکی پێشکەوتنخوازانەی لەسەرخۆی دەستوریدا. زۆربەی پارتە سۆشیال دیموکراتەکانی دونیا بەکۆپیەکی پێشکەوتووتر دادەنرێن لەپارتە شۆڕشگێڕیەکان.کەلە ئەنجامی هەندێ هۆکاری ئایدۆلۆژی یان پراگماتیەوە گەیشتونەتە ئەو ئەنجامەی کە ستراتیژێکی گۆڕانی لەسەرخۆیی پەیڕەو بکەن, لەچوارچێوەی دام و دەزگاکانی کە هەن یان لەچوارچێوەی سیاسەتی کارکردن بۆ بەدیهێنانی ڕیفۆرمە ئازادیەکان پێش ئەوەی گۆڕانێکی قوڵی کۆمەڵآیەتی دەست پێبکەن لەجیاتی گۆڕانێکی شۆڕشگێڕانەی کتوپڕ.

سۆشیال دیموکرات ڕێبازێکی پێشکەوتنخوازانەیە. بەڵام زۆربەی ئەو پارتە سیاسیانەی کە بانگەوازی سۆشیال دیموکراتی دەکەن داوای ڕەتکردنەوەی سەرمایەداری ناکەن,بەڵکو داواکارن کە بەزانستی بکەن.

بەهۆی نزیکی ئایدۆلۆژی یان هۆکاری ترەوە زۆربەی پارتە سۆشیال دیموکراتەکان یەکدەگرنەوە لەگەڵ لایەنگرانی پاراستنی ژینگە و لایەنگرانی هەمە جۆرە کەلتوور و عیلمانیەکانیشدا.

سۆشیال دیموکرات 7 لەئەورووپای ڕۆژئاوادا بریتیە لە کۆمەڵێك بنەمای سیاسی کە بەرگری لە گۆڕینی کۆمەڵگا دەکات بەشێوەیەکی ئاشتیانە لە سەرمایەداریەوە بەرەو سۆشیالیستی,کەلە بنچینەدا پشت دەبەستێتە سەر سۆشیالیستی سەدەی نۆزدەهەم و لەسەر کارەکانی مارکس و ئەنگڵز و هاوجووتە لەگەڵ سۆشیالیستی زانستیدا لە بنەما گشتیەکانی ئایدۆلۆژیدا.

بیرو ڕا جیاوازەکان دەربارەی سۆشیال دیموکرات

- برنشتاین دەرباەری سۆشیال دیموکرات دەڵێت :- 8

((بڕوابوونی بێ قەید و مەرجە بە دیموکراتیەت و مافی هەڵبژاردن بۆ هەموو لایەك, واتە سۆشیالیزم ناتوانێت ناوەڕۆکە مرۆڤایەتیەکەی بپارێزێت ئەگەر دیموکراتیەت دەستەبەر نەکات بۆ کۆمەڵ)) .

کارل کاوتسکی دەڵێت :-((سۆشیال دیموکراتەکان پارتی شۆڕشگێڕن پڕ بە پڕی مانای شۆڕشگێڕێتی, بەڵام شۆڕش دروست ناکەن)) .

ئەنگڵز دەڵێت :- ((پارتی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی پارتێکی چوست و چالاکی شۆڕشگێڕانەیە)) .

مارکس لەمانیڤێستی کرێکاریدا ڕای خۆی ئاوها دەردەبڕێت بەرامبەر سۆشیال دیموکراتەکان و دەڵێت :- ((خەیاڵیەکان دواکەوتوون و کۆنە پەرستن چونکە ناکۆکی چینایەتی لاواز دەکەن و کرێکارانیش لە خەباتی سیاسی و دیموکراتی دوور دەخەنەوە.ئوینیەکان دژی (چارتیەکانن) و فۆرییەکانیش لە فەرەنسادا سیاسەتەکانی ڕیفۆرمیستەکان ڕەتدەکەنەوە.لەبەرئەوە مانیڤێست ئەوە دیاریدەکات کە هەڵوێستی سیاسی کۆمۆنیستەکان پشتگیریکردنی سۆشیال دیموکراتەکانە لە فەرەنسا و شۆڕشی بۆرژوازی لە ئەڵمانیادا)).

بۆچی سۆشیال دیموکرات 9

- لەدەسەڵاتی سەرمایەداریدا و لەڕێگای دەسەڵاتی هاووڵاتیەوە کە بەردی بناغەی سیاسەتی دیموکراتیە سنوردار بکرێت, بەڵام گروپەکانی (لیبراڵی نوێ) هەمیشە لە هەوڵدان بۆ پێکهێنانەوەی حوکمڕانیەکی کەمی سەرمایەداری خێراو ئینتەرناسیونالیزەکردنی سەرمایە بۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی سیاسی و سەندیکایی لەناوخۆی وولاتدا.بۆ ئەوەی سەرمایەدارانی نوێ پارێزگاری لەخۆی بکات .زۆرینەی ئەو بەشە گشتی و هاوبەشەی هاولاتیان واتا "(دەوڵەت و شارەوانی) سنورداربکات و دەست بەسەر هەندێك لەکارەکانیاندا بگرێت .

هەروەها سەرمایەداران بۆ بەرژەوەندی خۆیان وەك دەسەڵاتێکی سیاسیش دەردەکەون لەڕێگای پارەدان و یارمەتیدانی ئابووری بۆ ئەو گروپە سیاسیانەی کە بەرژەوەندییەکانیان دەپارێزن و هاوکاری بەرچاویان دەکەن لە هەڵمەتی هەڵبژاردنەکاندا بۆ ئەوەی شوێن پێ وکاریگەرییان لەسەر ناوەڕۆکی سیاسەتی ولاتدا هەبێت.

- زۆرینەی ولاتانی جیهانی سێیەم لە کۆلۆنیالیزم و فیدڕالیزم ڕزگاریان بوە و سەرەتایەکی نوێ یان گەشەکردنی خۆیان دەستپێکردوە.خەڵکی بەتوانا و بە وزەیەکی بەهێزەوە کاردەکەن,لەهەندێك لەم

ولاَتانەدا دەرەبەگایەتی و سەرمایەداری تاکە کەس گۆڕدرا بەسیستەمێکی دیکەی کۆمەلاَیەتی,کە هەموو هۆکانی بەرهەمهێنان لەخاوەنداریێتی تاکەکەس دوورخرایەوەو دەولَەت هەموو بوارەکانی ئابووری خستە ژێر دەسەلاَتی خۆیەوە , لەو ولاَتانەدا پرەنسیپەکانی لینینزم لە بەڕێوەبردندا(ئیلیت – دەستەبژێر) پەیڕەوکرا و دەسەلاَتیان گرتە دەست, بەلاَم نەیان توانی هیواو خواستەکانی خەلَکەکەی بهێننە دی. چونکە گروپێکی کەم خاوەن بڕیاری سەرەکی بوون بەبێ ڕەچاوکردنی مافە دیموکراتیەکانی خەلَکی.

ژیانی ئابووری خرایە ناو سیستەمێکی بیرۆکراتی ناوەندیەوە,بەبێ بەشداری زۆرینەی خەلَکی,کە ئەمەش سەرەتاکانی ڕژێمی دیکتاتۆری نوێی پێکهێنا و جیاوازی گەورەی دروستکرد لەداهات و پلە و پایەی کۆمەلاَیەتی خەلَکی بەگشتی نەوەك هاولاَتیەك . نەوەك کرێکارێك لە بەرهەمهێناندا و تەنانەت نەوەك کرێکارێکیش نەی دەتوانی بەشێوەیەکی ئازادانە بیروڕاکانیان دەربڕن. لەم ولاَتانەدا کە دەسەلاَتی (ئیلیت) دەستە بژێر پەیڕەو دەکرێت . جێگا بۆ مافە دیموکراسیەکان ناهێلَێتەوە و ئازادی و یەکسانی بۆ مرۆڤ دەستەبەر ناکرێت کە ئامانجی سەرەکی سۆشیال دیموکراتە. لەزۆرینەی ئەم ولاَتانەدا و بەتایبەتی لەناوەڕاست و ڕۆژهەلاَتی ئەوروپادا توانرا مۆنۆپۆلی دەسەلاَتی پارتە کۆمۆنیزمەکان لەناوببرێت و چەند هەنگاوێك بەرەو دیموکراتیەت بنرێت, وەك دروستبوونی چەندین پارت و ڕێکخراو و نەهێشتنی ئابوری بازاڕی کراوە و پێویستە ئەم گۆڕانکاریە دیموکراسیانە بەخێرایی هەنگاو بنێت تا زووتر ڕێگا لەدەسەلاَتی ئابووری(ئێلیتیك) بگرێت .

لێرەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە نەسەرمایەداری و نە کۆمۆنیزم نەیانتوانیوە دادپەروەری و دابینکردنی کۆمەلاَیەتی و ئابوری بۆ خەلَکی فەراهەم بکەن و لەهەردوو سیستەمەکەدا سەرچاوە و توانا ئابوریەکان بەجۆرێکی نایەکسان و بەبێ سەرپەرشتی خەلَکی دابەش دەکرێت و ڕۆژگاریش دەریخست کە ئەم دوو سیستەمە توانای دەستەبەرکردنی دادپەروەری و مافی خەلَکیان نیە .

- هەربۆیە ڕێباز و بزوتنەوەی سۆشیال دیموکرات وەك زەرورەتێکی قۆناغەکە و وەك فریاد ڕەسێکی دۆخەکە و وەك نمایندەیەکی ڕاستەقینەی وەدیهێنانی خواست و ئاوات و داواکاریەکانی جەماوەر پێویستیبوونی خۆی سەپاند و بوە ڕێبازێك کە لای زۆربەی گەلان پەسەند بکرێت و ڕۆژ بە ڕۆژیش لەگەشەکردن و بەرەو پێشکەوتنی زیاتردا بێت لەبەر ئەم هۆیانە :– 10

1. بەهۆی بوونی مەودا بۆ بیرو ڕای جیاواز گەلێك چین و توێژی جیاواز کۆبونەوە لەناو ئەم پارتە سۆشیال دیموکراتانەدا هەر لە کرێکاران و جوتیاران و هەژاران و وورده بۆرژوا و ڕۆشنبیران و نیشتیمان پەروەران و ...هتد.
2. سەرهەلَدان و جێگیربوونی دیاردەی (فرە مینبەری) کە هۆیەکی تر بوو بۆ زیاتر گەشەکردن و بەرەو پێشچوونی پارتە سۆشیال دیموکراتەکان بۆ وەرگرتنی جێگای شەرعی خۆیان لەلایەن هەموو بیرو ڕا جیاوازەکانەوە هەر لە مارکسی و نامارکسی و شۆڕشگێڕ و ڕیفۆرمخوازەکان و ...هتد.
3. بەهۆی لابردنی کۆت و بەندی حیزبایەتیە کلاسیکیەکانەوە لە ناوەندێتی بەهێز و یەکێتی بیری سەپێنراو و جێگرتنەوەیان بە دیموکراتیەت و یەکێتی کار .
4. دیموکراتیەت و مافی مرۆڤ و دادپەروەری کۆمەلاَیەتی و ئازادی بیر وڕا و فرە بۆچوون و ....هتد ئەمانەش بونە هۆی زیاتر گەشکردن و دەرکەوتنی ئەم جۆرە پارتانە . چونکە دیموکراتیەت لە ئەوسا و لە ئێستای ئەوروپادا هۆکاری چارەسەری زۆربەی کێشەکان بوە و بنچینە و کۆلَەکەی سەرەکی ژیانی

خەڵكی ئەورووپا بوە, و کاری توندو تیژی و تیرۆریستی بەهەموو لایەك دژایەتی دەکرێت. بەپێچەوانەی وولاٌتە دواکەوتووەکانی جیهانی سێیەمەوە کە نەبوونی دیموکراسیەت و سەربەستی و ئازادی لەژیانی کۆمەڵگادا .

هەرئەم هۆیەش (نەبوونی دیموکراسی) لە وولاٌتە (کۆمۆنیستەکان و سۆشیالیستەکانی سەر بە سۆڤیەت) ببونە وولاٌتانێکی خاوەن دەزگای داپڵۆسێنەر و بیرۆکراتی بێکەڵك و تاکڕەو و دیکتاتۆری کە ببونە مایەی بێبەشکردنی کرێکاران و جوتیاران و ...هتد. لەهەموو ژیانێکی ئاسودە و خۆشگوزەران و وایکرد کە بێزراو و ناشیرین بن لەبەرچاوی جەماوەری گەلەکانیاندا و لەکۆتایشدا دابتەپن و لەبەریەك هەڵبوەشێن .

- لەهەموو سووچێکی 4 ئەم جیهانەدا خەبات دەکرێت لەپێناوی چاکردن و باشکردنی دەسەلاٌتدا.ئەم خەباتکردنە شێوەو ڕەنگی جیاوازی وەرگرتوە.وەك خەباتی چەکداری و سیاسی و ئاشتیخوازانە و دیپلۆماسیانە, بەلاٌم لەڕۆژگاری پێشکەوتنی کۆمەڵگاکانەوە زیاتر خەباتی ئاشتیخوازانە سەرقافڵەی خەباتەکان بوە و توانیویەتی دەسکەوتی گرنگیش بەدەستبهێنێت, چونکە ئەم جۆرە خەباتە توانی ڕێکخستن و پەیوەندییە کۆمەلاٌیەتیەکان لەژێر سێبەری دیموکراسیدا بهێنێتە کایەوە.

ئەو هەنگاوە پێشکەوتوانەی لەڕێگای خەباتی بزوتنەوەی کرێکارانەوە بەدەستهاتوە بوە هۆی پتەوکردنی پایە و بیروباوەڕی سۆشیال دیموکراتەکان و تەنها ڕێگاش بۆ ئازادی مرۆڤ لەهەموو کوٌت و بەندێکی ئابوری و کۆمەلاٌیەتی و...هتد.بانگەوازی خەباتی ئاشتیانە بوو لەلایەن کۆمەڵگاوە.ڕێکخستنی ئەم پەیوەندییە کۆمەلاٌیەتیانە دەبێت لەڕێگای هاوکاری توندو توٌڵی و هاوبەشی خەڵکەوە بێت,کەدەبێتە مایەی بیروباوەڕێکی پتەوی نەگۆڕی خەڵکی بەرامبەر بەبەها ڕەوشتیەکان و پەروەردەییەکان کە بزوتنەوەی خەباتی کرێکاری ئامانجێتی.

تەنها لەکۆمەڵگای دیموکراتیدا بیروباوەڕەکانی سۆشیال دیموکرات لە ئازادی و یەکسانی و سۆلیدارێتیدا دێتە دی,تەنها لەم کۆمەڵگایەشدا مرۆڤەکان یەکسان و ئازادن لە بەڕێوەبردنی چۆنێتی ژیانی خۆیاندا, وەك تاکە کەس و لە ئازادییەکی هاوبەشدا لەگەڵ خەڵکیدا چارەسەر بۆ گیروگرفتە هاوبەشەکان بدۆزرێتەوە.هەر لەبەر ئەم هۆیانەش سۆشیال دیموکراتەکان دەیانەوێت کاریگەری تەواویان هەبێت لەسەر ئاستی سیاسی و ئابوری کۆمەڵگا .

ڕێبازی سۆشیال دیموکراتەکان لەسەر گۆڕینی مافی بڕیاردان بەسەر بەرهەم و دابەشکردنی بەرهەمەکان, هۆیەکە بۆ پێکهێنانی دەسەلاٌتی خەڵکی لەسەر ڕێکخستنی بەرهەمهێنان کە پێداویستیەکی گرنگە بۆ بەدیهێنانی دیموکراتی لەکۆمەڵگادا.

سۆشیال دیموکرات دەیەوێت لەسەرو مافی خاوەندارێتیەوە بێت و مافی کار لەسەروو سەرمایە و مافی کڕیار لەسەروو مافی بەرهەمهێنانەوە بێت.دەبێت دەسەلاٌتی ئابوری ناوەندی هەبێت و لەدەستی تاکەکەسەوە بگوێزرێتەوە بۆ ڕێکخستنی نویٚ,کە هەموو هاولاٌتیەك مووچە خۆر بێت,یان کڕیار, کاریگەرییان هەبێت لەسەر ڕێوشوێنی دابەشکردنی بەرهەم و دەزگاکانی بەرهەمهێنان و مەرجەکانی کار.

بۆ هێنانە دی ئەم ئامانجانە دەبێت یەکسانی هەبێت لەدابەشکردندا لەپێناوی خۆشگوزەرانی گشتی و بەکارهێنانی سەرچاوە ئابوریەکان و سامانە سروشتیەکان و ژینگە بەشێوەیەکی چالاك.لێرەدا

بەڕێوەبردنی ئابووری کۆمەڵگا لەگەڵ بازاڕدا دژی یەکتر نابن,بەڵکو تەواوکەری یەکتر دەبن,هیچ کامیان بەتەنها ناتوانێت ئامانجەکانی لەخزمەتگوزاری و پێشکەوتندا بپێکێت.

شێوەکاری بەڕێوەبردنی هاوبەش واتا(دەوڵەت و شارەوانی) دەبێت لەلایەن هاولاتیانەوە لەڕێگای بڕیاری سیاسی ئۆرگانە هەڵبژاردەکانەوە دیاری بکرێت.واتا بوارەکانی تەندروستی و خزمەتگوزاری و چاودێری پیرو پەککەوتە و منداڵان و فێرکردن و پەروەردە دەبێت لەچوارچێوەی بڕیارێکی ناوخۆیی بێت,کەلەلایەن ڕێکخراوە سیاسیە هاوبەشەکانەوە دەردەچێت.

سۆشیال دیموکرات کە لە خەباتی مرۆڤە کارکەرەکانەوە دروست بوە و گەشەیکردووە بۆ بەدیهێنانی ژیانێکی باش و بەختەوەر بەگەشەکردن و پێشکەوتنی ئابوری و لەخزمەتی مرۆڤایەتیدا بێت و بەرەچاوکردنی پاراستنی بەها رەوشتیەکان و پەروەردەیی و پاراستنی ژینگە و پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان .

بنەما گشتیەکانی سۆشیال دیموکرات 11

- ئامانجی سەرەکی سۆشیال دیموکراتەکان چەسپاندنی بیر و هزر و پرەنسیپی دیموکراتیە لەگشت ڕێکخراوە کۆمەڵایەتیەکان و پەیوەندیە ناوخۆییەکانی نێوان مرۆڤدا کە بتوانێت لەو ئاکارەوە توانای ژیانێکی خۆش گوزەران و پڕ مانا بەدەست بهێنێت. مەبەست لەم ئامانجەش پێکهێنانەوە و ڕێکخستنەوەی کۆمەڵگایە لەسەر بناغەی مافی بڕیاردان بۆ بەرهەمەکان و دابەشکردنیان لەژێر دەسەلاتی خەڵکیدا و بنەماکانی دروستبوونی کۆمەڵگای چینایەتی وازلێبهێنرێت و هاوولاتی ئازادبن و لەژێر کۆنترۆڵی هیچ گروپێکدا نەبن کۆمەڵگایەك دروستبێت کە هاوکاری و ئازادی کاریگەری مرۆڤەکان تیایدا یەکسانە.

ئەم بیر وبۆچونانە ڕەگ و ڕیشەی قوولی هەیە لە باوەڕهێنان بەپیرۆزی مرۆڤ کە یەك بەهای یەکسانیان هەیە لە ئازادی و یەکسانی و هاوکاریکردندا. هەربۆیەش ئەم سێ بنەما سەرەکیە بونەتە سێکوچکەی بیروباوەڕەکانی سۆشیال دیموکراتەکان لە دونیادا و خەبات دەکەن بۆ وەدیهێنانیان و جێبەجێکردنیان لەسەر زەمینەی واقیعی کۆمەڵگاکاندا,ئەوانیش:-

1.ئازادی

لای سۆشیال دیموکراتەکان بڕیاردان لەسەر پەیوەندییە ناوخۆییەکان مافی سەرەکی خەڵکە بەبێ فشار و دەست تێوەردانی وولاتانی تر ئەمەش هەموو ئەو خواست و دەسەلاتە ئابورییانە دەگرێتەوە کە لە ژێر ڕکێفی خەڵکەکەدا نین. هاوکاریکردن لەنێوان نەتەوەکاندا پێویستی و وابەستەیەکی دوولایەنە و پێویستە هەموو نەتەوەکان هاوشان و هاونرخ بن لەگەڵ یەکتردا و بۆ کەمکردنەوەی هەڕەشە و مەترسیی بەجیهان بوون لەسەر ژیانی مرۆڤایەتی دەکرێت فاکتەری هاوبەش لەنێوان نەتەوە ئازادەکاندا لەسەر بناغەی (ئیختیاری) ئازاد دروست بکرێت.مافی گشتی هاولاتیان لەسەر یەکسانی دەنگدان و بیرباوەڕی ئازاد و چاپەمەنی ئازاد و ڕێکخستنی بناغەی پێکهێنانی پرەنسیپەکانی سۆشیال دیموکراتە.

ئەم بنەما سەرەکیانە هۆکارێکی گرنگن بۆ سەرکەوتن بەسەر کۆمەڵگای کۆن و دژی دەسەلاتی هەموو ئەو گروپانەیە کە مافی هاولاتیان قۆرخ دەکەن.جیاوازی باری ئابوری و کۆمەڵایەتی هۆکاری سەرەکین بۆ جێبێلێژکردنی ئازادی و یەکسانی و هاولاتیان بۆ ئەم مەبەستە پێویستە مرۆڤ ڕزگاربکرێت لە

خراپی باری ئابوری و کەلتوری و ئەویش بەلەناوبردنی و تێکدانی ئەو پردە ئابوریە کە بە گروپەوە بەسراوە.ئەگەرچی سۆشیال دیموکرات پاڵپشتی ئازادییەکانی تاك و گروپە لەمافی بڕیاردانندا لەسەر کاروباری ناوخۆیی خۆیان.چونکە ئازادی دەتوانێت کارابێت و تواناکانی لەخزمەتی پێشکەوتنی تاکەکەسدا تەرخان بکرێت.

2. یەکسانی

سۆشیال دیموکراتەکان هەوڵدەدەن سامانەکانی سەرزەوی بەشێوەیەکی دادپەروەرانە دابەشبکرێت بەسەر نەتەوە جیاوازەکانی سەر گۆی زەوی و هەموو نەتەوەیەك مافی بوونە ئەندامێتی ڕێکخراوە جیهانیەکانی هەیە بەیەکسانی.ئەمەش لەو ڕوانگەیەوە سەرچاوە دەگرێت کە مرۆڤ لە جیهاندا وەك یەك سەیر دەکرێت و هەموویان هاونرخن.

لەکۆمەڵگای نایەکسانندا ئەوانەی باری ژیانیان خراپە دەسەڵاتیان بەسەر بەڕێوەبردنی ژیانی خۆیاندا نیە کەمتر ئازادن.بۆیە لە سۆنگەی ئەم داخوازییەوە سۆشیال دیموکراتەکان دژی هەموو شێوە جیاوازییەکی چینایەتی و...هتد ڕادەوەستن.لەهەمان کاتدا دژی ئەو سیستەمەش دەوەستێت کەماف و ئەرکەکانی کار بەپێی ڕەگەزی نێر و مێ دابەشبکرێت , داوای لەناوبردن و نەمانی ئەو بۆچونانەش دەکات کە بوونەتە هۆی پێکهێنانی دروستبوونی ژیانی جیاواز بۆ ژن و پیاو لەسەر بنەمای جیاوازی بایۆلۆژی. هەروەها داوای سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەی یاساو ڕێسای هەموو ئەو داب و نەریتانە دەکات کەبونەتە هۆی دواخستنی ڕەگەزی مێینە لەژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵدا لەهەموو بوارەکانی ژیاندا.

3. هاوکاریکردن (سۆلیدارێتی)

سۆشیال دیموکراتەکان لە وڵاتە دەوڵەمەندەکاندا داوا دەکەن کە کاری تایبەت بکرێت بۆ یارمەتی و بەرزکردنەوەی ئاستی گوزەرانی وڵاتە هەژارەکان لە پێناو سەقامگیربوونی ئاشتییەکی هاوبەش لەنێوان نەتەوەکاندا, چونکە جیهانێك کە هەندێك نەتەوەی تێدا بچەوسێتەوە و هەندێك نەتەوەش لەوپەڕی ئازادیدا بژین ئەو جیهانە هەرگیز لە شەڕ وئاژاوە بەدوور نابێت. کەواتە هەتاوەکو ئازادیی تاکێك لەمەترسیدا بێت ئەوا ئازادیی هەمووان بەگشتی لەمەترسیدایە,بەم پێیە دەبێت هاوکاریکردن هەموو لایەکی جیهان بگرێتەوە.تەنها لەچوارچێوەی وڵاتەکەدا نەوەستێت. مرۆڤ وەك بونەوەرێکی کۆمەڵایەتی پێویستی بەیەکتر هەیە و هاوکاریکردن لەنێوان خەڵکدا خۆشگوزەرانی دروست دەکات بەم شێوەیەش خۆشگوزەرانی تاکە کەسیش دەستەبەر دەبێت.

هاوکاریکردنی کۆمەڵایەتی خەڵك و نەتەوەکان لەبوارە جیاجیاکانی ژیاندا یارمەتیدەرێکی گرنگە بۆ چەسپاندن و دادپەروەریی لەکۆمەڵدا.هاوکاریکردن بناغەی دابینکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانە لە ژیاندا کە ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەکردن و پێشکەوتنی کۆمەڵ بەمەرجێك لەسەر بنەماکانی باوەڕبوون بەیەکتری و دوورکەوتنەوە لەکێبڕکێی نادروست.ئەم هاوکاریکردنە پێویستی بەکارو چالاکیی ڕێك و پێك هەیە بەگوێرەی تواناو داهاتی خەڵکی ئەو کاتە پێکەوە ژیان لەسەر بنچینەی خواستەکانی خزمەتکردن و بیرکردنەوە لەیەکتری ڕێچکە دەگرێت.

ئازادی و یەکسانی و هاوکاریکردن پێکەوە دەبنە بناغەی کۆمەڵگایەکی دیموکراتی بەرفراوان و تەنها ئەو کۆمەڵگایەش دیموکراتیە کە بتوانرێت ئازادی و یەکسانی و هاوکاری دەستەبەر بکات.

دیموکراتیەت ئامانجی سەرەکیی بیروباوەڕی سۆشیال دیموکراتەکانە و دەبێت هەموو بوارەکانی ژیان بگرێتەوە لەڕووی ڕامیاری و ئابوری و کۆمەڵایەتی و کولتووری.

*　　　*　　　*
*　　　*
*

ڕابەرانی
ڕێبازی سۆشیالیستی و سۆشیال دیموکراتی

- گەلێك فەیلەسوفو تیۆرسینی بیری سۆشیالیستی و سۆشیال دیموکراتی هەبون کە کاریان دەکرد بۆ دانان و دامەزراندنی بنەما سەرەکیەکانی بیری سۆشیالیستی لەوانە :-

((پیر جۆزیف برۆدۆن (1809 – 1865) فەرەنسیە ، جان جۆریس (1859 – 1914) فەرەنسیە، ئیدوارد برنشتاین(1854 – 1938) ئەڵمانیە، کارل کاوتسکی (1854 – 1938) ئەڵمانیە،هارۆڵد لاسکی(1893 – 1950) ئینگلیزیە)) .، بەڵام ئێمە لێرەدا هەندێك لە و بیرمەند و زانایانە باس دەکەین کە کاریگەری بەرچاویان هەبوە لە ناساندن و سەرهەڵدان و گەشەکردن و چەسپاندنی لەسەر زەمینەی واقیع بۆ بیری سۆشیالیستی و ڕێبازی سۆشیال دیموکرات لەناو کۆمەڵگاو لەدەسەڵاتیشدا لەپاڵ ئەواندا لەوانە:-

1. سان سیمۆن ك . ه . ڕوفروا (1760 – 1825) 12

ئینسایکلۆپیدیایەكو سیاسیو ئابوریناس و سۆشیالیستیو ئایدیالیستێکی فەڕەنسیە ، ناوی تەواوی " کلۆد هندی دی ڕوفروا کونت دی سان سیمۆن"ە . لەگەڵ هەریەکە لە شارلْ فۆرییە و ڕۆبەرت ئەوین دا بەسێ کوچکەی دامەزرێنەرانی بیری سۆشیالیستی خەیاڵی دادەنرێن.

دەکرێت سان سیمۆن دابنرێت بە دوا پیاوی ئینسایکلۆپیدیای سەدەی هەژدەهەم و یەکەم سۆشیالیستی فەرەنسیو پەیامبەری هەڵهاتنی سەدەی پیشەسازی ، ئەو لە نێوان دووسەدەدا بوو بەخۆی دەگوت " بینەری قۆناغی پەڕینەوە " .

سان سیمۆن لە خێزانێکی ئۆرۆستۆکراتی لە دایك بووە، بەڵام دایكو باوکی بێ کاربوونو پشتیان بەستبوو بەو خەرجیەی کە لەلایەن پادشاوە بۆیان بڕابۆوە، لێرەوە و لە تەمەنی منداڵیەوە ڕقی لە ئۆرۆستۆکراتە مشەخۆرەکان لەلای گەشەی کرد، هەر لە زووەوە مەیلی بەلای ئۆپۆزسیۆندا دەرکەوت، لە تەمەنی 13 ساڵیدا بوو کە ڕەتیکردەوە لە کەشو هەوا دینیەکانی کەنیسەدا بەشداری بکات، ئەوەندەی پێنەچوو کە پەیوەندی بەدایكو باوکیەوە پچڕاندو چووە ڕیزی سەربازیەوەو لە ساڵی 1777 دا بووە ئەفسەر و لەساڵی 1779 دا بەسەرکردایەتی تیپێك چووە ئەنتیلو بەشداری لە شەڕی یۆرك تاوندا کرد کە تیایدا بریندار کراو لە لەلایەن ئینگلیزەکانەوە بەدیل گیرا، دوای ئەو ڕوداوەو دواتر ڕایگەیاند کە بەشداری کردووە لە هەڵمەتێکدا بەئامانجی ڕزگارکردنی ئەمریکا .

دوای ئەوەی كە ئینگلیزەكان ئازادیان كرد سەفەریكرد بۆ ئیسپانیا و لەوێ ئاسۆكانی بیركردنەوەی فراوان بوو سەرگەرمی نەخشە دانانی پرۆژەی كەناڵێك بوو كە شاری مەدریدی دەبەستەوە بەدەریای سپی ناوەڕاستەوە، ئەم پرۆژەیە جێبەجێ نەكراو یەكەم پرۆژە بوو لەو پرۆژانەی كە لەلایەن قوتابخانەی سان سیمۆنیەكان نەخشەیان بۆ دانا .كاتێ شۆڕشی بەناوبانگی فەرەنسی ساڵی 1789 بەرپاكرا سان سیمۆن هەوڵیدا كە لەگەڵ ئەنجامەكانیدا خۆی بگونجێنێت كە ئەمەش بوە هۆی لە دەستدانی ناو و نازناوە نەجیبزادەكەی و ناوێكی تری هەڵگرت كە بریتی بوو لە كلۆدیونوم .

ماوەیەك سان سیمۆن لەگەڵ ئیش و كاری بازرگانیدا لە بواری زەوی وزاردا خەریك بوو ، بەڵام لە ساڵی 1798 دا گەڕایەوە بۆ خۆڕۆشنبیركردنی زانستی، دەستیكرد بەخوێندن لە قوتابخانەی پزیشكی و لە قوتابخانەی پۆلیتەكنیك زۆر بەچڕی و زاناكانی بانگ دەكردە سەر مێزەكەی و بیری لە دانانی ئینسایكلۆ پیدیایەكی نوێ دەكردەوە، ئەو پێیوابوو ئەو ئینسایكلۆ پیدیایەی كە ((دیدیرۆ و دالامبیر)) دایان نابوو كاتی بەسەر چووەو دەیگوت زانست لەو پەنجا ساڵەدا پێشكەوتنی گەورەی تیادا ڕویداوەو ڕژێمی كۆن ڕووخاوە و پێویستە سیستەمێك لەسەر داروپەردوەكەی بنیات بنرێت كە بەهیچ جۆرێك پەیوەندی نەبێت بەكاسۆلیكەوە لە لایەك و لەلایەكی تریشەوە پەیوەندی نەبێت بەفەلسەفەی " كانت " وە .

دوای سەفەركردنی بۆ جنێف، سان سیمۆن یەكەم كتێبی بلاوكردەوە لە ساڵی 1803 دا بەناونیشانی " نامەكانی نیشتەجێیەك لە جنێف بۆ هاوسەردەمەكانی " .كە تیایدا ڕەخنە لەو ئەنجامانە دەگرێت كە شۆڕشی فەرەنسی پێیگەیشت لە بواری بۆرژوازیەتدا بۆ هێشتنەوەی بەروبومەكانی و تێكشاندنی دەرەبەگایەتی .لە هەمان كتێبدا هیوای خواست كە دەسەلاتێكی ڕۆحی دروست بێت لە سەروو دەسەلاتی دەسەلاتدارە ناوخۆییەكانەوە لە هەر ولاتێكدا بۆ ئەوەی هاوسەنگیەك دروست بكات لە جیهانی نوێدا، بۆ ئەوەی دەسەلاتی زانست جێگەی دەسەلاتی كاسۆلیكی كەنیسە بگرێتەوە، ئەم بۆ چوونە پێشینەیەك بوو بۆ ئەوەی لەم سەدەیەدا پێی دەوترێت "ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان ". هەموو لەو دامو دەزگا نێودەوڵەتیانەی كە لە جنێفدا بارەگایان هەیە، بەهەمان ئاڕاستە سان سیمۆن لە ساڵی 1814 دا كتێبێكی تری بلاوكردەوە بەناونیشانی " دووبارە ڕێكخستنەوەی كۆمەڵگەی ئەوروپی " كە تیایدا داوای دامەزراندنی پەرلەمانەكانی دەكرد لە هەر ولاتێكداو پەرلەمانێكی هاوبەشی ئەوروپی .پاش ماوەیەك ڕاستەوخۆ دەستی كرد بەكاری سیاسیی لە ڕێگەی ئەو حیزبەی كە دایمەزراند بەناوی " حیزبی نەتەوەیی" لە هەمان كاتدا بیروڕاكانی دەربارەی ئابوری بلاودەكردەوە لە گۆڤاری"پیشەسازیدا" لە ساڵانی (1810 – 1816) دا .

بیرو بۆچونە ئابوریەكانی لە چواردەوری چەمكی پیشەسازیدا تەوەری بەستبوو مەبەستی لە پیشەسازی هەموو كارێك بوو كە عەقڵی مرۆڤ ئاڕاستەی دەكرد .ڕاستەوخۆ ئەو بۆ چونە كاری دەستی و كاری عەقلی و كاری كشتوكاڵی و پیشەسازی و بازرگانیشی دەگرتەوە، دەتوانرێت بوترێت كە كەسی"پیشەسازی لە كۆتاییدا بەرهەم هێنەرە".

سان سیمۆن داوای دروستكردنی كۆمەڵگایەكی نوێی دەكرد كە بناغە سەرەكیەكەی پێك بێت لەو كەسە بەرهەم هێنەرانە بۆ ئەوەی بەرامبەر ئەو كەسانە بوەستێتەوە كە خاوەن سەرمایەن ،بەڵام بەرهەمهێن نین، خاوەن سەرمایەكان بریتین لەوەبەرهێنو بەشدارەكان .لە ساڵی 1819 دا سان سیمۆن بابەتێكی بلاوكردەوە كە مەبەستەكانی خۆی تیادا ڕونكردەوە كە كێشەی زۆری بۆ دروستكرد.كورتەی ئەو بابەتە بریتیە لەوەی كە ڕایگەیاند " جگە لە وەبەرهێنەرەكان سوودیان نیە بۆ نەتەوەو پێویستە لەناو ببرێن"،

ئەوانەش بریتین لە: میرەکانی ناو کۆشك‌و میرەکانی کەنیسەو ئەفسەرو دادوەرەکان، ئەو بەرهەمهێنەرانەی کە نەتەوە پێویستی پێیانە بریتین لە ڕەنجدەرە ئاساییەکان، لە کێڵگەکان‌و کارگەکاندا، بەڵام ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە سان سیمۆن دژی سەرمایە داری بوبێت، لەو کۆمەڵگایەی ئەو وێنەی کێشابوو دەبینین کە خاوەن بانکەکان جێگەیەکی دیارو شایستەیان بۆ دانرابوو .

سان سیمۆن ماوەیەکی دوورو درێژ چاوەڕێی کرد بیّ ئەوەی هیچ یەکێك لە پرۆژەکانی وەدیبێت ئەمەش وایلێکرد هەست بە دۆڕاوی بکات‌و هەوڵی خۆکوشتنیداو لە 1823/3/9 دا یەك فیشەکی نا بەسەری خۆیەوە، نەمرد بەڵام چاوێکی لە دەستدا،دوای ئەم ڕووداوە ماوەیەك لە ونبون‌و ناخۆشی‌و هەژاریدا ژیا، بەڵام یەکێك لە خوێندکارەکانی قوتابخانە فکرەیەکەی " ئۆلێند رودیغیر" خەرجی سان سیمۆنی خستە ئەستۆی خۆی بۆ دابینکردنی پێداویستیەکانی ژیانی .

ئەم قۆناغەی کۆتایی ژیانی بەوە جیائەکرێتەوە کە پێشکەوتنێکی بەرچاو لە تیۆریەکاندا بەر جەستە بوو، لە نێوان سالآنی (1823 – 1824) کتێبێکی دانا کە لەچوار بەش پێکهاتبوو بەناونیشانی " کتێبی بڕوا بۆ پیشەسازیەکان"و لە سیّ بەشی یەکەمیدا " ئۆ گیست کۆنت " بەشداریەکی گەورەی تیادا کردو کاریگەری ئۆگیست کۆنت لەسەر سان سیمۆن هەستی پیّ ئەکرێت لە ڕوانگەی دینەوە.

- ئەو پێشکەوتنەی کە فکری سانسیمۆنی گرتەوە لە هەڵوێستەکانیدا دەبینین:–

1. دەربارەی سیستەمی پەرلەمانی کە هیچ بڕوایەکی پێی نەبوو.
2. وە لەسەر ئاستی ئەو ڕۆڵەی کە پێویستە پیشەسازکاران ببینن، ڕۆڵی نەماو کەم بۆوەو ڕۆڵی پرۆلیتاریا فراوان بوو.
3. سان سیمۆن بانگەشەی بۆ خوێندن‌و ڕۆشنبیرکردن دەکرد.
4. داوای فێرکردنی خوڕەوشتی و دینی نوێی بۆ ئەو چینە دەکرد. لەکۆمەڵگایەکدا کە ئامانجی باشکردنی بارودۆخی ئەوانەی زۆرترین ژمارە بوون، بەڵام زۆر هەژار بوون، لەم چوارچێوەیەدا سان سیمۆن کتێبێکی نوسی بەناوی "مەسیحیەتی نویّ" لە سالّ 1825 دا.

ئەو سۆشیالیستیەی کە سان سیمۆن بانگەشەی بۆ دەکرد ئەو سۆشیالیستە نەبوو کە بەئاڕاستەی خۆ بەڕێوەبردن بڕوات،بەڵکو سۆشیالیستێکی پلان دانان و تەکنۆکراتی بوو،بەمەش سان سیمۆن بووە یەکێك لەو کەسانەی کە یەکێك لە تەوەرە بنچینەیەکانی دا بەسەرمایەداری‌و ڕێگای ڕۆشنکردەوە لە پێش ڕابەرانیدا خاوەن دەستپێشخەری‌و چالاکی، هەروەها ئەو چالاکیەی پێشکەش کۆمەڵگایەك کرد کە تیایدا ڕێکخستن جێگەی فەوزاو پاشاگەردانی بگرێتەوەو یەکێتی دین جێگەی پەرش‌و بلاّوی بگرێتەوە .

سان سیمۆن کاریگەری لەسەر هاوسەردەمەکانی خۆی نەبوو،چونکە ئەوان سان سیمۆنیان بەپیاوێك ئەزانی کە ئارامگرتنی زۆرە و حەماسی بۆ بیرو بۆچونەکانی خۆی هەیە تا ئەو پەری باوەڕ.بەڵام دوای چەند ساڵێك لە پاش مردنی لە ساڵی 1825 دا لایەنگرانی زۆر بوو قوتابخانەیەکی فکری سان سیمۆنیەکان دامەزرا.

سان سیمۆنی

بەناوبانگترین دواکەوتەی سانسیمۆن بریتین لە :–

پرۆسێر ئەنفانتان کە نازناوی " باوکە ئەنفانتان " "1796 – 1864 " و ئەرمان بازار " 1791 – 1832 " و میشێل شۆفالیە " 1806 – 1879 " و بیار لور " 1797 – 1871 " .

هەردوو پرۆسێر ئەنفانتان و ئەرمان بازار لە ساڵی 1825 دا ڕۆژنامەیەکیان بەناوی " بەرهەم هێن " وە دەرکرد، کە تیادا بیرو بۆچونەکانی سان سیمۆنیان تیادا بڵاو دەکردەوە،هەروەها(بازاڕ) لەوانەکانیدا هەوڵی بڵاوکردنەوەی بیروبۆچونەکانی مامۆستاکەی دەدا.لە ساڵی 1830 دا بیار لورۆش چوە پاڵیان و پێکەوە ڕۆژنامەی"لوگلوب " یان دەرکردو کردیانە زمانحاڵی سان سیمۆنیەکان .بازاڕو ئەنفانتان تا ئەو ڕادەیە پەیڕەوی بیرو باوەڕەکانی سان سیمۆنیان دەکرد کە ناوی خۆیان نابوو "باوکەکانی دیانەتی سان سیمۆنی" وە بەکرداریش هەستان بەکردنەوەی کەنیسەیەك لە پاریس لە شەقامی " مۆنتینیە" تیایدا بیروباوەڕکانی دینە نوێکەیان بڵاو دەکردەوە، بەڵام بەهۆی بیرو بۆچونە سەیرو نامۆکانی ئەنفانتانەوە دەربارەی ژن و گێڕانەوەی پێگە بۆ لاشەو ڕوتکردنەوەی، بازاڕو لۆرۆ لەو گروپە جیابونەوە .وەبیروبۆچونەکانی ئەو گروپە کێشەیەکی گەورەی نایەوە لە ناوەندە ڕەسمیەکاندا، کە وای لە دەسەڵاتدارانی فەرەنسی کرد کە ڕاوە دووی ئەندامانی ئەو کۆمەڵەیە بنێن و حوکمی بەندکردن بەسەر هەندێکیاندا بدەن، بەڵام ئەم کارە بووە هۆی زیاتر بڵاوبونەوەی بنەماکانی سان سیمۆنی .

*** قوتابخانەی سان سیمۆنی دابەش دەبێتە سەر دوو ئاڕاستە:-**

1. ئەم ئاڕاستەیە جەخت لەسەر شێوازی سۆشیالیستی دەکاتەوە، و چارەسەری ململانێ چینایەتیەکان دەکات بەزاراوەو دەربڕینی وا کە نزیك بوو لە دەربڕینەکانی ناو بەیانی مارکس و ئەنگلز، وەك لە ڕۆژنامەی "لۆگلۆب " ئەم زاراوانە بەرچاو دەکەوت"مرۆڤ لەلایەن برای مرۆڤیەوە تائێستا دەچەوسێنرێتەوە، لەو کۆمەڵگایەدا سەردارو بەندە هەن،هاوڵاتی و نامۆکان هەن، ئەمیرو بەکرێ گیراو هەن، بێکارو بەرهەمهێن هەن، ئەمە مێژووی مرۆڤایەتیە تاکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان " . ئەمانە مژدەی ڕۆڵی ئابوریەکی نوێ دەدەن کە پێویستە دەوڵەت پێی هەستێت و دەڵێت:-" دەوڵەت دەبێتە دابەشکەری گشتی کارو کرێ و خانەنشینی و هەموو کەس دەگرێتەوە وەکو یەك " . ئەمان داوای ڕەتکردنەوەی میراتی ناکەن وەك مامۆستاکەیان سان سیمۆن داوای دەکرد هەروەك چۆن داوای ڕەتکردنەوەی موڵکیەتی تایبەتی دەکرد .

2. ئەم ئاڕاستەیە شێوازێکی پراکتیکی گرتەبەر، لایەنگرانی ئەم ئاڕاستەیە هەموو هەوڵێکیان بۆ کاری ئابوری خستبووە گەڕ،لە ناو بانگترین کەسایەتیەکانی ئەم ئاڕاستەیە " فردیناند دی لیس" بوو کە لە بیرو بۆچونەکانی سان سیمۆن سودی وەرگرت بەدامەزراندنی کەناڵەکان لە نێوان زەریاکاندا، و چوو بۆ میسر بۆ هەڵکەندنی کەناڵی سوێس، هەروەك چۆن ئەنفانتان دەبینین کە گرنگی دەدا بەدامەزراندنی هێڵی ئاسنین، کتێبێکی دانا کە لە دوو بەش پێکهاتبوو لە ساڵی 1843 دا کە دەربارەی داگیرکردنی جەزائیر دەدوێ، لە کاتێکدا یەکێك لە سان سیمۆنیەکان بەئیمپراتۆڕی فەرەنسی " ناپلیۆنی سێیەمیان" ڕاگەیاند کە پرۆژەی "مەملەکەتی عەرەبی " دابمەزرێنێت،هەروەك چۆن میشاڵ شۆڤلیە ڕاوێژکاری ناپلیۆنی سێیەم بوو کە پلانی پرۆژەی بازرگانی لە نێوان نەتەوەکانەدا داڕشت .

* * *

2. شارڵ فۆرییە (1772 – 1832) 13

بیرمەندێکی کۆمەڵایەتی و سیاسیەکی فەرەنسی بەناوبانگ بوو،کەلەگەڵ سانسیمۆن و ڕۆبەرت ئەویندا بە دامەزرێنەرانی بیری سۆشیالیستی خەیاڵی ناسراون , لە شاری بیزاتۆن لە ڕۆژهەڵاتی

فەرەنسادا لە دایك بووە، باوكی بازرگانی قوماش بووە، لە منالیەوە كەسایەتیەكی كەللە ڕەق و پیّ داگری هەبووە،و دەسەلاّتی باوكی ڕەتكردۆتەوە هەركاتیّ ویستبیّتی بەزۆر كاریّكی پیّبكات , یان سزای داوە لەسەر ئەوەی " ڕاستی وتووە" لە دوكانەكەیدا، بەلاّم ئەو بەرەنگاری كردوە، باوكی مردووە كاتیّ تەمەنی 9 سالّ بووە، دایكی پەروەردەی كردووە لەگەلّ سیّ خوشكەكەیدا كە لەم گەورەتر بون، ڕیّگەیان لیّگرت كە سەفەر بكات بۆ پاریس بۆ خویّندنی بیركاری ، لەبەر ئەوە خویّندنی بەجیّهیّشتووە لە كاتیّكی زووەوە، ناچار بووە بچیّتە ڕیزی سەربازیەوە بۆ ماوەی چەند مانگیّك، لە ئەنجامی هەلّهاتنی لە شاری لیۆن كە لەلایەن لایەنگرانی حكومەتی" پەیمانەوە" گەمارۆ درابوو، دواتر ژیانیّكی زۆر ئاسایی دەژیا كەوەك فرۆشیاریّكی گەڕۆك لای بازرگانیّك كاری دەكرد، بەهۆی ئەم كارەشەوە زۆربەی شارەكانی فەرەنسا گەڕاو لە ژیان و گوزەرانی دانیشتوانەكەیان تیّگەیشت، لە سالّی 1803 دا یەكەم بابەتی نوسیی لە ڕۆژنامەی " لیۆن " دا بلاّویكردەوە دەربارەی "گونجاندنی كەون " و لە سالّی 1802 دا یەكەم كتیّبی بلاّوكردەوە دەربارەی " بیردۆزەی چوار بزوتنەوەكە"، بەلاّم سەركەوتنی ئەو تۆی بەخۆوە نەبینی ، دواتر چەند كتیّبیّكی تری دەركرد كە تیایدا بیروڕا سیاسیی و كۆمەلاّیەتیەكانی خستبووە ڕوو لەوانە:-" گەڕان بەدوای یەكیّتیەكی جیهانیدا" و " جیهانی پیشەسازی كۆمەلاّیەتی نویّ" .. هتد .

فۆریە هەروەك هەموو بیرمەندانی تری سەدەكانی هەژدەو نۆزدەهەم كاریگەری بیردۆزەكانی نیوتنی لەسەر بوو بەتایبەتیش ئەوانەی پەیوەندی بەیەكیّتی كەون و گونجاندنیەوە هەبووە، ئەو خەوی بەوەوە دەدی كە ڕیّكخستنیّكی گشتی دابمەزریّنیّت بۆ تیّركردنی حەزە سۆزداریەكان و پشت بەستوو لەسەر بنەمای "ڕاكیّشانی حەزە سیّكسیەكان" .

بەمەش ئەو وایدەبینی كە بنەمای ڕاكیّشان بەتەنها بالاّدەست نیە لە دونیای فیزیادا، بەلّكو دەسەلاّتداریشە لە دونیای كۆمەلاّیەتیدا، وە زانستی كۆمەلّناسی بریتیە لە زانستی بیركاری سۆزەكان، وە هەستا بە پۆلیّنكردنی ئەم حەزو سۆزانە بۆ حەزە هەستیەكان و سۆزداریەكان و دابەشبووەكان و وای دانان تیّربونیان بنچینەیەكە بۆ پیّكەوە گونجاندنی دونیا .

بەلاّم لەسەر ئاستی بیرو بۆچونە كۆمەلاّیەتی و سیاسیەكانی،فۆریە بەتایبەتی كاریگەر بوو بەو ژینگە كۆمەلاّیەتیەی كە لە شاری لیۆندا تیایدا ژیا بوو، ئەو لە نزیكەوە باری ژیانی قورس و هەژاری و بیّ نەوایی ئەو كریّكارانەی دەبینی لەو شارەدا .

لەو كاتەدا كریّی كریّكاریّك تەنها 15 سەنتیم بوو، لە كاتیّكدا نرخی یەك كیلۆ ئارد بە 10 سەنتیم بوو، هەر بۆیە فۆریە زۆر بەتوندی ڕەخنەی لەو كۆمەلّگایەی دەوروبەری دەگرت .

- **بیروبۆچونەكانی فۆرییە**

1. فۆریە هەموو شتیّكی بەخراپی دەبینی لە كۆمەلّگای پیشەسازیداو دەیگوت" دونیایەكە بەهەلّگەڕاوەیی ڕیّدەكات" بەپیّچەوانەی سان سیمۆنەوە كە ڕیّزی هەبوو بۆ پیشەسازی،بەلاّم فۆریە ڕقی لیّ دەبۆوەو دەیگوت"پیشەسازیەكان پیّش دەكەون لەسەر حسابی هەژاركردنی كریّكارەكان " .
2. داوای دەكرد كە مرۆڤ نابیّت زیاتر لە چارەكی كاتەكانی تەرخان بكات بۆ پیشەسازی و بلاّوكردنەوەی پیشەسازیەكان لە گوندەكاندا ئەگینا تەنها پیشەسازیەكان بۆ شارەكان دەبیّت و بۆ ئەوەی كریّكارەكانیش ماوەیەكی هەبیّت بۆ ئیشكردن لە كیّلّگەكاندا.
3. لەبەر ئەوەی كاری كشتوكالّكردنی بەباشتر دەزانی لە چالاكییە ئابوریەكاندا، بازرگان و بازرگانیش لای فۆریە بەدەرنەبوون لە ڕەخنەگرتن و ڕقیّكی زۆری لیّیان بوو و ئەوانی بەمشەخۆر دادەناو

دەیگـوت ئـەوان کالاّیـەکی 3 فرانکـی بـە 6 فرانـك دەفرۆشـنو کالاّیـەکی 6 فـرانکیش بـە 3 فرانـك دەکڕن.بەڕای فۆریە بازرگانی ئەوەی پێی دەوترێت"دەرەبەگایەتی مرکنتیلی" دروست دەکات و خاوەن بانکەکان بەهێز دەکات، ئازادی ئابوری فەوزاو هەژاری دروست دەکات .

4. لـە کاتێکـدا سـان سـیمۆن داوای زیـادکردنی بەرهـەمی دەکـرد، فۆریـە داوای زیـادکردنی خۆشگوزەرانی بەکارهێنەرانی دەکرد.

بەلاّم پرۆژەی فۆریە چییە بۆ ریفۆرمی کۆمەلاّیەتی؟

ئـەو پرۆژەیـەکی پێشـکەش کـرد بـۆ ریفـۆرمی کۆمەلاّیـەتی داوایـدەکرد بەدامەزرانـدنی " کۆمـەڵگای کرێکارانی بەرهەم هێنی هەرەوەزی".کە ئاماژە بەیەکەیەکی کۆمەلاّیەتی دەکات کە کۆمەڵگای نوێی لێ پێکدێت کە فۆریە داوای دەکرد، بەو مەرجەی ئەو یەکەیە ژمارەی کەسەکان تیایدا لـە 1620 کـەس تێپـەڕ نەکات لە هەردوو ڕەگەزی نێرو مێ کە پێك دەهێنرێت لەسەر بنەمای پیشەو هەندێ سیفاتی سۆزداری کە پەیوەستە بەکەسێتی تاکەکانەوە.

فۆریە دوورتر دەڕوات لە وەسفکردنی چۆنێتی ژیانو گوزەرانی ئەو کۆمەڵگایەداو ئەو وەسفی دەکات لە چوارچێوەی فیزیاوی کۆمەڵگاکاندا و هۆڵو ژوری خواردنو پەیوەندییە سێکسیەکانی و .. هتد، بۆ ئەوەی کارەکان ڕاکێشانێکی هەبێتو فۆریە پێشنیار دەکات بۆ دابینکردنی کاتێکی زۆر بۆ گرنگی پێدان بەکشتوکاڵی باخچەکانو پەروەردەکردنی ئاژەڵەکان، ئایا دەکرێت ئەم کۆمەڵگایە بەکۆمەڵگایەکی شیوعی ناو ببرێت؟نەخێر لەبەرئـەوەی فۆریـە بڕوای بەجیاوزای چینە کۆمەلاّیەتیـەکان هەیـەو ئـەو دەوڵـەمەنـدی و هـەژاری بـە دووکـاری سروشـتی دادەنێت، ئـەو خـاوەن سـەرمایەکانیش دوور ناخاتـەوە لـە کـارکردن بـە بەشداریکردنیان بەسەرمایەکانیان، بەڵکو هانیـان دەدات و بـەڵێنی ئـەنجامی زۆر گـەورەیان پـێ دەدات لـە کاتی بەشداریکردنیان بەسەرمایەکانیان .

لێرەدا ڕۆڵی دەوڵەت چییە؟

فۆریـە گرنگـی ناداتـە ڕۆڵـی دەوڵـەت لـە دامەزرانـدنی ئـەو کۆمـەڵگا بەرهەمهێنانـەدا، ئـەو کۆمەڵگایانـە خۆیان دروستدەکەن بەشێوەیەکی ئازادانە وە بە" ڕێکەوتنێکی سۆزداری " بەلای فۆریەوە ڕێکخستنی کۆمەڵگا لە خوارەوە دەکرێت نەك لە سەرەوە و دەوڵەت بەلای ئەوەوە بریتیە لە یەکێتیەك لە نێوان کۆمەڵە ئازادەکاندا، فۆریـە زۆر دەترسا لـە ڕژێمێکـی دەسـەلاّتدارو ناوەندی، هـەروەها ئـەو هۆشـداری و مەترسـی دەدا لە شۆڕش و ڕەخنەی لە شۆڕشی 1789 بەتوندی دەگرتو ئەو زۆر دژی دیموکراسیەتو یەکسانی بوو.

کارەکانی فۆریە گەواهی بونی هیوایەکی بێ سنوردەدەن لە بواری بیری کۆمەلاّیەتیدا لە سەرەتادا، ئەو وای پیشاندەدا کە دەتوانێت ئەو ئایندەیە بەدیبهێنێت کە چاوەڕوانین، ئـەو بـڕوای وا بـوو مانـای مێـژوو ئاشـکرا دەکـات، بـەلاّم دەتوانرێـت بوترێـت کـە پرۆژەکـەی نماینـدەی خواسـتەکانی بـۆرژوازە بچوکەکانو خـاوەن ئـەو پیشـانە بـوو کـە لەبـەر مەترسـی بـۆرژوازە گەورەکانـدا بـوون کـە ڕوو لـە بەرزبونـەوە دەچوو.کارەکانی فۆریە تاڕادەیەکی گـەورە بـووە هـۆی ڕۆشـنکردنەوەی بیرومێشـکی کۆمـەڵگاو کرانـەوەی چاویان بەسەر سروشتی کۆمەلاّیەتیەکی خراپدا کە کرێکاران سووتەمەنی و قوربانیبوون تیایدا.لە دوای مردنی چەند هەوڵێك درا بۆ ئەوەی بیردۆزەکەی بخرێتـە چوارچێوەی جێبەجێکردنەوە،بـەلاّم سـەرکەوتوو

نەبوون لە بەرئەوە دواکەوتەکانی دابەشبونە بەسەر پراکتیکیەکانو تیۆریەکاندا و ڕەوتی پراکتیکیەکان سەرکەوتن لە گۆڕانکاری لە بیردۆزەکەیدا ئەوەش بەئاڕاستەی دامەزراندنی کۆمەڵگا هەرەوەزیەکان .

* * *

3. ڕۆبەرت ئۆین (1771 – 1858)

لە دایكو باوكێكی زۆر هەژار لەوێڵز لە بەریتانیا لەساڵی 1771 دا لە دایك بووە ، لە 9 ساڵیدا وازی لە خوێندن هێناوە،لە بازرگانی کەتاندا وەك یاریدەدەری بازرگانێك "مکیفوج" کاری کردووە، بەڵام ئەو کەسێکی پڕ هیوا بوو، هەر بۆیە وەك بازرگانێك ڕوی کردە شاری مانشستەرو لە تەمەنی 18 ساڵیدا و تەنها 100 جونەیە پارەی پێ بوو کە لە براکەی قەرز کردبوو، وەکو بازرگانێکی بچوکی پیشەسازی ڕستن خۆی نیشاندا .

(درنکوتر) پیاوێکی سەرمایەداری گەورەبوو کە خاوەنی کارگەیەکی گەورەی ڕستن بوو، لەناکاو کارگەکە بێ بەڕێوەبەر مایەوە، هەر بۆیە لە ڕۆژنامەکاندا ئاگاداریەکی بلاْوکردەوە کە بەڕێوبەرێکی دەوێت، ڕۆبەرت ئەوین چوو بەدەم بانگەوازەکەوە،لە کاتی چاوپێکەوتندا لەگەڵ خاوەن کارگەکە کە وەك خۆی لە دوای 50 ساڵ دەیگێڕێتەوە، وەلاْمی 3 پرسیاری داوەتەوە، تەمەنت چەندە؟ هێشتا 20 ساڵم تەواو نەکردووە،چەند جار لە هەفتەیەکدا سەرخۆش دەبیت؟ بەدرێژایی تەمەنم سەر خۆش نەبووم، چەند موچە داوا دەکەیت؟ 300 جونەیەی ئوستەرلینی لە ساڵێکدا .

خاوەن کارگەکە دەڵێت ئەو پارەیە زۆر زۆرە بەدەیان کەس خوازیاری ئەو کارەن و بەهەموشیان داوای ئەو پارەیەی تۆ ناکەن، ئەویش وەلاْم دەداتەوە " کە من خۆم حوکم نادەم بەبڕیاری خەڵکی ترو لە وەش کەمتر ڕازینابم " ، ئەمەش زیرەکیو بیر تیژی ئەوین دەردەخاتو ئیدی خاوەن کارگەکە ڕازیدەبێت.کاتێ تەمەنی گەیشتە 20 ساڵ ئەوین بووە گەنجێکی بلیمەت لە پیشەسازی ڕستندا، لە ماوەی 6 مانگدا خاوەن کارگەکە چارەکی قازانجی بەرهەمی بازرگانیەتی دایە کە ئەمە یەکەم کاری بازرگانی ئەوین بووە.ڕۆبەرت ئەوین بیستی کە کۆمەڵێ کارگەی بچوکی ڕستن هەیە بۆ فرۆشتن لە گوندی "نیولانارك" و بەڕێکەوتیش کەوتە داوی خۆشەویستی کچی خاوەن ئەو کارگانەوە، بەلاْم باوکی کچەکە زۆر دەمارگیر بوو توندبوو هەروا ئاسان نەبوو کە کچەکەی بداتێ چونکە " دالْ " یەکێك بوو لە پەیڕەوانی کەنیسەی موشایەخی توندڕەو, کە بەتوندی بیروڕا ڕادیکاڵیە ئازادیخوازەکانی ئەوینی ڕەتدەکردەوە

بەلاْم ئارەزوو ویستەکانی ئەوین بەبەربەستیان نەدەزانی، ئەوین پارەی قەرزکردو کارگەکانی لە " دالْ " کڕیو کچەکەشی مارەکرد.لە ماوەی یەك ساڵدا ئەوین توانی نیولانارك بگۆڕێتو لە ماوەی 5 ساڵدا بەئاسانی نەدەناسرایەوەو لە ماوەی 10 ساڵدا ناوبانگێکی جیهانی پەیدا کرد، کە ئەمە دەسکەوتێکی گەورەبوو بۆ ئەوین وتوانی بڕی 60000 جونەیهیش پارەی تایبەتی خۆی کۆبکاتەوە کە بۆ ئەو کاتە زۆر زۆر بوو .

ڕۆبەرت ئەوین لەگەڵ ئەو سەرمایەو پارەداریەدا خۆی وا نەبینیوە کە تەنها کاری بازرگانی بێت، بەڵکو ئەو پیاوی بیروباوەڕیش بوو، هەربۆیە ئەو پێی وابوو کە " مرۆڤ زۆر جیاواز نیە لەو ژینگەیەی کە تیایدا دەژیو ئەگەر توانرا ئەو ژینگەیە بگۆڕدرێت ئەوا بەهەشتێك دروست دەبێت لەسەر زەوی" لە نیولانارك توانی بیرو بۆچونەکانی جێبەجێ بکات هەروەك چۆن لە کارگەکانیدا کردی، هەر بۆیە ئەو پێی وابوو کە دەکرێت ئەم بیرو بۆچونانە لەسەر ئاستی دونیاشدا جێبەجێبکرێت.

لە دوای شەڕەکانی ناپلیۆن، هەژاریو بێکاری زۆر دروست بوو وە شڵەژانی گەورە ڕویدا لە ساڵانی 1816 – 1820 و باروژیانی ولات تێکچوو .هەر بۆیە ڕۆبەرت ئەوین بانگکرا لەلایەن لیژنەیەکی پەڕلەمانیەوە بەمەبەستی گوێگرتن لە ڕاوبۆچونەکانی وەکو پیاوێکی سەرمایەدارو پیشەسازو پیاوچاکێکیش .

ڕۆبەرت ئەوین لە کارگەکانیدا ماوەی کارکردنی کەم کردەوەو کاری منداڵانیشی قەدەغەکرد، لیژنەکە لەو بڕوایەدا بون کە ئەوین داوای باشکردنی کارگەکانی بکات، بەلأم ئەوین پلانێکی بۆ گێڕانەوەی ڕێکخستنی کۆمەلأیەتی لەسەر ئاستی فراوان پێشکەش کرد .و چارەسەری ئەوین بۆ نەمانی هەژاری ئەوەبوو کە " باهەژارەکان خۆیان بەشداربکەین لە بەرهەم هێنانداو بیان کەینە تاکێکی بەرهەم هێن " بۆ ئەمەش پێشنیازی " گوندە هەرەوەزیەکانی " کرد کە 800 – 1200 کەس بەیەکسانی کاریان تیادا دەکرد لە کشتوکاڵو پیشەسازیدا بۆ ئەوەی خۆیان بژێنن " وە پێشنیازی کرد کە هەر خێزانە جێگەی نیشتەجێ بونی هەبێتو لە هۆڵێکی هاوبەشیشدا بەیەکەوە دابنیشن و نان بخۆن و بخوێننەوە، بۆ منداڵانی سەروو 3 ساڵیش جیابکرێتەوە لە خێزان بۆ ئەوەی بەباشی پەروەردە فێر بکرێن بۆ ئەوەی لە ئایندەدا بتوانن ڕووبەڕووی سەختی ژیان ببنەوە، هەروەها بۆ منداڵە گەورەکانیش باخچەی گەورە هەبێت کە لە چوار دەوری کێڵگەی دەوڵەمەند هەبێت بەخۆراکو کشتوکاڵ و تیایدا مەکینەو ئامێری پێشکەوتوو تیا بەکار بێت نەك داسو خاکەنازو .. هتد،کە بەمەش دەوترێت شاری " باخچە ڕێکخراوەکان" ئەوەی کە پێی دەوترێت کیپوتز یان کۆمیۆن .لیژنەکە زۆر بەم بیرو بۆچونانە سەریان سوڕماو ئامادە نەبوون کە کۆمەڵگایەکی شیوعی ڕێکخراو دروست بکەن، لە بەرئەوە سوپاسی ئەوینیان کرد، بەلأم پلانەکەیان جێبەجێنەکرد . بەلأم ئەوین سور بوو لەسەر جێبەجێکردنی بیرو بۆچونەکانی و چەندین نوسراوی ئاڕاستەی پەڕلەمان کرد بۆ ئەو مەبەستە.

لە ساڵی 1819دا بیرو بۆچونەکانی سەرکەوتو لیژنەیەك بەسەرۆکایەتی " دایڤید ڕیکاردۆ" دانرا بۆ جێبەجێکردنی نمونەیەك لەو گوندە هەرەوەزیانە ڕیکاردۆ کەوتە خۆ بۆ کۆکردنەوەی پارەی پێویست کە بەبڕی 96000 جونەیە دانرا لەگەڵ ئەوەشی کە بەگومان بوو لە سەرکەوتنی کارەکە.

زۆر لە نوسەرو بیریاران وەکو کەسانی ڕەخنەگر گاڵتەجاڕیان بەم بۆ چونانەی ئەوین دەکردو دەیانگوت ئەوین دەیەوێت کە کۆمەڵگایەك لە هەژاریو هەرچی و پەرچیەکان دروست بکات،وەك "ولیم گۆیت " کە ڕادیکاڵیەك بوو کە دواتریش لەسەر بیروڕاکانی دوورخرایەوە بۆ ئەمریکا .

بەلأم ئەوین نەیدەویست ئەو کۆمەڵگایە دروست بکات، بەڵکو ئەو پێیوابوو کە ئەو هەژارانە دەتوانن ببنە بەرهەمهێنی سەروەتو سامان، ئەگەر هەلیان بۆ بڕەخسێت و هەڵسوکەوت و ژیانە خراپەکانیان دەگۆڕن بەباشە لە ژێر کاریگەری ئەو ژینگەیەی کە تیایدا دەژین ، لەم کۆمەڵگایەدا بەتەنها هەژارەکان ژیانیان گەشە ناکات، بەڵکو ژیانی هەموو کۆمەڵگا گەشە دەکات دوور لە کۆمەڵگا پیشەسازییە بۆرژواکان .

بەم شێوەیە دەرکەوت کە ئەوین بەتەنیایە لەم بیروبۆچونانەیدا و نەتوانرا ئەو بڕە پارەیە کۆبکرێتەوە بۆ بیناکردنی ئەو گوندە هەرەوەزیانە، ئەوین گەر پێشتر تەنها وەك پیاوێکی چاکەخواز ناسرابوو، لە ئێستادا بۆتە خاوەن مەزهەبێکی مرۆیی لێهاتوو، ئەو هەموو سامانەکەی لە پێناو جێبەجێکردنی بیروبۆچونەکانیدا خەرج کرد، ئەوە بوو لە ساڵی 1824 دا پشکەکەی خۆی لە "نیولانارك" دا فرۆشتو دەستی کرد بەدروستکردنی کۆمەڵگا داهاتووەکەی ، بۆ ئەم مەبەستەش ئەمریکای هەڵبژارد کە

کۆمەڵگایەك بوو تەنها 50 ساڵ بوو لە ژیانی سیاسیدا دەژیان، بۆ ئەمەش پارچە زەویەکی کڕی لە تایەفەیەکی دینی ئەڵمانی کە نزیکەی 30 هەزار هێکتار دەبوو لە کەناری ڕوباری " واباش " لە بوزی کاونتی لە ولایەتی ئیندیانا.

لە ساڵی 1826 ئەوین سەربەخۆیی تەواوی فکری لەو پارچە زەویەدا ڕاگەیاند، بەو مانایەی موڵکی کەس نیە، تەنانەت سەربەخۆش بوو لە بیرو باوەڕە ئاینیە ناعەقلانیەکان و ژنهێنانیشدا و وازی لەم کۆمەڵگایە هێنا بۆ ئەوەی لە خۆوە گەشەبکات و ناوێکی جوانی لێنا " پێکەوە ژیانی نوێ" .

بەڵام ئەم کارەی سەرنەکەوت و نەئەبوایەش سەرکەوتوو بێت،چونکە ئەوین دەیویست کۆمەڵگایەك لە هیچەوە دروست بکات دوور لە کۆمەڵگا کۆنەکە و هیچ پلانێکیشی نەبوو، 800 کۆچکەر هاتنە ئەو ناوچەیەو ژیان، بەڵام دوای هەفتەیەك پاشا گەردانی و فەوزا بڵاوبۆوە، دەستبڕیو فێڵو تەڵەکەبازی گەشەی کردو تەنانەت ئەوین خۆشی فێڵی لێکرا، دواتر بوە کۆمەڵگایەکی " کێ بڕکێ " و گروپ و کۆمەڵی جیاواز دروست بوو وەك گروپی "ماکلۆریا" بەسەرکردایەتی ((ولیام ماکلۆر))و گروپی تر لە ژێر سەرکردایەتی کەسانی لادەری تردا، و پاڵنەری دەسکەوت بەهێزتر بوو لە پاڵنەری فکرو بیرو بۆچون.

گەر تەماشا بکەین دروستبونی کۆمەڵگایەکی نمونەیی لەو کاتەدا کارێکی سەختە، هەر بۆیە ساڵی 1828 ئەو پرۆژەیە سەرکەوتوو نەبوو، ئەوینیش ناچار بوو زەویەکە بفرۆشێتەوەو لەم کارەشیدا چوار لەسەر پێنجی سامانەکەی خەرج کرد.دواتر چوە لای سەرۆکی ئەمریکا " جاکسۆن" و دواتر " سانا ئانا " لە مەکسیك، بەڵام هیچ کامیان پشتگیری تەواویان لە بۆچونەکانی نەکرد، تەنها ڕێزو نەوازش نەبێت.دواتر ئەوین گەڕایەوە بۆ بەریتانیا و تا ئەو کاتەش هەر بەپیاوە چاکە خوازەکە دەناسرا (لەگەڵ ئەوەی کەمێك تێکشکابوو لە ئەزمونەکەی ئەمریکادا).

بیرو بۆ چونەکانی دەربارەی " گوندە هەرەوەزیەکان" لای زۆرێك لە چین و توێژەکانی کۆمەڵ جێگەی گاڵتەجاری بوو تەنها لای چینی کرێکاران نەبێت، لەم کاتەدا سەرەتای سەرهەڵدانی یەکێتیە بازرگانیە یەکەمەکان بوو، هەر بۆیە بەلای ڕابەرە کرێکارەکانی بواری ڕستن و دروستکەرانی کوپەڵەو فەخفوری و وەستای بیناکان ڕۆبەرت ئەوینیان بەو کەسە دادەنا کە ئایندەو پارێزەرەی بەرژەوەندیەکانیانەو بەسەرکردەی خۆیان دایان دەنا.

لەو کاتەی لای هاوکارو هاوپیشەکانی خۆی بیرو بۆچونەکانی جێگەی گاڵتە جاری بوو، بەڵام لای کرێکاران بە ووردی جێبەجێ دەکراو لەسەرتاسەری ولاتدا چەندین گوندی هەرەوەزی لە کرێکاران دروست بوو، بەڵام بەشێوەیەکی مام ناوەند نەك ڕادیکالانە .هەر بۆیە هەرەوەزیە بەرهەم هێن و کاربەرەکان دروست بوون، هەندێکیشیان دەیان ویست کە زۆر بەوردی بۆ چونەکانی ئەوین جێبەجێ بکەن و واز لە پارە بهێنن، بەڵام هەموو ئەم هەرەوەزیانە سەرکەوتوو نەبون و حاڵەتی ئیفلاسیەتی زۆر خراپ کەوتەوە .

بەڵام کاریگەری ئەم بۆ چونانە وردە وردە ڕەگی دادەکوتا و ئەوە بوو 28 کەسی دڵسۆز کە ناوی " ڕابەرانی ڕۆشدێل " یان لە خۆیان نا هەستان بەدامەزراندنی " بزوتنەوەی هەرەوەزیە بەکارهێنەکان" سەرەتا ئەم بزوتنەوەیە لای ئەوین جێگەی گرنگی نەبوو. ئەم بزوتنەوەیە بەتێپەڕبوونی کات گەشەو گەورەو کاریگەر بوو وەبوە یەکێك لە سەرچاوە گرنگەکانی " حیزبی کرێکارانی بەریتانی " .

ئەوین زۆر گرنگی بەو هەرەوەزیانە نەدەدا لەو کاتەدا،هەرچەندە هەرچی سامان و هێزو تەمەنی هەبوو لە پێناویدا بەخشی، چونکە لەو کاتەی گەڕایەوە لە ئەمریکا هەڵمەتێکی مەسیحیەتی گەورەی ئەخلاقی

بەرپا بوو کە ئەوین بەشداریەکی گەورەی تیادا دەکرد، ئەو منداڵەی کە هەژار بوو دواتر بووە سەرمایەدارو دواتریش پلاندانەری کۆمەڵایەتی .

لە ئێستادا هەموو ڕابەرانی بزووتنەوەکانی چینی کرێکاران لە دەوری کۆوبونەتەوە، کە ناوی ئەم پرۆژەیەی نا " یەکێتی ئەخلاقی نەتەوەیی گەورە بۆ چینی بەرهەم هێنو بەسودەکان"،دواتر ناوەکە کورت کرایەوەو بوو بە " یەکێتی نەتەوەیی گەورە بۆ پیشە پەیوەندیدارەکان" ، جارێکی تریش لە بەر درێژی ناوەکە کورتکرایەوەو کرایە " یەکێتی نەتەوەیی گەورە " کە لە سایەیدا ڕابەرە کرێکاریەکان کۆبونەوەو لە ساڵی 1833 دا بەڕەسمی دروست بوونی " بزوتنەوەی چینی کرێکارانی ئینگلیزی " ڕاگەیەنرا.کە یەکێتیەك بوو لەسەر ئاستی پیشەیی و بازرگانیەکانی ئێستاو ژمارەی ئەندامەکانی 500000 کەس بوون کە ژمارەیەکی زۆر بوو بۆ ئەو کاتە .کە کاریگەری زۆری هەبوو نەك لە سەر باشکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی، بەڵکو کاریگەریشی هەبوو لەسەر چێ کردنی گۆڕانی قوڵی کۆمەڵایەتیدا .

داوای باشکردنی ژیانی کرێکاران و کرێو چێکردنی گوندە هەرەوەزیەکان و ڕەتکردنەوەی پارەی دەکرد کە هەمووی لە کتێبەکانی ئەوینەوە وەرگیرابوو، بەڵام ئەوین لەم کارەیدا سەرکەوتوو نەبوو، چونکە ئەم یەکێتیە نەتەوەییە نەیتوانی کۆنترۆڵی ئەندامەکانی بکات و وڵات تووشی تێکچوون بوو بەهۆی مانگرتنەکانەوە لە هەموو وڵاتدا، ئەوینو یاریدەدەرکانی کەوتنە ڕەخنە لە یەك گرتن، ئەوان بەئەوینیان دەوت بێ دینو هەڵگەڕاوە، ئەوینیش بەئەوانی دەوت کە ئاگری ڕقو کینە لە نێوان چینەکاندا هەڵدەگیرسێنن .

دواتر حکومەت هاتە ناو مەسەلەکەوەو ئەو یەکێتیە نۆبەرەیەی لەناو برد .دوای 2 ساڵ ئەو یەکێتیە هەڵوەشایەوە،بەڵام ئەوین لە تەمەنی 64 ساڵیدا بوو وەتوانی 20ساڵی تریش کار بکات بۆ چینی کرێکاران و بڵاوکردنەوەی بۆ چونە " هەرەوەزیەکانی " و بڕوای بەبەکارهێنانی " بێل " هەبوو نەك پارە .ساڵی 1831 چاوی بەشاژن " فیکتۆریا " کەوت،ساڵەکانی دواتەمەنی بەلێکۆڵینەوە ڕۆحیەکانەوە خەریك کرد و لە ساڵی 1858 دا لە تەمەنی 78 ساڵیدا کۆچی دوای کرد.

ڕۆبەرت ئەوین وەکو هەموو سۆشیالیستە یۆتۆبیەکان ئەیویست دونیا بگۆڕێت، بەڵام کەسانی تر دەیان ویست بەهێز یان بەهۆکاری تر بیگۆڕن، ئەو داهێنەری ئابوری بوو هەستا بەدروستکردنەوەی کەرەسەی خاو کە پێویستە لەسەر زانا ئابورییەکان مامەڵەی لە گەڵدا بکەن، بەڵام ئەو دەیوست کە ئەو نوسینو بیردۆزانە پیادەبکات و بیان کاتە حەقیقەت لەسەر زەمین.

* * *

4. فردیناند لاسال (1825 – 1864) 14

*کەسایەتیەکی هەل پەرست بووە لە بزوتنەوەی چینی کرێکارانی ئەڵمانیادا و لایەنگری بسمارك بوە و لە خێزانێکی بازرگانی جولەکەدا لە بریسلاف لە ئەڵمانیا لە ساڵی 1825 لە دایك بووە، خوێندنی لە دانیشگای بەرلین تەواوکردوەو پەیوەندی بە"گەنجانی هیگڵەوە" کردووە، ولە شۆڕشی 1848 یشدا بەشداری کردووە .

بێ بەریبونی خۆی ڕاگەیاند بەو سیفەتەی کە یەکێك بوو لە ڕێکخەرانی یەکێتی کرێکاران لە هەموو ئەڵمانیا لە خەباتی چینایەتی، و ڕێکەوت لەگەڵ کۆنەپەرستەکانی بروسیادا،فەلسەفەکەشی ئایدیالیستو تەلفیقی بوو، ئەو فەلسەفەی هیگڵی بەشێوەیەکی قوتابخانەیی شی کردەوە، وە فەلسەفەکەشی بەکارهێنا بۆ بەهانەهێنانەوە بۆ هێڵە سیاسیە تەلفیقیە تایبەتەکەی.

* لە ساڵی 1863 دا 4 یەکێ بووە لە ئەڵقە سەرەکیەکانی دامەزراندنی پارتی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمان، لەو هەلو مەرجەدا کە ئەڵمانیا چینی کرێکاری لە چستو چالاکی زۆردا بوون، لاسال هەستا بەدامەزراندنی پارتێکی سیاسی کرێکارانە .

لەو سەردەمەدا بۆرژوازیەت وای دەبینی کە دەوڵەت تەنها کاری ئەوەیە کەخاوەندارێتی و سەربەستی تاکەکەس بپارێزێت،بەڵام لاسال دەیوت ئەوەی بۆرژوزایەکان دەیڵێن پێدەچێت ڕاست بێت لە کاتێکدا کە خەڵکی لە ڕووی " هێزو زیرەکی و ڕۆشنبیری و سامانەوە" یەکسانبن ، بەڵام ئەگەر ئەو یەکسانیە نەبوو ئەوا دەوڵەت دەبێتە " پاسەوانی شەو " بێ هێزیش لە ژێر بەزەیی بەهێزدا دەژی .

لاسال بڕوای وابوو کە مێژووی مرۆڤایەتی چیرۆکێکی دوورو درێژی ململنێی ناکۆکیە بۆ :" دەستەبەرکردنی سەربەستی و زاڵبون بەسەر زوڵمو زۆریدا و سەرکەوتن بەسەر نەهامەتی و نەزانیو بێ هێزیدا ".بەرنامەی کرێکارانیش لەسەر دەستی لاسالدا کە هیچی لە مانیڤێستەکەی مارکس کەمتر نەبوو، بەڵام لاسال سۆشیال دیموکرات بوو بۆیە بەرنامەیەکی بۆ ڕێبازی سۆشیال دیموکرات دانابوو .

لاسال 4 لەزانستی کۆمەڵایەتیدا باوەڕی بەبیرو بۆچونەکانی ماڵتۆس هەبووە، وەیەکێك بوو لە دانەرانی " یاسای کرێی ئاسنین " کە یاسایەکی کۆنەپەرستانەیە و دژی زانست بوو،وەلاسال دەڵێت هەر خەباتێکی کرێکاری لە پێناو زیادکردنی کرێدا بێت دادەنرێت بەخەباتێکی پووچ، وە ئەو دەوڵەتی وادادەنا بەڕێکخستنێك کە لە سەروو چینەکانەوەیە،مارکس ڕەخنەی لە بیروبۆچونەکانی لاسال دەگرت لە کتێبی " ڕەخنە لە بەرنامەی گۆتا " دا، هەروەها لینینیش ڕەخنەی لێگرت لە کتێبی " پەڕاوی فەلسەفی " ئەوان کاری لاسالیان وەك بەرنامەیەکی جەماوەری بۆچونێکی وەك یەك بوو .

*لاسال 4 بەتوندی ڕێبازی " ئابوری ئازادی " ڕەتدەکردەوە و دژی لایەنگرانی ئەو ڕێبازەش بوو .لاسال داوای کردووە کە بایەخ بەپێشکەوتنی زانستو زانستەکان بدرێتو وای داناوە کە"داهێنان و دروستکردنی ئامێرو مەکینەی نوێ خۆی لە خۆیدا شۆڕشێکە ".

لاسال بەشدار بوونی کرێکاران لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتو هەڵبژاردنی نوێنەرەکانیان لە پەڕلەماندا بەداوایەکی گرنگ و پێویستی دەزانی کە ئەبێتە مایەی بەرەو پێشچوونی کۆمەڵو خۆشکردنی ژیانو گوزەرانی کۆمەلانی خەڵك .

لاسال خۆی بەمارکسی و سەر بەڕێبازی مارکس داناوە، بەڵام لە زۆر بیروبۆچونیشدا لەگەڵ مارکسدا یەکناگرێتەوە، لای لاسال دەوڵەت شێوازێکی چینایەتی نیە، بەڵکو ئامرازی جێگیرکردن و چەسپاندنی دادو دادپەروەری کۆمەڵایەتیو پاراستنی سودو قازانجی گشتییە، بەڵام بەلای مارکسەوە دەوڵەت ئامرازێکی تایبەتی چینایەتیە کە سودو قازانج بەچینێکی تایبەت دەگەیەنێت.

* * *

5 . فیلی برانت " 1913 – 1992 " 15

- فیلی برانت لە شاری لۆبیك لە باکوری ئەڵمانیا ساڵی 1913 هاتۆتە دنیاوە، کاتیٚ گەیشتە تەمەنی 16 ساڵی پەیوەندی کرد بە حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیەوە و خۆی ڕێکخست لە ریزەکانیدا، دوای 2 ساڵ پەیوەندی کرد بەڕیزەکانی حیزبی کرێکاری سۆشیالیستەوە کە لە حیزبی دایك جیابۆوە کە باڵی چەپی ئەو حیزبەی نماینده دەکرد، ساڵی 1933 ناچاربوو ئەڵمانیا بەجێبهێڵێت و بچێتە نەرویج بەهۆی هاتنە سەر حوکمی نازیەکان بۆئەوەی لە بیرو باوەڕەکانی پەشیمان نەبێتەوە .نیشتە جێبونی " هێربت فرام " کە ناوی سەرەکیەتی لە نەرویج گۆڕانی بنەڕەتی بەسەردا هات، هەروەك چۆن ناوەکەشی گۆڕی بۆ " فیلی برانت" ئەم ناوە بەدرێژایی تەمەنی لە گەڵیدا بوو.لە شاری ئۆسلۆ مێژووی خوێندو دوای کاری ڕۆژنامەنوسی کەوت و ڕێگای سیاسی گرتە بەر، بەڵام بەهۆی داگیرکردنی نازیەکانەوە بۆ نەرویج لە ساڵی 1940 دا،فیلی برانت ناچار بوو لە نەرویجیش هەڵبێت، چونکە ناسنامەی ئەڵمانیایان لیٚ سەندبۆوە .برانت سویدی وەك وڵاتێکی ئارام بینیوە و لەویٚ نیشتەجێبوو هەتا کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم بەڕەسمی ڕاگەیەنرا لە ساڵی 1945 دا، ئەو کات گەڕایەوە بۆ ئەڵمانیاو لە شاری بەرلین نیشتەجێبوو کە تیایدا هەستو بیری سیاسی گەورەترو قورستر بوو بەهۆی بابەت نوسین بۆ هەندیٚ لە ڕۆژنامە ئەسکەندەناڤیەکان .

لە 1957/1/1 دا برانت پێی نایە یەکەم پلەی بەرزبونەوە لە پۆستە سیاسیەکاندا کاتیٚ کە پۆستی پارێزگارو سەرۆکی حکومەتی بەرلینی ڕۆژئاوای وەرگرت .لەساڵی 1961 دا فیلی برانت لەسەر لیستی حیزب بۆ پۆستی ڕاوێژکاری وڵات دەستنیشانکرا بەڵام لە گەرمەی هەڵمەتی هەڵبژاردنەکانیدا تووشی هەندیٚ بەربەست بوەوە لەو ساڵەدا ، گرنگترینیان دروستکردنی دیواری بەرلین بوو کە ئەوشارەی کردە دووبەشی جیاوازەوە، و ئەم کارە پاڵیپێوەنا کە فکرەی دروستکردنی مۆڵەتی تێپەڕبون لە نێوان دووبەشەکەدا بخاتە ڕوو، لە نێوان ساڵەکانی 1966 – 1969 بووە وەزیری دەرەوە بۆ ئەوەی دواتر پلەی یەکەموەربگرێت و ببێتە ڕاوێژکاری ئەڵمانیا .

سیاسەتەکانی بنیاد کردبوو لەسەر بنچینەیەك کە دەیگوت دەبێت مرۆڤ ڕاستیەکان بزانێت ئەوسا هەوڵی گۆڕانیان بدات،ئەمە ڕێگەی بە فیلی برانتدا کە هەستێت بەگۆڕینی سیاسەتە ناوخۆییەکان کە ماوەی حوکمی فیلی برانتی پیٚ دەناسرایەوە .

لە بارەی چارەسەرکردنی بۆ فایلە ئاڵۆزەکانی سیاسەتی دەرەوە برانت سیاسەتی هێورکردنەوەی تەنگژەکانی گرتەبەر بۆ ئەوەی زیاتر کێشەکان کەڵەکە نەبن لەگەڵ وڵاتەکانی ئەوروپای ڕۆژهەڵات لەلایەكو لەلایەکی تریشەوە بۆ ڕازیکردنی ئەو وڵاتانەی کە لە دەستی ئەڵمانیای نازی زیانیان پێگەیشت بوو . لە ماوەی دەسەڵاتیدا چەندین پەیماننامەو دۆکۆمێنت ئیمزاکران لەگەڵ هەریەکە لە یەکێتی سۆڤیەتو پۆڵۆنیاو چیکۆسلۆفاکیادا .دیارترین کارێك کە برانت پێی هەستا بێت سەردانیکردنی بوو بۆ کۆماری ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتی دیموکراتی لە مانگی ئازاری 1970 دا، بەمەش بەربەستە قەدەغەکراوەکانی شکاند کە باڵی کێشابوو بەسەر پەیوەندیەکانی هەردوو وڵاتدا لە ساڵانی پێشودا .برانت وای بۆ دەچوو کە دەبێت ئەزمونی گفتوگۆ دەست پێبکات لەگەڵ ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتدا بۆ ئەوەی ڕۆژێك نەیەت کە گلەیی لیٚ بکرێت لەسەر ئەوەی هەلی باشترکردنی پەیوەندییەکانی لە دەست داوە.

ئەم سەردانەی برانت کۆمەڵێك ڕێکەوتنامەی لیٚ کەوتەوە لەگەڵ ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتدا، کە دوژمنە سیاسیەکانی بەخیانەت و تەنازولکردن ناویان دەبرد کە بەمۆرێکی ناشرین دایان دەنا بەمێژووی سیاسیەوە .

ئـەو ڕەفتارانـەش گەیشـتە ترۆپکـی کـاتێ برانـت کڕنوشـی بـرد لـە بـەردەم گـۆڕی سـەربازی ونـی جولەکەکانـدا لـە 1970/12/1 دا لـەکاتی سـەردانیکردنی بۆ وارسـۆی پایتـەختی پۆلۆنیا کە بووە هـۆی دروستبوونی گێژاویکی سیاسی فراوان لە ئەڵمانیادا .

بەڵام ئەم ڕەخنانەش نەبووە هۆی ئەوەی کە حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیا دوای دوو ساڵی تر لە هەڵبژاردنەکاندا بیدۆڕێنێت و توانی باشترین سەرکەوتن بەدەست بهێنێت تا ئێستا بەڕێژەی 46٪ و تاساڵی 1974 لەو پۆستەدا مایەوە .

لـە سـاڵی 1971 دا برانـت خـەڵاتی نـۆبڵی بـۆ ئاشـتی وەرگـرت لەبەرئـەوەی نـاو و ناوبـانگی جێگـەی ڕەزامەندی ناوەندە نێودەوڵەتیەکان بوو، بەتایبەتیش کە دوژمنـی سەرسـەختی ڕژێمـی نازی لە ناو چوو بـوو، کـاتێ لـە سـاڵی 1974 دا لەلایـەن کەسـە نزیکەکانیـەوە تۆمـەتی جاسوسـی درایـە پـاڵ بـۆ حسـابی ئەڵمانیای ڕۆژهەڵات، ئەمەش پاڵیپێوەنا بۆ ئەوەی دەست لە کارکێشانەوەی لەپۆستی ڕاوێژکار پێشکەش بکات، بەڵام لە کاری سیاسی دانەبڕا لەگەڵ حیزبەکەیدا تابەرواری وازهێنانی لە حیزب لە ساڵی 1978 داو زەمەنێکی زۆر وەکو ڕابەری حیزبی سۆشیال دیموکرات مایەوەو جێگەپەنجەی دیاریکرد بەمێژوو و ناوبـانگی ولاتەکەیـەوە، لـە دەسـت لـەکار کێشـانەوەکەیدا بەهـەڤاڵانی وت "پۆسـتی سـەرکردایەتی بـەجێ دێڵم، بەڵام لەسەر بەلەمەکە دەمێنمەوە" .

لە 1992/10/8 دا برانت کۆچی دوایی کرد لە ئۆنکل ناشتیان لەنزیک شاری بۆنـەوە دوای ئـەوەی کـە خەونی هەموو ژیانی بەچاوی خۆی بینی کە ئەویش " یەکگرتنەوەی هەردوو ئەڵمانیا" کە بوو .

* * *

6. فرانسۆ میتران (1916 – 1996) 16

- سیاسیەکی فەرەنسیە کە بوە سـەرۆك کۆمـاری فەرەنسـا لـە سـاڵی 1981 وە تاسـاڵی 1995 کـە درێـژترین ماوەیـە کەکەسـێك لـەو پۆسـتەدا مابێتـەوە، سـەر بـە حیزبـی سۆشیالیسـتی فەرەنسـا بـوو کـە پۆستی ئەمینداری گشتی ئەو حیزبەشی بەدەستەوە بوو .

لە جارناك " شـارنت " لـە دایك بووە و لـە ژینگەیـەکی بۆرژوازی و کاسـۆلیکیدا گـەورە بـووە، بـاوکی پیاوێکی نـاودار بـوو کـە کارگەیـەکی " خـەڵ " دەبـرد بـەڕێوە، فرانسـوا لەسـەر داب و نـەریتی خێزانەکـەی دەڕۆیشت کە ژینگەکەی سەپاندبوی،هەردوو خوێنـدنی ئـاداب و یاسـای تـەواو کـرد و لـە قوتابخانەیـەکی ئازادیشدا بۆ زانستە سیاسیەکان دەرچوو، وە بووە خۆبەخشێك لە بزوتنـەوەی کلۆنیـل لارۆکـی گـەنجان ، کە داوای بەهێزکردنی دەسەڵاتی جێبەجێکردن دەکات و لایەنگیری ئەو پەڕی ڕاست بوون، ئـەو کەسـێکی نەفاشی بوو نەدژی سامیەت بوو.

لـە دوای شکسـتی فەرەنسـا لـە سـەرەتای جـەنگی جیهـانی دووهەمـەوە لـە بـەردەم ئـەڵمانیادا مـیتران دەستگیرکرا، لە بەندیخانەیەکی ئەڵمانیدا و دوای هەڵهاتنی لە بەندیخانەکە لـە سـاڵی 1941 دا لـە فیشـی دەوڵـەتی فەرەنسـیدا وەك سـەرۆکی بەشـی ڕۆژنامـەوانی بـۆ مفوەزیـەی دامەزرانـدنی زینـدانیە دێرینـەکانی جەنگ کاری دەکرد و لە نێوان ساڵی 1942 – 1943 دا .

سەرەتا لایەنگری دەوڵەتی کاتی فەرەنسا بوو، بەڵام دواترو لەسـەر خـۆ گـۆڕاو چـوە ڕیـزی مقاوەمـەی دژی ئەڵمانـەکان و لـە سـاڵی 1943 دا چـوە ڕیـزی مقاوەمـەوە دوای ئـەوەی نیشـانەی"فرانسـیك"ی پـێ بەخشرا کە ئەم ویسامە دەدرێت بە دڵسۆزترین کەس لە خزمەتی فیلیب بیتاندا، دواتر سـەفەری کـرد بـۆ

لەندەن و جەزائیر، هەرچەندە جەنەڕاڵ دیگۆڵ لە یاداشتەکانیدا دەربارەی جەنگ لەسەر میتران هەندێ ڕای خراپی لەسەر هەیەو بەو کەسانەی ناو دەبات کە هەواڵیان لەسەر فەرەنسای ئازاد داوە لە ناو خۆدا، بەڵام دوای ڕزگاکردنی فەرەنسا بزوتنەوەی گیراوو دورخراوەکان کە میتران چالاك بوو تیایدا لە لیستی ئەو بزوتنەوانەدا نوسرا کە لە ڕیزی بەرگریکارانی ناوخۆدا کاریان کردووە .

جەنگ گۆڕانێکی گەورەی لە میتراندا چێکردو بەهۆی تێکەڵاو بونی لەگەڵ شیوعیەکان و سۆشیالیستەکاندا کە لەگرتوخانەکاندا کاریگەری گەورەی لەسەر دروست بوو، دوای ڕزگارکردنی فەرەنسا میتران بەرە و چەپ هەنگاوینا زۆر بەتوندی و کار گەیشتە ئەوەی کە دوای شۆڕشی کرێکاری دەکرد، لە نامەیەکیدا بۆ خۆشەویسترین هاوڕێی دەنوسێت کە" ئاواتی یەکێتیەکی کرێکارانەیە" .

دوای ئەوە میتران دوو دڵ نەبوو لە مەلەکردن لە ئاوی "ناوەندی ڕاستەڕەوەکان" دا و زۆر حکومەت گۆڕاو ئەو هەر لە بازنەی حکومدا بوو 11 جار پۆستی وەزارەتی وەرگرتوە لە سایەی کۆماری چوارهەمدا (1945 – 1981) لەوانە بوو لەسەر ئەم حاڵەتە بمایایەتەوە ئەگەر کودەتاکەی دیگۆڵ نەبوایە لە ساڵی 1958 دا کە پاڵی بەمیترانەوە نا بۆ بەرەی ئۆپۆزسیۆن واتە چەپ. لە 1981/5/10 دا میتران هەڵبژێردرا بەسەرۆك کۆمار کە سەرۆکی پێشوی جیسکار دیستانی بەزاند ، بەمەش بووە یەکەم سەرۆك کۆماری سۆشیالیستی لە کۆماری پێنجەمدا و پێرمۆرۆوای ڕاسپارد بەدروستکردنی یەکەم حکومەتی .

لەو کارانەی کە ئەم حکومەتە ئەنجامیدا بریتی بوون لە :-

* لەسەر ئاستی ناوخۆ :

1. بەرزکردنەوەی کەمترین موچە بەڕێژەی 10٪ و هاوکاری خێزانی و نیشتەجێبوون بەڕێژەی 25٪ و هاوکاری پەککەوتەکان بەڕێژەی 20 ٪ .
2. هەڵگرتنی سزای لە سێدارەدان .
3. دانانی باج لەسەر داهات بەرزەکان.
4. دوو هێندکردنی بوودجەی وەزارەتی ڕۆشنبیری و بەرزکردنەوەی بوودجەی لێکۆڵینەوەکان بەڕێژەی 512٪ و بوودجەی وەزارەتی کار بەڕێژەی 112٪ و بوودجەی وەزارەتی نیشتەجێکردن بەڕێژەی 37٪ .
5. دابەزاندنی نرخی فرەنکی فەرەنسی .
6. خۆماڵیکردنی بانکەکان و گروپە پیشەسازیە گەورەکان .
7. دیاریکردنی ماوەی کارکردن بە 39 کاتژمێر هەفتانە .
8. بەرزکردنەوەی ماوەی پشووی ساڵانە بۆ 5 هەفتە.
9. هەڵوەشانەوەی تاوانی نێربازی .

** لەسەر ئاستی دەرەوە :

1. وتاری کانکۆن کە ڕەخنە لە ئەمریکا دەگرێت لەسەر گەمارۆی کوبا ساڵی 1982.
2. سەردانی بۆ ئیسرائیل و داننانی بەمافی ژنان و ڕێزگرتنی لەمافی فەلەستینەکان لەغەزەو کەرتی ڕۆژئاوادا ساڵی 1983.
3. کۆتایی هێنان بەهاوکاری ئەتۆمی لەگەڵ عێراق ساڵی 1983 .

بەڵام دواتر حکومەت گەڕایەوە بۆ سیاسیەتی ئابوری ئەرسۆدۆکسی بۆ نەهێشتنی هەڵئاوسان لە ساڵی 1983 دا و سەرۆك وەزیرانی نوێ " لۆران فابیۆس " پیادەی کرد لە ساڵانی 1984 – 1986 .

لە ساڵی 1986 دا ڕاست ڕەوەکان لە هەڵبژاردنەکانی نوێنەراندا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا کە ئەمەش حاڵەتێکی پێکەوە ژیانی هێنایە ئاراوە کە یەکەم جاربوو سەرۆکێکی سۆشیالیستی و حکومەتێکی ڕاسترەو بەیەکەوە کار بکەن کە دووبەرەی دژ بەیەك بوون .بەمەش جاك شیراك حکومەتێکی دروست کرد و کاری بۆ تایبەتکردنی ئەو کۆمپانیانە کرد کە خۆماڵی کرابوون بەمەش سەرمایەدارەکانی نزیك لە حیزبی دیگۆڵەوە سوودمەندبوون .

* لە 1988/5/8 دا میتران جاك شیراکی بەزاند بە بەدەستهێنانی ڕێژەی 54٪ دەنگەکان ، لەوکاتەدا هەواڵی توشبوونی بەنەخۆشی پرۆستاتی شاردەوە، و میشێل ڕۆکاری ڕاسپارد بەپێکهێنانی حکومەتێکی نوێ، بەڵام شیوعیەکان بەشداریکردنیان لە حکومەتدا ڕەتکردەوە و بەهۆی ئەوەی کە حیزبی سۆشیالیستی زۆرینەیەکی کەمی هەبوو ناچار دەبوو هەندێ جار داوای یارمەتی لە میانڕەوەکان بکات .نێوانی سەرۆك کۆمارو سەرۆك وەزیران باش نەبوو، بۆیە میتران سەرۆکی حکومەتی گۆڕی و " ئەدین کریسۆنی " بەسەرۆك وەزیران دانا لە ساڵی 1991 دا و بەمەش نیەتی هێنا کە هێڵێکی سیاسی چەپی ڕۆشن پیادە بکات ، بەڵام کریسۆن " کەیەکەم ژنە پۆستی سەرۆك وەزیران " وەربگرێت لە فەرەنسادا بەهۆی ئەنجامدانی چەندین هەڵەی سیاسیو دیبلۆماسیەوە کە بەریتانیەکانی چوواند بە" نێرەموکەکان" و یابانیەکان بە" پیاوکوژ " و هاواری کرد کە " گوێ بە بۆرسە" نادات و ناچار بوو دوای 10 مانگ دەست لە پۆستەکەی بکێشێتەوە و پۆستەکەی بۆ "پێرپیرۆڤوا" جێبهێڵێت کە سیاسەتێکی ئابوری ئەرسۆدۆکسی زۆر توندی پیادە کرد.لەگەڵ ئەوەشدا حیزبی سۆشیالیستی لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1993 دا دۆڕاندنێکی گەورەی بەرکەوت و بەناچاری ئیدوارد بلادۆری ڕاسپارد بەپێکهێنانی حکومەت کە یەکێك بوو لە ناودارەکانی حیزبی دیگۆلی لە میانەی پێکەو ژیانێکی نوێدا .ئەم حکومەتە جارێکی تر گەڕایەوە بۆ سیاسەتی بەتایبەتیکردن دوای ئەوەی حکومەتە سۆشیالیستەکان لە ساڵی 1988 وە هەڵیان سپارد بوو.لە 1988/5/1 دا سەرۆك وەزیرانی پێشوو پێرپێرۆڤوا خۆی کوشت .لە ماوەی سەرۆکایەتی دووەمی میتراندا فەرەنسا بەشداری جەنگی کەنداوی کرد لەگەڵ ئەمریکادا .

* لە 1995/5/7 دا جاك شیراك بەسەرۆك کۆمار هەڵبژێردراو میتران لە 1996/1/8 دا کۆچی دوایی کردو لە جارناك کە شوێنی لە دایك بوونی بوو بەخاك سپێردرا .

---

*　　　*　　　*

نمونەی پارتە سۆشیال دیموکراتەکان

1. پارتی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی

17(social Democratic Party of Germany)

حیزبێکی سیاسی ئەڵمانیەپشتی بەستوّتە سەر سۆشیال دیموکرات وەك ئایدۆلۆژیایەکی فەرمی .بزوتنەوەی چینی کرێکاری ئەڵمانی دێرینترە لە سەرهەڵدانیدا لە بزوتنەوەی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیا، بەڵام پەیوەندیەکان لەنێوان ئەم دوو بزوتنەوەیەدا لەهەندێ کاتی دیاریکراودا ئاوێتە بوون،دەتوانرێت ماوەی نێوان 1830 – 1840 دابنرێت بەماوەی گەشەکردنی بزوتنەوەی چینی کرێکاری

.هەندێ لەبیریاران و مێژوونوسان ئەوە ڕادەگەیەنن لە کتێبەکانیاندا کەدەستپێکی گەشەکردنی بزوتنەوەی چینی کرێکار وەك ڕەوتێکی سیاسی ڕێکخراو، هاوکاتە لەگەڵ دامەزراندنی " لاسال " بۆ یەکێتی گشتی کرێکارانی ئەڵمانیا ، لەڕاستیدا ئایدۆلۆژیای کرێکارانی ئەڵمانیا و ڕوانینەکانیان نێونەتەوەیی بوو لەسەرەتادا .و لە دروستکراوی " لاسال " و کاریگەری ئەو نەبون بەتەنها . هەروەها دەربارەی گەشەکردنەکەشی کە مارکس و ئەنگلز هاوبەشیەکی گەورەیان تیادا کرد ،وەك ئاشکراشە لاسال خۆی بە خوێندکاری مارکس دادەنا .

هەرچەندە حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیا پێك هاتەکەی درێژکراوەی بیرو بۆچونی سۆشیالیستی خەیاڵی و ڕیفۆرمی بوو کە هەندێ لەفەیلەسوفە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی ئەوروپا بانگەشەیان بۆ دەکرد کە لەپێشەوەیاندا ڕۆبەرت ئەوین لە بەریتانیا و سان سیمۆن و فۆریە لەفەرەنسادا بوون .بەڵام یەکەم بەتەوەریکردنی سەرەتای بۆ شێوازی ڕێکخراوەیی کە لێوەی سەرچاوەی گرت کاریگەر بوو بە کرۆکی پرۆلیتاریا کە کارل مارکس وفریدیك ئەنگلز دایانمەزراندو گەشەیان پێدا .

لەساڵی 1834 دا دوور خراوەکانی ئەڵمانیا کە لەفەرەنسا نیشتەجێبوون کۆمەڵەیەکی سیاسیان دامەزراند بەناوی "کۆمەڵەی دوورخراوەکان " کە لە ڕۆحیدا دیموکراسی کۆماری بوون . لەساڵی 1840 دا لەلەندەن کۆمەڵەی گشتی کرێکارانی ئەڵمان دامەزرا کە چەند لقێکی لە شارەکانی ئەڵمانیادا هەبوو.لەهاوینی ساڵی 1847 دا مارکس و ئەنگلز بوونە ئەندام لەم کۆمەڵەیەدا و بەهۆی دەرچوونی بەیانی شیوعی لەلایەن کۆمەڵەوە کە مارکس و ئەنگلز نوسیان گرنگیەکی مێژوویی گەورەی هەبوو .دوای ڕوخانی شۆڕش لەئەڵمانیاو نەمسا (1847 – 1849) دا سەندیکا کرێکاریەکانی ناو ئەڵمانیا توانیان سەرەڕای هەمووچەوساندنەوەیەك، کە ڕیزەکانی خۆی ڕێك بخاتەوە لە کۆنگرەیەکداو بەناوی " برایانی کرێکارانی ئەڵمانیای گشتی " هەروەها هەندێ یەکێتی کرێکاری تر دامەزران لەکاتی ساڵانی شۆڕشدا وەك یەکێتی کرێکارانی چاپخانەکان و کرێکارانی توتن و هەستان بە کۆمەڵێ چالاکی گرنگ لەگەڵ زیادبوونی ڕادەی دژایەتیە ئابوریە سەرمایەداریەکان کە لە تەنگژەی ساڵی 1857 دا خۆی نواند و زیادبوونی ژمارەی کرێکاران لەکەرتی پیشەسازیدا .کارێکی وایکرد کە حەزو ئارەزوو بەرەو خۆڕزگارکردن دەڕۆیشت لە کاریگەریەکانی بیرو بۆچونە بۆرژوازیە بچوکەکان و ڕابەرەکانیان بۆ پێکهاتە کرێکارەکان کە زۆر پێوست بوون ، لەو قۆناغەدا پەیوەندی لەنێوان کۆمەڵەی لەندەن کە مارکس و ئەنگلز ڕابەرایەتیان دەکرد دروست بو، بەرەو ئاڕاستەیەکی ڕێکخراوەیی چوو کە کۆتایی هات بەدامەزراندنی یەکێتیەکی گشتی سەر بەخۆ بۆ کرێکاران .

لە ساڵی 1862 دا " فردیناند لاسال " کە بۆخۆی ئەندامی یەکێتی شیوعیەکان بو وە بەشداریش بو لە شۆڕشی ساڵی 1848 دا ئەو هەلەی قۆستەوە کە ئارامیەکی سیاسی هەیە لەبارو دۆخی " بروسیادا" و هەستا بەچەند گەڕانێك لەشارەکانی ئەڵمانیاداو پێشکەشکردنی سیمیناری گشتی، لەناوبانگترین ئەو سیمینارانە ئەوەبوو کە لەشاری بەرلین بەناونیشانی "پەیوەندی لەنێوان کۆمەڵگاو بیرو بۆچونی چینی کرێکاری" دا بوو، ئەم سیمینارە وەك بەردی بناغە وابوو کە یەکێتی گشتی کرێکارانی ئەڵمانیا پشتیان پێ بەست کە لەشاری لایبزیغ دامەزراو لاسال بۆ خۆی سەرۆکایەتیەکەی گرتە دەست .

دەتوانرێت ئەو ڕۆژە 1863/5/23 دابنرێت بە دەستپێکی مێژوی سەرهەڵدانی حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی لە کاروانە مێژوییەکەیدا .

دەتوانین سێ قۆناغ لە مێژووی سۆشیال دیموکراتدا جیابکەینەوە کە لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا دەرکەوت :-

1. لەنێوان سالآنی 1864 – 1875 کە بەوەناسراوە ململانێیەکی توند لەنێوان لاسالیەکان و مارکسیەکاندا هەبوو .

2. لەنێوان سالآنی 1875 – 1890 کە ئەم قۆناغەش بەوە ناسرا کە ململانێ لەنێوان بسمارك و حزبی سۆشیالیستدا هەبوو .

3. ئەم قۆناغە دەستپێدەکات لە ڕووخانی بسمارك و دەرکەوتنی حیزبی سۆشیالیستی وەك حیزبێکی پرۆژە و ڕێکخراوو جەماوەری .

لەسالّی 1891 دا حیزب کۆنگرەی گشتی خۆی بەست لە شاری ئێرفۆرت، لەکاتی کۆنگرەکەدا ململانێ لەنێوان سێ کەسایەتیدا قەتیس مایەوە ئەوانیش بریتی بوون لە (فیلهلم لیبکنخت و ئۆگۆست بیبلّ و کارل کاوسکی " کە هەریەکە لەم کەسایەتیانە باکگراوەندێکی فکریو سیاسیو ڕێکخراوەیی هەبوو کە لەدواتردا دەرکەوت لەکاتی دابەشبونی حیزبدا لەدەمی جەنگی جیهانی یەکەمدا لەسالّی 1914 دا .ئەم دابەشبوونە کاتێك ڕوویدا کە حیزب گفتوگۆی دەربارەی بڕیاردانی خەرجیەکانی جەنگەوە دەکرد کە ئیمپراتۆر داوای کردبوو لەکاتی دەنگداندا لەسەر بڕیاری دابینکردنی ئەو خەرجیانە بونی سێ ئاڕاستەی جیاوزا دەرکەوت لەناو سەرکردایەتی حیزبدا دەربارەی جەنگەکە .

گروپی یەکەم وەك " فریدریش ئیبرت " کە ئەم کۆمەڵەیە لایەنگری خەرجیەکان بوو بەبێ تێبینی .

گروپی دووەم وەك " هۆجەر هازەو کاوتسکی " کە هەڵوێستێکی گشتی مام ناوەندیان هەبوو .

گروپی سێیەم وەك " کارل لیبکنخت " و ڕۆزا لۆکسۆمبۆرگ " کە بەتوندی دژی جەنگ بوون .

لەسالّی 1916 دا گروپی لیبکنخت جیابوونەوەیان لەحیزب ڕاگەیاند و بەیانێکیان دەرکرد بەناوی " سپارتاکۆس " و دوای ماوەیەکی کەمی تر حیزب جیابونەوەیەکی تریشی تیادا ڕوویدا کە کۆمەڵێکی تر لەسەرکردایەتی لێی جیابونەوەو ناوێکی نوێیان لەخۆیان نا کەبریتی بو لە " حیزبی سۆشیالیستی – دیموکراتی سەربەخۆ " وەلەبەرواری 9/11/ 1916 دا ڕوخاندنی پاشایەتی ڕاگەیەنراو حیزبی سۆشیال دیموکرات دەسەلآتی گرتە دەست کە ئەم قۆناغە بە قۆناغی " کۆماری ڤایمار " ناسرا .

حیزبی سۆشیال – دیموکرات لە حوکمدا مایەوە لە کۆماری ڤایماردا بەهاوبەشی هێزە بۆرژوازیەکانی تر تاکاتی دەرکەوتنی حیزبی نازی و گرتنە دەستی دەسەلآت . و لە 1933/6/23 دا هیتلەر کۆتایهاتنی حیزبی سۆشیال دیموکراتی ڕاگەیاند .

لەکاتی کۆتایهاتنی جەنگی جیهانی دووەمداو دۆڕاندنی نازیەکان و تێکشکاندنیان، جارێکی تر حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی لەناوچەی ڕۆژئاوای ئەڵمانیادا دەرکەوتەوە کەلەلایەن هاوپەیمانە ڕۆژئاواییەکانەوە پشتیوانی لێدەکرا،لەکاتێکدا لەبەشی ڕۆژهەلآتیشدا باڵێکی تر لەحیزب بەسەرکردایەتی "ئۆتۆ غروتۆڤۆڵدا " دەرکەوت .کە داوای تێکەڵبوونی دەکرد لەگەڵ حزبی شیوعی ئەڵمانیدا .

لە 1946/4/21 دا هەردوو حیزبی شیوعی و سۆشیال دیموکرات باڵی ئۆتۆ غروتۆڤۆڵد تێکەلآو بونی خۆیان ڕاگەیاند لەژێر ناوی حیزبێکی نوێدا بەناوی" حیزبی سۆشیالیستی ئەڵمانیای یەکگرتوو" کە ئەم حیزبە دەسەلآتی گرتە دەست لەکاتی دامەزراندنی کۆماری ئەڵمانیای دیموکراسیدا .بەلآم حیزبی سۆشیال دیموکراتی لە ئەڵمانیای ڕۆژئاوادا بەردەوام بوو لەژێر سەرکردایەتی کۆرت شوماخەردا و دوای مردنیشی ((ئەولنهار)) سەرکردایەتی گرتە دەست .لەهەمان کاتدا هەندێ کەسایەتی نوێ لە حیزبدا

دەرکەوت کە پۆستی سەرکردایەتی گرنگیان وەرگرت وەك " فیلی برانت و کارلۆ شمیدت و فرینس ئیرلرو هربۆت نێز و هیلمۆت شمیدت "

دوای تێپەڕبوونی ماوەیەك حیزب هەمان بەرنامەی سیاسیی یەکەمی ڕاگەیاندەوە بۆ گفتوگۆکردن لەسەری بەهەندێ دەسکاریەوە لەساڵی 1959 لە کۆنگرەی " غیود سبرگ" دا توانرا دەنگی زۆرینە بەدەست بهێنێت بەرامبەر تەنها شانزە دەنگی دژ، و لەم کۆنگرەیەدا حیزب هەموو پەیوەندیەکانی بەشێوەیەکی کۆتایی بەمارکسیەتەوە پچڕاند .

لەناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا حیزبی سۆشیال دیموکرات و حیزبی دیموکراتی مەسیحی بوونە هاوپەیمان و هاوبەش لەدەسەلاتداو ئەم هاوپەیمانێتیە بە هاوپەیمانێتی گەورە ناسرا، لەسەرەتای حەفتاکانیشدا حیزبی سۆشیال دیموکراتەکان لەگەڵ حیزبێکی بچوکی تردا بەناوی حیزبی ئازادیخوازەکانەوە حوکمیان دەکرد و تا ساڵی 1979 هەر بەردەوام بوو لە حوکمدا .سیاسەتی دەرەوەی حیزب بەوە جیادەکرێتەوە کە هاوکارییەکی توندی ئەمریکا دەکات‌وکاری جدی دەکات بۆپشتیوانی یەکێتی ئەوروپا و هەوڵی بەدیهێنانی کرانەوەش دەدات لەگەڵ ڕۆژهەڵاتدا ..

2. پارتی سۆشیالیستی نەمسا Socialist Party Austria

حیزبی سۆشیالیستی نەمسا حیزبێکی دواکەوتەی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی نیەو هیچ کاتێکیش وانە بووە .لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا و هەتا ساڵی 1918 ئەم حیزبە لەچوارچێوەی ئیمپراتۆریەتی نەمسا – مەجەڕدا دەژیا لەهەرێمی نەمسادا تەنها یەك حیزب هەبوو لەئەنجامی یەکگرتندا لە ساڵی 1888 دا لە کۆنگرەی هاینفیلد لە ژێر سەرکردایەتی "فیکتۆر ئەدلردا" لە ساڵانی " 1918 _1952 " مایەوە، لەئەنجامی یەکگرتنی حیزبدا لەساڵی 1888 ململانێ لە نێوان ڕەوتە جیاوازەکاندا سەریهەڵدا ، گرنگترینیان ڕەوتی"لاسالی " و ڕەوتی " مارکسی " بوو ، هەروەك چۆن لە حیزبی سۆشیالیستی ئەڵمانیدا ڕوویدا .بەڵام حیزبە نەمساویەکە بەرەو چەپ ڕۆیشت بەپێچەوانەی حیزبە ئەڵمانیەکە، حیزبی یەکەم " نەمساویەکە" بەوە جیادەکرایەوە کە تایبەتمەندیەکی لەفکردا هەیەو ناونرا" مارکسیەتی نەمساوی " austramartisme" لەناو حیزبدا لەماوەی پێش ساڵی 1914 دا بیریاران و تیۆرسینەکان وە دەرکەوتن و ڕۆڵی گرنگیان وازی کرد لەپاڵ فیکتۆر ئەدرلر وەك کارل ڕیز " 1870 – 1950 " و ئەنوباوەر " 1882 – 1941) .

لە ساڵی 1945 دا سۆشیالیستە نەمساویەکان بەڕابەرایەتی ڕینز ڕازیبوون کە ڕۆڵی گەورە ببینن لە سەرلەنوێ بیناکردنەوەی دەوڵەتی نەمسادا، بەڵام ململانێی نێوان " ئەکلیریکیەکان و سۆشیالیستەکان" جارێکی تر دەستیپێکردەوە ، دواتر گەیشتە چارەسەرێکی مام ناوەند، هەر دوو حیزب "هاوپەیمانێتیەکی گەورەیان " ئەنجامدا بەشێوەیەك دەسەڵاتیان دابەشکرد لە ساڵی 1945 هەتا ساڵی 1966 . لەم ماوەیەدا حیزبی سۆشیالست هەستا بەڕێکخستنەوەی ڕیزەکانی خۆی و وازی لە "مارکسیەتی نەمساوی " هێنا، وە بووە حیزبێکی " سۆشیال دیموکراتی " ڕیفۆرمخوازی ڕێکخراو بەشێوەیەکی ڕێك‌و پێك ، بەشێوەیەك ڕێژەی دەنگەکانی لە 38٪ دانەبەزیو لە ساڵی 1949 دا توانی 50٪ ی دەنگەکان بەدەست بهێنێت لە ساڵی 1975 دا، لەسایەی سیستەمی هاوپەیمانی لەگەڵ " حیزبی گەلیدا" بەڕۆڵی دووەم قایل بوو، بەڵام هاوپەیمانێتیەکەیان لە ساڵی 1960 دا کۆتای پێهات ، دوای خەباتکردنی چوار ساڵ لە ڕیزی ئۆپۆزسیۆندا و بەڕابەرایەتی کردنی سەرکردەیەکی نوێی هەڵکەوتوو

"برۆنۆ کرایسکی " ، ئەم حیزبە لە ساڵی 1970 دا توانی زۆرینەی دەنگەکان وەدەست بهێنێت و سەرۆکایەتی حکومەت بکات، وە لەساڵی 1971 یشدا زۆرینەی ڕەهای دەنگەکان وەدەست بهێنێت، بەمەش ئەم حکومەتەی سەرۆکایەتی دەکرد لەهەموو کاتێ زیاتر هاوکاریکردن و لێکتێگەیشتن تیایدا بەرجەستە ببوو، بەهۆی کەسایەتی ڕاوێژکار کرایسکیەوە حیزب گەشەی کردو تا هەڵبژاردنی ساڵی 1979 دەسەڵاتی لەدەستدا مایەوە .

ژمارەی ئەندامانی حیزبی سۆشیالیستی نەمسا لە 700 هەزار ئەندام تێپەڕیکردوە، ئەم ژمارەیەش زۆرە پێوانە بە ڕێکخراوێکی سیاسیی کە لە هەڵبژاردندا توانی نزیکەی دووملیۆن و سێ سەد هەزار دەنگ بەدەست بهێنێت، ئەم حیزبە بڵاوبۆتەوە بەتایبەتی لەپایتەختدا بەڕێژەی " 61٪ ی دەنگەکان" و لەهەرێمەکانی ڕۆژهەڵاتیشدا ، پەیوەندیەکانی بەسەندیکاوە کە لە ساڵی 1945 یەکیان گرت زۆر توندو تۆڵە زیاد لە نیوەی نوێنەرە سۆشیالیستەکان لەهەمان کاتدا لێپرسراوی سەندیکان .لەبەرنامەکەی خۆیداو لەساڵی 1958 وە فکرەی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریای لابرد، هەروەها وازی لە دژایەتی کەنیسەو مەسیحیەتیش هێنا ، هەروەها وازی لە خۆماڵیکردنەکانیش هێنا بەشێوەیەکی لەسەرخۆ، بەم شێوەیە هەڵوێستێکی ڕیفۆڕم خوازی وەرگرت، لەگەڵ ئەمانەشدا کرایسکی گەلێگ دەسکەوتی گەورەی لەسەر ئاستی ئابوری وکۆمەڵایەتی بەدەست هێنا، هەروەها پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکانی کراسیکی وای لەنەمسا کرد کە زیاتر دەروەشاوە بێت لەدونیادا. کرایسکی لەڕێکخراوی سۆشیال دیموکراتی جیهانیدا پۆستی لێپرسراوی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی هەیە بەهۆی ئەم پۆستەشەوە زۆر نزیك بوو لەکێشە عەرەبیەکان و ئەو داوای دەکرد کە دەوڵەتێکی فەلەستینی سەربەخۆ دابمەزرێت لەسەر زەویە داگیرکراوەکانی ساڵی 1967 دا .

3. پارتی سۆشیالستی فەرەنسا Parti Socialiste Farancais

حیزبی سۆشیالیستی فەرەنسا ، بەهۆی ئەوەی کە نوێنەرایەتی ڕەوتی " سۆشیال دیموکرات " دەکات و ئەندامی نێونەتەوەیی دووهەمیشە دادەنرێت بەگرنگترین حیزب لەناو حیزبە چەپەکانی فەرەنسادا کەشیوعی نین، ئەو حیزبەی ئەمڕۆ بەر ئەنجامی کاروانێکە کە لقی سەرەکی حیزب دەستی پێکرد کە بەباڵی دایکیش دادەنرێت" باڵی فەرەنسی بۆ نێونەتەوەیی کرێکاران " هاوشان لەگەڵ ڕێکخراوە سۆشیالیستەکانی تر کە دواتر پەیوەندیان پێوە کرد .ئەم حیزبە ساڵی 1905 دامەزرا بەناوی " باڵی فەرەنسی بۆ نێونەتەوەیی کرێکاران " SFIO" واتە نێو نەتەوەیی دووەم ، لەو ساڵەدا باڵە جیاوازە سۆشیالیستەکان یەکیان گرت لەکاتێکدا پێشتر لە ململانێدا بوون لەگەڵ یەکتردا ، گرنگترین دوو ڕەوتیش بریتی بوون لە : –

یەکەمیان " حیزبی سۆشیالیستی فەرەنسی " کە سۆشیالیستەکان و سەر بەخۆکان و " پرۆسیستەکان " بەمانای لایەنگرانی پرۆس دێن، کە بەدوژمنایەتیان بۆمارکسیەت دەناسران، و " ئەڵمانیستەکان" واتە لایەنگرانی ئەڵمانیاو " ئەمانەش کرێکار بوون کە کاری لەپێشینەیان بریتی بوو لە کاری سەندیکای شۆڕشگێڕی " و لەلوتکەی ئەم حیزبەشدا " جان جۆریس " هەبوو کە سۆشیالیستیەکی فەرەنسی ناسراو بوو.کە نوێنەرایەتی قوتابخانەیەکی سۆشیالیستی " فەرەنسی " نمونەیی دەکات کە تائێستا کاریگەریەکانی ماوە لەسەر ئێستای حیزب .

دووەمیان بەناوی " حیزبی فەرەنسای سۆشیالیستی" بوو کە بڕوای بەمارکسیەت هەبوو، دژایەتی هەموو هاوپەیمانیەتیەك یان بەشداریەکی دەکرد لەدەسەڵاتێکی بۆرژوازیەتدا ، ڕابەری ئەم حیزبە " جول

غيد" بوو كە پياوێكی ناسراو بوو ڕابەرايەتی قوتابخانەيەكی سۆشياليستی " فەرەنسی " نمونەيی تری دەكرد , نێو نەتەوەيی دووەم هات و ئەم دوو حيزبەی كردە يەك حيزب لە ساڵی 1905 دا .يەكەم دابەشبونی ئەو يەكێتيە سۆشياليستە فەرەنسيە لە ساڵی 1920 ڕويدا لە كۆنگرەی "تور" دا كە سازدرابوو بە ئامانجی گفتوگۆكردن لەبارەی چوونە ناو نێونەتەوەيی سێيەمەوە كە لە دوای شۆڕشی ئۆكتۆبەری ساڵی 1917 ی ڕوسيا دامەرزرابوو .

لێرەدا سۆشياليستە فەرەنسيەكان دابەش دەبن و زۆرينەی (3208 دەنگ) ڕازيدەبن بەو 21 مەرجەی كە بەلشەفيەكان دايانابوو، بۆ چوونە ناو نێونەتەوەيی شيوعيەتی سێيەمەوە،بەرامبەر كەمينەی (1522 دەنگ) كە دژی ئەو مەرجانە بون و(377 دەنگيش) دەنگيان دا .بەم شێوەيە زۆرينە " حيزبی شيوعی فەرەنسی " دادەمەزرێنن و دەبێتە "ئۆمانيتی " كە جۆريس ڕۆژنامەكەی دامەزراندو باڵی كەمينەش " ليۆن بلۆم " ڕابەرايەتی دەكرد، كە زۆر بەتوندی مەرجی بەلشەفيكەكانی ڕەتدەكردەوە .حيزبی سۆشياليستی لەدوای دەرچونی لە كۆنگرەی (تور) لاواز بوو بەشێوەيەك ژمارەی ئەندامانی كەمی كرد بۆ 20 هەزار ئەندام، بەڵام 130 هەزار ئەندام چونە ناو حيزبی شيوعيەوە، بەڵام سۆشياليستەكان لەدوای ئەو نسكۆيە ڕاستەوخۆ كەوتنە خۆ بۆ چاكردنی بارودۆخی حيزبی خۆيان ، ساڵی 1921 ژمارەی ئەندامانيان زيادكرد بۆ 32هەزار ئەندامو 1924 دا بۆبە 60 هەزار ئەندام .لەماوەی نێوان ساڵانی 1920 – 1971 دا كاتێك كە حيزبی سۆشياليستی ئێستا دامەزرا ، سۆشياليستی فەرەنسی بەچەند قۆناغێكی هەڵچون و داچوندا گوزەری كردوە، هەروەها بە چەندين قۆناغی جيابونەوە و پڕۆژەی يەكگرتنيشيدا گوزەری كردووە .

قۆناغەكانی جيابوونەوە

1. لە 13 / 5/ 1958 هەندێ لەئەفسەرە فەرەنسيەكان لەجەزائير هەستان بەكودەتايەكی سەربازی لە ئەنجامی ئەم كارەدا حيزب ديگوڵی هەڵبژارد بەسەرۆك كۆمار، شيوعيەكان لەدەنگداندا وەك ناڕەزايی بەرامبەر هاوبەشيكردنی چوار وەزيری سۆشياليستی لە حكومەتەكەی ديگۆڵداو لەسەر بڕياری پاشەكشەی حيزب بۆ پشتگيری كردنی دەستوری نوێ،هەندێ لەئەندامانی حيزب جيابونەوە كە ديارترينيان "ئيدوارد ديبرۆ، ئالان سافاری ، ڕۆجيە فيرديە " بوو و حيزبێكيان دامەزراند بەناوی "حيزبی سۆشياليستی سەربەخۆ".

2.لەساڵی 1960 يشدا هەريەكە لە " حيزبی سۆشياليستی سەربەخۆ " و چەند گروپێكی سۆشياليستی تر كە يەكێكيان"منديس فراش" سەركردايەتی دەكردو يەكێكی تريان"مارتێنيە و سيرج ماليە" ڕابەرايەتی دەكردو سێهەميشيان " جان بوبرن" سەركردايەتی دەكرد، يەكيان گرت و " حيزبی شۆسياليستی يەكگرتويان " دامەزراند بەم شێوەيە باڵی سەرەكی نێونەتەوەيی كرێكاری فەرەنسی لاواز بوو وە لەهەڵبژاردنەكانی ساڵی 1960 دا دۆڕاندنی و تەنها توانی 40 كورسی بەدەستەوە بمێنێتەوە.

* قۆناغی هاوپەيمانی و يەكگرتنەكان

1 . يەكەم هاوپەيمانی چەپ لە 1936 – 1937 دا دروست بوو بەناوی " بەرەی گەلی " كە هەريەكە لە سۆشياليستەكان و شيوعيەكان و ڕاديكاڵيەكان و سەنديكاييەكان و كۆمەڵەی مافی مرۆڤ و هەندێ

ڕێکخراوی تری لە خۆ گرتبو ، بەمەش باڵی نێونەتەوەیی کرێکاری فەرەنسی لە هەڵبژاردنەکاندا سەرکەوتنی گەورەی وەدەست هێناو حوکمی گرتە دەست وتوانی گەڵێ دەسکەوتی ئابوری و کۆمەڵایەتی گەورە وەدەست بهێنێت ، بەڵام زۆری نەخایاند .

2.لەساڵی 1945 دا هاوپەیمانیەکی سێ قۆڵی دامەزرا کە هەریەکە لە " سۆشیالیستەکان و شیوعیەکان و بزوتنەوەی کۆماریە جەماوەریەکانی " لە خۆ گرت .بەڵام سەرکردایەتی حیزب و لەناوخۆیخۆیدا دابەش بوو لە چونە ناو ئەو هاوپەیمانێتیەوە، باڵی دژەکان سەرکەوتن لە سەروشیانەوە غیمۆلیە لەساڵی 1946 دا بوە ئەمینداری نهێنی یەکەمی حیزب .

3 . ساڵی 1956 هەریەکە لە سۆشیالیستەکان و ڕادیکاڵیەکان و یەکێتی دیموکراتیەکان بۆبەرگری هاوپەیمانێتیەکیان دروست کرد " فرانسۆ میتران " ئەندام بوو تیایدا و کۆماریە سۆشیالیستەکانیشیان لەگەڵدا بوو، وەبەرەی (کۆماریان) پێکەوە نا ، غیمۆلیە سەرۆکایەتی حکومەتی کرد تا ساڵی 1957 بەڵام بەهۆی شەڕی جەزائیرەوە زۆرینەی پەرلەمانی لەدەستدا .

4 .ساڵی 1965 پرۆسەی کۆکردنەوەی هێزە سۆشیالیستە جیاوازەکان کۆتایی هات لە " یەکێتی چەپی دیموکراسی سۆشیالیستدا" ، هەریەکە لە باڵی فەرەنسی نێونەتەوەیی کرێکاریو کۆمەڵە یانەیەك وەك یانەیەك کە فرانسۆ میتران سەرۆکایەتی دەکرد ، کە ئەم قۆناغە بە قۆناغی دووەم ناوەزەد دەکرێت کە گرنگە لە پێشکەوتن و یەکگرتنی حیزبی سۆشیالیستی ئێستادا .

5. قۆناغی سێیەم لەساڵی 1971 وە دەستپێکرد کاتێ حیزبی سۆشیالیستی نوێ لەدایك بوو لە کۆنگرەی " ئێتینی " دا و سکرتێری یەکەمی فرانسوا میتران بوو تا دەیەکانی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوش هەروا مایەوە .

6 . بەڵام گرنگترین ڕووداو کە لەمێژووی حیزبی یەکگرتودا ڕویدا بریتی بوو لەهاوپەیمانی لەگەڵ حیزبی شیوعی فەرەنسی و بزوتنەوەی ڕادیکاڵە چەپەکاندا لەساڵی 1972 دا ، لەچوار چێوەی بەرنامەیەکی دەسەڵات بەناوی (بەرنامەی چەپی هاوبەش) ئەم هاوپەیمانیە ، دەرئەنجامی هەبوو بەرچاوترینیشیان سەرکەوتنیان بوو لە هەڵبژاردنەکانی شارەوانیەکاندا لەساڵی 1977 دا کەتوانی ڕێژەی 52٪ دەنگەکان بەدەست بهێنێت .کەوایلێکرد دڵنیابێت لەسەرکەوتنی لەهەڵبژاردنەکانی ساڵی 1978 دا ، بەڵام ڕاستەوخۆ دوای سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1977 دا ململانێ لەنێوان هاوپەیمانیە چەپەکاندا دروست بوو دەربارەی " تازەکردنەوەی بەرنامەی هاوبەش " کە لەساڵی 1972 دا داڕێژرابوو، دواتریش جیاوزای دروست بووەوە لەیەکدی دابڕانیش ڕوویدا بۆ یەکەمجار لە کۆبوونەوەی لوتکەی هاوپەیمانێتیەکە لە 1977/9/14 دا وبۆ جاری دووەم و کۆتایش لە کۆبونەوەی لوتکەی 1977/9/22 دا . ئیدی هەر یەکەیان بەتەنها بەشداری هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1978 یان کرد و ئەو هەڵبژاردنەیان دۆڕاند سەرەڕای ڕێکەوتنیان لە چرکەی کۆتاییدا واتە لەماوەی نێوان دوو خولی دەنگدانەکەدا .لەگەڵ ئەوەشدا حیزبی سۆشیالیستی سودی لەو یەکێتیە چەپە وەرگرت ، ڕێژەی 14٪ دەنگەکانی زیادیکرد کە لەساڵی 1970 بەدەستی هێناو بووە 22٪ لە ساڵی 1973 دا ، وە ئەم ڕێژەیە بەرزبۆتەوە بۆ 26.5٪ لە هەڵبژاردنی هەرێمەکاندا کە لەمانگی 1976/9 ئەنجامدراو بوە ڕێژەی 29٪ لە هەڵبژاردنی شارەوانیەکاندا کەلە بەهاری ساڵی 1977 دا ئەنجامدرا .حیزبی سۆشیالیستی فەرەنسی لەوانەیە بکەوێتە لای چەپی هەموو حیزبە سۆشیال دیموکراتەکانی ئەوروپاوە .ئەم حیزبە پێ دادەگرێت لەبەرنامەکەیدا لەسەر "خۆبردن بەڕێوە" ، هەروەها ڕایدەگەیەنێت کە هەندێ خۆماڵیکردن پێویستە "

لەسەر ئەو دامو دەزگایانەی کە پێویستە خۆماڵی بکرێن لەگەڵ حیزبی شیوعیدا کەوتنە جیاوازییەوە " .بەلآم لە کۆتاییدا وەك حیزبێکی ڕیفۆرمخوازی دەمێنێتەوە .ژمارەی ئەندامانی لە ساڵی 1979 بریتی بوو لە 150 هەزار ئەندام و سیاسەتەکانی واقعین و حزبێکی هەڵبژاردنەکانە و لەهەموو چین و توێژەکانی تیادایە بەزۆری لەپیاوان پێك دێن و تەنها ڕێژەی 15٪ ی ژنانە .بەڵام دەنگدەرانی ژنانی زیاترە لە پیاوان , بە حیزبێکی پیرانەش دەناسرێت چونکە تەنها 15٪ ئەندامانی لە خوار تەمەنی 30 ساڵیەوەن . بەڵام ئەندامەکانی بەبەردەوام لە تازەبونەوەدان وە زۆربەی کادرەکانی لەڕووی کۆمەڵایەتیەوە کادری باڵآن بە ڕێژەی 19٪ و 36٪ مامۆستاو 5٪ تەنها کرێکارانن.پەیوەندیەکانی لەگەڵ یەکێتیە سەندیکاییەکاندا باشە، لەگەڵ حیزبی شیوعیدا هەردوو یەکێتیە گەورەکەی فەرەنسا دابەش دەکەن لەیەکێتی گشتی کار بۆ حیزبی شیوعی و کۆنفیدراڵی فەرەنسای دیموکراسی بۆ کار بۆ حیزبی سۆشیالیست .

حیزب دوو ئاراستە یان دووباڵ لە خۆ دەگرێت :–

باڵی زۆرینە کە پێی دەڵێن " میتراندیست " لایەنگری فرانسۆمیترانن و باڵی کەمینە و ناودەبرێت بە (سیریس) کە ڕێژەی کەمینەن لە نێوان 25 – 30٪ لە کۆی ئەندامانی حیزب .

ڕابەرایەتی باڵی کەمینە لای (پیار شۆڤێنمان و جۆرج سارو دیدیە مۆنتان و بیار غیرۆنی و میشال شارزا)، باڵی کەمینە بەباڵی چەپی ناو حیزب دەناسرێت کە پێداگیری لەسەر "خۆبەڕێوەبردن" و پاڵپشتی سیاسەتە نیشتمانیە سەربەخۆکان دەکات و داوای دژایەتی ئیمپریالیەت دەکات و داوای جیابونەوە دەکات لەئایدۆلۆژیەتی " سۆشیال دیموکراتەکان" ئەم باڵە هەمیشە لەهەوڵی پێکەوەنانی هاوپەیمانی سیاسیدایە نەك هەڵبژاردن لەگەڵ حیزبی شیوعی و حیزبە چەپەکانی تردا .

جێگەی ئاماژەیە ئەم دابەشبونەی حیزب بۆباڵی زۆرینەی ڕیفۆرمخوازو باڵی کەمینەی چەپ دوای سەرنەکەوتن لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1978 دا کەمتر دەردەکەون، و دواتر هەموو بەرنامەو کاریان سەر لەنوێ تێکەڵ کردەوە و دابەشبونێکی نوێ ڕویدا لەنێوان لایەنگرانی فرانسۆمیتران لەلایەك و لایەنگرانی ڕۆکارومورو لەلایەکی ترەوە لەسەر هەڵمەتی هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی کۆمار لەسەرەتای ساڵی هەشتاکانی سەدەی ڕابردووەوە .

4. پارتی سۆشیال دیموکراتی سوید [18]

ئەم حیزبە لە ساڵی 1871وە دامەزراوە و یەکەم بەیاننامەی 19 لەساڵی 1881دا خوێندرایەوە لە لایەن کەسێکەوە بەناوی ((ئۆگەست پاڵم)) کە پیاوێکی بەرگدروو بوو کە ئێستا پەیکەرەکەی لەبەردەم بارەگای ((LO)) سەندیکای کرێکاراندایە.ئەوە لەکاتێکدا بوو کە چینی کرێکار لەسەرەتای گەشەکردنی خۆیدا بوو زۆر لەمێژ نەبوو پیشەسازی لە سویددا دەستیپێکردبوو لەساڵی 1870دا.وردە وردە بەرەو فراوان بوون دەچوو. ئەوکات کرێکاران و ئەوانەی چالاکی سیاسی و سەندیکاییان هەبوایە دەردەکران و فشاریان دەخرایە سەروو دەخرانە لیستی ڕەشەوە. بەڵام خەباتی سۆشیال دیموکراتەکان بەردەوام بوو بۆ مافی دەنگدان و بەشداری سیاسی و باشکردنی ڕەوشی کرێکاران. ئەوەبوو پادشا ناچارکرا مافی دەنگدان دان پیادا بنێت بۆ خەڵك و لەساڵی 1896یشدا یەکەم کەسی ئەو پارتە بەناوی ((Halmar Branting))توانی بچێتە پەرلەمانەوە و دواتر ئەو مافە بۆ ژنانیش لەساڵی 1921دا دەستەبەرکرا.لەوکاتەوە تاکو ئێستا بەهۆی چالاکی و بەرنامەی سیاسی و پێشکەوتوانەیانەوە تونیویانە سەرجەم (61) ساڵ حوکمڕانی سوید بکەن. ژمارەی ئەندامانی ئەم حیزبە بریتیە لە 165

هەزار ئەندام لەکۆی گشتی ژمارەی دانیشتوانی سوید کە 9 ملیۆن کەسە. لەهەموو سویددا 2540 رێکخراوی سەربەخۆی حیزبی سۆشیال دیموکرات هەیە و 500 کۆمەڵەش لەشوێنەکانی کار و 50 کۆمەڵەش لەسەر بنەمای زمان هەیە.بۆنمونە چەند کۆمەڵەیەك هەیە تایبەتن بە زمانەکانی((فینلەندی و ئیسپانی وکوردی وسریانی وبۆسنی ویۆنانی وسۆمالی) و چەند کۆمەڵەیەکی نەتەوایەتی میللیش هەیە.ئەم کۆمەڵانە لە 292 شارەوانیدان و 26 رێکخراوی حیزبی هەیە.

بلاوکراوەی هەواڵ لە سیاسەتدا Aktuellti Politiken کە تایبەتە بە لێدوانی سیاسی لەلایەن ئەم حیزبەوە سالانە 50 جار دەردەچێت .و هەروەها گۆڤارێکی رووناکبیریش بەناوی (کات Time) کە لەساڵێکدا 10 جار دەردەچێت . ئەم حیزبە لەپاڵ سەرجەم حیزب و رێکخراوە سۆشیال دیموکراتەکانی ناو ئەنتەر ناسیونال کاردەکات.لەناو ئەم حیزبەدا چەند رێکخراو و لقێکی تایبەتی هەن کە سەربەخۆ کاردەکەن و هەریەکەیان لە ئاستی ناوچەیی هەرێمی مەرکەزیدا کاری خۆیان دەکەن کە ئەمانەن:-

رێکخراوی ژنانی سۆشیال دیموکرات

رێکخراوی لاوان

رێخکراوێکی تایبەت بەسۆشیال دیموکراتە مەسیحیەکان

رێکخراوێکی خوێندکارانی تایبەت لە زانکۆو پەیمانگاکاندا

حیزبی سۆشیال دیموکراتی سوید لە ساڵی 1951دا بەشداری کۆنگرەی فرانکفۆرتی کرد کە بەکۆنگرەی دامەزراندنی ئەنتەر ناسیونال دادەنرێت و ئیدی کۆتایی بە پەرت و بلاوی حیزبە سۆشیال دیموکراتەکانی ئەوروپا هێنراو ئەم حیزبە بوە ئەندامێکی چالاکی رێکخراوی ئەنتەر ناسیونال و تائێستا ئەم رێکخراوە 174 حیزب و رێکخراوی سیاسی کە لەرووی فکرەوە لەیەك نزیکن لەخۆ دەگرێت.ئەم رێکخراوە تائێستا 23 کۆنگرەی گەورەو بچوکی بەستوە.

* * *

* *

*

==============================

سۆسیالیست ئەنتەر ناسیونالْ SI 20

- سۆسیالیستی نێودەولەتی رێکخراوێکی جیهانی فراوانە, پێکدێت لەپارتە سۆشیال دیموکراتەکان و پارتەکانی کرێکاران و لەماوەی دروستبوونی لەساڵی 1951 وە تاکو ئێستا 174 پارتی سیاسی و رێکخراوی جیهانی لەخۆی دەگرێت و ئەم رێکخراوە لەیەکگرتنی بزوتنەوەی رێکخراوی کرێکارانی جیهان لەکۆنگرەی فرانکفۆرت لەساڵی 1951 دا سەریهەڵدا و پاشان چالاکی زیادی کردو زۆرترین پارت و رێکخراو بوون بەئەندامی ئەم رێکخراوە بەتایبەتی لەساڵی 1990 بەدواوە و تائێستا چەندین پارتی سیاسی و رێکخراوی سۆشیال دیموکراتەکان لەخۆی دەگرێت کە لەپارت ورێکخراوە زۆر گرنگ و بەهێزەکانن لەجیهاندا و لەپارتە سەرەکیەکانی سیستەمی دیموکراتین.زۆرێك لەئەندامانی ئەم رێکخراوە وولاتان بەرێوە دەبەن و بوون بەسەرۆك وەزیران و پارتی فەرمانرەوا بوون و

بونەتە ئۆپۆزسیۆنی گەورەی وولاتان. زۆرینەی بڕیارەکانی ئەم ڕێکخراوە(هایپەرلنك) لەلایەن کۆنگرەوە کە هەر سێ ساڵ جارێك ئەو کۆنگرەیە دەبەسرێت لەلایەن ئەنجومەنەوە دەردەچێت کە لەئەندامەکانی (حیزبیەکان) پێك دێت و دوو ساڵ جارێك دانیشتنەکانی دەست پێدەکات.لەگرنگترین کۆنگرەی ئەم ڕێکخراوە ئەو کۆنگرەیە بوو کە لە شاری (ساوپاولۆ) ی بەڕازیل(XXII) لە تشرینی دووەمی ساڵی 2003دا بەسرا, کەدووبارە سەرۆك وەزیری پێشووی پورتوگال (ئانت نیوگرتس) هەڵبژێرایەوە بەسەرۆکی ڕێکخراوەکە کە لە پارتی سۆشیال دیموکراتی پورتوگال بوو.وە (لویس ئایلاچیلا)ش دووبارە کرایەوە بە سکرتێری گشتی و هەروەها کۆنگرە سەرۆك (ڤایس) ی پاڵاوت وەکو هاوکاریکردنی سەرۆك (ئانت نیوگرتس) و سکرتێری گشتی بۆ ئەوەی سیستەمی سەرۆکایەتی سۆشیالیستی نێودەوڵەتی تەواو بێت.

لەساڵی 1976وە تاکو ساڵی 1992 (ویلی برانت) سەرۆك وەزیرانی پێشووی ئەڵمانیا کە خەڵاتی نۆبڵی بۆ ئاشتی پێبەخشراو بوو لەساڵی 1971دا سەرۆکی سۆشیالیستی نێودەوڵەتی بوو.هەروەها (پیی مارۆی) سەرۆك وەزیرانی پێشووی فەڕەنساش لەساڵی 1992 وە تاکو ساڵی 1999 سەرۆکی ئەم ڕێکخراوە بوو. ئەم ڕێکخراوە(هایپەرلنك) سکرتاریەتەکەی لە شاری لەندەن و هەر لەوێش هەڵدەستێت بە ئیشوکار و چالاکیەکانی وەکو بەستنی کۆنگرە و دەرکردنی چاپەمەنیەکانی وەکو (ڕۆژنامە و گۆڤارەکان و ...هتد.)

سیستەمی سۆسیال ئەنتەر ناسیونال لەساڵی 1999 -2003 کاتی چوونە ناوەوەی کۆنگرەکانی دامەزراند بەزیاتر لەپاڵ لیژنە یاسایی و دارایی و لایەنە ئیداریەکانی لیژنەی تری پەیوەندیدار بەمەسەلە بنەڕەتیەکان و هەرێمیەکانی بەدوادا دێت وەك ئەفریقیا و ئاسیا و ئاشتی لە ناوەڕاست و ڕۆژهەلاتی ئەوروپادا, وەلایەنی ئابوری و یەکێتی سۆسیالیستی و ئەو باروودۆخەی پەیوەندی پێوەی هەیە و ئەمریکای لاتین و ناوچەی کاریبی و دەسەلاتی ناوچەیی دەریای ناوەڕاست و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بۆ ئاشتی و دیموکراتی و مافی مرۆڤ . بێجگە لەوەش بەرگری کردووە لەماف و داواکاریەکانی گەلی کورد , هاوبەشی کردوە لە ڕێکەوتنامەی کیۆتۆ و ڕێکخراوی بازرگانی جیهانیدا . ئەو لیژنەی (هایپەرلنك) کارگوزاریەکان بەرنامەی تایبەتی خۆی هەیە و چالاکی و کاتی دیاریکراو بەڕێکوپێکی.

سۆسیال ئەنتەر ناسیونال بەبەردەوامی و چەندجار نوێنەری خۆی دەنێرێ بۆ دەوڵەت و هەرێمە جیاجیاکان لە جیهاندا. وەلەم ساڵانەی دوایدا لەزۆر بۆنەی جیاوازدا سەردانی ڕۆژهەلات و ئەفریقیا و ئەمەریکای لاتینی و کاریبی و ڕۆژهەلاتی ئەوروپاشی کردووە.سۆسیالیستی نێودەوڵەتی (ئەنتەر ناسیونال) ساڵانە بودجە دابین دەکات بۆ خەرجی و کرێی پەیوەندبوون لەلایەن ئەندامانی پارتە سۆسیالیستەکان و هاوکاری برایانە لەو ڕێکخراوانەی پەیوەندیان پێوەی هەیە. بودجەی ساڵانەی ئەنتەر ناسیونال بەشێوەیەکی دیموکراتی بڕیاری لەسەر دەدرێ لەلایەن ئەندامانی ئەنجومەنەکەوە, بۆ نمونە 1180000 یەك ملیۆن و سەدو هەشتا هەزار پاوەنی ئوستەرلینی دیاریکراوە لەتێکڕای بودجەی گشتی ساڵی 2003 دا.

حساباتی کۆی داهاتەکانی ئەم ڕێکخراوە نێودەوڵەتیە لەساڵی 2004 دا بوە بە 1101000 ملیۆن پاوەند و کۆی خەرجیەکانیشی بریتی بوە لە 1088000 ملۆین پاوەند. لەگەڵ ئەوەشدا کە ڕێکخراوێکی ناحکومیە بەڵام ئەنتەر ناسیونال مافی ڕاوێژپێکردنی هەیە لەگەڵ نەتەوە یەکگرتوەکانداو بەشێوەیەکی جیهانی کاردەکات لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ڕێکخراوەکانی تردا.

کۆنگرەی (XXII) ئەنتەرناسیونالٚ کە لەڕۆژانی 27 و28 و 29 ی تشرینی دووەمی ساڵی 2003 دا لە شاری ساوپاولۆی بەڕازیل بەسترا لەژێر دروشمی (گەڕانەوەی سیاسەت) بۆ ئەو ڕێکخراوە و لێپرسراوێتی حکومەتی تەواو و جیهانگیری دەسەڵاتدار لەلایەن چەند کەسانێکەوە.لەو کۆنگرەیەدا کە سێ ڕۆژی خایاند گفتوگۆ چڕتربووەوە لەسەر کلیلی چارەسەری مەسەلەکان کە ڕێکخراوەکە پێوەی خەریک بوو لەم ڕۆژانەدا لەگەڵ گفتوگۆ و لێکۆڵینەوەی خشتەی ئەو بابەتانە فراوانتر بوولەنێوانیاندا:-

هەمەلایەنەی گەشەکردنی چاکسازی و ئاسایش و ڕۆڵی چاکسازی نەتەوە یەکگرتوەکان و سیستەمی دارایی نێودەوڵەتی و بازرگانی نێودەوڵەتی و یەکسانی خستنە کار و بارودۆخی دەوروبەری یەکخستنەوەی هەرێمەکان و هونەری تەلارسازی تازە و کارکردن بۆ ئاشتی و نزیک خستنەوەی توانا و بەرگری هەژاری و وەفاداری . و ساڕێژکردنی برینەکان و پلە بەرزکردنەوەی یەکسانی نێوان دوو ڕەگەز لەسیاسەت و دەسەلآت بەخشین بە کەسانێك بۆ بەهێزکردنی پەیمانگا دیموکراتیەکان و کۆمەڵگای مەدەنی.

*   *   *

جیاوازی نێوان

پارتە کۆمۆنیستەکان لەگەڵ پارتە سۆشیال دیموکراتەکاندا 21

- ئاشکرایە جیاوازیەکی زۆر هەیە لەنێوان پارتە کۆمۆنیست و سۆشیال دیموکراتەکاندا لە بیر و بۆچوون و ڕێبازی کارکردنیاندا و ئامانج و دروشمە تاکتیکیەکانیاندا کە بەکورتی ئەم جیاوازیانە دەخەینە ڕوو.

1. لای پارتە کۆمۆنیستەکان دروستکردنی دەوڵەتی سۆشیالیستی تەنها لەڕێگەی شۆڕش و بەکارهێنانی توندو تیژی و سەپاندنی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریاوە دەبێت .

بەلآم لای پارتە سۆشیال دیموکراتەکان ئەو دەوڵەتە لەڕێگەی چەسپاندنی دیموکراتیەت و هەڵبژاردن و خەباتی پەرلەمانی و جەماوەریو لەڕێگەی ئاشتیەوە دێتە دی 10.

2. دەربارەی دەوڵەت لای سەرکردەو ڕابەرو پارتە کۆمۆنیستەکان وەك مارکس و دواتر لینین و ستالین و ماو .... هتد، دەوڵەت بریتیە لە دامەزراوەیەکی چینایەتی و هەموو ئابوری دەوڵەتی لەژێر دەستدایە .

بەلآم بەلای ڕابەرو بیرمەندو پارتە سۆشیال دیموکراتەکانەوە وەك (کانت و سان سیمۆن برۆدۆن و جان جۆریۆس) دەوڵەت بریتیە لە دەوڵەتی دیموکراتی کە هەموو کۆمەڵ بەشداری لەدەسەلآتەکەیدا دەکەن لەهەموو بوارەکانی ژیانی خۆیاندا، و کاری گرنگ و کاریگەری دەوڵەت لای ئەوان ئەوە بوو کە دەستی هاولآتی بگرێت و یارمەتی بدات کە گەشە بکات وبەرەو پێشەوە بچێت نەك بەکاریبهێنێت بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی و مافەکانی لێزەوت بکات .بەهەمان شێوە لای ئەمان دەوڵەت دەسەلآتی تاکە چینێك نیە، وە وا دەبینن دەوڵەت دەبێتە ئامرازێك بۆ خزمەتی دیموکراتیەت و بەدەست زۆربەی خەڵکەوە بێت و لە ڕێگەی پەرلەمانەوە ئامانجەکانی گەل و کرێکاران بەدیبهێنێت .

3. کۆمۆنیستەکان تەنها بڕوایان بەجەنگ و جەنگی ناوخۆو بەکارهێنانی زەبرو زەنگ هەبوو بۆ نەهێشتنی جیاوازی لە نێوان چینەکانداو هەمیشە شەرعیەتیان بەو جەنگانە دەداو بڕوایان وابوو کە

تاچینایەتی بمێنێ ئەو جەنگانە ڕەوان کەچینی کرێکارو زوڵم لێکراو و چەوساوەکان بەرپای دەکەن دژی زۆردارو چەوسێنەرو چینی سەرمایەدار.

بەلام سۆشیال دیموکراتەکان بەپێچەوانەوە هەمیشە هەوڵی پاراستنی ئەمنو ئاسایشیان داوەو دروشمی بەئاشتی چارەسەرکردنی هەموو کێشەو ململانێکانیان بەرزکردۆتەوەو لایەنگری ئەوە بوون کە کاری سیاسی و خەباتی بێوچانو نەبڕاوەو بەردەوام و دیموکراتیانەو ئاشتیانە و هەڵبژاردن دەبێتە هۆی کۆکردنەوەی زۆرترین جەماوەر لە دەوری بەرنامەو کاری سیاسیی پارتەکان.

4. دەربارەی جیاوازی چینایەتیو ململانێکانیان.کۆمۆنیستەکان پێیان وایە لە ڕێگەی شۆڕشو توندو تیژیەوە دەتوانرێت جیاوزای چینایەتی مرۆڤ بۆ مرۆڤ و ململانێی هەژارو سەرمایەداری نەهێڵدرێت .

بەلام سۆشیال دیموکراتەکان دەڵێن:" تێدەکۆشین بۆ یەك ئامانج كە ئەویش نەهێشتنی ئەو جیاوازیە چینایەتیەیە لە ڕێگەی داهێنانی سیستەمێکەوە کە یەکسانی کۆمەلایەتی و ئازادی و ئاشتی و ژیانێکی باشتر و خۆشتر مسۆگەر بکات" .

5. کۆمۆنیستەکان بۆ گەیشتن بەسۆشیالیستی بڕوایان بەگۆڕینێکی بنچینەییو لەڕەگەوە هەیە، کە ئەویش لەڕێگەی شۆڕشەوە جێبەجێ دەبێت، بەلام سۆشیال دیموکراتەکان بڕوایان بەکاری لەسەرخۆو چاکسازی و بەرنامەی ڕیفۆڕمی هەیە.

6. پارتە کۆمۆنیستەکان هی کرێکارانو هەژارانو سیفەتو بنەمای چینایەتی پێویستە تێدا بەدی بکرێت، پارتیش دەبێت نوێنەری یەك چین و شۆڕشی چینایەتی بێت .

بەلام لای سۆشیال دیموکراتەکان پارت هی هەموو خەڵکەو سیفەتی چینایەتی و یەك چینی بەخۆوە نەگرتووە، و سیفەتی چینایەتیو نوێنەری یەك چینیش نیە، بەڵکو نمایندەی هەموو چینو توێژە پانو پۆڕەکانی کۆمەڵگا دەکاتو پارێزگاری لە مافەکانی هەموانیشیان دەکات .

7. لای کۆمۆنیستەکان پێویستە (یەکێتی بیر)، لە نێوان ئەندامەکانیو هەموو ئۆرگانەکانیدا هەبێتو لەوەشەوە یەکێتی کار سەرچاوە دەگرێت.

بەلام لای سۆشیال دیموکراتەکان، ئەوە مەرج نیە، چونکە پارت هی هەموو کۆمەڵگایە نەك یەك چین هەر بۆیە تەنها (یەکێتی کار) ی تیادایە بۆ جێبەجێکردنی یەك بەرنامەی دیاریکراو و (یەکێتی بیر) تەنها بۆ یەکگرتنی (مینبەرە) جیاوازەکانە بۆ جێبەجێ کردنی بەنارمەی گشتی .

8. لای کۆمۆنیستەکان خاوەنداریێتی دەوڵەتیو گشتی پیادە دەکرێت هەموو ئابوری کۆمەڵگاش لەژێر دەستی دەوڵەتو تاکە حیزبدایە، بەلام لای سۆشیال دیموکراتەکان بەرهەمهێنانی تایبەتو هاوبەشو دەوڵەتی تێدایەو خاوەنداریێتی تایبەتیش ڕەت ناکاتەوەو باوەڕی بەبازاڕی هاوبەشیش هەیە .

9. لای کۆمۆنیستەکان ئازادی بیروباوەڕ و بیرو بۆچونو سەربەستی و ئازادی مرۆڤ نەپارێزراوەو تاکە پارتیش دەسەلاتدارە.

بەلام لای سۆشیال دیموکراتەکان بڕوای تەواویان بەئازادی دینو بیرو باوەڕ و فرە پارتایەتیو فرە بیرو بۆچونو ئازادیو سەربەستی مرۆڤ هەیە .

10. لای کۆمۆنیستەکان دەبێت خۆیان پارتی پێشڕەو بن،بەڵام سۆشیال دیموکراتەکان پارتی پان‌و پۆڕو فرەمینبەریان لاپەسەندەو پێشڕەوایەتیش بەکردارو بەرنامە دەبێت نەك بەدروشمی باق‌و بریق‌و قەبە.

11. کۆمۆنیستەکان بڕوایان بە دەسەڵاتێکی ناوەندی هەبووە بڕوایان بەپەرلەمانی ئازادو ئۆپۆزسیۆنی پەرلەمانی نیە .

بەڵام سۆشیال دیموکراتەکان بڕوایان بەخەباتی سیاسی‌و دیموکراتی‌و پەرلەمانی و ئاشتیانە هەیەو لەگەڵ ئۆپۆزسیۆنی پەرلەمانیشدان و داوا دەکەن کە هەموو خەڵکی ئازادو سەربەستانە لەڕێگەی هەڵبژاردنەوە بێنە ناو پەرلەمانەوە .

12. کۆمۆنیستەکان لایان وایەکە دادوەری و یەکسانی کۆمەڵایەتی لە دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریادا دێتەدی کاتێك جیاوازی چینایەتی نامێنێ و یەکسانی هەموو مرۆڤەکان دێتە دی .

بەڵام سۆشیال دیموکراتەکان دادوەری کۆمەڵایەتی‌و سیاسی‌و دادوەری و یەکسانی و دابینکردنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵەی بنچینەیی بیرەکەیانە .

13. لای کۆمۆنیستەکان سەندیکاو کۆمەڵەو ڕێکخراوە پیشەییەکان و دەوڵەت هەموان پێکەوە گرێدراون و پارت ئاڕاستەیان دەکات‌و لەسەروو دەوڵەتیشەوەیە .

بەڵام لای سۆشیال دیموکراتەکان پێویستە ئەو سەندیکاو کۆمەڵەو ڕێکخراوانە بێلایەن بن لە دەوڵەت‌و پارتە سیاسیەکان‌و پەرلەمان لەدەوڵەت گەورەترەو دەوڵەتیش لەپارت‌و ڕێکخراوە سیاسیەکان گەورەترە.

14 لای کۆمۆنیستەکان دەوڵەت و پارتی دەسەڵاتدار هەموو لایەنەکانی ژیانی ئابوری و سیاسی‌و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگایان بەدەستەوەیەو هەر ئەویش هەموو شتەکان دیاری دەکات . بەڵام لای سۆشیال دیموکراتەکان باجی هەڵکشاو پیادە دەکرێت‌و لەهەموو بوارەکانی ئابوریداو بەسەر هەموو دەزگا ڕەسمی‌و ناڕەسمیەکاندا .

15. لای کۆمۆنیستەکان مافی مرۆڤ پێشێل کراوە، بەڵام لای سۆشیال دیموکراتەکان پاراستنی مافەکانی مرۆڤ کارێکی سەرەکیە .

16. بەلای کۆمۆنیستەکانەوە دروشمی " پرۆلیتاریای نێودەوڵەتی " پەسەندەو بەو مانایەی کە کرێکاران وڵات‌و سنوری دیاریکراویان نیە لە دونیادا .

بەڵام لای سۆشیال دیموکراتەکان هاوکاری لەنێوان کرێکارانی هەموو جیهاندا کارێکی ڕەوایە بۆ گەیشتن بە کۆمەڵگایەکی بێ چەوسانەوەو جیهانێکی ئاسودەو پڕ ئازادی .

17 سۆشیال دیموکراتەکان وا دەڕواننە سیستەمی سەرمایەداری کە هێزێکی بەرهەمهێنەری گەورەیە، بەڵام لەهەمان کاتدا زۆربەی زۆری کرێکارن لەمافی خۆیان بێ بەشن و سەرمایەداری ناتوانێت پێداویستیە سەرەکیەکانی گەلانی دونیا دابین بکات بەبێ ئەوەی تەنگ‌و چەڵمە دروست نەکات‌و بەبێ ئەوەی سوپایەکی بێکاران نەهێنێتە ئاراوە .

هەروەها واش دەڕواننە سیستەمی کۆمۆنیستی کە بۆتە هۆی بەش بەشکردنی چینی کرێکاران‌و دواکەوتنیان‌و سۆشیالیستی شێواندوە نەك گەشەی پێدەکات، لەبەر گرتنەبەری ڕێگاو بیرو بۆچونێکی وشك‌و دابڕاو کە ناگونجێت لەگەڵ گۆڕان‌و گەشەکردنەکانی کۆمەڵگادا .هەروەها ئەم سیستەمە لایەنگری تاك ڕەوی و بیرۆکراتیەت و ڕژێمی پۆلیسی‌و مافی مرۆڤی تیادا پارێزراونیە .

ئـەم سیسـتەمە دیکتاتۆریـەتی تاکەکەسـی سـەرمایەداری دەگۆڕێـت بەدیکتاتۆریـەتی تاکـە پـارتو دەوڵەتو گیانی داهێنانو گەشەکردن لە کۆمەڵدا دەکوژێت .

*   *   *

*   *

*

پارتە سەوزەکان 22

- دونیا لەم 20ساڵەی دواییدا,و لـە ئـەنجامی کەڵەکەبونی کارەساتە ژینگەییـەکان و پێویسـتبونی دۆزینـەوەی چارەسـەرە گونجاوەکـان بۆیـان,سـەرهەڵدان و گەشـەکردنێکی بەرچاوی حیزبـە سـەوزەکانی بەخۆیەوە بینی. حیزبە سەوزەکان لە ولاَتەکانی ئەوروپای ڕۆژئاوادا وەك((ئەڵمانیاو نەمساو فەڕەنساو پورتوگال و بولگاریا و سوید و نەرویج و...هتد)) توانیان لەماوەیەکی تاڕادەیەك کورتدا نوێنـەریان ببەنە ناو ئەنجومـەنی پەڕلـەمانی ولاَتـەکانیان و تەنانـەت پەڕلـەمانی ئەوروپیشـەوە, بـۆ نمونـە حیزبـی سـەوزی ئەوروپی 32 حیزبی سەوزی گرتۆتە خۆ لە 29 وولاَتی ئەوروپییەوە, کە لە 2004/2/22دا لەشاری ڕۆمای پایتـەختی ئیتالیـادا بـەڕەسمی دامـەزرا. هەنـدێکیان بـەفعلی بەشـداریان لەحکومەتـە ئیئتیلافیـەکانی ولاَتەکانیاندا کردووە وەك لە فەڕەنساو ئەڵمانیادا.
- ئاشکرایە دەرکەوتنی ئەم پارتە سەوزانە تەنها بەئەوروپای ڕۆژئاواوە نەوەستاون, بەڵکو لەگـەلێك وولاَتـانی تـری دونیاشـدا بلاَوبونەتـەوە وەك ((بـەڕازیل و تورکیـا و ....هتـد)),بەهـەمان شـێوەش لەولاَتـە عەرەبیەکانیشدا حیزبی سەوز دروست بوون وەك((حیزبی ژینگـەی لوبنـان و حیزبـی سـەوزی عێراقـی و حیزبـی سـەوزی میسـری و حیزبـی گەشـەپێدان و ژینگـەی مـەغریبی کـەتوانی لەهەڵبژاردنـەکانی مـانگی 2007/9دا 4 کورسی پەڕلەمان بەدەستبهێنێت)), بـەلاَم ئـەم حیزبانـە هـەموویان لـە قۆنـاغی سـەرەتایی و فێربونداندان.

کارێکی هەڵە دەبێت ئەگەر هەموو حیزبە سەوزەکان بەیەك چاو سـەیربکەین و هـەموویان بخەینـە یـەك سەبەتەوە, چونکە هەریەکەیان سیفاتی تایبەتی خۆی هەیـە,. و هەریەکـەیان بـەگوێرەی ئـەو بارودۆخـەی کەگەشـەی تیاداکردوە و ڕادەی پێشـکەوتنی کۆمـەڵگای مـەدەنی لەولاَتەکەیـدا و تایبەتمەندیـەکانی ئـەو ولاَتە لەڕووی سیاسی و ئابوری و شارستانیەتەوە جیاوازیان لەگەڵ یەکتردا هەیە. دەبێت ئـەو ڕاستیەش بزانین کە حیزبە سەوزەکان تەنها بەرنامەی کاریان تایبەت نیە بە پاراستنی ژینگە , هەرچەندە ئەوە کاری سـەرەکیانە و لـەوەوە دسـتیان پێکـردوە.بـەڵکو بەرنامـەکانیان پـەل دەکێشـێت بـۆ بوارەکـانی تـریش وەك

بواری سیاسی و ئابوری و کۆمەلأیەتی و فەرهەنگیش, بەشێوەیەك کە حیزبە سەوزەکان فەلسەفەی ئیکۆلۆژی و تیۆری گەشەپێدانی بەردەوام دەکەنە بەرنامەی خۆیان بۆ گەشەپێدان و نوێکردنەوەی فکر و سیستەمی ئابوری و سیاسی و کۆمەلأیەتیشیان.ئەم حیزبە سەوزانەش لە کۆمەلێك ڕێکخراو وکەمینە پێك هاتون کە لە بەرنامە و دیدگای هاوبەشدا یەك دەگرنەوە , لەو کۆمەلأنەش:23

1. کۆمەڵەی دژایەتیکردنی وەبەرهێنانی وزەی ئەتۆمی
2. کۆمەڵەی گەنجانی چەپ کە بنەما مارکس لینینیەکانیان گەشەپێداوەو بەتایبەتیش دوای بزوتنەوە خوێندکاریەکانی ساڵی 1968
3. بزوتنەوە کۆمەلأیەتیەکان کە داوایان دەکرد پێویستە دان بنرێت بەئازادی مرۆڤدا لەدیاریکردنی بوونی و لە دیاریکردنی مافی چارەنوسیدا.

هەموو ئەم بزوتنەوانە خەباتیان کرد دژی شێوازی شیوعی و دیکتاتۆری و بیرۆکراسی کە بۆ چەندین دەیە ساڵ بەردەوام بون لە ئەڵمانیای ڕۆژهەلأتدا کە لە بیر وبۆچونەکانیان و بەرنامەکانیاندا بانگەشەی عەدالەت و ئاشتی و دیموکراسیان دەکرد و بەشداریان لە سەرکەوتنی شۆڕشی ئاشتیدا دەکرد کە لە ئەنجامدا ڕژێمی دیکتاتۆری ڕۆژهەلأت بەدام و دەزگاکانی و دارودەستە و دەزگا هەواڵگریەکانیشیەوە هەڵتەکێنران و ڕووخێنران.

- خاڵە سەرەکیەکانی بەرنامە و دیدگای ئەو کەمینانە لەو کاتەوە و تائێستاش لەدوای یەکگرتنیان لەچوار دەوری ئەم مەسەلانەدا دەسوڕێتەوە:-

1. سیاسەتی ژینگەیی
2. پارێزگاریکردنی ژینگە لەپێناو شارستانیەتی مرۆڤایەتی
3. ژینگەی شارەکان
4. پارێزگاری سروشت و سەرچاوەی کەرەسە خاوەکان
5. مەسەلەی ئاشتی
6. مەسەلەی مافی هاولأتیان
7. مەسەلەی ژنان و یەکسان بونیان لەگەڵ پیاواندا
8. مەسەلەی دژایەتیکردنی وەبەرهێنانی وزەی ئەتۆمی تەنانەت بۆ مەسەلەی ئاشتیش بێت

- **نمونەی پارتە سەوزەکانی ئەوروپا**

لێرەدا تەنها باس لە ئەزمون و دامەزراندن و بەرنامەی کاری حیزبی سەوزی ئەڵمانی دەکەین لە ناو هەموو حیزبە سەوزەکاندا , ئەویش لەبەرئەوەی یەکەمین حیزبی سەوزی ئەوروپایە و کاریگەرو چالاکە و توانیویەتی بەڕادەیەکی بەرچاو نوێنەری هەبێت لە پەرلەمانی ولأتەکەیدا و بەشداریش بکات لەحکومەتدا لەگەڵ حیزبی سۆشیال دیموکراتەکاندا .

- **پارتی سەوزی ئەڵمانیا**

حیزبی سەوزی ئەڵمانیا و هاوپەیمانی 90 دادەنرێت بە حیزبێکی تاڕادەیەك نوێ کە لە ئەڵمانیای یەکگرتودا لەساڵی 1993دا دامەزرا لەڕێگەی ئاوێتە بوونی هەردوو حیزبی سەوزی ئەڵمانیای ڕۆژهەلأت و ڕۆژئاوادا لەگەڵ هەندێ کەمینەی پێشڕەوی ناحکومی کەخاوەن ئاڕاستەو بۆچوونی سیاسی و

کۆمەڵایـەتی جیاواز بـوون, کەلەوکاتـەدا خواسـت و خەونـە سیاسـی و کۆمەڵایـەتی و مرۆڤایەتیـەکانیان لەحیزبەکانی تردا نەدەبینیەوە.24

حیزبی سەوزی ئەڵمانیای ڕۆژئاوا 25 لەشاری کارل سرۆی لەساڵی 1980دا دامەزرا و لەسەرەتای ئەو ساڵەدا دەستیکرد بە هەڵمەتێکی فراوان کە ئامانجەکانی دەربارەی جیاوازیە ژینگەییەکان و جیاوازییە دیموکراسیە ڕاستەوخۆکان و مەسەلەکانی ئازادی ژنان و ئاشتی و دابینکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی ئارام بوو.

بـەڵام حیزبی سـەوزی ئـەڵمانیای ڕۆژهـەڵات دواتر لەسـاڵی 1989دا دامـەزرا و کرۆکی خـەباتی ئـەم حیزبەش بریتی بوو لە سیاسەتێکی ژینگەیی دیموکراسی و ئازادیخواز کە پەیوەست بوون بـەمرۆڤ و ئاشتیەوە. لەساڵی 1990 وە وەك دەرئەنجامێکی نزیکبونەوەی فکری ستراتیژی لەسەر ئاستی تیۆری و پراکتیکی و وەك ئەنجامێکی زەرورەتی قۆناغەکەش و بۆ دروستکردنی حیزبێکی یەکگرتوو بۆ سەوزەکان لەسـەر هـەموو خـاکی ئـەڵمانیادا, ڕێکـەوتن لەسـەر یـەکگرتنی هـەردوو حیزبەکـە لـەژێر ناونیشـانی ((حیزبێکی یەکگرتووی هاوئاهەنگ)),جێگەی باسە کە پێش ئەم هاوپەیمانێتیە , یەکگرتنێکی تر دروست ببوو لە هەرێمی ساکسۆنیای ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتدا لەنێوان حیزبی سەوزی ڕۆژهـەڵات و بزوتنـەوەکانی پارێزگاری لەمافی هاوڵاتیان و لیژنەکانی بوژانەوەی کۆمەڵگای مەدەنی کە ناویلێنرا هاوپەیمانی سەوز و 90.

حیزبی سەوز و هاوپەیمانی 90 بەخێراییەکی گەورە توانیان کە گـەلێك پێگـەی پێشـەوەی کۆمـەڵگای ئەڵمانی بۆخۆیان وەدەست بێنن و بتوانن لەسەر ئاستی حکومەت و پەرلـەمانیش نوێنـەریان هـەبێت و بەهەمان شێوە لەسەر ئاستی پەرلەمانی ئەوروپیش. ئەوەتا یەکەم حکومەتی ئیئتیلافی لەنێوان حیزبی سۆشیال دیموکرات و حیزبی سەوزدا دروست بوو. کە ئەمە یەکەم جارە لە مێژووی ئەڵمانیادا ڕوویدات , ئەمـەش لەئـەنجامی هەڵبژاردنـەکانی سـاڵی 1998دا هاتـە دی, شـایەنی باسـە مەسـەلەی ژینگـە و کێشەکانی و جیاوازیە سیاسیەکان دەربارەی ئەو کێشەیە هێندە گرنگی و گەورە بوە لە ئەوروپادا کە زۆر جاران بۆتـە هـۆی ڕووخانـدنی حکومەتـەکان وەك ئـەوەی لـە نـەرویج ڕوویدا لـە 2000/3/10 دا کـە سەرۆك وەزیران دەستی لە پۆستەکەی کێشایەوە لەئەنجامی جیاوازی گەورەی لەگەڵ پەرلەماندا بەهۆی پارێزگاریکردن لە ژینگە.

بەرنامە سیاسیەکەی ئەم هاوپەیمانێتیە بەرجەستە دەبێت لە:-

1. خەبات لەپێناو دروستکردنی کۆمەڵگایەکی ئیکۆلۆژی کە وەستابێتە سەر هاوکاری.
2. پارێزگاریکردن لە مافی مرۆڤ و سیستەمی ئیکۆلۆژی و دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگا و دەوڵەت.
3. ڕەتکردنەوەی توندو تیژی ئەتۆمی و چەکی وێرانکەر.
4. تێدەکۆشێت لەپێناو جەنگی دژی هەژاری و بێکاری و هێنانەدی عەدالەتی کۆمەڵایەتی.
5. پارێزگاریکردن لەڕێگا چارە ئاشتیەکان.
6. ڕەتکردنـەوەی تونـدو تیـژی دەروونـی و جەسـتەیی دژی مـرۆڤ و ئـاژەڵ و ڕووەك و سەرچـاوە سروشتیەکان.
7. لەپێناو پارێزگاریکردن لە منداڵ و مافی بیانیەکان لەسەر خاکی ئەڵمانیادا.

- وەلەبەرنامە سیاسیەکەشیدا هاتووە:-

بنەمای کەرامەت و ئازادی هەموو مرۆڤێك لەبنچینەی سیاسەتەکانماندایە,دەستپێدەکەین لە پاراستنی کەرامەتی مرۆڤەوە و لەناو جەرگەی بۆچونەکانماندا دایدەنێین لەدیاریکردنی چارەنوس و لایەنگری لاواز و بێهێزەکاندا,کۆنترۆڵکردنی نەفس بۆ پارێزگاریکردن لەسەر پێویستیە سروشتیەکان یەکێکە لەمەرجە سەرەکیەکان بۆ ژیانمان وەك بەشێك لەسروشت, لەبەرئەوە پاراستنی سروشت و هەموو زیندەوەرانی ناوی مەسەلەیەکی بڕاوەیە و گرنگیشە بۆ خۆی. هەموو مرۆڤێك ناوازەیە و داننان بەمافەکانیدا وەکو یەك لەئەمڕۆ و سبەینێدا و لێرە و لەهەر جێگایەکی ئەم دونیایەشدا. لەبەرئەو هۆکارە هاوپەیمانی 90 و حیزبی سەوز بەڵێندەدا بەگرتنەبەری سیاسەتێك کە بیناکرابێت لەسەر بنەمای یەکسانی و ئازادی و دادپەروەری کە تەنها دەتوانرێت لەچوارچێوەی دیموکراسیەکی چالاکدا هەستیان پێبکرێت و بهێنرێنە دی,لەبەر ئەوە دیموکراسیەت دەبێتە یەکەم بنەماو سەرەکیترینیش لەهێڵە سیاسیەکەماندا.

*　　　*　　　*

ڕێگای سێیەم

گۆڕانکاری لیبڕاڵیتە یان هیوای سۆشیالیستیە؟26

*دەربارەی زاراوەی ڕێگای سێیەم یان چەمکی ڕێگای سێیەم یان ڕێگای ناوەڕاست گەلێك پرسیار دەورژێنرێت، هەندێکیان پەیوەستە بەناوەڕۆکی چەمکەکە خۆی، هۆکارەکانی دەرکەوتنی لەسەر ڕووی ژیانی تیۆری بەم چڕیە، وەهەندێ پرسیاری تر پەیوەستە بەسوودو قازانجی ئەم چەمکە و توانای خستنە ڕووی چارەسەر بۆ کێشەکان کە سیستەمە سۆشیالیستە ڕوخاوەکانو سیستەمە لیبڕاڵیە لە ڕادە بەدەرەکان بەدەستیانەوە دەناڵێنن وەك یەك،زۆربەی لێکۆڵەرەوەکان و تیۆرسینەکان کە لەم چەمکە دواون گرنگیان داوە بەلایەنی ئابوری و لە بیریان چووە ((لەوانەیە لە نیاز پاکیەوە)) بێت، کە سیستەمە سیاسیەکان جا شمولیەکان (دکیتاتۆریەکان) یان دیموکراسیەکان بێت هۆکاری یەکەمن بۆ ئەم شڵەژانی فکریە لەسەر ئاستی ڕێکخستنی سیاسیو ئابوری و کۆمەڵایەتی لەگەڵ یەکدا، لە ئەنجامی پیادەکردنی هەریەکەیان بۆنزمترین و بەرزترین ئاستی سیاسەتەکان.

سیستەمە سۆشیالیستەکان زۆر بەتوندی سۆشیالیستیەکەی پیادەکردو سیستەمە سەرمایەدارەکانیش زۆر پێیان لە سەرمایەداریەکەیان هەڵدەبڕی، بەمەش ڕێگای ناوەڕاست و مامناوەند لەسەر زەمینەی واقع و بەڵکو لەسەر ئاستی تیۆریش لە زۆربەی کاتدا ونبوو.

هێزی ڕاکێشانی ڕێگای سێیەم

ڕێگای سێیەم فکرەکەی بۆ یەکەم جار لە ساڵی 1936 دەرکەوت لەسەر دەستی نوسەری سویدی (arquis chil) ئارکیوس چێڵد کە بریتییە لە چەمکی ناوەڕاست لە نێوان هەردوو چەمکی لیبڕاڵیەتی ئابوریو سۆشیالیستی مارکسیەتدا،کە شێوازێکە لەنێوان سەرمایەداری بازاڕی ئازادو چەمکی کلاسیکی دەربارەی ئەمنو پێکەوە ژیانی کۆمەڵایەتی .

هێزی ڕاکێشانی ئەم چەمکە لەوەوە هەڵدەقوڵێت کە تەبەنی نەئاستێکی بەرزو نەئاستێکی زۆر نزم دەکات بۆ هەموو تیۆریەکان، واتە ئەم چەمکە بریتیە لە پردی نێوان ئایدۆلۆژیە جیاوازەکان، لەگەڵ ئەوەی کە سۆشیالیستی شۆڕشگێڕی نەبووە جێگەی ڕەزامەندی لە ناو ئەمریکادا، بەڵام بەهاو نمونە سۆشیالیستەکان بەتایبەتیش " داب و نەریتی دادپەروەری کۆمەڵایەتی " ڕۆچوە بەشێوەیەکی بەهێز لە

ناو بیرو بۆچون و ئاراستە دیموکراسیو لیبڕاڵیو چەپەکاندا وەکویەك، وەلای زۆربەی بیرمەندان ئەو ڕاستیە شاراوەنیە کە کۆمەڵگا ئەوروپییەکان و کۆمەڵگای ئەمریکاش توشی زەرەروزیانی گەورە بوون لە ئەنجامی پیادەکردنی بیرو بۆ چونە لیبڕاڵیە ڕووتەکانەوە، بەچاوپۆشین لە ئەنجامە دڵتەزێنەکان لە پیادەکردنی دابو نەریتە سۆشیالیستەکانەوە لە سایەی ڕژێمە ناوەندییە شیوعیەکانەوە، بەڵام لە ویژدانی زۆرینەی چەوساوەکاندا خۆشەویستیو لایەنگیری هەر ماوە .

بۆچی ئەم بۆچوونە جارێکی تر سەریهەڵدایەوە ؟

گەلێك هۆکارو بارودۆخی ناوخۆیی و ناوچەیی و نێودەوڵەتی هەیە کە یارمەتیدەرن بۆ ئەوەی ئەم چەمکە سەر لە نوێ سەر هەڵبداتەوە لە وانە:-

1. ڕووخانی دونیای دووجەمسەری بەهەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤێیەتی جاران و هەیمەنەکردنی ئەمریکا بەسەر گۆڕەپانی ڕووداوە جیهانیەکاندا، کە لایەنەکانی تری پشت گوێ خستووە،نەك تەنها وڵاتە تازە پێگەیشتوەکان بەڵکو هەندێ لەوڵاتە ئەوروپیەکانیش .

2.تێگەیشتن لە مەترسیەکانی سیاسەتەکانی ((گات)) لەسەر وڵاتە تازە پێگەیشتوەکان و وڵاتانی پیشەسازی نوێ و بەتایبەتیش ئاسیاییەکان، و هەوڵدانی هەندێ لە وڵاتە ئەوروپیەکان بۆ ئەوەی کارەساتێکی نێودەوڵەتی ڕوونەدا کە خۆی دەبینێتەوە لە ململانێدا کە ڕەنگە سەر هەڵبدا لە نێوان باکوری دەوڵەمەندو باشوری هەژاردا.بەوەی کە جۆرێك لەگفتوگۆ بدۆزرێتەوە لە نێوان وڵاتانی جیهانی سێیەمو وڵاتانی پێشکەوتوودا بۆ چارەسەری ئەو کێشانەی کە ڕووبەڕووی هەموان دەبێتەوە لە یەك جیهاندا وەك ئەوەی ڕووداوەکانی ئەم دواییە سەلماندیان لە سیاتل لە ساڵی 2000دا .

3. دەربارەی ئاوێتەبوون لە نێوان کۆمپانیا زەبەلاح و یەکە گەورەکاندا لەسەر حسابی بازاڕە ناوخۆییەکان، و هەستکردن بەپێویستی بۆ وڵاتێکی بەهێزو کۆمەڵگایەکی بەهێز لە هەمانکاتدا، واتا شێوازێکی نوێ بۆ پەیوەندییە هاوبەشەکان نەك کێبڕکێ لە نێوان دەوڵەتو هێزەکانی کۆمەڵگادا .

4. بچوکردنەوەی ڕۆڵی گروپی بێ لایەنو نەمانی فکرەکە بۆخۆشی، و چوونەوەیەکی کۆمەڵەی 77 و لەم دواییانەدا تەنها 15 وڵاتی تیاماوەتەوە کە نوێنەرایەتی 3 کیشوەی " ئاسیاو ئەفریقیاو ئەمریکای لاتینی" دەکەن، کە ئەم وڵاتانەش سەرکەوتوو نەبوون لە پێشکەشکردنی داواکارییەکانیان لە گفتوگۆکانی گاتدا، لەگەڵ ئەوەی هەندێ لە وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان هەست بە غوبنێکی گەورە دەکەن، کاتێ یەکێك شك نابات کە نوێنەرایەتیەکی ڕاستەقینەی بکات بۆ بەدیهێنانی داواکاریەکانی لە بەرامبەر وڵاتە پێشکەوتووەکاندا، لە بەر ئەوەی لای ئەو وڵاتانە پێویستبونی دروستکردنی بنەمایەکی لە دایك بوو کە سلبیاتەکانی پلاندانی ناوەندی تێپەڕێنێت لەگەڵ سلبیاتەکانی سەرمایەداریشدا، و کاریگەریەکانیان لەسەر چینە هەژارەکان بەتایبەتی .

دیاردەکانی گەشەکردن

گەلێك دیاردە هەن بۆ گەشەکردنی ڕێگای سێیەم وەك ڕێگا چارەیەك لە نێوان بزوتنەوە سۆشیال دیموکراتەکان لە ئەوروپادا کە پابەندن بەشێوازێکی ئاشکراو ڕاگەیەنراو بەچەمکی دادپەروەیەوە کە شیوعیەت داوای دەکرد و هەموو گۆڕانێکی کۆمەڵایەتی ڕەتدەکردەوە کە چینە هەژارەکانی پەراوێز دەخست،بەتایبەتیش لە پەناهەندە و کۆچکەرەکان لە وڵاتانی تازە پێگەیشتووە .

هەروەك دەبینین كە ئەم چەمكی ڕێگای سێیەمە چۆتە ناو ئەدەبیات و گوتاری حیزبە ڕاستڕەوە مەسیحیە دیموکراتیەکانەوە چ لە ئەڵمانیادا یان حیزبە مەسیحیەکان بێت لە ئیتاڵیادا لە ڤاتیکان، کەئەم حیزبە دینیانە گرنگی بەم چەمکە دەدەن بۆ کەم کردنەوەی زەبری کاریگەری سەرمایەداری بێویژدان، هەروەك دەبینین كە زۆربەی حیزبە ڕاستڕەوە میانڕەوەکان بەهەمان شێوە تەبەنی بۆچونی دەوڵەتی ڕەفاهی نوێ دەکەن لە بەرامبەر ئاشتبونەوەی حیزبە سیاسیەکانی تر لەگەڵ سەرمایەداری و بازاڕی ئازادا .

توێژەری گۆڕەپانی ئەورووپی وا دەبینێت کە زۆربەی حیزبە سیاسیەکان کە لە ئێستادا خاوەن دەسەڵاتن بریتین لە حیزبە چەپەکان کە بنەمای سۆشیالو دیموکراسیان و پێویستی گۆڕانی بەردەوامیان بەشێوەیەکی ئاشتی خوازی بەرزکردۆتەوە هەر لە حیزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانیەوە، بەتێپەڕبون بەحیزبی سۆشیالیستی فەرەنسادا تاکو حیزبی کرێکاران لە بەریتانیادا " کرێکارانی نوێ" وەك تۆنی بلێر دەڵێت:" کە بریتیە لە چەپێکی نوێ کە وازی لەدیماگۆجێتی هێناوە، وە ڕوانگەی گەشەی کردووە بەشێوەیەك لەگەڵ ڕێگای سێیەمدا بگونجێت، وە بیروڕای زۆر گرنگی پێشکەش کردووە بەتایبەتی لە بواری ژنانو بواری ژینگەدا.

لەگەڵ بەهێز بوونی کۆمەڵگای مەدەنی لەو وڵاتانەداو فراوان بونی پەراوێزی ئازادیەکانو ئازادی ڕۆژنامەدا، ئەو دەنگانەی کە بڕوایان بەهیچ ئایدۆلۆژیایەك نیە ئەو حیزبانەیان گەیاندۆتە کورسی پەرلەمان بەزۆرینەیەکی بەرچاو کە ناویان دەبەن بە "ناوەڕاستی نوێ" کە فکری سۆشیال دیموکراتیان هەڵگرتووە .

بەلای کەسێکی ئاساییەوە لە شەقامی ئەو وڵاتانەدا ئەو ڕێگایە " بنەمای یەکسانی لە سەرەتاو لە کۆتاییدا" جێبەجێ دەکات بەواتای یەکسانی لە هەلو یەکسانی لە داهاتدا هەتا ئەوەی کە وەکو خەو وابێت کە هەموان هەوڵی بەدیهێنانی دەدەن، بەگوێرەی ڕای " Bodo Hombach " ڕاوێژکاری تایبەتی گێرهارد شرۆیدەری ڕاوێژکاری ئەڵمانیا لەڕابەرەبەناوبانگەکانی ڕێگای سێیەم , بریتی بوون لە هەریەکە لە ((بیل کلنتۆنی سەرۆکی پێشوی ئەمریکاو تۆنی بلێری سەرۆك وەزیرانی پێشوی بەریتانیاولیۆن جۆسپانی سەرۆك وەزیرانی پێشوی فەرەنساو گێرهاردشرۆیدەری ڕاوێژکاری پێشوی ئەڵمانیا)).

ئابووریەك بەبێ ئایدۆلۆژیا

ئەم چەمکە هەوڵی بەدیهێنانی ئامانجە بنەڕەتیەکان دەدات لە :-

1. دانانی ئابوری هەندێ وڵات لەسەر ڕێگای ڕاستی خۆی بەشێوەیەك كە بەرژەوەندی ئابوری نیشتیمانی دەدات بەسەر پەیوەندی بەئایدۆلۆژیایەکەوە، واتە ڕزگاردنی ئابوری لە ئایدۆلۆژیا(ئەوەی کە دژەکان دەیبینن ڕزگارکردنێ لە سایەی سەروەری سەرمایەداری بێ بەزەییەوە بەمانای تێکەوتنی حەتمی لە بۆگەنەواکەی) .
2. هاوکاری کردنی هەندێ وڵات کە ڕوو لە گەشەکردنن لەو هەڵەیەی کە ئەم شێوازە بۆیان دەڕەخسێنێت، وەك شێوازێکی جێگرەوە لە سایەی ئەو یەك جەمسەریە بەسەرمایەی سەپێنراودا .
3. گرتنەبەری بەرنامەیەکی ئابوری و کۆمەڵایەتی وا کە بتوانێت بەرەنگاری ئەو کاریگەرە خراپانەی تاك جەمسەریە سیاسیو ئابوریە ببێتەوە بۆ ئەوەی بتوانێت کەمترین دەسکەوتی دیموکراسی بەدەست بهێنێت لە واقعێکی چەوسێنەرەوەدا .

4. بەرزکردنەوەی پلەی دیاریکردنی داهاتەکانو بەتایبەتیش ئەوەی لە ئەنجامی بەتایبەتکردنەوە دەستدەکەویت بۆ بەرژەوەندی بواری کۆمەڵایەتی لە لایەکو بەرزکردنەوەی زیادکردنی بنکەی بەموڵکیەتکردن بۆ چینە کرێکاریەکان و داهات دیاریکراوەکان لەو یەکانەی کە تایبەتکراون(ئەوەی کە جیاوازی دەربارەی توانای وەدیهاتنی دروستبووە لە سایەی سیاسەتی گونجاندنی هەرەمی کە لەلایەن بانكو سندوقی دراوی نێودەوڵەتیەوە سەرپەرشتی دەکرێت) .

5. قبوڵکردنی ئەو بنەمایانەی کە داواکارە کە ڕۆڵی دەوڵەت پێویستە لە بنچینەدا ئاڕاستەی خزمەتکردنی کۆمەڵایەتی بێت،لە پاڵ ئامانجە ئابوریەکاندا بەو مانایەی کە دەوڵەتەکان بۆ هاولاتیانیانی دابین بکەن .

ئایا پێشکەوتن وەدیهاتووە؟

دەتوانین بڵێین:- ولاتانی ئەوروپی لە پلەی یەکەمداو لەسەروو هەموویانەوە وڵاتانی ئەسکەندەناڤی و ئەڵمانیاو ئینگلتەراو فەرەنسا هەوڵی دۆزینەوەی چارەسەری پێویست دەدەن لەسەر ئەو ڕێگایە،ئەوەی چاودێرانیش تێبینی دەکەن ئەوەیە کە سیستەمە سەرمایەداریەکان هەوڵی گەشەپێدانی خۆی دەدات بەگرتنو نەهێشتنی ئەو درزو بۆشاییانەی کە لەجێبەجێکردندا دروست دەبن.

ڕێگای سێیەم لای ئەو ولاتانە بۆتە پێوەرێك کە ئاستی سەرکەوتنیانی پێ دەپێون لە بەدیهێنانی داواکاریە ئابوریەکاندا لە ڕێگە گرتن لە کێبڕکێ و دەستپێشخەری و ئازادیەکانی تاکەکانو داواکاری خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی لە خزمەتگوزاریەکانی خوێندنو تەندروستیو دابینکردنی کۆمەڵایەتی و هاوکاری پیرو پەککەوتەکانو بێ کارەکان .

بێگومان ئەو وڵاتانە خۆیان بینیەوە لەتەنگژەیەکی ڕاستەقینەدا، ئەوان تائێستا ناتوانن کە پارێزگاری لە تێکڕای بەرهەمێکی گونجاو بکەن لەهەمان کاتدا هەلی کاری تازە دروست بکەن، هەروەها خەرجی خزمەتگوزاریە کۆمەڵایەتیەکان دابین بکەن، بەتایبەتیش ئەوانەیان کە بەشداری بازاڕی کارناکەن کە قورساییەکی گەورەی لەسەر ئەستۆیان دروستکردووە، ئەم تەنگژەیەش لە ولاتانی فەرەنساو ئەڵمانیادا وەدەرکەوتوە. بەلەبەرچاوگرتنی دابەزینی تەرازووی دیموگرافی لە بەرژەوەندی ئەوانەی کە تەمەنیان لە سەروو 65 ساڵیەوەیەو کۆچکەرەکان ئەوانەی کە ناتوانن هەلی کاری گونجاو بدۆزنەوە و دەچنە خانەی بێ کاریەوە .

جیاوازی دەربارەی ڕێگەی گەیشتن

تائێستاش چەمکی ڕێگای سێیەم پێویستی بە مۆڵەتێکی کاتی هەیە بۆ چالاککردنی بۆ ئەوەی بنەماکانی بەشێوەیەکی پراگماتیکی جێبەجێبکرێت بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندی چینی مام ناوەند کە ڕووبەڕووی داخوازی دەبێتەوە نەك تەنها لەوڵاتانی دونیای پێشکەوتوودا، بەڵکو لە وڵاتە تازە گەشەکردووەکانیشدا، " ناوەڕاستی نوێ " پێوستی بەدەوڵەتە،بەلام چ جۆرێك لە جۆرەکانی دەوڵەت ؟

هەیە دەڵێت دەبێت دەوڵەت لە شێوەی سۆشیال دیموکراتدا بێت، و بڕوای بەکێبڕکێی جیهانی هەبێت، لە بەرئەوەی زانیاری لە بواری تەکنەلۆژیادا، و لەبەرئەوەی بڕوای بەداهێنان هەیە، و ڕێگرە لە دەزگای بیرۆکراسیەت تیایدا و پەنا دەباتە بەر چارەسەری نوێ ، کە هەڵدەهێنجرێت لە هێزەکانی کۆمەڵگا جیاوازەکان بۆ هاوسەنگراگرتنی لە نێوان پێداویستیە دژەکاندا، ناشتوانرێت بەهیچ جۆرێك لە جۆرەکان بوترێت :- کە ئەم خواستو ویستانە بەدیدێت بەبێ هاوبەشیکردنی هێزەکانی کۆمەڵگای

مەدەنی و حیزبە سیاسیەکان، حیزبە سیاسیەکان پێویستە لە قۆناغی داهاتوودا نمایندەی بەرژەوەندیەکانی چینە مام ناوەندیەکان بکات، وەبەرنامە پراگماتیەکان بخاتە ڕوو، وە هەوڵی پێشکەوتنی تواناکان بدات بەشێوەیەك کە بتوانێت نەوە گەنجەکان ڕابکێشت .هەروەك چۆن لەسەر دەوڵەت پێویستە کە سیاسەتی گشتی دابنێت و ڕێگا چارەی نوێ بخاتە ڕوو، وەك : ئازادکردنی سیاسەتی کار بۆ ئەوەی ڕێگە بدات بەکاری بەش بەش یان وەرزی یان کاری ناوماڵ، و هاوبەشپێکردنی خاوەن کار لە دابینکردنی کۆمەڵایەتیداو ئەرکەکانو لێپرسراوێتی خۆی زیاد بکات لە بواری مەشق و فێرکردندا .بەلام لەو سەری ڕوانیەنەکانەوە ژمارەیەك لە ئابوریناسان وای دەبینن کە ڕێگە چارەی نمونەیی بۆدەرچوون لەو تەنگژەیە بریتیە لە دەستهەڵگرتنی دەوڵەت لە ئابوری بۆ ئەوەی بتوانێت خەرجیە کۆمەڵایەتیەکانی دابین بکات یان بەدەربڕینێکی تر دەوڵەت هەستێت بەگرتنە بەری هەندێ ڕێوشوێنی لیبڕاڵی نوێ بۆ دەرچوون لەو کێشەیە، ئەو ڕێوشوێنانەش بریتین لە :-

1. ئازادکردنی پرۆژە تایبەتەکان لە هەموو کوتو بەندێك کە حکومەت دەیسەپێنێت بێ گوێدانە کاریگەری کۆمەڵایەتیەکان کە دێنە ئەنجام لەو کوتو بەندانەوە .

2.کرانەوەی زیاتر بەسەر بازرگانی و وەبەرهێنانی جیهانی .

3.ئازادکردنی تەواو بۆ جوڵەی سەرمایەو کاڵاو خزمەتگوزاریەکان.

4.نزمکردنەوەی خەرجیە حکومیەکان لەسەر خزمەتگوزاریە کۆمەڵایەتیەکان، ئەو خزمەتگوزاریانەش تەنها خزمەتگوزاری تەندروستی و فێرکردن ناگرێتەوە ، بەڵکو درێژ دەبێتەوە بۆ ڕۆڵە بنچینەییەکانی دەوڵەت لە پارێزگاریکردن لە ئاسایش و قیرتاوکردنی ڕێگاکانو ڕاکێشانی ئاو، کە ئەم ئەرکانە لەسەر شانی دەوڵەت مابونەوە هەتا ئێستاش و لە سایەی سەروەری چەمکی بەجیهانیبونیشدا.

5.نەهێشتنی چەمکی خزمەتگوزارییە گشتیەکان یان خزمەتگوزاییە کۆمەڵایەتیەکانو جێگرتنەوەی بەچەمکی لێپرسراوێتی تاك ، لە ڕێگەی فشارخستنە سەر چینەکانی خوارەوە، بۆ ئەوەی بگەڕێ بەدوای ڕێگا چارەدا بۆ کێشەکانی فێرکردنو تەندروستی و دابینکردنی پێداویستیەکانی خۆی دوور لە داهاتەکانی حکومەت .

* لەوەی پێشەوە ڕوون دەبێتەوە کە لیبڕاڵیەتی نوێ لەگەڵ ئەوەی کەلایەنگرانی بانگەشەی ئەوەدەکەن کە لە دوور مەودای جیادا خزمەتی فکرەی جێبەجێکردنی ڕێگای سێیەم یان سۆشیال دیموکرات دەکات لە پەیداکردنی سەرمایەی پێویست بۆ خەرجیە کۆمەڵایەتیەکانی دەوڵەت .ئەو فشار دەخاتە سەر دەزگا داراییە نێو دەوڵەتیەکان لە بانك و سندوقی دراوی نێودەوڵەتی. ئەم لیبڕاڵیەتە نوێیە کاریگەریان دەرکەوت بەشێوەیەکی ئاشکرا لە فشار خستنە سەر وڵاتەکانی شیلی و مەکسیك لە پێناو نزمکردنەوەی کرێی کرێکاران بەڕێژەی 40 -50٪ لەو کاتەی کە خەرجی ژیان بەتێکرای 80٪ زیادیکردووە .ئەنجامی ئەوەش زیاتر لە 20 هەزار پرۆژەی بچوكو مام ناوەند ئیفلاسیان کرد .تەنانەت لە ئەمریکاشدا کۆمپانیا فرە نەتەوەییەکان فشار دروست دەکەن بەمەبەستی ڕێگرتن لە خەرجی لە سەر بەرنامە خۆشگوزەرانیە کۆمەڵاتیەکانو هێرش کردنە سەر مافی کرێکاران.گەلی ئەمریکا لەوە دەترسن کە گرێبەستە کۆمەڵایەتیەکان لای کۆمارییەکان لە هەزارەی سێیەمدا بریتی بێ بەتەنها لە لیبڕاڵیەتی نوێ، لیبڕاڵیە نوێکان ئەو پەڕی هەوڵ دەدەن بۆ ڕێگرتن لە بەرنامە کۆمەڵایەتیەکان بۆ منداڵان و پیران و بێ کارەکان، بەواتای ناخۆشیەکان بێ کۆتا بەردەوام دەبن .

ڕێگای سێیەم بۆ وڵاتانی تازە پێگەیشتوو

ئەو تەنگژەیەی کە ولآتانی تازە پێگەیشتوو نزیکەی نیو سەدەیە بەدەستیەوە دەناڵێنن بریتیە لەوەی کە نەیانتوانیوە نمونەیەکی سیاسی و ئابوری گونجاو لەگەڵ سروشتی خۆیاندا هەڵبژێرن لەگەڵ دەرکەوتنی سەرنەکەوتنیان لە تەبەنیکردنیان بۆ سیاسەتە سۆشیالیستیە مارکسیەکان و لیبڕالیەتە دیموکراسیەکان بەهۆی نەبوونی هۆکاری پێکهاتەی پێویست بۆ چەسپاندنی هیچ یەکێك لەو دوو تێوریانە .

ولآتە تازە پێگەیشتوەکان یەکەم هەنگاویان بەرەو کرانەوە بەسەر بازاڕە جیهانیەکانو ئازادکردنی ئابوریداو بەتایبەتکردنی پرۆژەکانیان دەستی پێکردووە بەتایبەتی دوای ڕوخاندنی سیستەمی سۆشیالیستی و نەمانی جۆشو خرۆش بۆ بیرو بەها سۆشیالیستیەکان، لەو کاتەی دەیەوێت کە ڕۆڵێك وازی بکات لە ئابوری دونیادا، و بەشداری لە چالاکییەکانیدا بکات، هەوڵی پارێزگاریکردنی جێگیری سیاسیو کۆمەلآیەتیەکانی دەدات،هەوڵی دابینکردنی خزمەتگوزاریە کۆمەلآیەتیەکان لە نزمترین ئاستیدا دەدات، یانی پارێزگاری لە دەوڵەتی ڕەفاه لەگەڵ دواکەوتنی لە کاروانی ئابوری جیهانی .

لە ڕوانگەی تێوریەوە ئەم ڕێگایە بەسوودە بۆ ئەو ولآتانە، و دەبێتە هۆی بەدیهاتنی خواستو هیواکانی بەبێ ئەوەی خۆی ببەستێتەوە بەلایەنگری بۆ هیچ بیرو ئایدۆلۆژیایەکی دیاریکراو،بەلآم لەلایەنی پراگماتیەوە(سودەوە) ، ئەم فکرەیە مەحاڵە بێتەدی بەبێ هاوبەشیکردنی داموو دەزگاکانی کۆمەڵگای مەدەنیو چالاکردنو گەورەکردنی ڕۆڵی حیزبە سیاسیەکانو ژیانەوەی چینی مام ناوەند بەشێوەیەك حیزبەکان دەربڕی پێداویستیو بۆ چونەکانی بێت، بەبێ فشار خستنەسەر بوودجەی دەوڵەت یان ڕاکێشانی بەرەو بینینی ڕۆڵێکی سەرەکی و ناوەندی و دەسەلآتدار لە ئابوری نیشتمانی جارێکی تر، لە هەمان کاتدا بێ پالپێوەنانی بۆ زیاترکردنی قەرزکردن بەشێوەیەك کە باری قورستر بکات بەقەرز و داواکاری بەدانی سودی زیاترو بەرزتر لە ڕێگەی لێبڕینی جارێکی تر لە خەرجیەکانی خۆشگوزەرانی دەوڵەت .

* * *

پەراوێزەکانی بەشی پێنجەم

===================

1. ڕێبازی سۆشیال دیموکرات لەمێژووی بزوتنەوەی سۆشیالیستیدا/ شەماڵ عبدالوفا/ لە بلآوکراوەکانی مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی(1) / سلێمانی / 1993
2. چەند زانیاریەك لەسەر سۆشیال دیموکراتی نێودەوڵەتی / حەمە چاوشین/ سلێمانی / 2005
3. هەمان سەرچاوەی 1
4. الاشتراكية www.ar.wikipedia.com
5. هەمان سەرچاوەی 1
6. الموسوعة الحرة www.ar.wikipedia.com
7. هەمان سەرچاوەی 4
8. هەمان سەرچاوەی 1
9. هەمان سەرچاوەی 2
10. هەمان سەرچاوەی 1
11. هەمان سەرچاوەی 2
12. موسوعة السياسة/ د. عبدالوهاب الكيالى/ المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ الجزء الثالث/ بيروت / لبنان / 1981

13. موسوعة السياسة/ د. عبدالوهاب الكيالى/ المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ الجزء الرابع/ بيروت / لبنان / 1981
14. موسوعة الفلسفية/ م. دوزنتال و ى . بودين / دار الطليعة للطباعة والنشر بيروت / لبنان/ الطبعة الثانية 1980
15. پێگەی ئینتەرنێت www.ar.wiripedia.org
16. هەمان سەرچاوەی 6
17. موسوعة السياسة / د. عبدالوهاب الكيالى /المؤسسة العربية للدراسات والنشر / الجزء الثانى/ الطبعة الاولى / 1981 / بيروت / لبنان
18. چەند زانیاریەك لەسەر سۆشیال دیموکراتی نێودەوڵەتی / حەمە چاوشین / سلێمانی / 2005
19. لەپەڕلەمانی سویددا سۆشیال دیموکراتەکان چۆن کاردەکەن؟/ کاوسێن بابەکر/ ڕۆژنامەی کوردوستانی نوێ / ژمارە 4448 لە بەرواری 2007/12/14دا
20. هەمان سەرچاوەی 18
21. هەمان سەرچاوەی 1
22. نمو احزاب الخضر فى اوروبا/ رشيد امحمدى/2007/11/15 / www.oujdacty.net
23. الخضر الالمانى وتحالف التسعين/ على دريؤسى/ www.4eco.com
24. هەمان سەرچاوەی 22
25. هەمان سەرچاوەی 23
26. الطريق الثالث ..تحولات الليبرالية ام امل الاشتراكية؟ /غادة سمان 2001/2/28 (www.islamonlin.net)

بەشی شەشەم
کوردو سۆشیال دیموکرات

بۆچی سۆشیال دیموکرات لەکۆمەڵگای کوردەواریدا؟

* وەك ئاشکرایە کۆمەڵگای کوردەواری بەهۆی داگیرو دابەشکردنی خاکەکەیەوە(کوردستان) لەلایەن هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو فارسیەوە و دواتر داگیرکردنیان لەلایەن ئیستعماری نوێوە " ئینگلیزو فەڕەنسیەکان " و وەدواتریش لەدوای ڕێکەوتنامەی " سایکس ـ بیکۆ ـ سازانۆڤەوە" لەساڵی 1916 دا و دابەشکردنی میراتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەسەر ئەو وڵاتانەی کە هەبوون و یان دروستکران , کوردستانو گەلی کورد دابەشکرایە سەر هەر چوار وڵاتی "تورکیاو ئێرانو عێراق و سوریا " و بەشێکی بچوکیشی بەر یەکێتی سۆڤیەتی جاران کەوت لەنێوان هەردوو کۆماری ئازربایەنجانو ئەرمەنستاندا.

بەم شێوەیە کۆمەڵگای کوردەواری لەلایەك بەهۆی داگیرو دابەشکردنی خاکەکەیەوەو لەلایەکی ترەوە بەهۆی هەژاریو نەخوێندەواری و نەخۆشییەوە بە کۆمەڵگایەکی دواکەوتوو مایەوە .

ئاشکرایە هەر گەلو نەتەوەیەك ژێر دەستەو داگیرکراو بوو،ئەوا پرۆسەی گەشەکردن و بەرەوپێشچوون و قۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری – کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا بەشێوەیەکی ئاسایی تیایدا گەشەناکاتو بەرەو پێش ناچێت، جا چ جای ژێر دەستەو داگیر کراوی نەتەوەو وڵاتێکی دواکەوتووی تر بێت .هەر بۆیە کورد دووجاران دواکەوتوو هەژارو نەخوێندەوارو ناتەندروست دەرچووە .

ئەم هۆکارانە ڕێگەیان بەکۆمەڵگەی کوردەواری نەداوە کە خەباتی خۆی لەپێناو بەدەستهێنانی دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆو دامەزراندنی جۆرە حوکمو دەسەڵاتێکی دیموکراسیانەی مۆدێرن چیٚ بکات لەناو گەلو لەسەر خاکی خۆیدا .

ئاشکرایە هەر گەلو نەتەوەیەکیش خاوەن سەروەریو سەربەخۆیی گەلو نیشتمانەکەی نەبێت، خاوەنی بچوکترین مافو ڕێزو کەرامەتی مرۆڤایەتیشی نابێت، چ جای خاوەنی دەسەڵاتو یاساو دامو دەزگا ئیداریەکان و حکومیەکان بێت .

هەربۆیە جارێکی تریش کۆمەڵگای کوردەواری بیٚ بەش بووە لەهەموو خۆشگوزەرانیەك و پێشکەوتنێك و داهێنانێك، چونکە هەمیشە و بەبەردەوام سەرقاڵی خەباتی چەکداریو شۆڕشو ڕاپەڕینەکان بووە لەپێناو تەنها پاراستنو بەرگریکردن لەمافی ژیانو مانەوە و بوونی خۆیدا، چونکە مرۆڤ لەکاتی داگیرو دابەشکراویدا تەنها خەبات بۆ مافو ژیانو ئازادی دەکات،ئیدی پیٚ ڕاناگات بوارەکانی تری ژیان لەسیاسەتو ئابوریو کۆمەڵایەتیو زانستیو فەرهەنگی...هتد بەسەر بکاتەوە.

دوژمنانو داگیرکەرانی کوردیش بەدرێژایی مێژووی خوێناویان زۆربەووردیو بەپیلانی دزێوو نەگریسانەیان هەمیشە لەهەوڵی سڕینەوەی خاکو ئاو و گەلو مێژوو جوگارفیای کوردا بوون، و پرۆسەیەکی گشتگیرو هەمەلایەنەیان پیادە دەکرد دژی کورد لەهەر چوار پارچەکەی کوردستاندا

بەشێوزاو ئامرازی دڕندانەو بێ بەزەییانەی نوێ کە بەهیچ جۆرێك جیگەی مافەکانی مرۆڤو ژیانێکی ئازادو بەختیاری تیادا نەدەبۆوە .

کار گەیشتە ئەوەی کە پرۆسە گشتگیریەکانی ئەنفالو کیمیاوی بارانو جینۆسایدو بەسوتماککردنی خاكو گەلی کوردستانیان جێبەجێکرد، هەر داگیرکەرەی لەولاتی خۆیدا کوردی ناوخۆی ولاتەکەی بەگوێرەی سیاسەتە شۆڤێنیو ڕەگەزپەرستیو نامرۆڤانەیەکانیان دەچەوساندەوە و قاتو قڕیان دەکردن، لەئێستاداو لەسەدەی بیستو یەکەمدا، تائێستاش لەتورکیاو سوریادا کورد بەزمانی کوردیو زگماکی خۆیان ناتوانن بپەیڤن وبخوێنن و بنوسن کەئەمە سەرەکیترینو کەمترین مافی مرۆڤە کەبەزمانی ڕەسەنی خۆی بخوێنێتو بنوسێت،لەئێرانیشدا بەهەمان شێوە خوێندنو نوسین بەزمانی کوردی قەدەغەیە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە کورد بەکەمینە و بەپلەی دوو یان سێ ....هتد حساب دەکرێتو لەئامارەکاندا ژمارەی ڕاستەقینەیان دەرناخرێت و لەپرۆسەی سیاسی ولاتدا هاوبەشیەکی ڕاستەقینەیان پێ ناکرێتو مافە ئابوریو کۆمەلایەتیو ...هتدیان لێ زەوتکراوەو پلەو پایەو پۆستە گەورەکانیان لێ یاساغەو بەڕەسمیش و لەدەستورەکانیشدا باسی کوردو بوونی کورد ناکەنو دان نانێن بەبوونیاندا.

بەم شێوەیە کوردو کۆمەلگاکەی بەشێوەیەکی گشتی لەئێرانو تورکیاو سوریادا زولم لێکراو چەوساوەو ماف پێشێلکراون.

لەعێراقیشدا لەسەرەتای دامەزراندنی دەولەتی عێراقیدا لەسالی 1921 وە تاسالی 2003 ی ڕووخانی ڕژێمی بەعسی سەدامیدا کورد لەهەموو سەردەمی دەسەلاتدارانی پاشایەتیو کۆماریدا بەش خوراو و زولم لێکراو و چەوساوە بوون و بەدڕندانەترین شێواز مامەلەیان لەگەلدا کراوە، گەرچی بەناو لەدەستورداو بەسیمایەکی باقو بریقەدار دانیان بەبوونی کوردو ناوەکەیدا ناوەو هەندێ مافی بچوك و سەرەتاییان پێ بەخشیبوون، بەلام لەبەرامبەریشدا ئەنفالو کیمیاوی بارانو جینۆسایدو بەسوتماککردنی کوردو کوردستانیان پیادە دەکرد.

هەر بۆیە کورد لەهەر چوار پارچەکەی کوردستاندا هەمیشە سەرقالی خەباتی بەرگریکاری بووە لە قەوارە و بوونی خۆی وەك نەتەوەیەك کەلەئێستادا نزیکەی 40 ملیۆن کەس دەبێت کەیەکەم نەتەوەیە بەو ژمارە زۆرەوە تائێستا نەبوبێتە خاوەنی دەولەتی نەتەوەییو سەربەخۆی خۆی .

هۆکارەکانی نەگەیشتنی کورد بە سەربەخۆیی

گەلێك هۆکار بوونەتە هۆی نەگەیشتنی کورد بەسەربەخۆییو ئازادیو پێکەوەنانی کیانێکی سەربەخۆی خۆی لەوانەش:-

1. هەلکەوتەی پێگەی جوگرافی کوردستان لەناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا کە بۆخۆی ناوچەیەکی گرنگو پڕبایەخو دەولەمەندە بەنەوت کەبۆتە هۆی گرنگی پێدانو چاوتێبڕینی دەولەتانی زلهێزی دونیا بە بەردەوامی .
2. پێگە جوگرافیاکەی لەنێوان چوار ولاتی تورکیاو ئێرانو عێراقو سوریادایە کە ئەمەش وایکردووە بکەوێتە ناوەندی چوار دەولەتی دواکەوتوو و تاکرەو و شۆڤێنی .
3. داخراوی خاکی کوردستانو نەبوونی دەروازەیەکی ئاوی کە زۆر گرنگە بۆ هەموو ولاتێك .
4. هەلکەوتەی تۆپۆگرافی کوردستان و پانو پۆڕی خاکەکەی " کە زۆر جارانیش هاوکارو پشتیوانی شۆڕشەکانی کورد بووە"

5. هەژاری و نەخوێندەواری و ناهۆشیاری گەلی کوردستان.
6. نەبوونی زمانێکی خوێندن و نوسینی یەکگرتوویی کوردی
7. بوونی دیانەتی ئیسلام و بڵاوبوونەوەی لەناو کوردا " کە تەنها کورد بەدڵسۆزی و دڵپاکی گرتویەتی و هەر ئەویش بۆتە خزمەتکاری ڕاستەقینەی ئیسلام کە هیچ سودێکیشی لێ نەبینەوە وەکو نەتەوەکانی تر" .
8. نەبوونی و هەڵنەکەوتنی کاریزمایەکی بەهێزو خۆشەویست لەناو کوردا کە جێگەی ڕێزو تەقدیری هەموو کوردان بێت.
9. نەبوونی سەرکردایەتیەکی بیر تیژ و سیاسی لێهاتو و ئازا بۆ شۆڕشەکانی کورد .
10. بوونی دیاردەکانی ناوچەگەرێتی و تیرەگەرێتی و مەزهەب و دەیان هۆکاری تر .
11. سیفەتی خۆخۆری و خیانەت و خۆفرۆشی لەناو کوردا .
12. بوونی سیفەتی خۆبەزل زانین لەبەرامبەر براکەیداو خۆ بەکەم و بچوك زانین لەبەرامبەر بێگانانددا" هەرچەندە کورد لەشەڕو شۆڕشەکاندا ئازاو بەجەرگ و نەبەز بووە" .
13. نابەرامبەری هێزو توانای سەربازی و سیاسی کورد بەرامبەر دوژمنەکانی .
14. زۆر جارانیش نادڵسۆزی و ناپاکی سەرکردەکانیش و پشتکردنە جەماوەرو گەلێ هۆکاری تریش کە هەموانیان پێکەوە بوونەتە هۆی مانەوەی کورد بەداگیراو دابەشکراوی .
15. هۆکاری دەرەکی نێودەوڵەتی و بەتایبەتیش بەرژەوەندیەکانی زلهێزە دەستڕۆیشتوەکانی دونیا لەگەڵ کورددا هاوجووت نەبون و زۆرجارانیش دژ بەیەکیش بوون.

بەم شێوەیە لەلایەك بەهۆی نەبوونی سیستەمێکی حوکمی دیموکراسی و دادپەروەرانە لەو وڵاتانەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوەو لەلایەکی تریشەوە باردۆخە نێودەوڵەتیەکەی دونیاش هۆکاری تر بوون بۆ ئەوەی کۆمەڵگای کوردەواری بەژیان و دەسەڵاتێکی شەرعی و هەڵبژێردراو دیموکراسی ئاشتیانە بێت کە لەسایەیدا هەست بەئازادی و یەکسانی و دادپەروەری بکات و ماف و کەرامەتی مرۆڤایەتیشی پارێزراو بێت و ئیدی بڕوانێتە ئاسۆو ئایندەیەکی گەش و لابکاتەوە بەلای بواری ئابوری کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و داهێنانەکان و کۆمەڵگایەکی کوردەواری تەندروست و خوێندەوارو خۆشگوزەران پێکەو بنێت وەکو هەموو کۆمەڵگا پێشکەوتووەکانی دونیا.

ئاشکراشە تێگەیشتن و پێگەیشتن و ئاشنابوون بەدەسەڵات و دیموکراسیەت زەمان و زەمینەیەکی دوورو درێژی گەرەکەو ناکرێت لەشەو و ڕۆژێکدا هەموو لایەن و بوارەکانی پیادە بکرێت و کامڵ ببێت .

بۆ خۆی دیموکراسی وەك جۆرێك لە سیستەمی حوکم بەدرێژایی مێژووی سەرهەڵدانی لەسەدەی پێنجەمی پێش زاینیەوە تا ئەمڕۆمان بەگەلێك قۆناغ و شێوازی جۆراو جۆردا تێپەڕیوەو هەموو کۆمەڵگاکانی ئەوروپاش بەزەمەنێکی دوورو درێژی چەند سەد ساڵەیەك گەیشتونەتە قۆناغی پێگەیشتن و کامڵ بوونیان لەئەنجامی تاقیکردنەوەو پیادەکردنی ڕۆژانەیانەوە.

بۆیە کۆمەڵگەی کوردەواریش زەمەنێکی گەرەکە بۆئەوەی لەسەر ئاستی دەسەڵات و تاك بەتاکی کۆمەڵگاش لەماناو مەغزاو ناوەڕۆکی دیموکراسیەت تێ بگات و پیادەیەکی ڕاست و دروستی بکات .دیموکراسیەت تا نەبێتە بەشێك لەکەلتوری هەر کۆمەڵگایەك ناتوانرێت بوترێت ئەو کۆمەڵگایە کۆمەڵگایەکی دیموکراسیەو هەتا کۆمەڵگاش دیموکراسی نەبێت دەسەڵاتێکی دیموکراسیش نایەتە بوون .

• هەر بۆیەش لەئێستای ئەم دەسەڵاتە کوردیەدا کە لەم بەشەی کوردستانی عێراقدا " باشوردا" و لەئەنجامی ڕاپەڕینە مەزنەکەی بەهاری ساڵی 1991 وە هاتۆتە بوونو بۆتە خاوەنی پەرلەمانو حکومەتو دامودەزگا دادوەریەکانو هەرێمێکی تاڕادەیەك نیمچە سەربەخۆی بۆ خۆی پێکەوە ناوە و تەمەنی16 ساڵە ناتوانرێت بوترێت سەد دەر سەد کۆمەڵگایەكو دەسەڵاتێکی دیموکراسیە.چونکە کورد بەدرێژایی هەشتاو دوو ساڵ دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی لەبەغدادو لەم بەشەی کوردستان بێ بەشو نامۆ بووە بەساناترین سیماو ڕوخساری سیستەمو ژیانێکی ئازداو دیموکراسی .

هەربۆیەش کاتێك لەساڵی 1991 داو دوای خەباتێکی دوورو درێژو خوێناوی توانرا کەشو هەوایەکی ئازادو تاڕادەیەکیش دیموکراسی چێ بکرێت لەم هەرێم دا، سەرەتاش بەهەڵبژاردنی یەکەم پەرلەمانی کوردی دەستپێکرد لە 1992/5/19 داو دواتر لە 1992/7/4 یەکەم کابینەی حکومەتی هەرێمی کوردستان دامەزراو لە 1992/10/4 دا جۆری دەسەڵاتو پەیوەندی لەگەڵ ناوەنددا دیاریکرد لەچوارچێوەی دەسەڵاتێکی دیموکراسیو فیدڕاڵیدا.

هەوڵەکانی دەسەڵاتی کوردی لەپێناو
چەسپاندنی دیموکراسیەت و سۆشیال دیموکراتدا

• ئیدی دەسەڵاتو کۆمەڵگای کوردەواری کەوتە خۆ بۆ دامەزراندنی دامو دەزگا دادوەریو حکومیەکان و چەسپاندنی یاساو ئیدارە .هەروەها هەمو چینو توێژەکانیش کەوتنە خۆ بۆ پێکەوە نانو دامەزراندنی کۆمەڵە و ڕێکخراوە پیشەییو جەماوەریو دیموکراسیەکانو پێکەوە نانی گروپو کۆمەڵەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، کە هەموو ئەمانەش دەچنە خانەی بەرجەستەکردنو چەسپاندنی دیموکراسیەتو گەشەکردنیەوە.

1. لەسەر ئاستی حکومەت هەرسێ دەسەڵاتی یاسادانانو جێبەجێکردنو دادوەری لە یەکتر جیاکردەوە و یاساو ڕێسای نوێی دارشت کە بگونجێت لەگەڵ کەشو هەواو ڕۆحی ئازادیو دیموکراسیەتدا .

2. هەوڵێ جدیدا بۆ سەپاندنو بە سەروەریکردنی یاساو پاراستنی مافەکانی مرۆڤ وژنانو منداڵانوژینگە و ...هتد.

3. هەوڵی بوژانەوەی بازاڕو ئابوریو سەرمایەداریدا لەکوردستاندا، بەمەش بێکاریو هەژاری بەرەو کەمبوونەوە چوو.

4. هەوڵی بەگەڕخستنەوەی کارگە بەهەمهێنەرەکانیشیدا وەك هەنگاوێك بۆ پیشەسازیکردنی کۆمەڵگای کوردەواری .

5. بەهەمان شێوە هەوڵی پاراستنی مافو ئازادیەکانی تاكو گروپو ڕێکخراوەکانیدا، لەڕێگەی چەسپاندنی یاساو نەهێشتنی کوشتنو گرتنو ڕاوە دونانو دەرکردنو دەستدرێژیکردنە سەر هاولاتیان دوور لەیاساو دادگاکان .

6. هەموو ئازادیەکانی تاكو گروپەکانیشی پاراستووە لەڕێگەی ئازادی خۆپیشاندانو ناڕەزاییو مانگرتنو کۆڕو کۆبوونەوەو دەرکردنی ڕادیۆو تەلەفزیۆنو ڕۆژنامە ئازادەکانەوە.

7. بەهەمان شێوە دەسەڵات هەوڵی پێشەکەشکردنی باشترین خزمەتگوزاریەکانی داوە ئەوەندەی لەتواناو دەسەڵاتیدا بوبێت لە " کارەباو ئاوو ڕێگاو بانو خوێندنو پەروەردەو تەندروستیو سوتەمەنیو .. هتد " .

8. هەروەها هاوکاریکردنو مووچە بڕینەوە بۆ کەم ئەندامو پیرو پەکەوتەکان کەهەموو ئەم کارانە دیاردەو سیمای سیستەمێکی دیموکراسین.

بەڵام هێشتاش لەسەرەتاو دەستپێکی کاروانێکی دوورو درێژی تێگەیشتنو پیادەکردنی ڕاستو دروستی دیموکراسیەتدایە.

- کۆمەڵگای کوردەواری سەرەڕای ئەو هەموو ساڵانەی داگیرو دابەشکردنو چەوسانەوەو زوڵم لێکردنە، هێشتا ڕۆحی زیندووەو کۆمەڵگایەکی چالاكو کراوەو حەز بەپێشکەوتنو داهێنانو پێکەوە ژیان دەکات لەگەڵ گەلانی ناوچەکەو دونیاشدا .تینوێتیو تامەزرۆیی کۆمەڵگای کوردەواری بۆ ئازادیو دیموکراسیەت وایکردووە کە لەماوەیەکی کەمدا لەبنەماو فکرو بیرو بۆچونە لیبڕاڵو دیموکراسیەکان بگات و تاڕادەیەکی باشیش توانیویەتی پیادەیان بکات، هەرچەندە لەهەندێ ویستگە و زەمانو زەمینەدا هەڵەو کەموکوڕی هەبووەو لەئێستاشدا هەیە، بەڵام گرنگ قبوڵکردنێتی لەلایەن دەسەڵاتو جەماوەریشەوە، چونکە گەر کۆمەڵگای کوردەواری کۆمەڵگایەکی توندڕەوی نەتەوەیی یان دینی یان مەزهەبی بوایە کارێکی سانا نەدەبوو کە دیموکراسیەتو لیبڕاڵیەت تیایدا بەرجەستەو پیادە بکرێت .کورد دیموکراسیەتی وەك چەکێکیش دژی دوژمنانو داگیرکەرانی ناوچەکە بەکارهێناوەو بەکاریشی دەهێنێت، چونکە ڕژێمەکانی سەردەستی ناوچەکە هیچ کامیان لیبڕاڵو دیموکرات نین، جگە لەتورکیا نەبێت کە ئەویش لەبەرامبەر کوردو داواکاریەکانیدا شۆڤێنیو دەمارگیرو داپلۆسێنەرە.کەواتە لای کورد دیموکراسی بۆتە دروشمو بەرنامەو هۆکارێك بۆ تۆڵەکردنەوەش لەدوژمنان، چونکە ئاشکرایە لیبڕاڵیەتو دیموکراسیەت دوو دوژمنی سەرسەختی تاکڕەوی و دەمارگیریو دیکتاتۆریەتن .

بۆیەش کورد لەسەردەمی ئێستاداو لەسەدەی بیستو یەکدا لەخەباتی نەپساوەو کۆتایی نەهاتوی خۆیدا چەکی کلاشینکۆفی فڕێداوەو بەچەکی ئازادیو دیموکراسیەت دەجەنگێت، جا سەرکەوتنی لەم جەنگەشدا بەندە بەڕادەی پابەندبوون و بەرجەستەکردنی ڕاستو دروستی بنەماو بیروبۆچونە لیبڕاڵو دیموکراسیەکانەوە، چونکە هەرکاتێك وەك تەنها دروشمو بۆ ڕازاندنەوە و جوانکردنی سیمای کوردەواری بەکار هات لەبەردەم بێگانانو دونیای دەرەوەدا ، ئەوا کورد پێش هەموان مایە پوچو دۆڕاو دەبێت، چونکە بۆخۆی لیبڕاڵیەت و دیموکراسیەت دووچەکی دوو دیون گەر بەژیریو حەکیمانەو دڵسۆزانەو ڕاستگۆیانە بەکارت نەهێنان ئەوا زەرەرو زیانیان زیاترە لەسودو قازانجیان.

لەئێستاشدا کورد هەم لەکوردستانو هەم لەعێراقی نوێشدا بۆتە سەرقافڵەی کاروانی خەباتی دیموکراسیەتو لەتوانایدایە کە کۆمەڵگای کوردەواریو عێراقیش بکاتە سەرچاوەی تیشکدانەوەی دیموکراسیەت لەناوچەکەدا، کەبەگشتی ناوچەیەکی داخراو وتوندڕەو و دەمارگیرن لەبەرامبەر لیبڕاڵیەتو دیموکراسیەتدا.هەر بۆیەش هەمیشە ئەو دووچەمکە دوژمنانو ناحەزانی زۆری هەیە بەتایبەتیش ڕژێمە دینیو مەزهەبیو نەتەوەییە توندڕەو وشۆڤێنیو دیکتاتۆرەکانو بنەماڵەییەکان کەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دونیای عەرەبو ئیسلامیش هەموانیان لەم جۆرەن سەرەڕای بوونی تاکەتاکەی ڕژێمی دیموکراسیو کراوە .

هەر بۆیە کاری پیادەکردن و بەرجەستەکردن و چەسپاندنی سیستەمی لیبڕاڵیەت و دیموکراسیەت لەم ناوچەیەدا کارێکی ساناو ساکار نیە، بەڵکو خەباتێکی دوورو درێژو نەبڕاوەی گەرەکە .لەکوردستانیشدا دوژمنان و داگیرکەرانی کورستان بەبەردەوامی لەهەوڵی لەناوبردن و بچوککردنەوەو نەمانی ئەم ئەزمونە دیموکراسیەتەی کورد بوون ، هەر لەگەمارۆی ئابوری و داخستنی سنورەکان و هەڵایسانی شەڕی ناوخۆی کوردی و دروستکردنی گروپە چەکدارە ئیسلامیە توندڕەوەکان و ئەنجامدانی کاری تیرۆریستی و تەقاندنەوەو ...هتد. کەهەموو ئەم پیلانانە بونەتە هۆی تارادەیەك خاوبوونەوەو سستبوونی پرۆسەی پێشکەوتنی دیموکراسیەت لەکوردستاندا .

بەڵام خۆشبەختانە سووربون و هیواو عەزمی کۆمەڵگاو دەسەڵاتی کوردی بوونەتە مایەی بەردەوام بوون لەو کارانەدا،بەتایبەتیش دوای ڕووخانی ڕژێمی بەعسی سەدامی لەساڵی 2003 دا کورد چەند پرۆسەیەکی هەڵبژاردنی پەرلەمان و ئەنجومەنی پارێزگاکان و شارەوانیەکانی ئەنجامداوەو هەموو ڕێکخراوە پیشەیی و جەماوەریەکان و گروپی فشارو کۆمەڵگەی مەدەنی و کۆمەڵەی پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و ژنان و ڕێکخراوەکانی پاراستنی ژینگەو ..هتد، هەموانیان تارادەیەکی باش کاری چەسپاندنی دیموکراسیەتیان ئەنجام داوە .

بەڵام هێشتاش زۆری تر ماوە کەجێبەجێبکرێت، ئاشکراشە کە دیموکراسیەت وەك جۆرێك لەسیستەمی حوکم خاڵی گەشی دەسەڵاتی کوردیەو بەدرێژایی خەباتی چەکداری پارتە سیاسیەکانیشی و لەگەرمەی بەکارهێنانی چەك و جەنگەکان و توندو تیژیدا هەمیشە لەهەوڵی ئاشتی خوازانەو گفتوگۆ دوور نەکەوتونەتەوەو ویستویەتی چەندی بکرێت خەبات و ئامانجەکانی بەڕێگەی ئاشتیخوازنە بگەیەنێتە ئەنجام، بەڵام دوژمنان هیچ ڕێگەیەکیان لەبەردەمدا نەهێشتبۆوە جگە لەجەنگ و شۆڕش و توندو تیژی و ڕاپەڕین .

کورد لەسەردەمەکانی چلەکانی سەدەی ڕابردوو تا نزیکەی حەفتاکانیش و پێش دروستبوونی پارتی سیاسی نەتەوەیی کوردی، ئەزمونی لەگەڵ حیزبی شیوعی عێراقیدا هەبووەو لەفکرەو بیرو بۆچونی مارکس لینینی تێگەیشتووەو قۆناغێك لە قۆناغەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بەوە دەروێش و جێبەجێکەری کتومتی بەرنامەی شیوعیەتی سۆڤیەتی و ئاشنابووە بەسیاسەت و تێڕوانین و سیستەمی شیوعیەت و سۆشیالیستی و تائێستاش کە حیزبی شیوعی عێراقی و کوردستانی هەر ماون و لەسەرەتای ساڵی 1970 شدا ڕێکخراوی کۆمەڵەی ڕەنجەدەرانی کوردستان کە باڵی سەرەکی یەکێتی نیشتمانی کوردستان بوو ڕێکخراوێکی چەپی سۆشیالیستی مارکس لینینی بوو. هەتا کۆنگرەی یەکەمی "ی ن ك" لەساڵی 1991 دا هەر بەهەمان بەرنامەو پەیڕەوی چەپانەی خۆی کاری دەکرد، هەرچەندە لەهەشتاکانەوە هەندێ گۆڕانکاری و ڕاستکردنەوەی ئەنجامدا کە بگونجێت لەگەڵ بارودۆخ و گۆڕانکاریەکانی دونیادا، چونکە لەناوەڕاستی هەشتاکاندا لەناو حیزبی شیوعی سۆڤیەتی و یەکێتی سۆڤیەت خۆشیدا بیروڕای جیاواز سەریهەڵدابوو وە داوای گۆڕان و ڕاستکردنەوەی هەندێ بنەماو بیروباوەڕی مارکس لینینیان دەکرد، ئەوەبوو گۆرباتشۆف دواهەمین سکرتێری حیزبی شیوعی سۆڤیەت و سەرۆکی دەوڵەت بەرنامەی "بیرۆسترۆیکاو گلاسنۆستی" خستەڕوو کە بووە مایەی هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەتی دوای نزیکەی حەفتا ساڵ لەدەسەڵات و حکومەت و سیستەمی سۆشیالیستی لەدونیادا،بەمەش بلۆکی سۆشیالیستی و سیستەمی سۆشیالیستی لە دونیادا دارماو بەهاو گرنگی و دەسەڵاتی خۆی لەدەستدا، کەلەبنچینەدا وەکو فکرەو فەلسەفەیەك هەمیشە گرنگی و بەپێزی خۆی لەدەست نادات .

هەر بۆیەش لەکوردستانیشدا ئەم جۆرە فەلسەفەو فکرو سیستەمە ڕمێنی نەماو جەماوەر و دەسەڵاتو پارتە سیاسیەکانیش کەوتنە خۆ وەك هەموو دونیا بۆ گۆڕینو ڕاستکردنەوەی دروشمو تێگەیشتنەکانیان لەو بارەیەوە .

لەبەرامبەریشدا کۆمەڵگای کوردەوارییو پارتە سیاسیەکانی لەمێژە بەدەسەڵاتو سیستەمی سەرمایەداری ڕۆژئاواییی ئاشنابوون هەر لەسەردەمی داگیرکردنەکانی کوردستانەوە لەسەرەتای سەدەی بیستەوەو تائێستاش بەچاوی خۆیانو لەسەر زەمینەی واقع درندەییو بێ بەزەیی ئەو سیستەمەیان بینی کە بووە هۆی داگیرو دابەشکردنی کوردو کوردستانو بەتاڵانبردنی سەروەتو سامانو بوونە هۆی دواکەوتوویو هەژارییو بێ کارییو نەخۆشی کۆمەڵگای کوردەواری وپێشێلکردنی مافە نەتەوەییو ئازادیەکانی کە تائێستاش پشتگیرییو پشتیوانی لەولآتە داگیرکەرەکانی کوردستان دەکەنو بەڕاستگۆیی مامەڵە لەگەڵ مافو داخوازیە ڕەواکانی چل ملیۆن کورددا ناکەن .هەر بۆیەش کورد ئەم سیستەمەشی بەلاوە قێزەونو بێزراوەو گەرەکی نیە بیکاتە بەرنامەی کارییو هەوڵی جێبەجێکردنی بدات لەدەسەڵاتو کۆمەڵگای کوردەواریدا .

- **ئەی چارەسەر چییە ؟ کورد چی بکات؟ چ بەرنامەو سیستەمێك هەڵبژێرێتو پیادەی بکات؟ ڕێگای خۆشگوزەرانی و پێشکەوتنو داهێنانو ئازادی کامەیە ؟ و لە چ بەرنامە و سیستەمێکدایە؟**

وەك ئاشکرایە لەدوای ڕووخانو لێك هەڵوەشانەوەی بلۆکی سۆشیالیستیو یەکێتی سۆڤیەتی جارانو هاتنە ئارای سیستەمێکی نوێی جیهانی کە تیایدا ئەمریکا وەك تاکە ڕابەری سیستەمی سەرمایەداری سەرکردایەتی ئەم سیستەمە نوێیەی دەکردو دونیا پێش ئەم سەردەمە کەدابەش ببوو بۆ سێ دونیا،دونیای یەکەم دونیای سەرمایەدارییو دونیای دووەم دونیای سۆشیالیستیو دونیای سێیەمیش دونیای وڵاتانی تازە گەشەکردوو، ئاشکراشە دونیای یەکەم ئەمریکاو وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژئاوای دەگرتەوەو دونیای دووەمیش یەکێتی سۆڤیەتو وڵاتانی ئەورووپای ڕۆژهەڵاتی دەگرتەوەو دونیای سێیەمیش هەموو وڵاتانی کیشوەرەکانی ئاسیاو ئەفریقیاو ئەمریکای لاتینی دەگرتەوە، هەر چەندە لەم سێ کیشوەرەدا چەندین وڵاتی پیشەسازی گەورەی تیادایە وەکو " چینو یابانو کۆریای باشورو بەڕازیلو کۆماری ئەفریقیای باشورو ئەرجەنتینو ... هتد " .

بەڵام لەدوای ئەو گۆڕانکاریانە دوونیا دابەش بووە سەر دوو دونیا , دونیای باکور کەبەشی سەرەوەی تەوەری گۆی زەوی دەگرێتەوە کە بەگشتی دەوڵەمەندنو دونیای باشوریش کە بەگشتی هەژاران .بەم شێوەیە دونیا لەسەر بنچینەی ئابوری دابەش بوو، چونکە لەم سەردەمەداو لەبەجیهانبوونی دونیادا کە گۆی زەوی بۆتە" گوندێکی بچوکی هاوچەرخ" بەشێوەیەك لەماوەیەکی زۆر کەمدا دەتوانرێت زۆرترین زانیاریت دەست بکەوێت لەدوورترین جێگەی ئەم دونیایەدا.

بزوێنەری ژیانو داهێنانو پێشکەوتنەکانو تەنانەت سیاسەتیش هەموویان بنچینەکەیان ئابوریە، بەشێوەیەك کە کۆمپانیا زەبەلاحە فرە نەتەوەییەکان دەسەڵاتێکی گەورەو سەرتاپاگیریان لەدونیادا هەیەو سنورو نەتەوەو دینو مەزهەبیان نیەو ناناسن، ئەوان نەك وڵاتانو دەسەڵاتەکانیان بەڵکو کیشوەرکانیشیان تێپەڕاندووە.بۆیە لەئێستادا ئەو وڵاتو دەسەڵاتەی نەیتوانیبێت ببێتە خاوەن ئابوریەکی بەهێزو لەناوخۆو دەرەوەشیدا پەیوەندیە ئابوریەکانی خۆی نەبەستبێتەوە بەتۆڕی ئابوری

جیهانەوەو یاساو ڕێسای وای دانەڕشتبێت کە بگونجێت لەگەڵ پێشکەوتن و گۆڕانکاریەکاندا، ناتوانێت لەگەڵ ئەم کاروانەی سەردەمدا ڕێ بکات و زۆر جاران تووشی تەنگژەو ئابوری وادەبێتەوە کە دەبێتەمایەی گۆڕانی سیستەمی ئەو وڵاتە .بۆیە لەئێستادا زۆر گرنگە کە هەموو کۆمەڵگاو وڵاتێك هەوڵی دۆزینەوەی سەرچاوەی داهات و ئابوری خۆی بدات و بازاڕی نوێ مسۆگەر بکات و تێکەڵاوی ئەو تۆڕە ئابوریە جیهانیە ببێت، لەپێناو باشکردن و بەرزکردنەوەی داهاتی نەتەوەیی و نیشتمانی و تاکی کۆمەڵگاکانیان.کاریگەری ئابوری لەئێستادا ڕەنگی داوەتەوە بەسەر هەموو بوارەکانی سیاسەت و کۆمەلایەتی و فەرهەنگی و شارستانیەتەکانیشدا،بەشێوەیەکی وا کە گۆڕانکاری گەورەشی لەوانیشدا کردووە .

لەئەنجامی ئەم ڕاستیانەداو نەمانی سیستەمی سۆشیالیستیدا و لە سایەی دڕندەیی و بێ بەزەیی سیستەمی سەرمایەداریشدا لەدەیەی شەستەکانی سەدەی بیستەوەو تائێستاش لەگەلێك لەوڵاتانی ئەورووپای ڕۆژئاوادا پەیڕەویان لەجۆرە ڕێبازێکی تر کردەوە کە وەك ڕێگای سێیەم و میانڕەو وابووە لەنێوان ئەو دوو سیستەمەدا.

بەشێوەیەك هێندەی سیستەمی سۆشیالیستی سۆشیالیست نەبووە وهێندەی سیستەمی سەرمایەداریش توند ڕەو دڕندە نەبووە و ڕێگا نادات کە سەرمایەی کۆمەڵگایەك لەدەستی چەند بنەماڵە و کەس و کۆمپانیایەکدا کۆببێتەوە و زۆرینەی کۆمەڵگاش هەژار بن، ئەو ڕێبازەش بریتی بوو لە ڕێبازی " سۆشیال دیموکرات" کە بەشێوەیەکی گشتی گرنگی دەداتە خۆشگوزەرانی تاك و کۆمەڵگا و بەرزکردنەوەی ئاستی داهات و گوزەران و دابینکردنی خزمەتگوزاریەکان لەخوێندن و تەندروستی و بیمەی بێ کاری و دڵنیایی کۆمەلایەتی و هاوکاری پیرو پەکەوتەو نەهێشتنی بێ کاری و دابینکردنی سەرجەم ئازادیە سیاسی و مەدەنیەکان و پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و ژنان و ژینگەو ئاژەلان و ...هتد. و هەوڵی جێبەجێکردن و چەسپاندنی ڕاست و دروستی دیموکراسیەت و یەکسانی و دادوەری کۆمەلایەتی دەدات لەو کۆمەڵگایانەداو تاڕادەیەکی زۆر باشیش توانیویانە کۆمەڵگایەکی خۆش گوزەران " ڕەفاه" پێك بهێنێت و پێشکەوتن و گەشەکردنیش لەسەر هەموو ئاستەکانی سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتی و فەرهەنگی و زانست و .. هتد،بەدەست بهێنێت، هەرچەندە لەئێستاشدا هەندێ کێشەی تر لەو کۆمەڵگایانەدا سەری هەڵداوە، بەلام تائێستاش " پارتە سۆشیال دیموکراتەکان و پارتە سەوزەکان" خاوەنی دیارترین و زۆرترین جەماوەرن، کە ئەمەش شەرعیەتبوونی جەماوەریانەو لەگەلێك لەوڵاتانی ئەورووپادا بونەتە پارتی سیاسی گەورەی دەسەلاتدار یان ئۆپۆزسیۆنیش، و هەموانیان لەچوارچێوەی ڕێکخراوی سۆشیال ئەنتەر ناسیونالدا SI کۆبونەتەوە کە بەدووەم ڕێکخراوی گەورەی جیهانی دادەنرێت دوای ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان و خاوەنی 174 ئەندامە لەپارت و ڕێکخراوی سەر بەڕێبازی سۆشیال دیموکرات .

- هەر بۆیەش کۆمەڵگای کوردەواریش پێویستە خۆ بگونجێنێت لەگەڵ ئەو هەموو گۆڕانکاری و پێشهاتانەی کە بەسەر دونیاو دەوروبەریدا هاتووەو لەسایەی ئەم دەسەلاتە نەتەوەیی و خۆماڵیەی خۆیدا لەهەرێمی کوردستانداو لەسایەی سیستەمێکی ئازادو دیموکراسیدا. زەرورە کە هەمان ڕێبازی سۆشیال دیموکراتەکان وەربگرێت بەڕەچاوکردنی تایبەتمەندیەکانی کۆمەڵگای کوردەواری، سەرەتاش پێویستە لەبواری ئابوریەوە دەست پێبکات، چونکە ڕێبازی سۆشیال دیموکرات یەکێك لەپایەکانی ئازادی ویەکسانی لەئەرك و ماف و بەهرەمەندیە ، هەروەها پێکەوە کارکردن ودادپەروەری

کۆمەڵایەتیش یەکێکی تری پایەکانێتی، کە هەرسێکیان لەسایەی ئابوریەکی گەشەکردوو بەهێزەوە دێنە دی .

بۆیە زەرورە دەسەڵاتی کوردی لەگەڵ ئەم ڕەوتە گەشەکردوەی ئابوری جیهاندا خۆ تێکەڵاو بکات لەڕێگەی " هاندانی وەبەرهێنانی سەرمایەی بیانی و کۆمپانیاکانی دەوڵەتانی گەورەی پیشەسازی و گەڕان بەدوای بازاڕی نوێدا لەناوچەکەو جیهانداو پەیوەندی بانکی و دراوی دروست بکات و لەگەڵیشیدا بوارەکانی پیشەسازی و کشتوکاڵی و ئاوەدانیەکانی ناوخۆ گرنگی پێبدات، بەمەبەستی ئەوەی کەکۆمەڵگای کوردەواری لەکۆمەڵگایەکی بخۆر و بەکارهێنەرەوە بگۆڕێت بەکۆمەڵگایەکی بەرهەم هێن و چالاك.

لێرەشدا پێویستە دەوڵەت و دەسەلات هێندەی سەرقاڵی ڕێکخستن و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاریەکان و بەرگریکردنی سنورەکانی و چەسپاندنی یاساو بەدام و دەزگایکردنی حکومەتە،ئەوەندە خۆ خەریك نەکەن بەکۆنترۆڵکردنی بازاڕو ئابورییەوەو وازی لێبێنیّ بۆ کۆمپانیا و خاوەن سەرمایەوکەرتی تایبەت و تاکەکانی کۆمەڵ .

هەر بۆیەش ئەم بەرنامە گەشکردووەی ئابوریە لەسایەی ڕێبازو سیستەمێکی سیاسیەوە دێتە دی وەك ڕێبازی سۆشیال دیموکرات، چونکە لێرەو لەم سیستەم و ڕێبازەدا دەتوانرێت ئەو بەرنامەو بیرو بۆچونانە بەئەنجام بگەیەنرێت کە دەبێتە هۆی بوژانەوەی بازاڕو ئابوری و بازرگانی و ئاڵ و گۆڕکردنی دراو و پەیوەندیە بانکیەکان و لەئەنجامیشدا هەموو بوارەکانی سیاسەت و کۆمەڵایەتی و زانست و فەرهەنگ و ئەدەب و ..هتد گەشە دەکەن و دەبوژێنەوە .

ڕێبازی سۆشیال دیموکرات گەر باشترین ڕێباز نەبێت ئەوا گونجاوترین ڕێبازە بۆ ئەم قۆناغەی کۆمەڵگای کوردەواری کە قۆناغێکی ڕاگوزەرە " انتقالیە" لەسەر دەمێکی داخراو و نەبوونی ئازادی و نەچەسپاندنی دیموکراسیەت و نەبونی یاساو ڕێساو سیستەمێکی ڕوون و ئاشکرا لەسیاسەت و ئابوری .. هتد. بۆ قۆناغێکی گەشەکردووی ئارام و جێگیرو دیموکراسی و تێکەڵاوبوونی بەسیاسەت و ئابوری و دونیای فراواندا .

هەر ئەم ڕێبازەش دەتوانێت کە خۆشبەختی و خۆشگوزەرانی بۆ تاك و کۆمەڵگای کوردەواری بێنێتە دی وەك هەموو ئەو وڵاتانەی ئەوروپای ڕۆژئاوا کە بەدەیان ساڵە لەسایەی پیادەکردن و پەیڕەوکردنی ڕێبازی سۆشیال دیموکراتەوە حکومەت و کۆمەڵگایەکی خۆش گوزەرانیان هێناوەتەدی ڕاستە بەهەشت نیە، بەڵام زۆر لە دۆزەخی وڵاتانی جیهانی سێ و باشورەوە دوورن و ئاستێکی زۆر باشیان لەپێداویستی و داواکاریەکانی تاك و کۆمەڵگاکانیان دابینکردووەو وەڵام داوەتەوە .

بەڵام پێویستە کۆمەڵگای کوردەواری هەنگاوی گەورەو زیاترو چەسپاوتر بنێت بەئاڕاستەی دابینکردنی زیاتری سەرجەم ئازادی تاکەکان لەبواری سیاسەت و ئابوری و کۆمەڵایەتی و چەسپاندنی دیموکراسیەت و نەهێشتنی هەموو پێشێلکاریەکان و ڕێگریەکان بۆ پێکەوەنانی کۆمەڵگایەکی مەدەنی و کراوەو ئازاد کەتیایدا هەموو تاکەکان بەهەردوو ڕەگەزی نێرو مێوە بەیەکسانی بەشدار لە چالاکیەکانی کۆمەڵگادا بکەن و هەموو تاکەکان بەهێندەی بەشداریان لەکارو گەشەکردن و داهێنان و پێشکەوتنەکاندا هێندەش بەهرەمەندبن لەخۆشی و پلەو پایەو پۆست و دەستکەوتەکانیشدا، چونکە هەرکاتیّ بەم شێوەیە یەکسانی و داد پەروەری کۆمەڵایەتی بەرجەستەبوو،دەبێتە مایەی زیاتر داهێنان و گەشکردنی کۆمەڵگا لەهەموو بوارەکاندا .

*** ئایا كۆمەڵگای كوردەواری لەم قۆناغەدا ئامادەیە بۆ پەیڕەوكردن و قبوڵكردن و بەرنامەو ڕێبازێكی ئاوها؟ ئایا كێشەو گرفت لەبەردەمیدا نیە؟ ئایا دەكرێت كۆمەڵگای كوردەواری ببێتە ئەو كۆمەڵگا خۆشگوزەرانەی كە خەونی پێوە دەبینین؟ یان تەنها خەون و خەیاڵە لەكۆمەڵگایەكی ئاوها لەناوچەیەكی وەك ڕۆژهەلأتی ناوەڕاست و دونیای سێیەم و باشوردا دروست ببێت و هەڵبكەوێت؟**

وەك پێشتر باسمان كرد كۆمەڵگای كوردەواری كۆمەڵگایەكی كراوەو حەز بەتازەگەری و ژیانێكی ئازادانە دەكات لەهەموو بوارەكانداو لەماوەی ئەم شانزە ساڵەی دەسەلأتیدا ئەگەر هەر هیچ كارێكی نەكردبێت ئەوەندەی كردووە كە خۆی وەك دەسەلأت و جەماوەریشی ئاشنا كردبێت بەژیانێكی ئازادو دیموكراسیانە ئەگەر بەكەم و كوڕی و ناكاملیش بوبێت پەیڕەوی لەدیموكراسیەت و بنەماكانی كردبێت بۆ خۆی كارێكی گەورەیە،ئەگەر ئەو ڕاستیە لەیاد نەكەین كە هەموو ئەم شانزە ساڵە بەئارامی و جێگیری سیاسی و ئابوری و .. هتدا تێپەڕینەكردووە، بەڵكو زۆربەی كات بەشەڕی ناوخۆی نێوان هەموو حیزبەكان بەگەورەو بچوكەوەو بەبرسێتی و هەژاری و بێ كاری لەئەنجامی گەمارۆ ئابوریەكان و دواتر دووكەرتبونی دەسەلأتەكە و لەگەڵیشدا هەموو كۆمەڵگای كوردەواری و دواتریش مەترسی تیرۆرو تیرۆریستان و هەڕەشەو دەستێوەردانی ولأتانی دراوسێ و مەترسی مانی ڕژێمی بەعس،هەموویان ڕێگرو بەربەستی گەورە بوون لەبەردەم بەرەو پێشچوونی كاروانی خەباتی دیموكراسیەتی كۆمەڵگای كوردەواریدا .

خۆ ئەگەر ڕاستیەكی تریش لەبیر نەكەین كە شانزە ساڵ تەمەن بۆ دەسەلأتێكی ئاوها ساواو لاوزاو بێ پشت و پەناو بێ دەوڵەتی سەربەخۆو بێ ولأتێكی ئاوەدان. بەبەراورد لەگەڵ كاروانی دوورو درێژی ملیۆنان ساڵیی لەمێژوودا تەمەنێكی زۆر كەم و كورتە بۆ وەدیهێنانی دەسكەوت و كاری زۆر گەورەی وەكو بەدیموكراسیكردنی كۆمەڵگایەك، ئەگەر مێژووی ولأتانی ئەوروپا تەماشا بكەین هیچ كامێكیان لە سەد ساڵ كەمتریان نەویستووە بۆ گەیشتن بەئامانجەكانیان و لەگەڵ ئەوەشدا هێشتاش كەم و كوڕی و خەونی تریان ماوە بیهێننە دی .

هەر بۆیە كۆمەڵگای كوردەواری لەم قۆناغەدا كە زۆرێك لە پێداویستیەكانی چەسپاندنی ڕێبازی سۆشیال دیموكراتی مسۆگەر نەكردووە، بەلأم زۆرینە ئەو ڕێبازەیان قبوڵەو هەوڵی چەسپاندن و پیادەكردنیشی دەدەن كە ئەمە بۆ خۆی كارێكی گەلێك گرنگە كە ڕێبازێك ببێتە بەرنامەو میتۆدی كاركردن و هەوڵی زیاتریشی بۆ بدرێت .

سەرەڕای هەموو ئاستەنگە سیاسی و ئابوری و كۆمەڵایەتیەكانیش كە ڕووبەڕووی دەسەلأت و كۆمەڵگای كوردەواری دەبێتەوە وەك هەرێمێك لەچوراچێوەی عێراقێكی فیدراڵدا، لەسەر ئاستی ناوخۆی كوردستان و عێراق و ولأتانی ناوچەكەو تەنانەت زلهێزەكانیش. كورد لەسەرهەموو ئاستەكان خەباتی بێوچان دەكات بۆ تێپەڕاندنی ئەم قۆناغە و پەڕینەوە بۆ قۆناغێكی بالأتر . وەك ئاستەكانی :-

1. **لەسەر ئاستی كوردستان**

* ئاشكرایە ئاراستەی سیاسی كۆمەڵگای كوردەواری دابەشبۆتە سەر چەندین گروپ و پارتی سیاسی گەورەو بچوك هەر لەپارتی نیشتمانی و نەتەوەیی و عیلمانی و ئیسلامیەوە، كە هەموانیان لەململانێیەكی نەبڕاوەی حیزبیانەی خۆیاندان و هەوڵی بەدەستهێنان و كۆكردنەوەی جەماوەری زیاتر دەدەن بۆ خۆیان .

بەلاّم دیاترین دووپارتی سیاسی دەسەلاّتدار لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 وە بریتین لەیەكێتی نیشتیمانی كوردستانو پارتی دیموكراتی كوردستان، كە سەرەڕای شەڕەكانی ناوخۆو دووكەرتبوونی ئیدارەو دواتر ئاساییكردنەوەی بارودۆخەكانو ڕووخاندنی ڕژێمی بەعسو هەڵبژاردنەوەی پەرلەمانو ئەنجومەنی پارێزگاكانو یەكگرتنەوەی حكومەتی هەرێم دوای دە ساڵ دووكەرت بوونو ئیمزاكردنی ڕێكەوتنامەی ستراتیژی نێوانیان، هێشتا ململانێی حیزبایەتی دەكەنو متمانەیەكی تەواو و ساغو سەلیم لەنێوانیاندا دروست نەبووەو لەزۆر مەسەلەشدا كۆكو تەباشنین.

* لەسەر ئاستی حكومەت تائێستا بەڕواڵەت یەكیان گرتۆتەوەو سێ وەزارەتی گرنگی " ناوخۆو دارایی و پێشمەرگە " یەكیان نەگرتۆتەوە .

* لەسەر مەسەلەی ئاوەدانكردنەوەو دابەشكردنی بودجەو پ.م و ئەمنی جیاوازی بیرو بۆچونیان هەیە .

* دەربارەی مەسەلەی كەركوكو چۆنێتی ئیدارەدانی و چارەسەركردنی كێشەكان تیایدا بیرو بۆچونی جیاوازیان هەیە.

* دەربارەی پەیوەندیەكان لەگەڵ توركیاو ئێرانو سوریاو حكومەتی ناوەند بیروڕایان جیاوازە .

* لەسەر مەسەلەی pkk بەهەمان شێوە دووڕای جیاوازیان هەیە.

* لەسەر مەسەلەی گازو نەوت بیروڕای جیاوازیان هەیە.

بەم شێوەیە ناتەبابوونی ئەم دوو پارتە گەورەیە ڕۆڵو كاریگەری گەورەی كردۆتە سەر هەموو بوارەكانی ژیانی كۆمەڵگای كوردەواریو لەم قۆناغەداو بەشەقی زەمانە تاڕادەیەك ئەم یەكێتیو یەكگرتووە ڕووكەشەی كابینەی حكومەت و گوتارو هەڵویستیان بۆتە زامنی پاراستنی یەكریزی كۆمەڵگای كوردەواری لەبەرامبەر مەترسیەكانی دەرەوەدا كە پێویستە زۆر زیاترو جدیانەتر دەست بگرن بەئەڵقەی ئەو یەكێتیەوەو زیاتر پتەوتر و چەسپاوتری بكەن .

2. لەسەر ئاستی عێراق

لەسەر ئاستی عێراق كێشەكانی كورد زۆرترن ، چونكە ئەگەر جاران بەرامبەر یەك دوژمن كە ئەویش ڕژێمی بەعسی سەدامی بوو دەجەنگاو دوژمنێكی ئاشكراو دیار بوو، بەلاّم لەئێستاداو لەسایەی دیموكراسیەتو هەڵبژاردنو پەرلەمانو حكومەتو دەستوری هەمیشەیدا چەندین دوژمن بەمافو داواكاریە ڕەواكانی كورد سەریان هەڵداوەو تەنانەت دۆستەكانی دوێنێی ئۆپۆزسیۆن كە لەسەر خاكی كوردستان دەژیانو خەباتیان دەكرد ئێستا ئەوانیش كەوتونەتە دژایەتی كردنی داواكاریەكانی كورد.

ولاّتی عێراق لەسەرەتای دروستبوونیەوە بەزۆر لێكنراوە بەیەكەوەو بەحەزو ئارەزو ویستی پێك هاتەكانی نەبووە،لەعەرەبو كوردو توركومانو ئاشوریو سونەو شیعەو ئیسلامو مەسیحیو ....هتد، ئەم هەموو پێكهاتە جیاوازانە كە تەنها خودایان یەكەو هیچ خاڵێكی هاوبەش كۆیان ناكاتەوە و بەزۆر لەبۆتەقەی دەوڵەتی عێراقیدا پێكەوە لكێنراونو لەسایەی ڕژێمە تاكڕەو وكۆنەپەرستو شۆڤێنیەكانی كەمینەی سونەی عەرەبیدا لەماوەی هەشتاودووساڵی تەمەنیدا بەئاگرو ئاسن مامەڵەیان لەگەڵداكراوەو سەركوتكراون، بەلاّم لەئێستای عێراقی نوێدا هەموان داوای مافی خۆیان دەكەن لەدەسەلاّتو ئیمتیازاتەكاندا .

ئاشكرایە زۆرینەی دانیشتوانی عێراق نزیكەی لە 60٪ عەرەبی شیعەنو لە 20٪ سونەی عەرەبو لە 17٪ كوردو لە 3٪ توركومان و ئاشوریو مەسیحین .

بەم شێوەیە هیچ کاتێك ناتوانرێت دەسەڵاتێکی یەکگرتویی نیشتمانی بێتەدی کە هەموو لایەك لێی ڕازی بێت، چونکە عەرەبی سونەو شیعە دوژمنایەتی و ناتەباییەکی مێژوویان هەیەو ئەستەمە بەئاسانی لەگەڵ یەکدا پێك بێن، کوردیش لەگەڵ عەرەب و تورکومان و .. هتد بەهەمان شێوە .

هەموانیشیان پێکەوە دژی مافەکانی کورد دەجوڵێنەوە، بۆیە خەباتی دیموکراسی کورد گەلێك زەحمەتە لەخەباتی چەکداری و شۆڕشەکانی .

لێرەشدا ئەم هێزو پارتە سیاسیانەی سەر گۆڕەپانی عێراق بەتەنها هەر خۆیان نین، بەڵکو پشت و پەنای ناوچەیی و دەرەکیشیان لە پشتە، ئەوەتا شیعەی عەرەب وڵاتی ئێران و سونەی عەرەب وڵاتانی سونە مەزهەبی عەرەب و شۆڤێنیەکانیان لەپشتەو تورکومانەکان وڵاتی تورکیا و مەسیحیەکانیش وڵاتانی مەسیحیەتی دونیایان لەپشتە، بۆیە پاڵپشتێکی سیاسی و ئابوری و مەعنوی گەورەیان هەیە، بەڵام تەنها کورد بێ پشت و پەنایەکی ڕاستەقینەی بەهێزە کە هەمو کات تەنها سروشت و شاخەکان و جەماوەرە ستەم دیدەکەی خۆی و ڕەوایی مەسەلەکەی مایەی خۆڕاگری و بەردەوام بونی بون کەئەمەش زۆر جاران سەرکەوتوو نەبووە .

کورد زۆر جار خۆی خستۆتە چوارچێوەی بەرژەوەندی و سیاسەتەکانی زلهێزەکانی ئەمریکاو بەریتانیاوە بەمەبەستی پەیداکردنی پشت و پەنایەك، بەڵام ئەو زلهێزانە بەرژەوەندی خۆیان لەسەرو بەرژەوەندی کوردەوە داناوەو تەنها بۆ زەمەنێکی دیاریکراو و ڕاگرتنی بەلانسی هاوکێشە سیاسیەکان هەندێ جار پاڵپشتیان لەداواکاری و مەسەلەی کورد دەکەن .

ئەوەتا لەئێستادا لەمەسەلەی ناکۆکی تورکیا و pkk دا ڕاستە ئەمریکا پشتی تەواوی کوردی بەرنەداوە، بەڵام بەئاشکراو بەنهێنی لەگەڵ تورکیادا هاوڕاو هاوهەڵوێستە دژی pkk وبەتیرۆریستی دادەنێت و ئەو سستی و خاوبونەوە و ساردیەی کە لەنێوان تورکیاو ئەمریکادا دروستببوو لەسەر ڕێگەنەدانی تورکیا بەهاتنە ناوەوەی سوپای ئەمریکا بۆ ناو عێراق لەساڵی 2003 دا لەئێستادا گەرم و گوڕتر بۆتەوەو ئەمەش لەسەر حسابی پەیوەندیەکانی ئەمریکا و کورد بووە .

دژایەتی و ناڕەزایی هەموو پارت و گروپە سیاسی و مەزهەبی و شۆڤێنیەکانی ناوعێراق بۆ کوردو داواکاریەکانی لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە:-

* ناڕازین لەسەر دیاریکردنی بودجەی حکومەتی هەرێم بەڕێژەی 17٪ و داوای کەمکردنەوەی دەکەن بۆ 13٪.

*ناڕازین لەسەر دیاریکردنی بودجەی هێزی پێشمەرگە کە بخرێتە سەر وەزراتی بەرگری عێراق .

* دژایەتی هەموو کۆمپانیا نەوتیەکان دەکەن کە گرێبەستی نەوتیان لەگەڵ حکومەتی هەرێمدا ئیمزاکردووە .

* دژایەتی جێبەجێکردنی مادەی 140 ی دەستور دەکەن کە ڕێگە دەدات بەگەڕانەوەی شاری کەرکوك و هەموو جێگە دابڕاوەکانی تری هەرێمی کوردستان .

*داوای گۆڕانکاری لەدەستوردا دەکەن بەمەبەستی هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی فیدراڵی لە عێراقدا کە تەنها مەبەستیان نەهێشتی ئەم دەسەڵات و هەرێمە ئازادو دیموکراسیەی کوردستانە .

3 . لەسەر ئاستی وڵاتانی ناوچەکە

ئاشکرایە کورد لەساڵی 1916 وە گیرۆدەی دەستی وڵاتانی ناوچەکەیە کە دابەش بۆتە سەریان لە (تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا) لەگەڵیشیاندا وڵاتانی تری عەرەبی و ئیسلامی .

که هەموانیان دژی مافو مەسەلە ڕەواکەی کورد بوونو چەندین ڕێکەوتنامەی ئاشکراو نهێنیان دژی کوردو شۆڕشەکانی ئیمزا کردووە هەر لەڕێکەوتنامەی " سەعد ئابادو حیلفی بەغدادو ڕێکەوتنامەی جەزائیر .. هتد " .

بەم شێوەیە کوردو کوردستان بۆتە دوورگەیەکی داخراو وچواردەوردراو بەدوژمنەکانیو بەهیچ شێوەیەك ڕێگە نادەن کە سەربەخۆیو ئازادی بەدەست بهێنێت، بەدڵنیایش ئەم حاڵەتەی کورد بەردەوام دەبێت تا ئەو وڵاتانە بەو گەورەییو بەهێزیەی ئێستایان بمێننەوە .

بۆیە کورد تەنها بەرژەوەندی لەگەڵ وڵاتە زلهێزەکانو بەتایبەتیش ئەمریکادایە بۆ ئەوەی هاوبەشو هاوکار بێت لەگەڵیدا بۆ ڕووخانو گۆڕینی ئەو ڕژێمانە، ئەویش لە چوارچێوەی " پڕۆژەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە یان نوێ" دا کە مەبەست لێك هەڵوەشانی وڵاتە گەورەکانی ناوچەکەیەو دروستبوونی فەوزایە، لەئەنجامیشدا سەر لەنوێ بونیاتنانەوەی ناوچەکەیە بەویستو ئیرادەی ئەمریکا ، کە دەبێت کورد لەم گۆڕانکاریانەدا سوود و قازانجی دەسکەوێت کە ئەویش چاوەڕوان دەکرێت لەچەند دەیەساڵێکی تردا ڕوودات .

* تورکیا لەئێستادا بەناوی دژایەتیکردنی تیرۆریستی pkk و پشتیوانی تورکومانەوە دەستوەردەداتە کاروباری ناوخۆی کوردستانو عێراقەوە، بەڵام مەرامی شاراوەی بریتیە لە گێڕانەوەی ویلایەتی موسڵ بەشاری کەرکوکیشەوە کە دەوڵەمەندە بەنەوتو کانزا، بەڵام ئەو کارە لەم سەردەمی بەجیهانیبونەدا کارێکی هەروا سانا نیە، بەتایبەتیش لەکاتی بوونی ئەمریکا لەناوچەکەدا.

تورکیا ئێستاش خەونی ڕابەرایەتیکردنی دونیای ئیسلامیو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی لەسەردایەو گەرەکیشێتی زەمان و دەسەڵاتی خەلیفە عوسمانیەکان زیندو بکاتەوە، بەڵام ئەوە کارێکی مەحاڵە لەئێستای دونیای دیموکراسیەتو ئابوری ئازادا.

* ئێران بەناوی دژایەتی پژاکەوە هانی گروپە توندڕەوە ئیسلامیەکان دەدات دژی کوردستانو دەستکەوتەکانو لەعێراقیشدا پاڵپشتی هەموو گروپە شیعەکان دەکاتو ئەویش ستراتیژیەتی خۆی هەیە لەعێراق بەتایبەتیو ناوچەی کەنداو و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لەسوریاو لوبنانو فەلەستین بەگشتی .

لەئێستادا کێشەی کورە ئەتۆمیەکانی بۆتە مەسەلەی گەرمو گوڕی ڕۆژو خاڵی ڕوو بەڕوو بوونەوەی لەگەڵ ئەمریکاو ئەوروپادا کە ئێران بۆتە گەورەترین زلهێزی ناوچەکە کە مەترسی خستۆتە سەر ئیسرائیلو وڵاتە هاوپەیمانەکانی ئەمریکاو بەرژەوەندیە ڕاستەوخۆکانی ئەمریکاش لەناوچەکەو دونیاشدا، بۆیە وازهێنان لەئێران مانای شکستی ئەمریکاو ستراتیژیەتەکەیەتی لەناوچەکەدا، بەتایبەتیش کە ڕوسیاو چین بەئاشکراو بەنهێنی پشتگیری ئێران دەکەن .

* وڵاتانی عەرەبی سونەش، پشتیوانی گەورەی سیاسیو ئابوری سونەی عەرەبنو هەموو هەوڵیان گێڕاوەنەوەیانە بۆ سەر دەسەڵاتی حوکم ئەویش بەپاڵپشتی کۆنە بەعسیەکانو شۆڤێنیەکانو حیزبە ئیسلامیە سونەکان، بەڵام ئەم کارەش زەحمەتە لەعێراقی نوێدا، چونکە کوردو شیعە زیاتر نزیکن لەیەکەوە وەك لەسونە، چونکە هەردوو لایان ئازارو مەینەتیو چەوسانەوەی زۆریان چەشتووە بەدەست سونەکانەوە .هەربۆیەش ئەم وڵاتانە دژی داواکاریو مافەکانی کوردنو هەمیشە داوای پارێزگاریو پاراستنی یەكو یەکگرتووی خاكو گەلانی عێراق دەکەن .

* لەسەر ئاستی پەیوەندیەکانی ئەمریکاو بەریتانیاو زلهێزەکان ڕاستە کورد لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی 1991 وە گەلێك دەسکەوتی گەورەی وەدەست هێناوە بەهۆی پشتیوانی کردنی ئەمریکاو بەریتانیاو

ولاّتانی تر، بەلاّم ئەم هاوکاریو پشتگیریکردنە بەزۆری لەڕووی مافی مرۆڤەوە بووە نەك پشتگیریەكی سیاسیو ئابوریو سەربازی.. هتد.ڕاستە لە ئێستادا بەهۆی بونیان و دەسەلاّتیان لە عێراقدا كورد دەسكەوتی سیاسی و ئابوری و سەربازیشی بەدەست هێناوە بەلاّم ئەوان هەمیشە بەرژەوەندیەكانی خۆیان خستۆتە سەرو بەرژەوەندیەكانی كوردو مەسەلەكەیەوەو تائێستاش هەروا مامەڵەیان كردووە، كوردیان تەنها وەك كارتێكی گوشار لەزەمەنو زەمینەی پێویستی خۆیاندا بەكار هێناوە لەناو گەمە سیاسیەكاندا.

بەلاّم كوردیش چاری نیە و لەوان زیاتر پشتو پەنای نیە،بۆیە هەر ڕێگەی دۆستایەتیو نزیكبوونەوەی لەگەڵ ئەواندا هەیە، و دەبێت تابتوانێتیش زیاتر پەیوەندیو دۆستایەتیو هاوپەیمانی خۆی لەگەڵیاندا تۆخ بكاتەوەو بەهێزی بكات،بەپێچەوانەوە ئەو دەسكەوتانەشی بەدەست هاتوون لەدەست دەدەین، كورد لەمێژووی خەباتی خۆیدا هەمیشە بەهۆی باش نەخوێندەوە وهەڵسەنگاندنی هەڵەو ناڕاستی هاوكێشەی هێزو بەلاّنسەكان كەوتۆتە بەرەی دۆڕاوی جەنگو ململانێكانەوەو هەر بۆیەش خەباتەكەی نەگەیشتۆتە ئەنجام،بەلاّم خۆشبەختانە لەئێستادا لەبەرەی سەركەوتودایەو بەرژەوەندیەكانی جووتە لەگەڵ بەرژەوەندیەكانی زلهێزەكانو بەتایبەتیش ئەمریكادا .

*بۆیە ئەم هەموو ڕێگریەو بەربەستانە بونەتە هۆی خاوبوونەوەو ئاسایی پێشكەوتنو گەشەكردنی دیموكراسیەتو بنەماكانی لەكۆمەڵگای كوردەواریداو ئەمەش كاریگەری دەبێت لەسەر باش جێبەجێكردنو پیادەكردنی ڕێبازی سۆشیال دیموكرات .

بەلاّم كاروانی خەباتی سۆشیالیستانەو دیموكراتیانەی كۆمەڵگای كوردەواری كەوتۆتە سەر سكەی ڕاستو دروستی خۆیو نەدەسەلاّتو نەجەماوەریش ڕێگە نادەن كە ئەو كاروانەی خەبات بوەستێنرێت یان بگەڕێتەوە دواوە، كە ئەمەش خاڵی گەشو پرشنگدارەو هیواو خواستی زۆرینەی جەماوەریشە و هەر بۆیەش ئومێد و ئاسۆكانی ئایندەش ڕووندەردەكەون ودەگەشێنەوە.

* * *

* *

*

یەكێتی نیشتیمانی كوردستانو پەسەندكردنی ڕێبازی سۆشیال دیموكرات

وەك ئاشكرایە ((یەكێتی نیشتیمانی كوردوستان)) لەسەرەتای دامەزراندنیەوە بەبیرو بۆچونێكی نوێی سەردەمیانە هاتە لەدایك بوون، بەوەی كەلە سێ باڵی سەرەكی پێك هاتبوو لە یەكەم" كۆمەڵەی ڕەنجدەرانی كوردستان" كە لەساڵی 1970 وە دامەزرابوو وە كۆمەڵەیەكی چەپی ماركس لینینی بوو وە باڵی گەورەو بەهێزی ناو یەكێتی بوو، دووەم " یەكێتی شۆڕشگێڕانی كوردستان" و سێیەمیش " هێڵی گشتی" كە كەسانی شۆڕشگێڕو نیشتیمان پەروەرو دیموكرات خوازبوون ،كە هەریەكەیان خاوەن بەرنامەو بیرو بۆچوون و ڕێكخستنو پەیڕەوی سەربەخۆی خۆیان بوون، لەماوەی ساڵانی 1975 _ 1991 لەژێر چەتری یەكێتی نیشتیمانی كوردستاندا درێژەیان بەكاری ڕێكخراوەییو چەكداری خۆیان دەداو هەموانیان پێكەوەو هەریەكەیان بەقەبارەی خۆی چالاكی و كاری سیاسیو چەكداریان ئەنجامدەداو ناتوانرێت كە ڕۆڵی هیچ لایەكیان پشتگوێ بخرێتو كەنارگیربكرێت لەگەشەكردن و

گەورەبوونوکاریگەربونی یەکێتی، بەڵکو بەخەباتی هەموانیان یەکێتیان گەیاندە ئەم ڕۆژەو هەموو ڕۆژگارە سەختو دژوارەکانیان تێپەڕاندو توانیان لەدوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی 1991 ی گەلەکەمان، وەك وەڵامدانەوەیەکی ژیرو واقیعبینانەو لەئەنجامی هەڵسەنگاندنی وردو زانستیانەو خوێندنەوەیەکی بابەتیانە بۆ ڕووداو پێشهاتەکانی ناوچەکەو دونیاش، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان یەکەم کۆنگرەی خۆی بەست لە 1/27 تا 1992/2/14 لەشارەکانی سلێمانیو هەولێرو تیایدا چەند بڕیارێکی گرنگ درا، لەوانە یەکەمیان پەسەندکردنی یەك بەرنامەو پەیڕەو بۆ هەرسێ باڵەکەو ئیدی سەردەمی سێ ڕێکخراوی نەماو تەنها یەکێتی نیستیمانی کوردستان مایەوەو هەموان لەسایەیدا کاریان دەکرد، دووەمیان پەسەندکردنی ڕێبازی سۆشیال دیموکرات بوو وەك بەرنامەی کاری داهاتووی یەکێتی ، کە لێرەشدا دیاردەی فرەمینبەری هاتە بونو بەمەش یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بووە ڕێکخراوێکی پانو پۆڕو فراوانی سەرجەم چینو توێژەکان و بوار لەبەردەم هەمواندا کرایەوە بۆ درێژەدان بەخەباتو جێبەجێکردنی بەرنامەو بیرو ڕاکانی لەچوارچێوەی سیاسەتی گشتی یەکێتیدا .

کە ئەم دوو بڕیارە زێدەگرنگ بوون بۆ ناوخۆی یەکێتی و کاریگەری گەورەشیان هەبوو لەسەر زۆربەی پارتو ڕێکخراو وگروپە سیاسیەکانی سەر گۆڕەپانی کوردستان بەوەی کە ئەوانیش کەوتنە خۆ بۆ یەکگرتنەوەو گۆڕانکاری لەبەرنامەو پەیڕەوی ناوخۆیاندا . بەهەمان ئاڕاستەش یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان لە 21 /1/1993دا کۆبونەوەیەکی فراوانی بەست,سەبارەت بەیەك بوون و یەکگرتنەوەی حیزب و ڕێکخراو وگروپە چەپ و سۆشیالیست و دیموکراتەکانی کوردوستان لەگەڵ یەکێتیدا.بەئامادەبوونی ئەندامانی سەرکردایەتی و جێگری سەرکردایەتی و ئەندامانی مەکتەبەکان و مەڵبەندەکان و بەگشتی دەنگ بڕیاری یەك بوون پەسەند کرا.هەر لەهەمان کۆنگرەی یەکەمیدا و لەیەکەم خاڵی ئامانجە گشتیەکانیدا دیاریکردوەکە((یەکێتی خەبات دەکات لە پێناوی دیموکراسی و ئازادی و یەکسانیدا.دژی دیکتاتۆری و جەنگ و داگیرکردن و دەست درێژی , دژی چەوسانەوەی نەتەوەیی و چینایەتی و دینی , دژی پێشێلکردنی مافی مرۆڤ ,دژی شۆڤێنیزم و کۆنەپەرستی و تیرۆر, لەپێناوی مافی چارەی خۆنوسین و هاوکاری و پێکەوە ژیانی گەلان بە ئاشتی و تەبایی)). بەهەمان شێوە لەخاڵی چوارەمی ئامانجە گشتیەکانیدا دیاریکردوە کە ((ئامانجی دواڕۆژی یەکێتی پێکهاتنی کۆمەڵێکی سۆشیالیستی دیموکراتیە لەکوردوستاندا)).1 وەك خۆ گونجاندنێك لەگەڵ سەردەمە نوێیەکەی دوای ڕووخانی بلۆکی سۆشیالیستیو لێکهەڵوەشاندنەوەی یەکێتی سۆڤێتی جارانو هەڵکردنی باهۆزی دیموکراسیەت کە دونیاو ناوچەکەشی گرتەوەو جیهانێکی نوێ بەسیستەمێکی نوێ هاتە ئاراوە کە ئەمریکای ڕابەری سەرمایەداریو بەتەنهاو تاك جەمسەری ئەم سیستەمە نوێیەی سەپاند لەسایەی بەجیهانی بوونی دونیادا، دونیا بووە گوندێکی بچوکی هاوچەرخ لەسایەی داهێنانە گەورەکانی تەکنەلۆژیای ژمارەیی لەکۆمپیوتەرو ئەنتەرنێتو مۆبایل .. هتد .

لەلایەکی تریشەوە ئەم دوو بڕیارو هەڵوێستەی یەکێتی وەك وەڵامدانەوەیەکی واقعبینانەش بوو بۆ قۆناغو سەردەمەکەی نەوەدەکانی سەدەی بیستەم، کە تیایدا دروشمی دیموکراسیو مافەکانی مرۆڤ بوونە دوو دروشمی زۆر گەورەو پیرۆز کە هەموان هەوڵی بەدیهێنانو بەرجەستەکردنیان دەدان .

دەیەکانی نەوەدی سەدەی ڕابردوو سەردەمی هێزو تواناو باڵادەستبوونی ڕێکخراو و پارتە سیاسیە سۆشیال دیموکراتەکان بوو لەئەوروپاداو بەجۆرێك لەزۆربەی وڵاتانی وەك " ئەڵمانیاو فەرەنساو ئیتاڵیاو

ئیسپانیاو سویدو نەرویجو بەلجیکاو نەمساو سویسراو .. هتد" بوونە پارتی دەسەلآتدار یان پارتی گەورەی ئۆپۆزسیۆن .

بەمەش ڕێکخراوی SI ئەنتەرناسیونالی جیهانی زیاتر گەورەو کاریگەر بوو لەئەنجامی هەلوەشانەوەی بلۆکی سۆشیالیستیو دارمانی سیستەمی سۆشیالیستی لەبەرامبەر سیستەمی سەرمایەداریدا، جا بۆ پڕکردنەوەو هاوسەنگ کردنەوەی ئەو بارە لارە،" سۆشیال دیموکرات" وەك ڕێبازێکی میانڕەو و ناوەند لەنێوان سۆشیالیستیەکی وشكو برنگو دۆگماو چەق بەستودا کەبووە مایەی زیاتر کردنی هەژارانو زیاترکردنی مەینەتیو ناخۆشیو سەرگەردانیو بێ بەشکردنی هاولآتیان لەخزمەتگوزاریەکانی ژیانی سەردەمو دواکەوتوویی زیاتری ئەو کۆمەلگایەنە لەلایەكو لەلایەکی تریشەوە لەبەرامبەر سیاسەتە دڕندەو قێزەونو بێ بەزەییەکانی سەرمایەداریشدا کەتەنها گرنگی دەداتە کەمینەیەی زۆر کەمی کۆمەلگاو دەولەمەندکردنیانو کۆکردنەوەی سەرمایە لەلایانو لەولاشەوە هەژارکردنی زۆرینەی کۆمەلگا لەسایەی ئازادی سیاسیو ئابوریو .. هتد .

کە لەهەردوو سیستەمەکەدا بەهای مرۆڤایەتی پێشێلو لەگۆڕ نرا بوو، هەر بۆیە هاتنە کایەی ڕێبازێکی میانڕەوی سەردەمیانەی وەك " سۆشیال دیموکرات" کارێکی گەلێ بەجێو گرنگو پێویست بوو، بۆ ڕزگارکردنی دونیای ناهاوسەنگو نایەکسانو گۆڕینی بەدونیایەکی زیاتر دیموکراسیو ئازادو یەکسانو پێکەوە ژیانو کارکردن .

- لێرەدا پرسیار ئەوەیە یەکێتی بۆ ڕێبازی سۆشیال دیموکراتی پەسەند کرد وەك بەرنامەی کاری داهاتووی؟

وەك پێشتر باسمان لێوەکرد یەکێتی لەناوەڕاستی هەشتاکانەوە هەستی بەگۆڕانکاریو پێشبینیەکانی گۆڕانی دونیا دەکرد.

لەو ساتەوەی کە لەهەمان کاتدا لەناو یەکێتی سۆڤێتی جارانو لەناو خودی حیزبی شیوعی شۆڤیەتیشدا بیرو بۆچونی ئاوها هاتە ئاراوە کە دەبێت گۆڕانکاری بەسەر میتۆدو بنەماکانی حیزبو دەولەتی سۆڤێتی و سۆشیالیستیدا بهێنرێت، ئەوە بوو لەسالی 1989 بە دواوە کە ((میخائیل گۆرباتشۆف)) بووە سکرتێری حیزبی شیوعی و سەرۆکی دەولەتیش پرۆژەی"بیرۆسترۆیکا وگلاسنۆست "ی ڕاگەیاندو بەمەش بووە سەرقافلەیەك بۆ گۆڕانکاریەکی گەورە نەك هەر بۆ بلۆکی سۆشیالیستی، بەلکو بۆ هەموو دونیاش بەهەموو کیشوەرو ولآتو حیزبو کۆمەلگاکانیشەوە .

هەر بۆیەش لەکوردستانیشدا یەکێتی نیشتمانی وەك ڕێکخراوێکی سیاسیی گەورەو کاریگەر لەسەر گۆڕەپانی سیاسییو چەکداریدا دەبوو بەهەمان شێوە بەبەرنامەیەکی زانستیو وردەوە بەسەر بیرو بۆچونەکانی خۆیدا بچێتەوەو بەوردیش ئەو گۆڕانکاری و پێشهاتانە بخوێنێتەوەو هەلیانبسەنگێنێت، و لەهەولی بەردەوامیشدا بووە بۆ دروستکردنی پەیوەندیو خۆ تێکەلآوکردنو نزیك بوونەوە لەڕێکخراوی SI، بۆ ئەمەش دەبوو گۆڕانکاری لە هێلی ڕێبازی سیاسیو ئابوریو کۆمەلآیەتی خۆیدا چێ بکات بۆ گونجاندنو نزیك بوونەوە لەبەرنامەی سۆشیال دیموکراتەکان .

بەم شێوەیە دوای پەسەندکردنی ئەو ڕێبازە لەکۆنگرەی یەکەمی خۆیدا هەنگاوێکی گەورەو واقیعبینانەی بەو ئاڕاستەیە ناو هەر لەهەمان سالدا کە یەکێتی وەك ڕێکخراوێك بەشداری لەکۆنگرەی ئەنتەرناسیونالدا کرد لە ئەلمانیادا لەشاری بەرلین بەڕێز مام جەلال داوای کرد کە یەکێتی بەئەندام

وەربگیرێت لە ڕێکخراوی ئەنتەرناسیونالی جیهانیدا .ئەوەبوو دوای 10 ساڵ و لەکۆنگرەی ساڵی 2002ی ڕێکخراوی ئەنتەرناسیونالی جیهانی لەمەغریب و لەشاری کازابلانکا لە 2002/5/3 دا) بڕیاردرا یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان وەك ئەندامی چاودێر وەربگیرێت لەو ڕێکخراوەدا. 2 و لەساڵی (2004)یشدا بووە ئەندامی کارای ئەو ڕێکخراوە، بەمەش یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بووە یەکێك لە ڕێکخراوە سیاسیەکانی کوردستانی باشور کە بووە ئەندامی کارا لە SI دا، لەئێستاشدا هەردوو ڕێکخراوی خوێندکاران بووە ئەندامی کاراو ڕێکخراوی ئازادی لاوانیش بۆتە ئەندامی چاودێر لە 2008/1/28 دا . بەمەش یەکێتی نیشتیمانی کوردستان چ لەسەر ئاستی کوردستان و عیراق چ لەسەر ئاستی ناوچەکەو دونیاش سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەستهێنا.

*** گرنگی و کاریگەری بەئەندام بوون لە SI دا لەچی دایە؟ و یەکێتی نیشتیمانی و کۆمەڵگای کوردەواری چۆن سوود و قازانجی لێ دەبینن؟**

1. ئاشکرایە ڕێکخراوی SI لەئێستادا خاوەنی 174 ئەندامی کاراو چاودێرە لەڕێکخراو پارت و گروپی سیاسی لەسەر ئاستی هەموو دونیادا و بۆتە دووەم ڕێکخراوی گەورەی جیهانی لەدوای ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانەوە .

2. SI بەبەرنامەو کارو دەستکەوتەکانی بۆتە ڕێکخراوێکی کاریگەر لەسەر سیاسەتی دونیا و بەهۆی پەیوەندیە هەمە جۆر و هەمەلایەنەکانیەوە لەسەر تاسەری دونیادا بۆتە خاوەن هێزو نفوزێکی گەورەو کاریگەر .

3. SI توانیویەتی لەڕێگەی گرتنە دەستی دەسەڵاتی پارتە سیاسیە ئەندامەکانیەوە لەدونیاداو بەتایبەتیش لەئەوروپادا کە کۆمەڵگایەکی ئارام و ئاشتیخوازو ئازادو یەکسان و داد پەروەرانە دروست بکات و هاوڵاتیان خۆش گوزەران و گەشە کردوو بکات .

- لەبەر ئەم هۆکار و بەهێزی و دەسەڵاتەی SI لە دونیادا،یەکێتی دەتوانێت گەلێك سوود و قازانج بەدەست بهێنێت لە :–

1.پەیوەندیەکی بەربلاو و فراوان لەسەر ئاستی دونیا و بەتایبەتیش ئەوروپا بەدەست بهێنێت بۆ مەسەلە ڕەواکەی گەلی کورد .

2.بەهۆی تێکەڵاوبوونی لەگەڵ ئەو تۆڕە ئابوریە گەورەیەی وڵاتانی ئەندامیSI کە زۆربەیان وڵاتی پێشکەوتووی پیشەسازی گەورەن، یەکێتی دەتوانێت ئابوری خۆی وەکو حیزب و ئابوری کۆمەڵگەی کوردەواریش ببوژێنێتەوەو گەشەی پێبکات .

3.بوون بەئەندامی یەکێتی لە SI دا دەرگایەکی گەورە واڵا دەکات بەڕووی هەموو بوارەکانی سیاسی و ئابوری و فەرهەنگی و زانستی و کۆمەڵایەتی یەکێتی وەکو حیزب و کۆمەڵگای کوردەواریش .

4.بوون بەئەندامی کارای یەکێتی لە SI دەبێتە مایەی ئارامی و پاراستنی ئاشتی و دیموکراسیی لەکوردستان و ناوچەکەداو کەمکردنەوەو نەهێشتنی مەترسیەکانی سەر دەسکەوت و ئەم دەسەڵاتەی کوردی لەعێراقی نوێدا .

5. بەم بەئەندام بونەی یەکێتی لەSI و لەعێراقی نوێشدا ئاڕاستەی ئاشتی و دیموکراسی و ئازادی زاڵ دەبێت بەسەر ڕوانگەی هێزو توندو تیژی و نائارامی و سەرکوتکردن و دیکتاتۆریەتداو دەکرێت

لەناوچەکەدا کوردو کۆمەڵگای کوردەواری ببێتە کۆمەڵگایەکی دیموکراسی و ئازادو کاریگەریشی هەبێت بۆ سەر وڵاتانی ناوچەکە .

6.بوون بەئەندام بوونی یەکێتی لە SI دا ، یەکێتی لەڕێکخراوێکی بچوکی ناوچەیی و هەرێمایەتیەوە کردە ڕێکخراوێکی گەورەو دیاری سەر ئاستی دونیا ، ئیدی ئەمەش کاریگەری گەورەی دەبێت لەئایندەدا لەسەر هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگای کوردەواری و مەسەلەی کوردو ئیدی کوردو مەسەلەکەی لەمەسەلەیەکی بچوکی ناو چوارچێوەی سنوری دەوڵەتانی ناوچەکەو ناو هۆڵە داخراوەکانەوە کردە مەسەلەیەکی گەورەو گرنگ و گەرمو گوڕی سەر گۆڕەپانی سیاسی دونیاو ناو کۆڕو کۆبوونەوەکان لەسەر ئاستی دونیادا .

ڕێبازی خەباتی
یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان

- یەکێتی نیشتیمانی کوردستان لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعسی سەدامی لەساڵی 2003 وەو بەشداریکردنی لەحوکمو دەسەڵاتی ناوەندا لەبەغداو بینینی ڕۆڵی بەرچاوی لەنوسینەوەی یاسای ئیدارەی کاتی دەوڵەتی عێراقی و دواتر دەستورو هەڵبژاردنی پەرلەمان و دامەزراندنی حکومەت و دادوەری لەعێراقی نوێدا لەسەر بنچینەیی تەوافق و لێکتێگەیشتن و پەراوێز نەخستنی هیچ کەس و لایەن و تایەفەو مەزهەب و دینێك .

بەمەش یەکێتی بەگرتنە بەری سیاسیەتێکی حەکیمانەو ژیرانەو هەڵویست و پێگە نیشتمانی و بێ لایەنیەکانی سکرتێری گشتی بەڕێز مام جەلال لەو نێوەندەدا توانی ببێتە هێزێك کە هەموان ڕۆڵ و کاریگەری یەکێتی لەبەر چاوبگرن و بەو هێزەی دابنێن کە دەتوانێت عێراق لەم قۆناغە پڕ مەترسی و شەڕی ناوخۆو تایەفی و تیرۆریستان و لەبەریەك هەڵوەشانەدا بپارێزێت و گیانی تەبایی و برایەتی زاڵ بکات و پرۆسە سیاسیە دیموکراسیەکەی عێراق بەرەو پێشتر بەرێت .

ئەم سیاسەتەی یەکێتیش لەڕاپۆرتی بەڕێز سکرتێری گشتیدا دەردەکەوێت کە لەپلینۆمی یەکێتی نیشتمانی کوردستاندا پێشکەشی کرد لەمانگی بەفرانباری ساڵی 2007 لەقەڵاچوالان لەسلێمانی و بەم شێوەیە ڕێبازو کارو خەباتی یەکێتی دیاریکرد:_ 3

1. لەسەر ئاستی کوردستان

دیاری دەکات و دەڵێت " ڕێبازی خەباتەکەمان ، هەمان ڕێبازی دێرینی خەباتی سیاسی و جەماوەری و شۆڕشگێڕانەی پشت بەخەڵك و بەخۆ بەستووە، پشت بەهاوپەیمانی و هاوکاری ئیقلیمی و دەولی بەستووە، ڕێبازی پێکهێنانی عێراقێکی دیموکراتی فیدراڵ و سەربەخۆیە کە ڕێبازی خەباتی نەپساوەیە بۆ یەکخستنەوەی هەموو بەشەکانی کوردستانی عێراق لەچوارچێوەی حکومەتی هەرێمی فیدراڵی کوردستاندا بەپارێزگاکانی کەرکوك و قەزاکانی خانەقین و شێخان و مەخمورو مەندەلی و هەموو ناوچە کوردستانیەکانی ترەوە، ڕێبازی هاوپەیمانی نەگۆڕو هەمەلایەنەیە لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان و ڕێبازی هاوکاری و هاریکاریە لەگەڵ هەموو حیزبەکانی کوردستان و ناو پەرلەمانی کوردستان و دەرەوەشی".

2. لەسەر ئاستی عێراقدا :

بەم شێوەیە ڕێبازی خەباتی یەکێتی دیاریدەکات :-

" ڕێبازی خەباتە بۆ پاراستنو پەرەپێدانی هاوپەیمانی دێرینی کوردو شیعە بەتایبەتی لەگەڵ " ئەنجومەنی بالاَی شۆڕشی ئیسلامی لەعێراق، و هەموو حیزبەکانی تری ناو هاوپەیمانی شیعیە، بەهەمان شێوە ڕێبازی هاوخەباتیە لەگەڵ برا سونە عەرەبەکانمان لەڕێگەی هاوپەیمانی لەگەڵ حیزبی ئیسلامی عێراقیەوە" .

هەروەها " ڕێبازی هاوکاریو هاریکردنە لەگەڵ هێزە دیموکراتو میلیەکان بەتایبەتی حیزبی شیوعی عێراقیو الحركة الاشتركية العربيةو هەموو هێزە دیموکراتو نەتەوەیی و عەلمانیەکانی تردا" .

هەروەها " دەبێت بەتوندترو گوڕو تەوژمو هێزو وزەی زیاتریشەوە بچینەوە بەگژ تیرۆریستەکانی تەکفیری ئەلقاعیدەدا".

3.لەسەر ئاستی ناوچەکە و نێودەوڵەتیدا

بەڕێز سکرتێری گشتی یەکێتی ڕێبازی خەباتی یەکێتی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیدا دیاریدەکاتو دەڵێت:- " بەکردەوە بۆمان ساغ بۆتەوە، کەلەم سەردەمەدا هۆکاری دەرەوە و سیاسەتی دەوڵەتە زاڵەکانو دەستڕۆیشتووەکان، کاریگەرو بڕیاردەرن لەدۆخی ئێستەی دونیاداو هیچ گیروگرفتێکی گرنگ بێ ئەو هۆکارە چارە ناکرێت، نمونەکانیش لە تەیموری ڕۆژهەلاَتەوە دەستپێدەکات، تاسەر ئەفغانستانو کوردستانو عێراقو فەلەستینو ئەورووپای ڕۆژهەلاَتو ...هتد.

یەکێتی نیشتیمانی کوردستان لەسەر ئاستی ناوچەکە پەیوەندیەکانی لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئێرانو تورکیاو زۆربەی ولاَتە عەرەبیو ئیسلامیەکان باشەو لەگەڵ ولاَتانی گەورەی دونیا لە ئەمریکاو بەریتانیاو فەرەنساو ئەڵمانیاو ئیتاڵیاو ڕوسیاو چینو ..هتد، زۆر باشە کە هەموو ئەم پەیوەندیانە کاریگەری گەورەو گرنگیان هەبووەو هەیەو دەشبێت لەسەر ئایندەی مەسەلەی کورد .بەڕێز سکرتێری گشتی یەکێتی هەر لەهەمان ڕاپۆرتیدا دان بەگرنگی ڕێکخراوی SI دادەنێتو دەڵێت:- "سەرکەوتنێکی گەورەی ترمان بوون بەئەندامە لەسۆسیالیستی ئینتەر ناسیونالْدا، کە ئیمڕۆ بۆتە هێزێکی گەورەو جیهانی و دەیان حیزبی گەورە و حیزبی کار بەدەستو دەیان حیزبی تریشی لە خۆ گرتووە، ئەمە جگە لەدەیان ڕێکخراوی لاوانو خوێندکارانو سەندیکاکانی جیهانی لەناویدا کار دەکەن ، SI کۆمیتەیەکی تایبەتیشی بۆ کێشەی سەراپای کوردستان پێکهێناوە و هەوڵی پاراستنی مافی دیموکراسیو مافی مرۆڤی خەڵکی هەموو کوردستان دەدات.بۆیە پێویستە ببینە ئەندامێکی چالاك تێیداو هەوڵدەدەین نێوانی خۆمان لەگەڵ حیزبە کاریگەرەکانیشی خۆشتر بکەین، بەتایبەتی حیزبی سۆسیالیستی فەرەنسیو حیزبە دیموکراتە چەپەکانی ئیتاڵیا،کە هەردووکیان دۆستو پشتیوانی یەکێتین " .

یەکێتی نیشتیمانی کوردستان

و

باردودۆخی ناوخۆی خۆی لەئێستادا

ئاشکرایه جێبەجێکردنی بەرنامەی سۆشیال دیموکرات هەروا ساناو ساکارو بێ گرفت نیەو ناتوانرێت لەشەو و ڕۆژێکدا چێ بکرێت و کۆمەڵگای کوردەواری بکرێتە هاوشانی کۆمەڵگا پێشکەوتوو خۆشگوزەرانەکانی ئەورووپا .

هەر بۆیە پێویستە سەرەڕای هەموو هەوڵەکانی ڕابردووی یەکێتی لەپەسندکردنی ڕێبازی سۆشیال دیموکرات و هەوڵەکانی لەسەر ئاستی کوردستان و عێراق و ناوچەکە بۆ پاراستنی ئاشتی و ئارامی و ڕەواندنەوەی مەترسی جەنگ و تیرۆریستی لەبواری سیاسیدا، و پەیرەوکردنی ئازادی لەئابوری و بازاڕو هەلی کارو وەبەرهێنانی ئازادو بوژانەوەی بازرگانی و ..هتد، لەبواری ئابوریداو هەوڵدانی جدی لەبواری کۆمەلأیەتیشدا لەپاراستنی خێزان و تاکەکان و دابینکردنی کارو داهات و هەوڵدان بۆ نەهێشتنی بێ کاری و دابینکردنی چاودێری کۆمەلأیەتی و ..هتد، لەسەر ئاستی خزمەتگوزاریەکانیش ئەوەی لەتوانادا بوبێت لەچارەسەرکردنی گرفتی ئاو و کارەبا و ڕێگاو بان و باشترکردنی تەندروستی و خوێندن و ..هتد . و لەسەر ئاستی ئازادیەکانیش هەولی بەرچاوی داوە کە هەموو ئازادیەکان بۆ تاکەکان و کۆمەڵەکان دابین بکات و مافەکانی مرۆڤ و ژنان پارێزراوبن و یاسا سەروەر بێت و زانکۆو ڕۆژنامەکان سەربەخۆیی ئەکادیمی و پیشەیی خۆیان بپارێزن کە هەموو ئەم کارانە دەچنە چوارچێوەی جێبەجێکردنی بەرنامەی ڕێبازی سۆشیال دیموکراتەکانەوە .بەلأم هێشتاش زۆر کاری گەورەترو گرنگتر ماون لەسەر ئاستی هەموو بوارەکان کە یەکێتی جێبەجێیان بکات.

دیارە بەئەنجامگەیاندنی ئەم هەموو کارە گەورەو گرانانەو لەم قۆناغە سەخت و ناسکەی کوردستان و عێراقدا هەروا سانا نابێت

هەموشیان بەندە بەباروودۆخی ناوخۆی یەکێتیەوە، یەکێتی لەنێوان ساڵی 1991 تا 2001 تەنها دوو کۆنگرەی گشتی سازداوە، لەیەکەمیاندا ڕێبازی سۆشیالْ دیموکراتی کردە ڕێبازی کارو خەباتی خۆی کە ئەمە لەدوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی 1991 ی گەلی کوردستان و دەرپەڕاندی ڕژێمی بەعسی سەدامی و دامو دەزگاکانی بوو لە کوردستاندا، دووەمیشیان لەدوای ڕوودانی کارەساتی سێبتەمبەری ئەمریکا بوو کەڕێکخراوی ئەلقاعیدەی تیرۆریستی توانی لەکارێکی بێ وێنەو گەورەو کاریگەرداو لەناوجەرگەی ئەمریکای ڕابەری سەرمایەداری و جیهاندا کارێکی تیرۆریستی وائەنجامبدا کە هەردوو تاوەری بازرگانی لەشاری نیۆرکدا تەخت کرد لەگەلْ زەویداو بەم کارەش دونیای هەژاندو دونیای کردە دوو بەرەی دژ بەتیرۆریستی و تیرۆریستان بەڕابەرایەتی ئەمریکا کە هەموو ولأتە دیموکراسی و ئازادیخوازو پێشکەوتوخوازەکانی لەخۆ دەگرت و بەرەی تیرۆریستانیش بەڕابەرایەتی ڕێکخراوی ئەلقاعیدەی جیهانی کە هەموو ولأتان و هێزە کۆنەپەرست و دیکتاتۆرو دواکەوتووەکانی لە خۆدەگرت .

جیاوازیەکانی نێوان
سۆشیال دیموکرات و سۆشیالیست و دیموکراتەکاندا

ئالەم کاتەدا کەهێشتا ڕژێمی بەعسی سەدامی لەسەر حوکم مابوو، یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان کۆنگرەی دووەمی خۆی سازدا لە بەرواری 1/30 تا 2/5 /2001 لە سلێمانی ، لەم کۆنگرەیەدا ڕێبازی سۆشیالیست و دیموکراتی کردە ڕێبازی کارو خەباتی خۆی و قۆناغی داهاتووی.

ئایا جیاوازی چیە لەنێوان ئەو دووڕێبازەدا :- 4

1. سۆشیالیست و دیموکراتەکان بڕوایان وایە کە سۆشیالیستی و سۆشیال دیموکراتەکان و لیبرالیزم بەتەنها سۆشیالیست نین، و دەڵێن:" بۆ گەیشتن بە سۆشیالیستی تەنها لەڕێگای سۆشیالیستی و سۆشیال دیموکراتەوە نایەتە دی،بەڵکو دەکرێت هەموو گروپ و ڕێکخراوێك بەڕێگە و هۆکاری تایبەتی خۆی بگاتە سۆشیالیستی .

2.سۆشیالیست و دیموکراتەکان باوەڕیان بەدیموکراتی تەواوەتی هەیە .

3. سۆشیالیست و دیموکراتەکان داوا دەکەن کە بەدەستورو یاسا باس لەعەدالەت بکرێت .

4. سۆشیالیست و دیموکراتەکان بڕوایان وایە کە ئەو پێداویستیانەی ژیان کە پەیوەندی ڕاستەوخۆیان هەیە بەژیانی کۆمەڵانی خەڵکەوە نابێت موڵکی تایبەتی بن وەك خوێندن و تەندروستی و ڕێگاو بان و بانکەکان و .. هتد .

5. سۆشیالیست و دیموکراتەکان بڕوایان وایە کە سۆشیالیزمی بزوتنەوەیەکی حەتمی نیە بەڵکو پرۆسەیەکی بەردەوامە.

6. ئەوان دەڵێ ((بەدیلی دیمکراتیمان هێناوە، وەك دیموکراتی سۆشیالیستی، نەك سۆشیال دیموکرات)).

جێگەی باسە کە ئەم گروپانە هەموانیان پێکەوە گروپی سۆشیالیست و دیموکراتیان پێکهێناوە وەك " بزوتنەوەی چەپی نوێ، بزوتنەوەی سەوزەکان، بزوتنەوەی ئاشتی پارێزو ژینگە پارێزی، بزوتنەوەی فێمێنیستەکان، بزوتنەوەی نەتەوەکان،بزوتنەوەی لاوان، بزوتنەوەی مافە مەدەنیەکان،بزوتنەوەی ڕوناکبیری، بزوتنەوەی سەندیکاکان" و بەنەوەی سێیەمی سۆشیالیستی دادەنرێن کە لەدەیەی شەستەکانی سەدەی ڕابردووەوە دروست بوون، دوای ئەوەی کە گەیشتنە ئەو بڕوایەی کە سۆشیال دیموکراتەکان لەچوارچێوەی ڕێبازێکی ریفۆرمخوازی زۆر لەسەرخۆو هێواشیدا چەقیان بەستووە، دەوڵەتی ڕەفاهیش کە هەوڵی جدی پێك هێنانیان دەدا، کە ماوەیەك خۆش گوزەرانی دابین کرد لە کۆمەڵگا ئەوروپیەکاندا، بەڵام دواتر پاشەکشەی کرد.

*هەر بۆیەش یەکێتی لەکۆنگرەی دووی خۆیدا ئەم ڕێبازو ڕەوتەی کردە ڕێبازی کارکردنی خۆی، کە ئەم گروپانەش بۆ خۆیان ئەندامی کارای ڕێکخراوی SI ئەنتەرناسیونالی جیهانین واتە یەکێتی لەنێوان دوو کۆنگرەی خۆیدا پاشگەزنەبۆتەوە لەهەڵبژاردنی ڕێبازی خەباتی خۆیدا ، چونکە سۆشیالْ دیموکرات و سۆشیالیست و دیموکراتی هەردووکیان ئامانج و ستراتیژیان پێکەوە نانی کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستە بەڕێگا دیموکراتیەکان، بەڵام لەبەکارهێنان و هەڵبژاردنی هۆکارەکاندا جیاوازیان هەیە.

بۆیە یەکێتی بەبەردەوامی کار بۆ پێکەوەنانی کۆمەڵگایەکی سۆشیالیستی دەکات لەسەر بناغە و پایەکانی ئازادی و یەکسانی و پێکەوەکارکردن و چەسپاندنی دیموکراسیەت و دادپەروەری کۆمەڵایەتی .ئاشکراشە قۆناغی سۆشالیستی دوا قۆناغی گەشەکردن و پێشکەوتنی کۆمەڵگایە بەپێی فرماسیۆنی ئابوری و کۆمەڵایەتی گەشەکردنی کۆمەڵگا لەدوای قۆناغەکانی کۆمۆنەی سەرەتایی وکۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی و بۆرژوازیەتی سەرمایەداری.

*** ئایا لەئێستادا بارودۆخی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان لەئاستێکدایە کە بتوانێت ئەم هەموو ئەرك و کارە گەورانە جێبەجێ بکات؟ ئایا دەتوانێت ڕەوتی گەشەکردنی دەسکەوتەکان بەئاڕاستەی سۆشیالیستی و دیموکراسیەتی زیاتر بچەسپێنێت؟**

لەوەڵامی ئەم پرسیارانەدا، دەبێت هەندێ ڕاستی هەیە لەبەرچاومان بێت پێش وەڵامدانەوە، ئەویش ئەوەیە:-

1. لەماوەی ئەو شانزە ساڵەی تەمەنی ئازادیو دیموکراسیو دەسەڵاتی کوردیدا کەیەکێتی تەنها نمایندەی نیوەی ئەو دەسەڵاتە بوە، نەک تاک دەسەڵاتو دەسەڵاتی ڕەها،کە ئەم خاڵە زۆر گرنگە بۆ وورد بوونەوەو دیقەتگرتن لە نەتوانین لەجێبەجێکردنی ئەرکەکاندا.

2. چونکە لەکەشو هەوایەکی پڕ لەململانێی حیزبایەتیو کێبڕکێ کردن لەسەر بچوکردنەوە و تواندنەوە و نەمانی حیزبێك بەهەموو شێوازە ئاشتیو دیموکراسیەکانو تەنانەت توندو تیژیو شەڕی ناوخۆو پیلانی دوژمنانی دەرەکیو هێنانە ناوەوەی سوپای داگیر کەران کە هەموو ئەمانە بەرۆکیان بەیەکێتی گرتبوو لەدەیەی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردودا بۆ ڕێگرتن لەجێبەجێکردنی بەرنامەو ڕێبازی سۆشیال دیموکرات،چونکە کاتێك شەڕو توندوتیژی یەخەت پێ دەگرێت ئەوا پێویستە هەموو تواناو داهاتەکانت بەکار بهێنیت بۆ پاراستنی مانەوەت کە مەترسی لەسەرە نەك چێ کردنی بەرنامەکانت، چونکە بەمانەش هەموو بەرنامەو پلانەکانیش لەدەست دەچن، ئاشکراشە کاری جێبەجێکردنی بەرنامەو ڕێبازی سۆشیال دیموکرات بەپلەی یەکەم وەستاوەتە سەر بوونی کەشو هەوایەکی ئاشتیو ئازادیو ئابوریەکی بەهێزو هۆشیاریەکی کۆمەڵایەتی و گەشەکردنی سەرجەم بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگا .

3. بەڵام یەکێتی لەدوای کۆتایهیاتنی شەڕی ناوخۆ، ڕوو بەڕووی گەمارۆ ئابوریە چەند قۆڵیەکان بوەوەو دووچاری لێکترازاندنی ڕیزەکانی کۆمەڵگاو دەسەڵات (حکومەتو پەرلەمان) و هەژاریو بێ کاریو خراپبوونی ڕەوشەکانی خوێندنو تەندروستیو ڕێگاوبانو بازاڕەکان بووەوە، کە هەموو ئەم لایەنانە پێویستیان بەپرۆسەیەکی گەورەی ئاوەدانکردنەوە هەبووە، کەئەمەش بۆ خۆی کارێکی گەلێك سەخت بوو .کە گرفتی گەورە بوو لەسەر ڕێگای جێبەجێکردنی ڕێبازی سۆشیال دیموکرات لەلایەن یەکێتیەوە .

4. سەرەڕای هەموو ئەمانەش لەناوخۆی خۆیدا یەکێتی دووچاری کێشەمەکێشو ململانێی ناتەندروستو بێ بناغەودیاردە دزێوو قێزەونەکانی تەکەتولو گروپچێتیو ناوچەگەریو تیرە گەریو گەندەڵی بووەوە، کە هەموو ئەمانە کاریگەری گەورەیان هەبوو لەسەر سستبوونو خاوبوونەوە و لەڕێگە لادانی یەکێتی لەشاڕێگەکەی خۆی .

دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعسیش لەساڵی 2003 دا هێندەی تریش گرفتەکانی ناو یەکێتی تا دەهات گەورەترو قەبەترو مەترسیدارتریش دەبوون، بەهۆی بەرفراوان بونی جوگرافیای دەسەڵاتو پێگەو نفوزی کارو چالاکیەکانی یەکێتی لەدەرەوەی سنوری هەرێمی کوردستانو زیادبوونی ژمارەی ئەندامو لایەنگران و جەماوەری لەسەر ئاستی هەموو عێراقو سەرقاڵبوونی سکرتێری گشتیو سەرکردایەتی بەکارو ئەرکە نوێکان لەعێراقی نوێدا بۆ ئەوەی کورد بەشداری جدیو کارای هەبێت لەپرۆسەی سیاسیی نوێ عێراقو بونیاتنانەوەی عێراقی نوێ لەسەر بناغەی دیموکراسیو فیدڕاڵیو فرەییدا، بۆیە ئەم ئەرکانەش کاتو ماندوبوونو سەرقاڵی زیاتری دەویست،لەلایەکی تریشەوە بەهۆی زیادبوونی داهاتەکانو ئیمتیازاتو پلەو پایەو پۆستە حکومیەکان لە کوردستانو عێراقیشدا و هەروەها زیاتربون و گەورەبوونی بەرژەوەندیە داراییەکان بەهۆی هاتنە ناوەوەی کۆمپانیای گەورەی فرەنەتەوەییەکان بۆ وەبەرهێنانو ئاوەدانکردنەوەی کوردستان و عێراق .

هێندەی ئەم هۆکارە ئابوری‌و بازرگانی‌و دەسکەوتانە بونە هۆی سەرهەڵدان و دروستبوونی ململانێ‌و کێشەکان، نیوهێندە ململانێکان لەسەر بنەمای فکری‌و ئایدۆلۆژی‌و هەڵبژاردنی بەرنامە و ڕێبازی سیاسی یەکێتی نەبوو، هەر ئەمەش بووە هۆی دابەشبوونی یەکێتی بەسەر دوو بیرو بۆچونی جیاوازدا .

لەلایەك لایەنگرانی مانەوە و پاراستنی ئەوەی کە هەیە پەیدا بوون و لەبەرامبەریشدا ڕەوتێکی تر بەناوی ڕیفۆرمخوازنەوە سەریان هەڵدا بەمەبەستی نەهێشتن و بنبڕکردنی گەندەڵی‌و لادان‌و مشەخۆری و ناعەدالەتی لەبەهرەمەندبوون‌و دابەشکردنی ئیمتیازات‌و پلەو پایەو پۆستە حکومی‌و حیزبیەکان‌و ڕێگەگرتن لە قۆرخکردنی دەسەلات‌و تاك ڕەوی‌و خۆسەپاندن‌و تەریك کردنی کەسانی تر .بەلام جێگەی داخە کە هیچ لایەکیان بێکەموکوری نەبون و هەردولایان کەسانی گەندەڵ و مشەخۆر ونادڵسۆزیان تیادا بوو کە تەنها کەوتبونە دوای بەدەستهێنانی دەسکەوتە مادیەکانی خۆیان و بیربۆچون و فکرە سەرەکیەکەی خۆیانیان لەبیرچوبۆوە کە بریتی بوو لە چاکسازی و پاکسازی لە یەکێتیدا و گەڕانەوە بۆ سەرەتا شۆڕشگێڕیەکان و ڕۆژە پرشنگدار و گەشاوەکانی یەکێتی و خزمەتکردنی جەماوری گەلەکەمان.

بەلام بەداخەوە لەبەر ئەوەی زەمان‌و زەمینەی گونجاو هەڵنەبژێردرابوو لەلایەك‌و لەلایەکی تریشەوە بێ بەرنامەیی‌و بێ داڕێژکردنی پێداویستیەکانی ئەو پرۆسە گەورەو گرنگ‌و هەستیارو درێژ خایەنە و ، لەلای سێیەمیشەوە نەبوونی بناغەو بنچینەیەکی زانستی و واقیعیانە بۆ چێ کردنی ئەو پرۆسەیە،لەئەنجامدا پرۆسەکە بەلاوازی و بێهێزی و لەلانکدا مردار کرایەوەو زیندە بەچاڵ کرا .

کە ئەمەش بۆ خۆی خاڵێکی گەورەو زۆر کاریگەر بوو کە بووە ڕێگر لەبەردەم یەکێتیدا، بۆ ئەنجامگەیاندنی ڕێبازی سۆشیالیست‌و دیموکراسیەکەی .

بۆیە دەکرێت لەئەنجامی خستنەڕووی ئەم ڕاستیانەوە بڵێین:" کە ئەگەر یەکێتی وەك ڕێخراوێکی سیاسی گەورەو کاریگەر لە کۆمەڵگایەکی ئاسایدا بوایە، بەدڵنیاییەوە دەیتوانی سەرکەوتنی گەورە بەدەستبهێنێت، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا یەکێتی سوربوونی خۆی لەسەر هەمان ڕچەو ڕێبازی سۆشیالیستی و دیموکراسی دووپاتکردۆتەوەو خەباتی خۆی لەسەر هەموو ئاستەکان درێژە پێداوە بۆ ئاساییکردنەوەی بارودۆخە ناتەباکەی ناوخۆی‌و گرتنبەری سیاسەتێکی ئاشتەوایی خودی‌و ناوخۆیی لەناو یەکێتیدا و لەسەر ئاستی کوردستانیش پاراستنی یەك ڕیزی خەباتی کوردایەتی بەهاوکاری و بەشداری لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان‌و زیاتر چەسپاندنی یاسا و دەسەلاتی حکومەتی هەرێم‌و چارەسەرکردنی کێشەکانیان لەگەڵ حکومەتی مەرکەزیداو هەوڵدان بۆ وەدەستهێنانی دەسکەوتی زیاتر .

لەسەر ئاستی عێراقیش لەهەوڵی بەردەوام و بێ وچاندایە بۆ سەندن‌و چەسپاندنی ماف‌و داواکاریە ڕەواکانی کورد لەبەغداد بەهاوکاری وهاوپەیمانی دۆستەکانی شیعەو سونەو هەموو پارت‌و هێزە دیموکراتی و ئازادیخوازەکان .

لەسەر ئاستی ناوچەکەو دونیاش هەوڵی زیاتر باشکردنی پەیوەندیەکان‌و دۆستایەتی خۆی دەدات .

بەمەش یەکێتی لەئێستادا خۆی سازو ئامادە کردووە بۆ بەستنی کۆنگرەی سێیەمی گشتی خۆی، کە دەکرێت لەم کۆنگرەیەدا هەموو کێشەو ناکۆکی‌و ململانێی فکری‌و ئایدیاکان یەکلابکرێتەوەو هەموو کۆت‌و بەندو ڕێگریەکان لابرێت‌و بەرنامەیەکی " ئاشکرا کردن‌و دەرخستنی ڕاستیەکان" بگیرێتە بەر و ناکۆکی و ناتەباییەکان نەهێڵرێت‌و یەکێتی بە ڕۆح و بەرنامەو میتۆدێکی نوێوە بێتەوە مەیدانی خەباتی سیاسی‌و ئابوری‌و کۆمەلایەتی وا کەبتوانێت کۆمەڵگایەکی کوردەواری سۆشالیستی‌و دیموکراسی

ڕاستەقینە بێنێتە دی .وە ئەم کۆنگرەیە بکرێتە کۆنگرەی ڕاستکردنەوەو خستنەوە سەر سکەی ئاسایی گەشەکردنو پێشکەوتنەکان، وبکرێتە کۆنگرەیەکی چارەنوسساز و یەکلا کەرەوە .

سەرکەوتنی گەورە

بەدڵنیایی سەرکەوتنی گەورە بۆ یەکێتی و دەسەڵاتی کوردەواری تەنها بەگەڕانەوەی بۆ لای جەماوەر دەبێت، چونکە تەنها جەماوەر سەرچاوەی شەرعیەتەو هەر ئەویشە دەتوانێت گۆڕانکاری گەورە بخوڵقێنێتو دەسەڵاتی نوێش چێبکاتو هەربۆیە خزمەتکردنو هەوڵدان بۆپێشکەشکردنی باشترین خزمەتگوزاریەکانو دابینکردنی پێداویستیەکانو گەشەکردنی بوارەکانی ئابوری و کۆمەڵایەتیو فەراهەمکردنی سەرجەم ئازادیەکانو پەیڕەویکردنی یەکسانی لە کاروئەرکو مافەکانداو پیادەکردنی عەدالەتی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگادا و بەهرەمەندبوونی هەمو تاکێک لە پۆستو داهاتو خۆشگوزەرانیەکان، دەتوانێت پشتو پەنایەکی بەهێز بۆ یەکێتیو دەسەڵاتەکەی بهێنێتە دی، کەشو هەوایەکی لێڕازیبوونو ئارامو سەقامگیریشی بۆ برەخسێنێت کە بتوانێت بەرنامەو ڕێبازە سیاسیەکەی خۆی بگەیەنێتە ئەنجامو بەمەش سەرکەوتنی گەورە بەدەست دەهێنێت و بەردەوامبوونیشی لەدەسەڵاتدا مسۆگەر دەکات.

*   *   *

پەراوێزەکانی بەشی شەشەم

====================

1. پەیڕەوی ناوخۆو بەرنامەی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان / پەسەندکراوی یەکەمین کۆنگرەی گشتی ساڵی 1992
2. چەند زانیاریەك لەسەر سۆشیال دیموکراتی نێودەوڵەتی/ حەمە چاوشین / سلێمانی / 2005
3. ڕاپۆرتی سکرتێری گشتی / پەسەنکراوی پلینۆمی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان/ بەفرانبار/قەڵاچوالان/ سلێمانی / 7-2007/1/8
4. بەراوردو جیاوازی لەنێوان مارکسیزمو سۆشیاڵ دیموکراسی و سۆشیالیست و دیموکراتی/ وەرگێڕانی لە فارسیەوە ئەکرەم میهرداد / سلێمانی / 2007

کـــــــۆتـــــــایــــــــی

- سروشتی مرۆڤ وا هەڵکەوتوە کە هەمیشە لە هەوڵ و گەڕاندایە بەدوای بەدەستهێنانی باشترین و چاکترین ژیاندا و دابینکردنی سەرجەم پێداویستیەکانی ئەو ژیانەدا.ئەوەش لە ڕێگەی داهێنان و پیادەکردنی گونجاوترین سیستەم و شێوازی دەسەڵاتەوە دەبێت .بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی و لە قۆناغ و وێستگە جیاوازەکاندا و لەجێگە و پێگەی جوگرافی جیاوازدا زۆرێك لەشێواز وجۆرەکانی دەسەڵات تاقیکراونەتەوە و پیادەکراون. بەڵام هیچیان بەشێوەیەکی ڕەها نەیانتوانیوە خواست و ویستەکانی مرۆڤەکان تێر بکەن.و هەموو ئەو تیۆری و سیستەمانەی کە داهێنراون لەلایەن بیرمەندان و فەیلەسوف و زاناو ڕابەرەکانەوە. هەموویان هێندە کەموکوڕیان هەبوە کە بونەتە مایەی دروستکردنی کێشە و گرفتی نوێ و زیاتر و گەورەتر.و هیچ کامیان لەو سیستەمانە کامڵ و بێ خەوش و بێ

کەموکوڕی نەبوون.ئەمەش کارێکی ئاساییە چونکە ئاستی ژیری و لێکدانەوەی مرۆڤەکان بۆ ژیان و ژینگەکەی دەوروبەریان دیاریکراوە و سنوردارە و تەنها هەست بەو کێشە و کەموکوڕی و پێداویستیانە دەکەن کە لە سەردەمەکەی خۆیاندا هەیە و چارەسەریان بۆ دادەنێن. هەربۆیەش هەموو ئەو تیۆری و سیستەمانە ئەگەر ڕاست و بێ هەڵەش بوبن تەنها بۆ قۆناغ و سەردەمانێکی دیاریکراو گونجاو بوون.و هیچ کامیان تاسەر و بەدرێژایی مێژوو جێگەی ڕەزامەندی و پەسەندکردنی هەموان نەبون و نەیانتوانیوە وەڵامی هەموو پرسیارەکان بدەنەوە,چونکە سروشتی ژیان هەمیشە بۆ پێشەوە ڕێدەکات و ڕۆژ بەڕۆژیش پێداویستی و پرسیاری نوێ دێنە ئاراوە کە پێویستیان بەوەڵامی سەردەمیانەی تر هەیە.

- دیموکراسیەت وەك شێوازێکی دەسەڵات کە مێژویەکی دێرینی هەیە و دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی پێنجەمی پێش زایین و لەوکاتەوە و تائێستاش چەندەها قۆناغ و گۆڕانکاری تێپەڕاندوە و هێشتاش کامڵ و بێ خەوش نیە.و لەگەڵ ئەوەی بۆتە دروشمی سەرەکی ئەم سەردەمەو بە وڵاتە زلهێز و بچوکەکانیشەوە داوای چەسپاندنی دەکەن و تەنانەت دیکتاتۆرو دەسەڵاتە شمولیەکانیش دەیانەوێت بە ویست و بەرژەوەندی خۆیان پیادەی بکەن.بەڵام بەدرێژایی مێژوو دیموکراسیەت لە هیچ زەمان و زەمینەیەکدا 100٪ جێبەجێنەکراوە و ناشکرێت .

دوای دیموکراسیەتیش هەریەکە لە سیستەمەکانی سەرمایەداری و سۆشیالیستی و ڕێبازەکانی لیبڕاڵیەت و سۆشیال دیموکرات و سۆشیالیست و دیموکراتەکانیش هیچ کامێکیان نەیانتوانیوە. نەك ببنە چارەسەری کێشە و گرفتی کۆمەڵگاکان و ژیان و گوزەرانێکی ئاشتی و ئارامی و بێ کەموکوڕی بهێننەدی.بەڵکو زۆربەشیان بونەتە مایەپووچ بوون و هەژارترکردن و دواکەوتن و سەرکوتکردن و چەوسانەوەی زۆرێك لە کۆمەڵگا مرۆڤایەتیەکان و بونەتە هۆی ڕوودانی کارەسات و مەینەتی و ناخۆشی زۆر بۆ سەر ژیان و ئایندەی مرۆڤەکان.

- کۆمەڵگای کوردەواریش وەك کۆمەڵگایەکی کراوە وزیندوو تینو بۆ ئازادیەکان و دیموکراسیەت و وەدیهێنانی خەون و ئاواتەکانی لەپێشکەوتن و خۆشگوزەرانی لەسایەی دەسەڵاتێکی خۆماڵی خۆیدا.هەمیشە لەهەوڵی بەردەوامدایە بۆ چێکردنی گۆڕانێکی بنەڕەتی لەپێکهاتە و بیربۆچوون و هەڵسوکەوت و گوتاری خۆیدا.ئەویش لەسەر دەستی پارتە سیاسیە پێشکەوتنخواز و دیموکراتخوازەکانی.یەکێتی نیشتیمانی کوردوستانیش وەك ڕێکخراوێکی گەورەو کاریگەر و بەدەسەڵات لەکۆمەڵگەی کوردەواریدا و تەنانە لە دەسەڵات و تەواوی عێراقی نوێشدا.توانیویەتی بەهۆی پیادەکردنی لە((ڕێبازی سۆشیال دیموکرات و سۆشیالیستی و دیموکراتی)) لەماوەی ئەم 16 ساڵەی دەسەڵاتیدا کە گەلێك دەسکەوت وئەرك بەدەسبهێنێت و جێبەجێبکات کە هەموانیان دەچنە چوارچێوەی بنەماکانی سۆشیالیستی و دیمکوراسیەکانەوە لەسەر ئاستی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و ....هتد.کەهەموو ئەم کارانە مژدەبەخشی ئایندەیەکی گەش و ڕوونن بۆ خۆی وەکو ڕێکخراوێکی سیاسی گەورەو ئەندامێکی کارای ڕێکخراوی ئەنتەر ناسیونال و بۆ کۆمەڵگای کوردەواریش وەك کۆمەڵگایەکی زیندوو چالاك و تینو بۆ پێکەوە ژیانی گەلان بەئاشتی و ئارامی و چەسپاندنی دیموکراسیەت و تێکەڵاوبون لەگەڵ شارستانیەت و کەلتورە جیاوازەکانی کۆمەڵگا بیانی و جیهانیەکاندا.هەربۆیە ئەرکی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستانە کە بۆ وەدیهێنانی ئەو بەرنامە و خواست و خەونە گەورانە کاری زیاتر و جدیانەتر و لێبڕاوانەتر بکات.لەسەروو هەموشیانەوە توندوتۆڵکردنەوەی ڕیزەکانی خۆی و چارەسەرکردنی کێشە و ململانێکان و ئەوەش بە چێکردنی پرۆسەیەکی لەسەرخۆ و هێمنی ئاشتەوایی و

ڕیفۆرمخوازانەی ژیرانە دەبێت بۆ ڕێگەگرتن لە دیاردە نامۆ و قێزەونەکانی تەکەتولی ناڕەوا و گەندەڵی کوشندە کە بونەتە دوو هەڕەشە و مەترسی گەورە و ڕاستەقینە بۆسەر یەك و یەکگرتوویی و یەکێتی ڕیزەکانی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان و کۆمەڵگەی کوردەواریش.چارەسەری ئەو کێشانەش بەدڵنیای لەڕێگەی گفتوگۆو حیواری دروستکەر و شارستانیانە و سەردەمیانە و گیانی هەڤاڵانەوە دەبێت دوور لە توندو تیژی و دەمارگیری و بەکارهێنانی زمانی زبر و ڕەق و توند, لەپێناو تێپەڕاندنی ئەم قۆناغە ناسك و زۆر هەستیار و گرنگەی کە کوردوستان و عێراقیشی پیادا گوزەر دەکات کە قۆناغێکی ڕاگوزەرەو هەر هەڵە و خراپ مامەڵکردن و باش ڕەنێونەهێنانی بەزیانی گەورەتر دەشکێتەوە .بۆیەش پێویستە لەسەر هەموو هەڤاڵانی یەکێتی هەر لە بەڕێز سکرتێری گشتیەوە تا هەڤاڵانی مەکتەبی سیاسی و سەرکردایەتی و هەموو بنکەی ڕێکخستنەکان و هێزی پێشمەرگە لە حیزب و حکومەتدا کە سوود و قازانجی کوردو کوردایەتی بکەنە دروشم و ئامانج و بیکەنە بەرژەوەندی بالاّ بۆ هەموان و بیخەنە سەروو بەرژەوەندییە تایبەتیەکانیان و دەسکەوت و پلەو پایە و بەرژەوەندیە مادیەکانیان نەخەنە سەروو بەرژەوەندیەکانی نەتەوەو گەل و وولاّت و مەسەلە گەورەکەی کوردو کوردایەتیەوە و ژیانی ئایندەی خۆیان و نەوەکانیان نەگۆڕنەوە بە ژیانێکی کاتی ڕاگوزەری ئەم قۆناغە.

چونکە دواکەوتن لەکاروانی خەبات و پێشکەوتنەکان و گەشەکردنەکانی بواری ئابوری دەبێتە مایەی کلۆڵبون و هەژارکەوتن و لەدەستدانی هەموو دەسکەوتەکان کەلەدونیای ئەمرۆدا ئابوری و بازرگانی و بازاڕ و دراو ئایندەی دەسەلاّت و کۆمەڵگاکان دیاری دەکەن.جابەڕێوەبردن و ئیدارەدان و ڕابەرایەتیکردن و جڵەوگرتنی ئەم ململانێ و کێشمەکێش و گرفت و هاوکێشە ئاڵۆزانەی ناوخۆ و ناوچەکە و دونیا دەبێت لەلایەن ڕێکخراوێك و سەرکردایەتیەکی زۆر ژیر و حەکیم و عەقڵ کراوە و بیر تیژ و تێگەیشتوو و بەئەزمون بکرێت کە خاوەن بەرنامەی نوێخوازی و پێشکەوتنخوازی بێت بۆ هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگا.نەك کەسان و ڕێکخراوی کۆنەپارێز و دواکەوتوو عەقڵ دۆگماو چەقبەستووی وا کە تەنها دەست و دان بگرێت بەوەی کە بەدەستهاتوە و هەیە و نەیەوێت لەگەڵ گۆڕانکاری و پێشکەوتنەکانی سەردەمدا ڕێبکات.بەم شێوەیە ئەرکەکان سەخت و گرانن و هەربۆیەش دەبێت سەرکردایەتی و ڕابەرایەتیەکەش بەدەست کەسانی لێهاتوو لێوەشاوە و خاوەن تواناوە بێت و لەئاست ئەو قورسایی و سەختیانەدا بێت. هەربۆیە لەدونیای سەردەمدا جێگەی کەس و لایەن و پارت و کۆمەڵگای سست و خاو تەمەڵ و تەوەزەل نابێتەوە.

- بەهیوای ئەوەی کە یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان و کۆمەڵگای کوردەواری بتوانن لە ئایندەدا هەموو خەون و ئاواتەکانیان بهێننە دی لە چێکردنی دەسەلاّتێکی سەربەخۆ و دیموکراسی و فیدڕاڵ و خاوەن بەرنامەیەکی خۆشگوزەران بۆ هەموو تاکێکی کوردو ئیدی ڕۆژگارە تەنگانە و ناخۆش و پڕ مەینەتیەکان بۆ هەتاهەتایە نەگەڕێنەوە و ببنە مێژویەکی ڕەش و تاڵ لەیادەوەریەکاندا بمێننەوە تەنها بۆ پەند وەرگرتن لێیان و بۆئەوەی زیاتر و توندتر دەست و دان بگرین بە ئەڵقەی یەکێتی و پێشکەوتن و خۆشگوزەرانی کۆمەڵگای کوردەواریەوە. ئاشکراشە ئەو خەون و ئاواتانە بەوە دێنە دی کە دیموکراسی و ئازادیەکان ببنە بەشێکی دانەبڕاو و ڕۆچوو بەقولاّیی فکر و هەڵسوکەوت و گوتاری ڕۆژانەی دەسەلاّت و کۆمەڵگا و تاك بەتاکی هاولاّتیانی کوردستان بەشێوەیەکی ڕاست و دروست دوور لە ڕیایی و نمایشکاری لەبەردەم دونیای دەرەوەدا و بە پیادەکردنێکی ڕاستەقینەی ئازادی و یەکسانی و پێکەوە کارکردن و چەسپاندنی دادوەری کۆمەلاّیەتی لەنێوان هەموو نەتەوە و تیرە و دین و مەزهەبەکان و

سەرجەم تاكەكاندا بەهەردوو ڕەگەزی نێر و مێوە بەبێ جیاوازی.خوازیارم ئەو ڕۆژە زۆر نزیك بێت ((الیس الصبح بقریب)).

سەرچاوەكان

===========

1. موسوعة السياسة/ د.عبدالوهاب الكيالى / الجزء الاول/المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ /الطبعة الاولى/لبنان/بيروت/1981
2. موسوعة السياسة/ د.عبدالوهاب الكيالى / الجزء الثانى/المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ /الطبعة الاولى/لبنان/بيروت/1981
3. موسوعة السياسة/ د.عبدالوهاب الكيالى / الجزء الثالث/المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ /الطبعة الاولى/لبنان/بيروت/1981
4. موسوعة السياسة/ د.عبدالوهاب الكيالى / الجزء الرابع/المؤسسة العربية للدراسات والنشر/ /الطبعة الاولى/لبنان/بيروت/1981
5. الموسوعة الحرة پێگەی ئینتەرنێتی www.ar.wikipedia.org
6. الموسوعة الفلسفية/ م.روزنتال و ى.يودين/ دار الطليعة للطباعة والنشر/ الطبعة الثانية/ بيروت/ لبنان/ 1980
7. نمو احزاب الخضر فى اوروبا/ رشيد امحمدى/ 2007/11/15 www.oujdacty.net
8. الخضر الالمانى وتحالف التسعين/ على دريوسى www.4eco.com
9. الاسلام والديمقراطية/ فردوس موسوى / من موقع الانترنيت www.islamonline.net
10. الانظمة الانتخابية المتعارف عليها عالميا/ حسن شكرى الفلوجى /www.islamonline.net
11. الانظمة الانتخابية المعاصرة / د.طالب عوض / من موقع الانترنيت www.islamonline.net
12. اشكاليات فقه الانتخابات / مسعود صبرى / www.islamonline.net/2005/7/31
13. الطريق الثالث..تحولات الليبرالية ام امل الاشتراكية؟ / غادة سمان / 2001/2/28 www.islamonline.net
14. الليبرالية نشاءتها ومجالاتها / عبدالرحيم بن صمايل السلمى. من الانترنيت www.saaid.net
15. الاشتراكية من الانترنيت www.ar.wikipedia.com
16. خواطر حول الليبرالية /من موقع الانترنيت www.asharqalawsat.com
17. الليبرالية فى سطور /من موقع الانترنيت www.jash.net
18. پێگەی ئینتەرنێتی www.dw-world.de
19. ڕێبازی سۆشیال دیموكرات لەمێژووی بزوتنەوەی سۆشیالیستیدا/شەماڵ عبدالوفا / لەبلاوكراوەكانی مەڵبەندی ڕێكخستنی سلێمانی(1) / سلێمانی / كوردوستان/ 1993
20. چەند زانیاریەك لەسەر سۆشیال دیموكراتی نێودەوڵەتی/ حەمە چاوشین/ چاپخانەی ڕوون / سلێمانی / كوردوستان/2005
21. پوختە باسێك دەربارەی سۆشیال دیموكرات/بەشی یەكەم / زانا/ هەولێر / كوردوستان / 1996
22. فەرهەنگی نوێ/ بورهان قانع/چاپخانەی الحوادث/ عێراق بەغداد/ چاپی یەكەم /1984

23. ڕاپۆرتی سکرتێری گشتی/ پەسەندکراوی پلینۆمی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان/ سلێمانی / کوردوستان / 7-2007/1/8

24. بەراورد و جیاوازی نێوان مارکسیزم و سۆسیال دیموکراسی و سۆسیالیزمی دیموکراتی / وەرگێڕانی لە فارسیەوە ئەکرەم میهرداد/ / سلێمانی / کوردوستان/ 2007

25. لەپەرلەمانی سویددا سۆشیال دیموکراتەکان چۆن کاردەکەن؟/ کاوسێن بابەکر/ ڕۆژنامەی کوردوستانی نوێ / ژمارە 4448 لە بەرواری 2007/12/14دا

26. الراسمالیة والشیوعیة /پێگەی تۆڕی دەروازەی عەرەب لە ئینتەرنێتدا www.vb-arabsgate.com

27. البیان الشیوعی /پێگەی حیزبی شیوعی لە ئینتەرنێتدا www.iraqcp.org

28. پەیڕەوی ناوخۆو بەرنامەی یەکێتی نیشتیمانی کوردوستان/ پەسەندکراوی یەکەمین کۆنگرەی گشتی ساڵی 1992

نوسەر لەچەند دێڕێکدا

===============

نەوزاد عوسمان عبدالرحمن

ناسراو بە (نەوزادی موهەندیس)

- لەدایك بووی ساڵی 1970 لەگوندی کەڵەکنی سەر بەناحیەی سەرچنار لە سلێمانی
- قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی لەگوندی کەڵەکن و ناوەندی و دواناوەندی لەشاری سلێمانی و زانکۆی لەشاری بەغداد تەواوکردوە
- دەرچووی کۆلێژی ئەندازیاری کیمیاوی / پسپۆڕلە نەوت و پترۆکیمیاویاتدا لەزانکۆی تەکنەلۆژی لەبەغداد ساڵی 1990-1991
- ئەندامی یەکێتی ئەندازیارانی کوروستانە بەپلەی ڕاوێژکار
- ئەندامی سەندیکای ڕۆژنامەنوسانی کوردوستانە بەپلەی بەشدار
- سەرنوسەری گۆڤاری ئەندازیارانە لەساڵی 2002وە
- لەئێستادا بەڕێوەبەری کارگەی گەچی هونەری بازیانە
- پلەی ڕێکخراوەیی ئەندام کۆمیتەیە لەسنوری چالاکی مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی .
- لەکتێبە بڵاوکراوەکانی نوسەر:-

1. ڕیفۆرم لەم قۆناغەی ئێستای کورددا بۆ ؟ ساڵی 2006
2. کوردو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەبەردەم گۆڕانکاری گەورەو کتوپڕدا. ساڵی 2006
3. کوردایەتی لەنێوان دروشم و واقیعدا .ساڵی 2007
4. بیرۆدۆزەی فەوزای دروستکەر.ساڵی 2007

- خاوەنی دەیان بابەتی (سیاسی و ئابوری ئیداری و زانستیە) لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی کوردوستان و سایتەکانی ئینتەرنێتدا . لەساڵی 1996وە.